

Identitățile Chișinăului

Materialele conferinței,
12-13 septembrie 2011, Chișinău

IDENTITĂȚILE CHIȘINĂULUI

Seria
Istorii și Documente Necunoscute – IDN
Culegere de studii
C 2

IDENTITĂȚILE CHIȘINĂULUI

Chișinău – 2012

Coordonatorul seriei:
Sergiu Musteață

IDENTITĂȚILE CHIȘINĂULUI

MATERIALELE CONFERINȚEI, 12-13 SEPTEMBRIE 2011, CHIȘINĂU

Coordonatorii volumului:
Sergiu Musteață
Alexandru Corduneanu

Tehnoredactare și prepress: **Roman Mardare**
Coperta I: **Un sector al Chișinăului în secolul al XIX-lea** (după *Retro Chișinău*)
Coperta IV: **Posterul Conferinței „Identitățile Chișinăului”**

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

“Identitățile Chișinăului”, conf. (2011 ; Chișinău). Identitățile Chișinăului: Materialele conferinței, 12-13 sept. 2011 / col. aut.: Silviu Andrieș-Tabac, Ion Tentiuc, Valeriu Bubulici [et al.]. – Ch.: Pontos, 2012 (F.E.-P. “Tipogr. Centrală”). – 224 p.

Texte: lb. rom., engl., germ. – 500 ex.

ISBN 978-9975-51-308-1.

94(478-25)(082)=135.1=111=112

I-34

CUPRINS

PREFAȚĂ (S. Musteață, A. Corduneanu)	6
---	---

I. IDENTITĂȚILE CULTURALE ȘI ISTORICE

Silviu ANDRIEȘ-TABAC , <i>Promovarea identității municipiului Chișinău prin simbolica heraldică</i> 9	
Ion TENTIUC, Valeriu BUBULICI, Mariana VASILACHE, Livia SÎRBU , <i>Despre investigațiile arheologice de la Biserica Măzărache din Chișinău în anul 2010</i>	18
Sergiu BACALOV , <i>Aspecte referitoare la negustorii bacali. Influențe și prezențe orientale în târgurile Țării Moldovei (secolele XVII – XVIII)</i>	35
Lică SAINCIUC , <i>Chișinăul secolului al XVIII-lea. Reconstituire urbanistică</i>	49
Mariana ȘLAPAC , <i>Defence Architecture of Chișinău</i>	55
Ivan DUMINICA , <i>Strada bulgară – parte componentă a Chișinăului istoric</i>	57
Lucia SAVA , <i>În căutarea identității: Chișinăul în perioada țaristă (1812-1918)</i>	71
Iurie COLESNIC , <i>Pan Halippa – un motor al identității naționale</i>	80
Valentina URSU , <i>Reabilitarea patrimoniului istoric al Chișinăului în perioada postbelică și inițierea construcției unei identități urbane de tip sovietic (anii '40-'50 ai sec. XX)</i>	89
Ludmila COADĂ , <i>Dileme și tendințe într-un oraș post-sovietic: Chișinăul în bătălia pentru viitor</i> ..	95
Vasile DUMBRAVA , <i>Denkmäler von Lenin und Stefan dem Grossen: konkurrierende Erinnerungskulturen in der Republik Moldova nach 1991</i>	103
Adrian CRĂCIUNESCU , <i>Al cui este Chișinăul istoric ?</i>	107

II. IDENTITĂȚI RELIGIOASE

Dinu POȘTARENCU , <i>Biserica Sf. Teodor Tiron din Chișinău</i>	119
Ion GUMENÂI , <i>Constituirea, evoluția și principalele activități a comunității evanghelistice-luterane din Chișinău în prima jumătate a secolului al XIX-lea</i>	146
Alexandr ROITMAN , <i>Școala religioasă evreiască din Chișinău fondată în memoria Haiei Moghelnik (Srulevich) în anul 1874</i>	154
Dinu POȘTARENCU , <i>File din istoria bisericii grecești Sf. Pantelimon din Chișinău</i>	161
Silvia SCUTARU , <i>Considerații privind identitatea eparhială a Chișinăului (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	169

III. PERSPECTIVA IDENTITARĂ ȘI CULTURALĂ A CHIȘINĂULUI

Alexandru POPA , <i>Despre rolul arheologiei în procesul de protecție a patrimoniului cultural-istoric al urbei</i>	175
Bo LARSSON , <i>Chișinău – to the future with history in luggage</i>	179
Adrian CRĂCIUNESCU , <i>Patrimoniul urban dincolo de Branding</i>	192
Sergiu MUSTEAȚĂ , <i>Dilema Chișinăului - „Cel mai frumos oraș de pe planetă” sau „Oraș pe cale de dispariție”</i>	199
Alexandru CORDUNEANU , <i>Chișinău, aspecte identitare și perspective de dezvoltare</i>	214
Sergius CIOCANU , <i>Chișinău – un oraș istoric în proces de dispariție</i>	217
Ion ȘTEFĂNIȚĂ , <i>Centrul istoric al Chișinăului între protecție și demolare</i>	221

PREFAȚĂ

În competiția globală pentru fluxurile de capital, informații și oameni, orașelor le este ca și menit să se manifeste atât prin condiții concurențiale avantajoase, cât și prin caracter individual, printr-un patrimoniu construit original și autentic. Identitatea urbană a devenit o temă de lucru și creație nu doar pentru sociologi și artiști, dar îndeosebi pentru manageri și administratori urbani. În Europa și în lume strategiile de marketing urban reflectă identitatea locului și a locuitorilor și determină politicile de dezvoltare urbană. Procesele de integrare europeană și modernizare în care este implicată și capitala Republicii Moldova presupun abordări similare.

Patrimoniul construit al cartierelor istorice chișinăuene cu elementele arhitecturale specifice, cu istoriile fiecărei case, cu tramele stradale diferite pentru orașul de sus și orașul de jos constituie una din cele mai importante componente ale moștenirii culturale-naționale, care conferă simțul continuității și legăturii cu generațiile precedente și oferă posibilitatea de a avea acces la documentul istoric veritabil.

Astăzi patrimoniul cultural al capitalei riscă desfigurarea și pierderea autenticității, iar istoria și valorile lui riscă să rămână doar pasiunea unora, în loc să devină un bun al comunității, cunoscut și drag tuturor, destinat și generațiilor care vin, dar și celor care ne vizitează orașul.

Chișinăul este unicul oraș istoric protejat de stat din Republica Moldova. Identitatea toposului și a chișinăuienilor este strâns legată de caracterul centrului istoric care poartă amprenta etapei inițiale de fondare a orașului. Vatra istorică trebuie protejată, cercetată și valorificată cultural.

Menționat documentar în 1436, Chișinăul era o localitate situată pe moșia Buicani și Vovințeni, închinat mai apoi mănăstirii Galata de lângă Iași. Devenind târg în secolele XVII-XVIII, pe vechea vatră au fost ridicate case cu cerdace și stâlpi, având arhitectura asemănătoare caselor de la Iași, ridicate de boierii moldoveni sau negustorii străini.

După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, arhitectul Regiunii Mihail Ozmidov elaborează proiectul de sistematizare a Chișinăului care prevede con-

strucția orașului nou, „orașul de sus”. „După 1813 în jurul bisericii (Biserica Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil, vechea catedrală, n.n.) s-a dezvoltat târgul, a luat naștere „bazarul” (piața), unde negustorii levantini, greci, armeni, evrei, meseriași și săteni își valorificau munca. În timp ce orașul „nou” începând din a doua jumătate a sec. al XIX-lea se va dezvolta cu precădere în partea de sus, prin „tăierea” străzilor drepte și construcția clădirilor instituțiilor centrale, în partea de jos (care și geografic se afla spre vale, spre râul Bâc) a moșiei Buicani – Vovințeni a continuat să existe târgul vechi, cu Soborul vechi, bazarul, cu ulițele întortocheate, dar cu denumiri vechi românești.”¹ Orașul nou, centrul administrativ și politic al Guberniei Basarabia se va dezvolta după principii noi, cu o tramă stradală ortogonală, deosebită de tradiția locală.

Chișinăul sovietic al secolului al XX-lea va avea parte de viziuni urbanistice tipice, cu străzi și bulevarde mari, destinate paradelor, cu monumente de for public în stil monumental care trebuiau să educe omul nou. Urbea a căpătat alt aspect și funcții noi, unde nu omul era actorul principal, ci politicul și industria socialistă.

Astăzi, sub aspectul dezvoltării urbanistice, Chișinăul este în căutarea identității. Este salută inițiativa primăriei municipiului Chișinău de a scoate din întuneric obiectivele de patrimoniu istoric și cultural ale orașului prin iluminarea acestora. Trei dintre cele mai vechi biserici, Măzărache, Sfinții Împărați Constantin și Elena și Sfântul Nicolae, beneficiază de un sistem de iluminat artistic care pune în valoare arhitectura edificiilor de cult. Elaborarea unui program complex de reabilitare a Centrului istoric ar trebui să includă iluminatul artistic a mai multor obiective de patrimoniu. O altă inițiativă a primăriei, cea de instalare a plăcuțelor de identitate pentru monumentele de arhitectură din Chișinău, nu a avut un efect pe măsura așteptărilor. Textul plăcuței indică doar tipul construcției (conac, casă individuală etc.) și datarea aproximativă din Registrul monumentelor și nu ofe-

¹ Paul Mihail, iulie 1990, după „Colina antenelor de bruiaj”, Lică Sainciuc. Chișinău, 2000, p. 27.

ră nicio informație despre istoria edificiului. Pentru unele din monumente plăcuțele vor fi instalate doar după ce va fi adoptat noul Registru al monumentelor de categorie locală, deoarece, conform afirmațiilor vice-primarului Nistor Grozavu, „o parte din monumentele locale nu reprezintă niciun interes și totodată sunt [și alte] clădiri care merită să fie introduse ca monument de arhitectură”.

În același timp, primăria Chișinăului a fost incapabilă să administreze o bună parte a patrimoniului cultural municipal, fiind atât un actor pasiv al distrugerii și demolării unui șir de edificii istorice și culturale, cât și unul activ, care, prin deciziile funcționarilor municipali, a contribuit nemijlocit la aceste distrugereri. Urbaniștii și arhitecții capitalei ar trebui să fie mai receptivi la practicile europene în domeniul salvării, protejării și valorificării patrimoniului cultural, la recomandările organizațiilor internaționale în domeniu. Din nefericire, viziunile de dezvoltare ale Chișinăului nu iau în considerare politicile de conservare ale patrimoniului arhitectural și istoric al acestuia. Planul Urbanistic General (PUG), aprobat în 2007, neglijează statutul de monument de categorie națională al Centrului istoric al Chișinăului, promovând practici vechi, sovietice, de intervenții, care, odată realizate, vor duce la distrugerea patrimoniului construit. Acest important document urbanistic prevede desființarea cvasi totală a structurii medievale care se mai păstrează în partea de jos a orașului, numită și Orașul Vechi. Trasarea Bulevardului Căminar – Cosmonauților, prevăzut de PUG, va distruge și ce a mai rămas din cartierele vechi, cu străzile ce amintesc de orașul medieval.

Discuția inițiată în cadrul „Colocviilor Chișinăului” despre identitățile orașului este, în primul rând, o încercare de a ne dumeri, noi înșine, dar și prin concursul unor profesioniști din alte țări europene, asupra individualității istorice, culturale, spațiale, geografice și psihogeografice a Chișinăului, despre cum ar trebui protejat și pus în valoare un capital simbolic produs de generațiile care ne-au precedat, și pe care avem datoria să-l transmitem înmulțit urmașilor noș-

tri. Astăzi, Chișinăul a mai păstrat puțin din identitatea secolelor XVIII-XIX. Pe parcursul ultimilor 20 de ani s-a construit sălbatic și urât chiar în Chișinăul istoric, deși zona este protejată prin lege și are statut de monument de categorie națională, inclus în Registrul monumentelor cu nr. 308. Monumentele de arhitectură sunt în continuare demolate, desfigurare sau lăsate în paragină. Comunitatea Chișinăului este lezată de matrapazlăcurile administrației și arhitecților noștri care edifică, fără vreo jenă profesională, new-york -uri moldovenești pe ruinele monumentelor de istorie, arhitectură, arheologie. Confruntarea între Chișinăul istoric din ultimii trei ani, între comunitate și administrația locală și centrală este expresia unor acțiuni de protejare și promovare a spiritului locului, acelui ansamblu inconfundabil de elemente fizice și spirituale care conferă topos-ului sens, valoare, emoție și mister.

În paginile acestei publicații, dar și prin cercetările ulterioare ale istoricilor, arhitecților, arheologilor vom afla file necunoscute din istoria urbei. Prezentul volum întrunește studiile participanților la Conferința „Identitățile Chișinăului”, realizată de către Asociația Națională a Tinerilor Istorici din Moldova în parteneriat cu Grupul Civic pentru Patrimoniul Cultural în perioada 12-13 septembrie 2011 și susținută financiar de Direcția Culturală a primăriei municipiului Chișinău. Conferința a întrunit la masa de dialog istorici și scriitori, arhitecți și critici de artă, arheologi și specialiști în domeniul conservării patrimoniului cultural, urbaniști și antropologi urbani, reprezentând mediile științifice și culturale, tagmele profesionale, sectorul asociativ și administrația publică locală a municipiului Chișinău.

Aducem mulțumiri și pe această cale tuturor celor care au contribuit la realizarea acestui proiect, în speranță că efortul nostru va fi auzit de autoritățile publice locale și centrale, iar patrimoniul istoric al Chișinăului va avea parte de o atitudine europeană atât din partea funcționarilor publici, cât și a populației.

Coordonatorii volumului

I. IDENTITĂȚILE CULTURALE ȘI ISTORICE

Foto: Adrian Musteață

PROMOVAREA IDENTITĂȚII MUNICIPIULUI CHIȘINĂU PRIN SIMBOLICA HERALDICĂ*

Silviu ANDRIEȘ-TABAC

Pionieratul studierii istoriografice și al promovării heraldicii capitalei Republicii Moldova a aparținut unor cercetători sau pasionați de arta blazonului ca Maria Dogaru¹ (1934-2006), Constantin Bogatov², Ana Grițco³, Vladimir Mischevca⁴. Articolele lor, mai mici sau mai mari, au avut drept rezultat acumularea informațiilor istorice elementare și punerea lor la dispoziția publicului larg.

În paralel, începând cu anul 1992, și subsemnatul a desfășurat cercetări ample asupra heraldicii teritoriale și familiale basarabene pentru lucrarea de licență⁵ și teza de doctorat⁶, în urma cărora a publicat și trei

studii speciale dedicate simbolurilor chișinăuene⁷.

În afară de aceste apariții, singura contribuție valoroasă care a contribuit la elucidarea istoricului simbolicii municipale a fost cea cu tentă memorialistică, semnată de jurnalistul Nicolae Roibu și dedicată imnului urbei⁸.

Un șir de articole, de proporții mai mici, s-au referit la stemele și drapelurile localităților din componența municipiului Chișinău, care și-au adoptat simboluri heraldice după independența Republicii Moldova. Acestea vor fi menționate mai jos, la locul potrivit.

I. Stema municipiului Chișinău

În ansamblul simbolurilor identitare urbane care au supraviețuit până în zilele noastre, stemele se numără printre cele „bătrânești”. Astfel, cel mai vechi sigiliu orașenesc cunoscut azi este cel al orașului german Köln, din 1149⁹ sau din 1114-1119¹⁰, și are reprezentat în câmpul sigilar, sub o boltă, imaginea Apostolului Petru, sfântul patron al urbei (fig. 1, după Andreas Wilkens). După

Fig. 1

* Acest articol dezvoltă ideile expuse în comunicarea omonimă, prezentată la conferința științifică „Biserica Măzărache și ocrotirea patrimoniului cultural al municipiului Chișinău” (Chișinău, 19 noiembrie 2009), și în articolul *Identitatea heraldică a Chișinăului*. In: Curtea de la Argeș, II, 2011, nr. 4 (5), aprilie, p. 10-11: 16 il.

¹ Maria Dogaru, *Contribuții la cunoașterea heraldicii basarabene*. In: Cugetul, Chișinău, 1991, nr. 5-6, p. 20-34: il. Versiunea tradusă în rusă, defectuos: Мария Догару, *К вопросу о бессарабской геральдике*. In: Cugetul, Кишинэу, 1991, nr. 5-6, p. 20-34: il.

² C. Bogatov, *Emblemele așezărilor noastre*. In: Moldova, Chișinău, 1986, nr. 5, p. 35; К.М. Богатов, *Молдавская территориальная геральдика*. In: Вестник геральдиста, Москва, 1992, № 4 (9), с. 4.

³ Ana Grițco, *Din istoria blazonului orașului Chișinău*. In: Curierul de seară, Chișinău, 1996, 7 iunie, p. 2.

⁴ Vladimir Mischevca, *Biografia unui oraș în oglinda heraldicii [Stemele Chișinăului]*. In: Săptămâna, Chișinău, V, 1996, nr. 40 (201), 4 octombrie, p. 21; Idem, *Stemele Chișinăului*. In: *Chișinău. Enciclopedie*, editor Iurie Colesnic, Chișinău: Museum, 1997, p. 432-433: 6 il.; Idem, *Despre simbolurile Republicii Moldova*. In: Cohorta, Chișinău, [I], 1999, nr. 1, cap. 3. *Stemele Chișinăului*, p. 22-23, 26-27: 6 il.; republicat în Destin Românesc, București, Chișinău, 2001, nr. 1, p. 97-119. Materialul publicat în cele patru apariții este practic același.

⁵ Сильвиу Георгиевич [Андриеш]-Табак, *Молдавская геральдика XIX-XX вв.: дипломная работа студента V курса дневного отделения Факультета архивного дела, Российский государственный гуманитарный университет, Историко-архивный институт, Кафедра вспомогательных исторических дисциплин, научный руководитель Е. И. Каменцева*, Москва, 1993, 398 с.: il.

⁶ Silviu [Andrieș]-Tabac, *Basarabia în secolele XIX-XX și heraldica ei: teză de doctorat*, Universitatea București, Facultatea de Istorie, conducător științific Dan Berindei, București, 1995, 312 p.; Idem, *Basarabia în secolele XIX-XX și heraldica ei: rezumatul tezei de doctorat*, Universitatea București, Facultatea de Istorie, conducător științific Dan Berindei, București, *Editura Universității București*, 1996, 23 p. Versiunea publicată a tezei a fost: Silviu [Andrieș]-Tabac, *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei*, Chișinău: Museum, 1998, 168 p.: 355 il. a-n, 2 hărți + 4 p. pl. col.

⁷ Silviu Andrieș-Tabac, *Heraldica Chișinăului: trecut și viitor*. In: Pergament. Anuarul arhivelor Republicii Moldova, I (1998), Chișinău, 1999, p. 109-126: 18 il.; Idem, *Simbolurile Chișinăului*. In: Cugetul, Chișinău, 2000, nr. 3, p. 8-22 + 9 fig. col. pe coperta 2; Idem, *Simbolurile municipiului Chișinău*. In: Limba Română, Chișinău, 2003, nr. 4-5, p. 33-38: 8 il.; republicat fără acordul autorului, cu titlul *Simbolurile Chișinăului: stema, drapelul, imnul*. In: Viața Basarabiei. Revistă editată de Uniunea Scriitorilor din Moldova și Uniunea Scriitorilor din România, Chișinău, s.n., IX, 2011, nr. 1-2 (21-22), p. 41-46: 2 il.

⁸ Nicolae Roibu, *Cum a apărut imnul municipiului Chișinău*. In: Limba Română, Chișinău, 2003, nr. 4-5, p. 219-220: textul imnului „Odă orașului meu”; republicat pe site-ul electronic: <http://chisinaul.blogspot.com/2009/08/chisinau-simboluri-stema-drapelul-implul.html>, extras 21.01.2009; republicat în Viața Basarabiei. Revistă editată de Uniunea Scriitorilor din Moldova și Uniunea Scriitorilor din România, Chișinău, s.n., IX, 2011, nr. 1-2 (21-22), p. 47-49: 2 il.

⁹ Michel Pastoureau, *Traité d'Héraldique*, ed. 3, Paris: Picard, 1997, p. 52 (după: B. Endrulat, *Niederrheinische Städtiegel des 12. bis 16. Jahrhunderts*, Dusseldorf, 1882, p. 31).

¹⁰ Andreas Wilkens, *Digitale Unterstützung für die Rekonstruktion des Kölner Stadtarchivs* (<http://www.heise.de/newsticker/meldung/Digitale-Unterstützung-fuer-die-Rekonstruktion-des-Koelner-Stadtarchivs-206462.html?view=print>, publicat 13.03.2009, extras 03.03.2012).

alte surse, însă, se consideră că alt oraș german – Trier – ar fi avut un sigiliu urban deja la 1113¹¹ (fig. 2¹²). Dar primele sigilii cu adevărat heraldice, adică

Fig. 2

purtând steme în scuturi, datează abia de la sfârșitul secolului al XII-lea, cel mai vechi aparținând orașului englez Hereford și fiind atârnat de un act datând din anii 1180-1190: un scut de formă veche cu trei lei trecând, privind în față, așezați în pal și purtând o banieră¹³. Elementele acestui blazon din sigiliul urban din secolul al XII-lea au fost preluate în stema contemporană a orașului (fig. 3).

Fig. 3

Chișinăul, un oraș mult mai nou, nu putea avea embleme atât de venerabile. Totuși, din momentul când în acest târg de pe râul Bâc se atestă o cărmuire autonomă cu un șoltuz și 12 pângari, se poate admite fără vreo rezervă existența unui sigiliu orășenesc, mai mult sau mai puțin heraldic. Din păcate, eforturile mai multor cercetători de a scoate la lumină acel sigiliu sau măcar o descriere credibilă a lui încă nu s-au bucurat de succes, încât istoricul simbolurilor heraldice ale acestui oraș nu poate fi urmărit decât începând cu epoca modernă.

Întregului dosar al cercetării istorico-heraldice

¹¹ <http://de.wikipedia.org/wiki/Siegel> (extras 18.11.2009).

¹² http://en.wikipedia.org/wiki/File:Trier_Siegel.jpg (extras 3.03.2012).

¹³ Michel Pastoureaux, *op. cit.*, p. 55 și nota 42 (după W. De G. Birch, *Catalogue of seals in the Department of manuscripts in the British Museum*, volume II, London, 1892, p. 91, nr. 4993).

chișinăuiene a fost deja expus în cele trei studii speciale publicate de către autor, încât aici nu-și are rost reluarea lui detaliată. Ne vom referi doar la anumite probleme care atestă starea la zi și perspectivele de viitor.

Astfel, în conformitate cu tradițiile Imperiului rus, Chișinăul de după 1812, în calitate de capitală a provinciei dintre Prut și Nistru, a purtat stema Regiunii, apoi a Guberniei Basarabia (fig. 4-6), abia după

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

introducerea stemei Guberniei Basarabia din 5 iulie 1878, prin anumite decoruri exterioare ale scutului heraldic stabilindu-se o stemă distinctă pentru orașul-reședință: în câmp albastru un cap de bour de aur, cu ochii, limba și coarnele roșii, având între

coarne o stea de aur cu cinci raze, și din flancuri, la dreapta heraldică – o roză heraldică, iar la stânga – o semilună de argint spre stânga; bordură din culorile imperiului (negru, aur, argint); scutul este timbrat de o coroană murală de aur și înconjurat de două spice de același metal, unite cu lanta ordinului Sfântul Alexandru Nevski (roșie de moar) (fig. 7). Această

Fig. 7

stemă nu era însă una proprie în adevăratul sens al cuvântului și nu simboliza decât faptul că orașul este reședința unei provincii moldovenești.

În cadrul României Mari, pentru prima dată s-a încercat stabilirea unei steme proprii a Chișinăului. Orașul a fost declarat municipiu în urma reformei administrativ-teritoriale din 1925, iar stema lui, elaborată de Comisia Consultativă Heraldică de pe lângă Ministerul de Interne al Regatului, s-a introdus prin decretul regal din 31 iulie 1930, cu următoarea descriere oficială: „Pe scut albastru, o acvilă de aur, cu aripile lăsate în jos, privind spre dreapta. Peste tot: stema Moldovei. Scutul timbrat de o coroană murală cu 7 turnuri. Simbolizează realipirea acestui vechi oraș moldovenesc la patria-mumă.” (fig. 8). Acest blazon a fost, deci, prima stemă oficială a orașului.

Epoca sovietică a fost vitregă pentru știința și arta heraldică până în anii 1960, când renașterea acestei științe a început cu pași mărunți. În RSS Moldovenească prima manifestare în sens heraldic a fost tocmai

Fig. 8

emblema sărbătoririi semi-mileniului Chișinăului (a

doua oară, căci acesta deja fusese sărbătorit în 1936!) în 1966. Emblema „dezghețului heraldic moldovenesc” a rezultat în urma unui concurs și a fost concepută de arhitectul Alexandru Minaev, care a pornit de la legenda potrivit căreia toponimul Chișinău ar proveni de la cuvântul arhaic „chișinău” ce ar însemna „izvor”. Reprezenta un scut triunghiular scobit în cap de ambele părți, de culoare neagră, zidit în câmp cu piatră albă în forma unei frunze de viță de vie stilizată, cu vârful în jos, din care curge un izvor albastru, și având deasupra inscripția în două rânduri „500” și „Chișinău” cu litere chirilice (fig. 9). Această emblema a fost foarte populară și s-a manifestat plener în diverse domenii. Mai târziu edilii orașului au încercat în două rânduri, în 1970 și 1988, să elaboreze prin concurs un blazon normal pentru capitala noastră, dar în ambele cazuri fără izbândă.

În ședința din 8 august 1991, Comitetul executiv al Consiliului municipal Chișinău de deputați ai poporului (ședință prezidată de primarul naționalist Nicolae Costin), în baza faptului că stema interbelică a municipiului „n-a fost anulată legislativ nici de România, nici de Republica Moldova”, a decis reluarea, începând cu 31 august 1991, a acesteia (în noua variantă grafică a pictorului Gheorghe Vrabie, fig. 10) pe ștampilele, blanchetele, insignele sale, pe obiectele designului urban și de informație vizuală.

Cu altă ocazie am arătat că stema în vigoare nu este foarte bună din punct de vedere heraldic, deoarece nu are calități individualizatoare pentru Chișinău. Acum, însă, considerăm că acest blazon s-a consacrat prin lunga lui utilizare și poate rămâne așa cum este, în calitate de stemă mică, cu condiția finalizării procedurii de înregistrare în Armori-

Fig. 9

Fig. 10

alul General al Republicii Moldova.

În același timp, pentru a se înscrie perfect în normele heraldice naționale, Chișinăul trebuie să-și creeze și o stemă mare, cu susținători și deviză, cum

Fig. 11

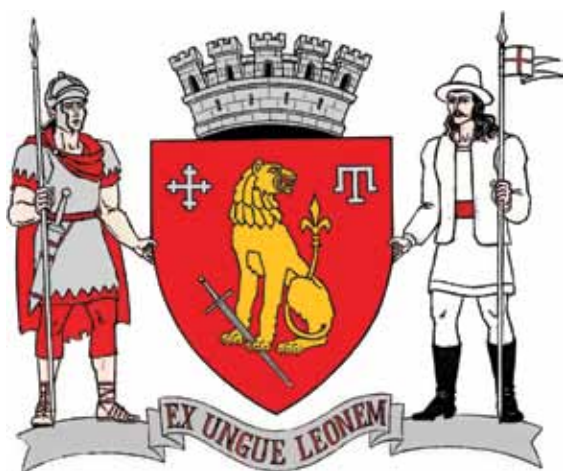

Fig. 12

Fig. 14

Fig. 15

posedă alte municipii din țara noastră (fig. 11-15).

II. Drapelul municipiului Chișinău

Drapelul, cel de-al doilea simbol ca importanță heraldică al orașului, a fost elaborat de cuplul de pictori Gheorghe Vrabie și Eudochia (Dorina) Cojocar-Vrabie și aprobat de Primăria municipiului în ședința din 11 iunie 1998, iar de către Comisia Națională de Heraldică în ședința din 28 septembrie 1998, cu condiția aducerii lui la canoanele vexilologice naționale, lucru care nu s-a mai întâmplat. Drapelul reprezintă o pânză dreptunghiulară albă (1:2), având la mijloc un

Fig. 16

brâu torsant galben alcătuit din trei fire, peste care broșează în centrul pânzei armele municipale (fig. 16).

Flamura albă a drapelului, conform explicației date de autori, simbolizează spațiul „cetății”, iar brâul torsant, element împrumutat din ornamentica monumentelor de arhitectură, – timpul în care evoluează și se dezvoltă „cetatea”, cu fazele sale: prezent, trecut și viitor, precum și Trinitatea.

Din păcate, această compoziție vexilară nu va putea fi înregistrată în Armorialul General al Republicii Moldova până nu vor fi înlăturate gravele defecte de ordin științific: 1) brâul torsant nu este o piesă vexilologică; 2) nu au fost rezolvate, dar nici motivate, problema incompatibilității suprapunerii culorilor alb și galben în soluția propusă și cea a utilizării a două nuanțe de galben, fapt care constituie un pleonasm vexilologic; 3) reprezentarea stemei

în drapel *tale-quala* este un procedeu vexilologic primitiv și diminuant din punct de vedere valoric.

Singurul lucru incontestabil din acest drapel rămâne culoarea albă a pânzei. Într-adevăr culoarea albă este definitorie pentru identitatea capitalei și ar merita să capete un statut oficial de „culoare municipală”.

III. Imnul municipiului Chișinău

Cel de-al treilea simbol heraldic al orașului – imnul său – a fost adoptat în această calitate la 11 iunie 1998. Muzica aparține compozitorului Eugen Doga, iar versurile poetului Gheorghe Vodă (1934-2007).

Imnul orașului are o istorie pe măsura valorii sale prezente și viitoare. Ca toate imnurile adevărate, acesta nu a fost scris special, ci a devenit imn în timp. Cântecul s-a născut în 1971 și a fost scris de autori pentru filmul televizat „Chișinău-Chișinău”, realizat de regizorul Ion Mija. Se numea *Cântec despre orașul meu* și era menit să unească imaginile orașului de pe peliculă într-un tot întreg. Colaborarea excepțională dintre compozitor, poetul Gheorghe Vodă, traducătorul în rusă V. Lazarev și interpreta Sofia Rotaru au acordat cântecului o șansă unică și nesperată atunci de autori, dar valorificată multiplu pe parcursul anilor.

În 1972 melodia a obținut premiul doi la Concursul unional al cântecelor dedicate semicentinarului URSS. La 5 mai 1973, Sofia Rotaru a interpretat cântecul în Studioul de concerte „Ostankino” de la Moscova, în cadrul primului tur al Festivalului unional televizat „Pesnea-73” („Cântecul anului 1973”), repetându-l și în finala festivalului, imprimată la 16 decembrie 1973, când E. Doga a primit și diploma de laureat. În iunie 1973 Sofia Rotaru va obține cu aceeași melodie premiul I la Festivalul Internațional „Orfeul de aur” din Bulgaria. În același an lui Eugen Doga i s-a decernat premiul „Boris Glavan” al comsomolului din Moldova, inclusiv pentru acest cântec, dar și pentru prologul la telefilmul „Chișinău-Chișinău” și semnalele postului de radio „Luceafărul”, ambele derivate din aceeași melodie.

Dacă e să răspundem la întrebarea de ce *Cântec despre orașul meu* s-a bucurat de un succes atât de mare, cred că am putea spune că el a avut valoarea unui manifest al generației tinere din anii '60 – epocă de mari izbucniri creative și spirituale – manifest care exprima și întruchipa cele mai frumoase sentimente

ale oamenilor de atunci, scăpați de sărăcie, nevoi, foamete, răni ale războiului și persecuții politice dure soldate cu morți, precum și ale copiilor lor care simțeau noi energii și aveau destulă încredere într-un viitor bun, manifest care exprima și întruchipa toate acestea într-un mod foarte sincer, convingător și strălucit. Melodia era predestinată să dăinuie.

În această ordine de idei, este de înțeles de ce edilii orașului, atunci când s-a pus problema creării unui imn pentru urbe, și-au aplecat urechea la sfaturile care au venit pe mai multe căi și au rugat autorii muzicii și versurilor *Cântecului despre orașul meu* să le revadă, după care i-au acordat statutul de imn oficial al Chișinăului.

Iată cum relatează evenimentul Nicolae Roibu: „La 560 de ani ai orașului, Primăria Chișinăului a hotărât ca acest cântec să stea la baza Imnului capitalei. Deoarece piesa care devenise șlagăr semăna mai mult a baladă, autorii – compozitorul Eugen Doga și poetul Gheorghe Vodă – au fost rugați să intervină în text și melodie, pentru a le ajusta la cerințele unui imn. Piesa a fost înregistrată cu Olga Ciolacu și Lidia Șolomei, Capela Corală *Moldova* și Ansamblul coral *Lia-Ciocârlia*, acompaniate de Orchestra simfonică a Companiei de Stat *Teleradio-Moldova*, dirijată de maestrul Gheorghe Mustea. La această piesă s-a lucrat o lună de zile, ne-a spus Leonid Gorceac, director-adjunct al Departamentului Cultură al municipiului Chișinău. Totodată, a fost înregistrată și o variantă prescurtată, fără text, cu Orchestra Ministerului Afacerilor Interne, dirijată de Nicolae Usaciov. Această variantă răsună la ședințele Consiliului Municipal și la solemnitățile deosebite ale capitalei”¹⁴.

În fapt, E. Doga a rescris melodia pentru cor și orchestră, iar Gh. Vodă a creat practic un text nou, din care, cu regret, au dispărut frumoasele versuri cu valoare de simbol „orașul meu cu umeri albi de piatră” și „orașul meu, al tău, al tuturor”. Textul nou, intitulat „Odă orașului meu”, în general, a devenit mai solemn, mai pompos și are amprenta unei seriozități imnice premeditate, dar a pierdut din lirismul și tinerețea de altădată. Cea de-a doua interpretare nu a adus valori noi melodiei, încât versiunea originală rămâne până în prezent cea mai iubită și mai difuzată.

IV. Simbolurile sectoarelor Chișinăului

Simbolurile municipiului Chișinău descrise mai

¹⁴ Nicolae Roibu, *op. cit.* In: *Limba Română*, p. 219.

sus, dat fiind faptul că nu există o administrație distinctă dintre oraș și municipalitate, sunt în mod firesc și cele ale orașului Chișinău. În realitate orașul a fost protagonistul acestor însemne de identitate și le-a oferit cu generozitate municipiului.

În același timp, în afara însemnelor orașenești generale, dat fiind că există o administrație distinctă a sectoarelor capitalei, pot fi instituite și simboluri sectoriale ale Chișinăului. Astfel de steme și drapel proprii ale sectoarelor orașelor există, de exemplu, la Berlin și la Praga.

În această ordine de idei, la solicitarea preturii sectorului Buiucani, Comisia Națională de Heraldică a Republicii Moldova, în ședința din 3 aprilie 2003 (proces-verbal nr. 1-III), a admis instituirea unor steme și drapel proprii ale sectoarelor orașelor moldovene, aprobând anumite însemne distinctiv ierarhice ale stemei și drapelului sectorului municipiului Chișinău:

a) scutul stemei sectorului municipiului Chișinău va fi timbrat de o coroană murală de argint cu patru turnuri (modelul acesteia a fost deja desenat de arhitecta Mariana Șlapac);

b) drapelul sectorului municipiului Chișinău va reprezenta o pânză dreptunghiulară cu proporția de 1:2, la fel ca și drapelul municipal, dar în forma sa originală va avea aceleași accesorii și decoruri exterioare ca și drapelurile originale ale orașelor mici, inclusiv două șnururi de argint terminate în ciucuri de același metal.

Din păcate, până în prezent niciunul dintre sectoarele capitalei nu a purces la crearea însemnelor proprii.

Administrația sectorului Buiucani a pierdut interesul pentru această elaborare la scurt timp după lansarea ideii.

În schimb, ideea a răsarit în sânul administrației sectorului Râșcani, la începutul anului 2009. Afacerea, însă, nu a putut fi dusă până la capăt din două motive obiective. Primul consta în faptul că autorul, în calitate de heraldist invitat, nu a găsit încă o soluție potrivită pentru simbolizarea denumirii „Râșcani”, iar cel de-al doilea impediment este de ordin juridic: administrația sectorului nu era decisă în problema procedurii aprobării (de sine stătător sau în cadrul consiliului municipal) a stemei și drapelului de sector. Credem că în timp ambele impedimente vor fi depășite și sectorul Râșcani va fi primul care să-și aprobe simboluri proprii.

Astfel, elaborarea simbolicii sectoarelor capitalei

constituie o altă cale de promovare a imaginii urbei prin prisma heraldicii.

V. Stemele și drapelurile localităților din componența municipiului Chișinău

În afară de aducerea în ordine a stemelor municipale și a drapelului municipal, precum și de elaborarea simbolicii sectoarelor, cea de-a treia cale de promovare a simbolurilor heraldice în Chișinău constă în elaborarea stemelor și drapelurilor localităților din componența municipiului.

Acest proces a demarat încă în anul 2000, cu orașul Codru¹⁵. Au urmat orașul Durlești în 2003, satele Bubuieci și Colonița¹⁶ în 2005, orașul Vadul lui Vodă în 2006 și satul Budești în 2010, toate elaborate de autor și desenate de pictorul Iurie Caminschi¹⁷. Celelalte trei orașe (Cricova, Sângera, Vatra) și 25 de sate din componența municipiului Chișinău încă nu și-au rezolvat problema simbolurilor locale.

Prezentăm sumar mai jos stemele și drapelurile aprobate, în ordinea cronologică a adoptării lor.

V.1. Orașul Codru

Stema. În câmp de argint, un verde pal, însoțit în dextera de o ramură de stejar verde cu ghinde de aur, iar în senestra de o ramură de viță-de-vie verde cu ciorchini de struguri de aur, și încărcat cu o torță de argint în pal, aprinsă cu flacăra de aur, în jurul căreia

Fig. 17-18

¹⁵ Silviu Andrieș-Tabac, *Stemele și drapelurile orașelor Codru, Florești și Otaci*. In: Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, XI, Chișinău, 2002, p. 255-262: 6 il.

¹⁶ Silviu Andrieș-Tabac, *Simbolurile heraldice ale satelor Bubuieci și Colonița, municipiul Chișinău*. In: Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, XV, Chișinău: Tyragetia, 2006, p. 365-376: 2 fig.

¹⁷ Acestea au fost prezentate sumar în enciclopedia: *Simbolurile naționale ale Republicii Moldova*, Academia de Științe a Moldovei, Instituția Publică „Enciclopedia Moldovei”, coordonator și redactor științific Silviu Andrieș-Tabac, Chișinău, 2010, p. 512 (Bubuieci); p. 513 (Budești); p. 514 (Codru); p. 515 (Colonița); p. 516 (Durlești); p. 517 (Vadul lui Vodă).

se încolăcește o ramură de spini și un șarpe, ambele mobile de același metal. Scutul timbrat de o coroană murală de argint cu trei turnuri. (Fig. 17).

Drapelul. O pânză dreptunghiulară (2:3), tripartită în fascie, alb-verde-alb. (Fig. 18).

Simbolizează denumirea contemporană (palul/brâul verde și ramura de stejar), Spitalul clinic de psihiatrie Costiujeni (torța și șarpele încolăcit în jurul ei), vechea denumire a satului – Schinoasa (ramura de spini), fostele asociații științifice de producție „Codru” (ramura de stejar) și „Vierul” (ramura de viță-de-vie), datorită cărora localitatea a devenit oraș.

Aprobări: 28 iulie 2000 (Primarul orașului), 2 august 2000 (CNH).

V.2. Orașul Durlești

Stema. În câmp negru trei pinteni de aur. În capul

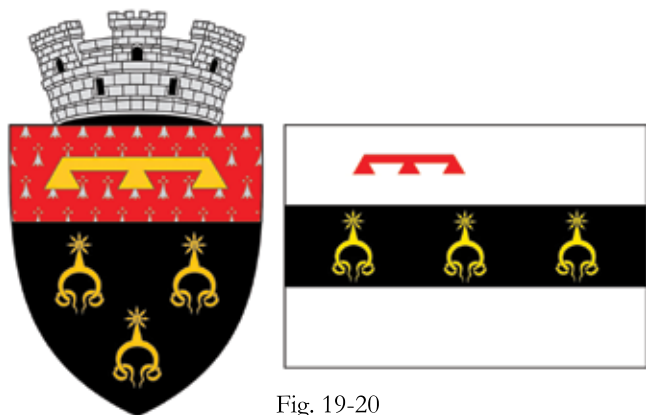

Fig. 19-20

scutului, pe roșu, herminat de argint, un lambel de aur. Scutul timbrat de o coroană murală de argint cu trei turnuri. (Fig. 19).

Drapelul. O pânză dreptunghiulară (2:3) albă, cu un brâu negru încărcat cu trei pinteni galbeni, în fascie, și însoțit sus, la hampă, de un lambel roșu. (Fig. 20).

Simbolizează serviciul de călărași de serdărie pe care l-au îndeplinit cândva sătenii (pintenii), faptul că moșia a fost răzeșească și a umblat în trei bătrâni (trei pinteni), tradiția descendenței colaterale din Ștefan cel Mare (capului scutului roșu, herminat de argint) și tagma mazililor durleșteni (lambelul).

Aprobări: 15 octombrie 2003 (Primarul orașului), 17 octombrie 2003 (CNH).

V.3. Satul Bubuieci

Stema. Pe albastru, un boier moldovean stând în picioare, văzut din față, cu figura și mâinile de culoare naturală, cu mustața subțire și barba tunsă scurt, negre, îmbrăcat peste un anterior roșu, cu un caftan de aur,

cu căptușeala roșie, având pe cap o scufie de aur, iar în picioare încălțări roșii, purtând în mâna dreaptă un

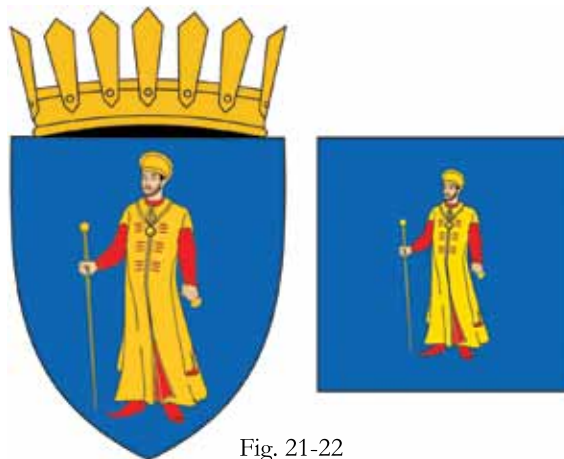

Fig. 21-22

toiag verde împletit cu aur, în cea stângă un tipar sigilar de aur și, atârnată de gât pe lanț, o bulă de același metal. Scutul timbrat cu o coroană sătească de aur. (Fig. 21).

Drapelul. O pânză pătrată albastră, purtând în mijloc chipul unui boier moldovean stând în picioare, văzut din față, cu figura și mâinile de culoare naturală, cu mustața subțire și barba tunsă scurt, negre, îmbrăcat peste un anterior roșu, cu un caftan galben, cu căptușeala roșie, având pe cap o scufie galbenă, iar în picioare încălțări roșii, purtând în mâna dreaptă un toiag verde împletit cu galben, în cea stângă un tipar sigilar galben și, atârnată de gât pe lanț, o bulă galbenă. (Fig. 22).

Simbolizează pe marele logofăt Toader Bubuioag († 1 ianuarie 1539), întemeietorul satului, reprezentat în straie de mare boier și cu atributele funcției.

Aprobări: 20 iulie 2005 (Consiliul comunei Bubuieci), 29 iulie 2005 (CNH).

V.4. Satul Colonița

Stema. Scut despicat; în prima partițiune, în câmp albastru, o coloană în stilul artei populare, cu capitelul în coarne de berbec și soclul ornat cu un brâu

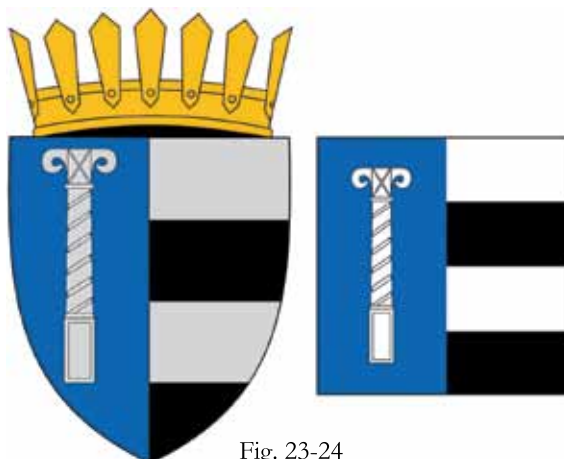

Fig. 23-24

torsat ascendent, în pal, de argint; a doua partițiune fasciată de patru piese, argint și negru. Scutul timbrat de o coroană sătească de aur. (Fig. 23).

Drapelul. O pânză pătrată, despătată, având în prima partițiune, în câmp albastru, o coloană în stilul artei populare, cu capitelul în coarne de berbec și soclul în brâu torsat ascendent, în pal, albă, iar a doua partițiune fasciată de patru piese, alb și negru. (Fig. 24).

Simbolizează etimologia populară a denumirii (coloana) și cele patru localități istorice înglobate – Ciocana, denumit și Ciocana Veche, Colonița, Grecea sau Greca și Movileni (fasciatul de patru piese).

Aprobări: 19 august 2005 (Consiliul sătesc), 4 noiembrie 2005 (CNH).

V.5. Orașul Vadul lui Vodă

Stema. În câmp roșu, o fascie ondulată cobo-

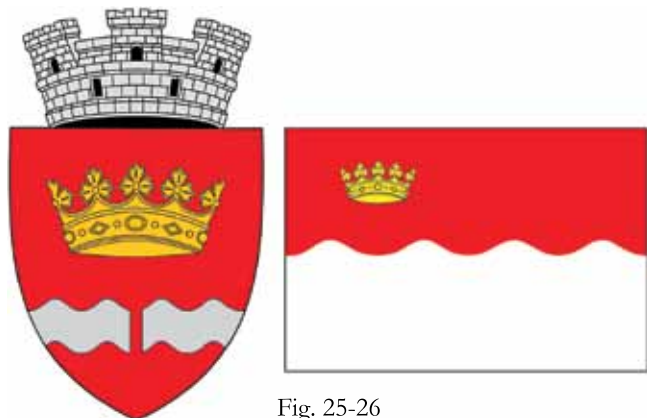

Fig. 25-26

râtă și întreruptă, de argint, asuprită de o coroană domnească de aur. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu trei turnuri. (Fig. 25).

Drapelul. O pânză dreptunghiulară (2:3), tăiată văluros, roșu și alb, purtând în partea de sus la hampă o coroană domnească galbenă. (Fig. 26).

Simbolizează râul Nistru (fascia ondulată de argint), vadul de aici (întreruperea fasciei) și domnia (culoarea roșie și coroana domnească).

Aprobări: 19 decembrie 2006 (Consiliul orașesc), 20 decembrie 2006 (CNH).

V.6. Satul Budești

Stema. În câmp verde, sabia de foc a Sfântului Arhangel Mihail, de argint, așezată în bară și flancată de un soare-răsare și de un pinten cu durița în sus, ambele de aur. Scutul timbrat de o coroană sătească de aur. (Fig. 27).

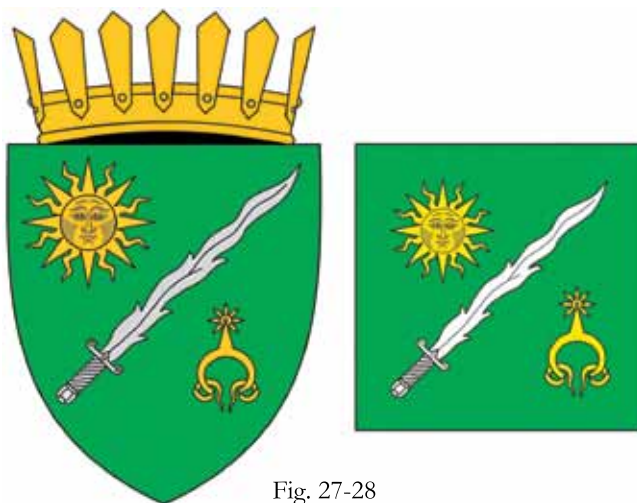

Fig. 27-28

Drapelul. O pânză pătrată verde, purtând sabia de foc a Sfântului Arhangel Mihail, albă, așezată în bară și flancată de un soare-răsare și de un pinten cu durița în sus, ambele galbene. (Fig. 28).

Simbolizează denumirea localității (soarele-răsare), biserica cu hramul „Minunea Sfântului Arhangel Mihail din Collose” (sabia de foc), răzeșia și hipodromul (pintenul) din localitate.

Aprobări: 26 mai 2010 (CNH), 15 iulie 2010 (Consiliul comunei Budești).

* * *

În concluzie, trebuie să remarcăm faptul că simbolică heraldică a Chișinăului cu greu își face drum în lumea contemporană, cu sufletul departe de știința și arta blazonului. Deși Chișinăul este centrul natural economic, cultural și intelectual al țării noastre, pe plan heraldic localitatea cedează în fața altor orașe și chiar sate, mai mobile și mai dornice de identitate europeană tradițională.

Am arătat cu alte ocazii cauzele acestor întârzieri și căile de ieșire din impas. Rămânem fideli speranței într-un viitor mai înțelept, mai luminos și mai favorabil promovării identității heraldice, de care știe să se bucure omul european vechi.

Lista figurilor

1. Sigiliul orașului Köln din 1114-1119, reconstrucție.
2. Sigiliul orașului Trier datând din 1113 (?).
3. Stema orașului Hereford, perpetuând elemente din sigiliul urban din secolul al XII-lea.
4. Stema Regiunii Basarabia aprobată în aprilie 1817 și purtată și de Chișinău.
5. Stema Regiunii Basarabia purtată și de Chișinău, 2 aprilie 1826.
6. Stema Guberniei Basarabia, 5 iulie 1878.
7. Stema Chișinăului după aprobarea stemei Guberniei Basarabia din 5 iulie 1878.
8. Stema municipiului Chișinău, 31 iulie 1930.
9. Emblema Chișinăului în 1966. Autor Alexandru Minaev.
10. Stema municipiului Chișinău din 1930, reluată în uz din 31 august 1991 în varianta grafică a pictorului Gheorghe Vrabie
- 11-15. Steme ale municipiilor și ale fostelor municipii din Republica Moldova:
11. Orașul Orhei, 1997. Autor Silviu Andrieș-Tabac, pictor Simion Odainic.
12. Orașul Căușeni, 2003. Autori Valeriu Balan, Eugen Bâzgu, Silviu Andrieș-Tabac, pictor Valeriu Balan.
13. Municipiul Bălți, 2006. Autor Silviu Andrieș-Tabac, pictor Sergius Ciocanu.
14. Orașul Ungheni, 2000. Autori Victor Crudu, Silviu Andrieș-Tabac, pictor Victor Crudu.
15. Orașul Hâncești, 2000. Autor Silviu Andrieș-Tabac, pictor Mariana Șlapac.
16. Drapelul municipiului Chișinău, adoptat la 11 iunie 1998. Autori: Gheorghe Vrabie și Eudochia Cojocar-Vrabie.
- 17-18. Stema și drapelul orașului Codru, 2000. Autor Silviu Andrieș-Tabac, pictor Iurie Caminschi.
- 19-20. Stema și drapelul orașului Durlești, 2003. Autor Silviu Andrieș-Tabac, pictor Iurie Caminschi.
- 21-22. Stema și drapelul satului Bubuieci, 2005. Autor Silviu Andrieș-Tabac, pictor Iurie Caminschi.
- 23-24. Stema și drapelul satului Colonița, 2005. Autor Silviu Andrieș-Tabac, pictor Iurie Caminschi.
- 25-26. Stema și drapelul orașului Vadul lui Vodă, 2006. Autor Silviu Andrieș-Tabac, pictor Iurie Caminschi.
- 27-28. Stema și drapelul satului Budești, 2010. Autor Silviu Andrieș-Tabac, pictor Iurie Caminschi.

DESPRE INVESTIGAȚIILE ARHEOLOGICE DE LA BISERICA MĂZĂRACHE DIN CHIȘINĂU ÎN ANUL 2010

Ion TENTIUC, Valeriu BUBULICI,
Mariana VASILACHE, Livia SÎRBU

În vara anului 2010 expediția arheologică a Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei a efectuat investigații arheologice de salvare în sectorul străzilor Albișoara și Pușkin din mun. Chișinău. Lucrările întreprinse au avut drept obiectiv descărcarea de sarcină arheologică a perimetrului afectat de lucrările de construcție a „Sediului Dispeceratului de avariere gaze a municipiului Chișinău”. Cercetările de suprafață și investigațiile arheologice efectuate în imediata apropiere a Bisericii Măzărache, pe colina omonimă și în împrejurimile acesteia, au permis de a identifica materiale ceramice ce aparțin mai multor perioade istorice. Cele mai timpurii aparțin epocii bronzului târziu și fierului timpuriu, iar cele mai târzii sunt reprezentate de artefacte din epoca medievală tardivă și premodernă. De rând cu resturile culturale, reprezentate de colecția de ceramică și material osteologic și paleofaunistic, au fost identificate mai multe complexe gospodărești: gropi menajere; resturile unei locuințe de suprafață cu pivniță de piatră, cercetată la poalele colinei Măzărache și atribuită secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea și câteva galerii de acumulare a apei, construite din cărămidă roșie, care făceau parte din apeductul urban realizat la sfârșitul secolului al XIX-lea. Un interes aparte prezintă necropola medievală descoperită lângă Biserica Măzărache, dar și șanțul de apărare al unei fortificații de pământ aparținând secolelor XVI-XVII¹.

Investigațiile arheologice au fost concentrate în zona de protecție a Bisericii Măzărache. Este necesar să menționăm că edificiul a fost construit la mijlocul secolului al XVIII-lea² de către pârcașul de atunci al Chișinăului, Vasile Măzărache, probabil pe locul unei biserici de lemn³, lăcașul purtând inițial

hramul Sfinții Ioachim și Ana. Reparată după marele cutremur din 14 octombrie 1802, este sfințită cu hramul Nașterea Maicii Domnului⁴, după cum se menționează în planul Chișinăului executat de inginerul hotarnic M. Ozmidov în anul 1817⁵. În anii '20 ai secolului al XIX-lea, în jurul Bisericii Măzărache, a fost construit un gard de incintă. Se pare că după cutremurul menționat, cu unele excepții, înmormântările în cimitirul vechi au fost restricționate. Prin aceasta se explică faptul că peste circa o sută de ani despre prezența necropolei mărturiseau doar câteva pietre tombale datate la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul celui următor⁶.

Menționăm că până la demararea săpăturilor arheologice, atât lângă Biserica Măzărache cât și în împrejurimile colinei pe care se află lăcașul, erau cunoscute mai multe vestigii antice și medievale. Printre cele mai frecvente sunt consemnate descoperirile fortuite ale unor piese izolate sau tezaure monetare, dar și a unor resturi de la construcții⁷. Săparea *fossei* pentru fundația edificiu de utilitate municipală menționat, situat în imediata apropiere a Bisericii Măzărache, a condus la distrugerea stratului de cultură medieval, inclusiv a unor complexe locative și gospodărești din perioada medievală și premodernă. În groapa fundației au fost descoperite și oase umane provenind de la complexe funerare distruse.

Cercetările de suprafață au permis de a constata că aria presupusă a cimitirului ocupa întregul promontoriul. Conform informațiilor unor martori oculari, în anii '50-'60, dar și în anii '90 ai secolului XX, în timpul construirii lângă biserică a unor edificii gospodărești, dar și a terasării spațiului interior al curții, au fost distruse mai multe morminte. Astăzi suprafața cimitirului este lipsită, cu mici excepții, de lespezi sau pietre funerare. Unele dintre aceste pietre

¹ Demararea lucrărilor de săpare a fosei pentru fundația edificiului Sediului menționat, în lipsa unui serviciu de monitorizare a lucrărilor de către arheologi, așa cum era stipulat în Avizul la proiectul de construcție, s-a soldat cu distrugerea stratului cultural și a unor complexe gospodărești și de locuire de la poalele Colinei Măzărache, situată în centrul istoric al Chișinăului. Centrul istoric al Chișinăului este monument protejat de stat, de categorie națională, inclus în Registrul monumentelor RM ocrotite de stat sub nr. 308.

² CIOCANU 2002, 76; EȘANU 1998, 56.

³ BEZVICONI 1996, 12.

⁴ CIOCANU 2002, 76.

⁵ SAINCIUC 2000, 38, 76, 80.

⁶ BERECHET 1924, 136-141. În perioada interbelică, în anii 1935-1936, în cadrul unor reparații, aceste pietre tombale au fost încastrate în peretele vechiului pridvor al sfântului lăcaș, astfel salvându-le de dezmațul ateismului sovietic, dar și de lipsa de pietate față de trecutul Chișinăului a actualilor administratori ai bisericii.

⁷ МУДЕЛЬМАН 1976, 124-125, 131, 145; HÂNCU, 2003, 163-164; TENTIUC, VASILACHE 2011, 346-347.

tombale au fost deplasate de la locul lor inițial și au fost adosate peretelui exterior al bisericii, altele au fost încastrate în peretele interior al naosului după reconstrucțiile din perioada interbelică.

Investigarea acestui sector care face parte din vatra veche, medievală a Chișinăului, s-a realizat prin intermediul a trei secțiuni (I, II, III) (Fig. 1). Atât amplasarea lor cât și dimensiunile au fost determinate atât de configurația terenului cât și de unii factori subiectivi. Secțiunile I și II au fost dispuse în extramuros, în partea de sud-vest a zidului de incintă a Bisericii Măzărache, iar Secțiunea III a fost amplasată lângă absida de nord a lăcașului. A fost investigată o suprafață totală de 88 mp. Secțiunea I a cuprins o suprafață de 72 mp; Secțiunea II – 6 mp și Secțiunea III – 10 mp.

Necropola a suferit foarte multe distrugerii cauzate atât de erodările promontoriului pe care se află, cât și din cauza activităților gospodărești din jurul bisericii. Așa cum din trei părți promontoriul are maluri abrupte sau prăpăstioase, determinând într-un fel limitele necropolei, nu este clară limita sudică a cimitirului, aflată sub construcțiile urbanistice contemporane.

Secțiunile I și II au fost trasate pe promontoriul Măzărache, în extremitatea lui de nord-vest, în exteriorul zidului de incintă a Bisericii Măzărache, la distanța de 3,5m de acesta și la circa 7,7m de colțul de sud-vest al zidului. *Secțiunea I*, cu dimensiunile de 18 x 4m, a fost orientată pe axa nord-sud. *Secțiunea II* a fost trasată în partea de nord a Secțiunii I, în continuarea acesteia. Secțiunea cu lungimea de 4,4m și lățimea de 0,5m a fost orientată pe axa Est-Vest. Prin numita secțiune s-a procedat la verificarea straturilor culturale și a prezenței complexelor funerare în această parte a cimitirului, a nivelului de la care a fost săpat, dar și a adâncimii fundației zidului de incintă a Bisericii Măzărache.

În procesul investigațiilor în Secțiunile I și II au fost identificate 8 gropi gospodărești și 32 de complexe funerare (morminte) (Fig. 2.SI, SII). Este necesar de a menționa că în Secțiunea II au fost identificate resturile dispersate a câtorva morminte distruse de lucrările gospodărești din perioada modernă și contemporană. În partea de est Secțiunea a urmat până la zidul de incintă, unde a fost dezvelită fundația de piatră a zidului care împreună este Biserica Măzărache.

Judecând după inscripția care s-a păstrat pe frontispiciul arcei situată deasupra porții de intrare în

curtea bisericii, zidul a fost construit în anul 1827. Până la aceasta dată, în deceniul doi al aceluiași secol, se pare, cimitirul a fost dezafectat, înhumările fiind interzise.

Situația stratigrafică. Sub stratul vegetal de culoare închisă, a cărui grosime oscilează, de la nivelul actual de călcare, între 0,20 și 0,25m, urmează un strat cenușiu deschis, reprezentând un cernoziom mazăros, gros de aproximativ 0,30-0,60cm, ce aparține nivelului medieval. El abundă în resturi de activitate gospodărească. În straturile culturale au fost descoperite fragmente ceramice, în special, din perioada medievală și modernă, dar și fragmente de oase de animale, pietre nisipoase de dimensiuni mici și medii. Tot aici au fost descoperiți nasturi și urechiușe pentru nasturi din bronz, un glonte (?) turtit din plumb, cuie (Fig. 6/28, 29), cuțit (Fig. 6/31), seceră (Fig. 6/30), amnar (Fig. 6/22), cutii din gresie (Fig. 6/32, 35), potcoave întregi (Fig. 6/24, 25) sau fragmentare, arșice (Fig. 6/27), etc. Cele mai multe materiale arheologice au fost descoperite în straturile doi, trei și patru, la adâncimea de 30-80cm.

Cu excepția a două fragmente de ceramică care aparțin bronzului tardiv – începutului epocii fierului, absoluta majoritate a materialelor descoperite aparțin perioadei Evului Mediu.

În procesul investigațiilor arheologice au fost descoperite câteva complexe reprezentate de gropi menajere.

Complexele gospodărești. În Secțiunile I și II au fost identificate 32 de gropi funerare (morminte) și câteva gropi gospodărești. Observațiile asupra succesiunii straturilor de cultură au permis de a presupune că, probabil, spre mijlocul secolului al XVII-lea sau imediat după această perioadă, din cauza supraaglomerării, în această parte a cimitirului, nu s-au mai efectuat înmormântări.

Către sfârșitul secolului al XVII-lea sau la începutul secolului următor în această parte a promontoriului au apărut câteva gropi gospodărești cu funcționalitate diversă.

Groapa 1. (Fig. 2/SI). A fost descoperită în caroul 1a, la adâncimea de 0,3m de la nivelul actual de călcare. Are forma ușor ovală în plan, pereții verticali și fundul plat. Groapa are adâncimea de 0,25m de la nivelul descoperirii și diametrul de 0,52-0,54m. Umplutura gropii constă din cernoziom cenușiu cu resturi de cărbune de lemn, cenușă și mici fragmente ceramice din perioada medievală tardivă și premodernă, care au permis ancorarea cronologică la sfâr-

șitul secolului al XVII – prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Groapa 2. (Fig. 2/SI). A fost descoperită în caroul 1b, la adâncimea de 0,3m de la nivelul actual de călcare. Are forma circulară în plan cu diametrul de 0,74-0,82m, pereții verticali și fundul plat. Adâncimea gropii este de 0,20m de la nivelul descoperirii. Umplutura gropii consta din sol mătăros de culoare cenușie, în amestec cu mici fragmente de cărbuni de lemn și cenușă. Pe fundul gropii a fost descoperit scheletul unei canine. Oasele caninei erau împrăștiate pe toată partea de est a suprafeței fundului gropii în care a fost aruncat. Lipsa unor materiale databile nu a permis încadrarea cronologică a gropii, însă observațiile stratigrafice și componența umpluturii permit de a presupune că groapa a fost săpată în perioada premodernă (începutul secolului al XVIII-lea) sau modernă.

Groapa 3. (Fig. 2/SI). A fost descoperită în caroul 2b, la adâncimea de 0,53m de la nivelul actual de călcare. A fost cercetată parțial. Partea de vest a gropii (aproximativ 1/3) depășea limitele șantie-rului. În plan avea forma circulară cu diametrul de 1,04m. Pereții gropii erau ușor înclinați spre exterior, iar fundul plat. Umplutura consta din sol mătăros în amestec cu resturi menajere, cenușă, fragmente mici de cărbune de lemn. Observațiile stratigrafice și componența umpluturii permit de a presupune că groapa a fost săpată în perioada premodernă (secolului al XVIII-lea -?).

Groapa 4. (Fig. 2/SI). A fost descoperită la intersecția carourilor 1b și 2b, la adâncimea de 0,84m de la nivelul actual de călcare. În plan are formă circulară neregulată cu diametrul de 0,66 X 0,72m. Adâncimea gropii este de 0,22m. Avea pereții verticali și fundul plat. Umplutura era reprezentată de cernoziom cenușos în amestec cu mici fragmente de cărbune de lemn, pietre de dimensiuni mici și mijlocii.

Groapa 5. (Fig. 2/SI). A fost descoperită în caroul 5b, la adâncimea de 0,77m de la nivelul actual de călcare. În plan are forma circulară cu dimensiunile de 1,08 X 1,10m. Adâncimea gropii este de 0,23m. Groapa avea pereții verticali și fundul plat. Umplutura este reprezentată de cernoziom cenușos, în amestec cu mici fragmente izolate de cărbune de lemn.

Groapa 6. (Fig. 2/SI). A fost descoperită în caroul 6b, la adâncimea de 0,91m de la nivelul actual de călcare. În plan are formă circulară cu diametrul de 0,45 X 0,5m. Adâncimea gropii este de 0,26cm. Groapa avea pereții ușor oblici îngustându-se spre

interior și fundul albiat. Umplutura era formată din cernoziom mătăros de culoare cenușie, în amestec cu mici fragmente de cărbuni de lemn.

Groapa 7. (Fig. 2/SI). A fost descoperită în caroul 7b, la adâncimea de 0,89m de la nivelul actual de călcare. În plan are forma circular-alungită cu dimensiunile de 0,24 X 0,64m. Adâncimea gropii este de 0,21m. Pereții gropii sunt ușor oblici îngustându-se spre interior și fundul albiat. Umplutura era reprezentată de cernoziom cenușos în amestec cu mici fragmente de cărbuni de lemn și pietre de dimensiuni mici.

Groapa 8. (Fig. 3). A fost descoperită la intersecția carourilor 6a-7a și 6b-7b, la adâncimea de 0,75m de la nivelul actual de călcare. Groapa a fost suprapusă de mormintele M. 14 și M.15. Are forma circulară în plan cu diametrul de 1,3 X 1,35m. Adâncimea gropii este de 2,1m de la nivelul descoperirii. În secțiune groapa este piriformă, având fundul plat. Umplutura gropii, în partea de sus, era constituită din cernoziom cenușos în amestec cu bucățele de cărbuni arși și pietre de dimensiuni mici și medii. De la adâncimea de aproximativ 0,45 -0,50m de la nivelul descoperirii umplutura gropii își schimbă compoziția, fiind alcătuită din cernoziom nisipos cu sporadice impregnări de cărbuni.

La adâncimea de 1,5m în groapă au fost descoperite două schelete de canină de talie mare și unul de ornitomorfă. Acestea erau depuse pe o podină de lemn de la care s-au păstrat urme de putrefacție. Scheletele s-au păstrat în ordine anatomică. Ambele schelete erau culcate pe partea dreaptă, simetric. Primul schelet era orientat cu capul spre sud, iar cel de-al doilea – cu capul spre nord. În parte de vest a gropii, lângă scheletele de canine a fost descoperit scheletul unei ornitomorfe depuse în ordine anatomică. Face parte din familia Gruidae, are ciocul ascuțit, gâtul și cu picioarele lungi. Lângă scheletele de canine au mai fost descoperite câteva oase de bovină tânără (?). În umplutura de lângă schelete au fost găsite bucățele de cărbune de lemn. Pe fundul gropii, la adâncimea de 2,1m, au fost identificate semințe carbonizate de mei (?). Fundul gropii purta urme puternice de arsură.

Lipsa unor materiale databile face incertă determinarea perioadei de înhumare a celor două canine. Suprapunerea gropii de cele două morminte din perioada medievală (M.14 și M. 15), indica faptul că acest complex ritualic a fost realizat anterior funcționării cimitirului.

Pentru verificarea întinderii cimitirului în curtea bisericii a fost trasată cea de-a treia casetă⁸.

Secțiunea II (Fig. 2/SIII). A fost trasată lângă absida de nord a Bisericii Măzărache. Secțiunea III, cu dimensiunile de 2 X 5m, a fost orientată pe axa nord-sud. Secțiunea a fost trasată în scopul de a urmări succesiunea straturilor arheologice și de a verifica prezența complexelor funerare în această parte a platoului.

Stratigrafia. Stratul întâi, vegetal, era format din cernoziom negru, purtat. A fost scos la adâncimea de până la 0,2m. Sub stratul vegetal urmau câteva straturi reprezentate de resturi de construcție, din secolul XX, rezultate ale unor reparații ale bisericii, efectuate recent. Astfel, stratul doi, era alcătuit din cernoziom în amestec cu moloz de construcție, pietriș, var și cărămidă spartă. În partea de sud a caroului 1 și în partea de nord a caroului 3 grosimea stratului de construcție din perioada interbelică și postbelică are grosimea de până la 0,35m.

Straturile 3 și 4, în toate carourile, reprezintă cernoziom purtat, aproape curat, gros de 0,5-0,6m, cu doar puține impurități, formate din pietre de dimensiuni foarte mici, iar în unele cazuri și fragmente de oase umane. Se pare că după marele cutremur din anul 1802, când a fost distrusă turla și acoperișul bisericii, s-a efectuat reparația capitală a edificiului, care a durat până în anul 1810. Tot în această perioadă s-a procedat la replanificarea curții interioare a bisericii, fiind create câteva terase. Lucrările din curtea interioară au dus la distrugerea a mai multor morminte din cimitirul adiacent bisericii. După reconstrucția bisericii din anul 1810, în jurul bisericii, peste stratul de demantelare/reconstrucție, a fost depus stratul de cernoziom purtat, gros de circa 0,5-0,6m, amintit mai sus. Prin aceasta se explică faptul identificării în statul de cernoziom a unor oase umane dispartate, dar și a unor piese individuale, inclusiv monede.

Totodată, se cere de menționat că în anii '90 ai secolului XX, lângă biserică, a fost construit un edificiu cu etaj și subsol. În procesul lucrărilor, după spusele unor martori oculari, au fost distruse mai multe morminte.

Stratul 5, și parțial stratul 6, până la adâncimea de

1,1m, reprezintă nivelul de reconstrucție de la începutul secolului al XIX-lea. El este alcătuit din cernoziom amestecat în abundență cu moloz, pietriș, olane și cărămidă spartă. În colțul de sud-est al caroului 1, acest strat de demantelare este străpuns de o groapă de par (de la schela de construcție - ?). Groapa are diametrul de 0,25m și adâncimea de 0,57m.

Nivelul vechi de călcare a fost descoperit la adâncimea de 1,0-1,1m de la nivelul actual de călcare. Este nivelul de la care au fost depuse toate mormintele descoperite în Secțiunea III. Sub el urmează un strat uniform de cernoziom măzăros, de culoare cenușie. În stratul cultural au fost descoperite câteva piese individuale. În Secțiunea III, lângă absida de nord a Bisericii Măzărache, au fost descoperite 20 de morminte. Dintre acestea doar 11 au fost dezvelite complet, celelalte depășind conturul secțiunii sau fiind distruse de intervențiile de mai târziu. Nouă morminte aparțineau unor copii sau adolescenți, două – unor femei și 5 unor bărbați. Tot aici au fost cercetate două aglomerații de oase umane, alte două morminte (M. 47 și M. 51) au rămas nedeterminate.

Cimitirul medieval de pe Colina Măzărache. Așadar, după cum s-a văzut în rezultatul cercetărilor, vechiul cimitir al Chișinăului este situat pe un promontoriu înalt din dreapta râului Bâc, numit și Colina Măzărache. Din trei părți el este înconjurat de maluri abrupte. Accesul spre promontoriu este mai ușor dinspre sud. În secolele XVI-XVII accesul spre promontoriu a fost închis prin edificarea unei fortificații de pământ, de la care s-a păstrat șanțul adânc de 4,5m și lat de 5,0m. La începutul secolului al XIX-lea, în anul 1827, conform pisaniei situate de asupra porții, în jurul bisericii recent restaurate, a fost ridicat un gard de piatră.

Ritul și ritualul funerar. Cercetările au permis de a constata că prin săpăturile din Secțiunile I și II a fost surprinsă periferia de sud-vest a cimitirului Bisericii Măzărache. Au fost descoperite 32 de morminte. Analizele antropologice au permis de a constata că dintre acestea 13 aparțineau unor copii și adolescenți. Din cele 17 morminte ce aparțineau unor maturi, în 11 erau înmormântate femei între 20 și 40 de ani. Doar o singură femeie și un singur bărbat întrec vârsta de 50 de ani.

Mormintele sunt dispuse în șiruri paralele, nu foarte ordonate. Distanța dintre morminte nu depășește 1-2 metri. După toate probabilitățile mormintele erau marcate la suprafață, chiar dacă nu au fost descoperite urme de însemne speciale (cruci).

⁸ Cercetările în curtea Bisericii Măzărache au fost stânjenite de atitudinea refractară a comunității creștinilor de rit vechi (lipoveni), care administrează lăcașul. Săpăturile au putut fi efectuate doar după intervenția Consiliului Național al Monumentelor Istorice de pe lângă Ministerul Culturii al RM, în persoana dr. arht. Ciocanu Sergius, arht. Bâzgu Eugen și drd. Manole Brihuneț.

Cazurile de suprapunere sunt destul de rare, însă nu lipsesc (Fig. 4/10). Cazurile de distrugere a mormintelor privesc doar activitățile din perioada modernă și contemporană, de după dezactivarea cimitirului, din primele decenii ale secolului al XIX-lea, când în jurul bisericii a fost construit un gard de piatră. Mormintele descoperite în procesul activităților gospodărești au fost reînhumate în gropi comune (vezi: Agl. 1 și 5, Fig. 4/8).

Descoperirea unor piese individuale pasibile datării și, în primul rând, a unor monede, dintre care cea mai timpurie aparținând anului 1537, ne face să presupunem că în această parte a cimitirului înmormântările au început să fie efectuate către mijlocul secolului al XVI-lea sau în prima decadă a celei de-a doua jumătăți a veacului respectiv. Cele mai târzii piese monetare sunt datate cu primele decenii ai secolului al XVII-lea, când, credem, această suprafață era suficient de aglomerată, atestându-se suprapunerii de morminte.

Reieșind din faptul că Secțiunile I și II au fost trasate la periferia de sud-vest a cimitirului, vom constata că deja către mijlocul – a doua jumătate a secolului al XVI-lea, întreg platoul din jurul bisericii Măzărache, sau, cel puțin, partea de sud-vest a acestuia, era completată cu morminte. Secțiunea realizată lângă absida de nord a bisericii, a demonstrat o mai mare intensitate de utilizare a spațiului de cult. Prezența a 20 de morminte în doar 10 mp cercetați arată grija creștinilor de a-și înhuma defuncții cât mai aproape de casa Domnului. Suprapunerile de morminte au dus la distrugerea complexelor mai timpurii.

Concluzii privind necropola. Săpătura arheologică de la cimitirul Măzărache a fost realizată în cadrul a trei secțiuni, două situate în exteriorul zidului de incinta (S. I și S. II), spre nord-nord-vest de Biserica Măzărache și a treia (S. III) lângă absida de nord a edificiului. Au fost dezvelite 52 de morminte, reprezentând, însă, mult mai mulți defuncți, întrucât în aceeași groapă funerară au fost depistate resturile mai multor schelete. Menționăm descoperirea a șapte aglomerații (gropi comune) reprezentând reînhumări din perioada modernă, cuprinzând de la doi până la 10 defuncți (Fig. 4/8).

După cum reiese din planul de săpătură, dar și din descrierea mormintelor, secțiunile efectuate în cimitirul Bisericii Măzărache nu pot fi pe deplin edificatoare pentru lămurirea caracteristicilor și precizarea cronologiei întregului complex funerar. Cu

toate acestea unele observații sunt necesare, ținând seama de faptul că este puțin probabilă continuarea cercetărilor, cât privește conservarea cimitirului în bune condiții și acordarea respectului cuvenit celui mai vechi cimitir al Chișinăului din parte comunității creștinilor de rit vechi (lipoveni), care administrează biserica și care, în ultimii ani, în procesul lucrărilor gospodărești, au distrus cea mai mare parte a cimitirului.

Înmormântările au fost făcute potrivit ritualului creștin, înhumații fiind orientați V-E, cu ca capul spre vest și privirea spre răsărit și în poziție întinsă pe spate⁹ (Fig. 2, 4). Oscilarea orientării gropilor funerare de la această axă, de regulă, cu o mică abatere spre sud, se datorează perioadei din an în care a fost făcută înhumarea. Brațele erau îndoite din cot și așezate de cele mai multe ori pe abdomen (12 înhumați) sau piept (8). Mult mai rar antebrațele sunt puternic îndoite și plasate pe umeri (4) sau, invers, depuse pe oasele bazinului (2). Membrile inferioare de regulă sunt întinse și dispuse paralel sau, mai rar, sunt apropiate.

Adâncimea la care au fost depuși înhumații, măsurată de la nivelul actual de călcare, variază între 0,49 și 1,10m pentru Secțiunea I și Secțiunea II și între 1,15 și 1,95 pentru Secțiunea III. Discrepanța mare între adâncimile la care erau înhumați decedații în primele două secțiuni și cea de-a treia se explică prin faptul că după reparația capitală la care a fost supusă biserica la începutul secolului al XIX-lea, în jurul ei a fost depus un strat de moloz, gros între 0,7 și 1,10m, care a dus la modificarea cotelor de înălțime de lângă lăcaș.

Gropile mormintelor erau de formă rectangulară, cu colțurile ușor rotunjite¹⁰ (Fig. 4). În unele gropi au fost observate urme de sicrie: resturi lemnoase și cuie.

Cu excepția gropilor comune (Aglomerațiile 1-7), doar în două morminte a fost descoperit mai mult de un înhumat (M. 28 și M. 36). (Fig. 4/11)

Examinarea antropologică a scheletelor, efectuată de dr. A. Varzari, demonstrează o mortalitate foarte ridicată în rândul copiilor și adolescenților. Făcând abstracție de scheletele celor șapte gropi comune, din totalul de 45 de schelete analizate, cele de copii și adolescenți reprezintă circa 48,88%.

⁹ Excepție fac M. 1 în care defunctul a fost culcat pe o parte în poziție chircită și M. 19 în care defunctul, un copil, a fost depus în poziție inversată (cu capul spre răsărit).

¹⁰ Singura excepție constituie M. 27 în care un fetus a fost înmormântat la marginea cimitirului, în groapă de formă circulară.

În procesul investigațiilor în stratul cultural au fost găsite mai multe piese individuale care aparțin în exclusivitate perioadelor medievale și moderne.

Inventarul mormintelor este, în general, destul de sărac. Din cele 52 de morminte cercetate, doar în 31 au fost descoperite piese de inventar. Astfel din 21 de morminte de copii și adolescenți în 15 au fost descoperite piese de inventar, iar din 11 morminte de femei în 7 s-au identificat materiale însoțitoare. Tot așa din 9 morminte de bărbați, în 6 a fost găsit inventar funerar.

Piese de inventar funerar descoperite în necropola Bisericii Măzărache pot fi grupate în patru mari categorii: 1. monede, 2. accesorii vestimentare (nasturi) și piese de podoabă (cercei, inele) și 3. obiecte a căror prezență se explică prin anumite practici rituale (fragmente de ceramică)¹¹.

Monedele (Fig. 5), în cea mai mare parte din argint, au fost descoperite în 21 de morminte, după cum urmează: M. 4 – denar unguresc de la Ferdinand I (1526-1564), emis în anul 1556; M. 5 – acce otoman din secolul al XVI-lea; M. 6 – denar de la Rudolf al II-lea (1576-1608); M. 8 – denar de la Ferdinand I (1526-1564), emis în anul 1546; M. 18 – denar de la Rudolf al II-lea (1576-1608), emis în anul 1600; M. 19 – denar unguresc nedeterminat din cauza conservării proaste; M. 25 – denar de la Maximilian (1564-1576), emis în anul 1569; M. 26 – denar de la Ferdinand I (1526-1564), emis în anul 1547; M. 27 – poltorac polonez de la Sigismund al III-lea (1586-1632), emis în anul 1624; M. 28 – doi denari de la Ferdinand I (1526-1564), unul emis în anul 1537, altul în 1558; M. 30 – denar de la Ferdinand I (1526-1564), emis în anul 1552; M. 31 – doi denari, unul de la Ferdinand I (1526-1564), emis în anul 1552, altul de la Mathias al II-lea (1608-1619) – ? prost conservat; M. 32 – para otomană de la Selim al III-lea (1789-1807) 1203-1222 AH, emisă în anul 1203 AH; M. 35 – para otomană de la Mustafa al III-lea (1757-1774) 1171-1187 AH, emisă în al 14-lea an de domnie; M. 36 – acce ? para ? otomană bătută la Misir (Egipt) în secolul al XVIII-lea; M. 37 – para de la Abdulhamid I (1774-1789) 1187-1203 AH, bătută la Misir în anul 1187 AH; M. 40 – para de la Ahmed al III-lea (1703-1730) 1115-1143 AH, bătută la Misir în anul 1115 (?) AH; M. 43 – denar de la Ferdinand I (1526-1564), emis în anul 1556; M. 44 – cinci monede: 1. para de la Selim al III-lea (1789-1807) 1203-1222 AH bătută la Misir,

2. para de la Abdulhamid I (1774-1789) 1187-1203 AH, bătută la Misir, 3. para de la Abdulhamid I (1774-1789) 1187-1203 AH, 4. șiling de cupru suedez de la Carol X Gustav (1654-1660), bătut la Riga, 5. para otomană din secolul al XVII-lea; M. 47 – para de la Abdulhamid I (1774-1789) 1187-1203 AH, bătută la Misir; M. 50 – monedă europeană de argint, nedeterminată din cauza stării proaste de conservare. Alte două monede, probabil din complexe funerare distruse, au fost descoperite în stratul cultural de lângă Biserica Măzărache: 1. para de la Mustafa al III-lea (1757-1774) 1171-1187 AH bătută la Istanbul și 2 – para otomană din secolul al XVIII-lea¹².

Astfel, în procesul investigațiilor cimitirului Bisericii Măzărache din Chișinău, în 21 din cele 52 de morminte cercetate, au fost descoperite 29 monede. Dintre ele 16 piese aparțin unor emitenți din Europa Centrală și de Vest. Cele mai multe, 13 monede, provin din Ungaria și sunt datate în secolul al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea. O piesă de argint este reprezentată de un poltorac polonez din primul sfert al secolului al XVII-lea, iar o alta – de un șiling suedez din a doua jumătate a aceluiași secol. Ultima monedă de argint, de proveniență europeană, din cauza proastei conservări, a rămas nedeterminată. Din 13 monede otomane, doar trei sunt atribuite unei perioade mai timpurii, secolelor XVI-XVII, celelalte, în marea lor majoritate, aparțin secolului al XVIII-lea – începutului secolului al XIX-lea.

Dintre *accesoriile vestimentare și de podoabă* (Fig. 6) descoperite în gropile funerare și care însoțeau defuncții se evidențiază *nasturii*. Aceștia aparțin la două tipuri principale: 1. nasturi de tip copcă (Fig. 6/4,5) și 2. nasturi sferoidali (Fig. 6/1-3, 6, 7-14). Nasturii de tip copcă, descoperiți în M. 28 și M. 31 (ambele de femei), sunt realizați din sârmă de bronz și alcătuiesc două module: primul formează un cârlig îndoit la o extremitate, iar cealaltă, îndoită în formă de spirală, este cusută de haină. Al doilea modul este confecționat tot din sârmă, în formă de buclă. Capetele buclei, înfășurate în formă de spirală, erau prevăzute cu găuri pentru a fi prinse de haină. În ambele morminte au fost descoperite monede din secolul al XVI-lea care facilitează încadrarea cronologică a acestui tip de nasturi. Nasturii sferoidali (20 ex.) sunt mult mai diverși ca formă, dimensiuni și material din care au fost confecționați. Au fost descoperiți în șase

¹¹ Mai menționăm aici și ciucile de sicriu, care nu pot fi considerate a fi inventar.

¹² Analiza de detaliu asupra acestor piese a fost realizată de noi într-un studiu publicat recent. Vezi: TENTIUC, BUBULICI 2011, 301-309.

morminte. Aceștia au fost realizați din bronz, argint și corn. Nasturii de metal au fost descoperiți întregi sau fragmentari. Câte un nasture de bronz a fost descoperit pe oasele cutiei toracice a scheletelor din M. 21 și M. 30. Doi nasturi fragmentari au fost găsiți printre oasele craniului din M. 40, alții doi, întregi, s-u găsit pe oasele cutiei toracice a scheletului M. 46. Sunt lucrați din tablă de bronz, au urechiușă de prindere în partea superioară și sunt compuși din două emisfere lipite prin sudare. Diametrul lor variază între 0,7 și 0,8 cm, iar înălțimea între 1,0 și 1,8 cm.

Nasturii din M. 40, descoperiți pe craniu pare să fi fost utilizați în calitate de podoabe (Spinei, Alexianu, Butnaru 1985, 234; Batariuc 1993, 234-235; Damian 1993, 102). Acest tip de piesă este frecvent întâlnit pentru întreg Evul Mediu, fiind utilizați cel mai mult în secolele XI-XVI, dar și mai târziu, atât în calitate de nasturi, dar și ca piese de podoabă. În M. 30 a fost descoperită o monedă de la mijlocul secolului al XVI-lea, iar în M. 40 o monedă de la începutul secolului al XVIII-lea.

Cei mai mulți nasturi (14 ex.) au fost găsiți în M. 42. Patru din ei sunt confecționați din argint, doi s-au păstrat întregi, alții doi s-au risipit în procesul investigațiilor. Au formă globulară cu diametrul de 1,3 cm. Înălțimea pieselor este de 1,3 și 2,1 cm, având urechiușele rupte. În partea inferioară nasturii au o protuberanță în jurul căreia a fost aplicat, prin sudarea unor fire din același metal, un ornament floral format din șapte petale. Piesele sunt compuse din două emisfere lipite pe orizontală prin sudare (Fig. 6/7,8). Având o largă perioadă cronologică de utilizare, nasturii globulari sunt folosiți, după cum vedem, și în secolul al XVIII-lea, după cum mărturisesc exemplarele găsite în cimitirul din jurul bisericii Sfântul Dumitru din Suceava (Artimon 1973, 138; Batariuc 1993, 235), dar și din biserica Sfântul Gheorghe (Mirăuți) din cetatea de scaun din nordul Moldovei (Mareș, 2009, 38, fig. de la p. 231).

Tot pe oasele cutiei toracice au fost descoperiți și 10 nasturi din corn. Sunt confecționați la strung. În partea inferioară au o adâncitură de la sistemul de fixare a strungului. Ca formă și dimensiuni sunt identici nasturilor din bronz. Diametrul pieselor variază între 0,8 și 1,0 cm. În partea superioară sunt prevăzuți cu urechiușă de prindere. Înălțimea nasturilor variază între 1,3 și 1,5 cm (Fig. 6/3, 9-14).

Piese de podoabă (inele, cercei).

Dintre cele două inele de bronz, primul a fost descoperit în strat, la adâncimea de 0,27m. Reprezintă

un cerc executat dintr-o bandă cu lățimea de 0,6cm care, în partea de sus, finalizează cu un buton de formă cvasi rectangulară de 1,4cm, cu decor gravat în formă de rozete, bucle și spirale atât în centru cât și în colțuri (Fig. 6/19). Al doilea, descoperit în M. 20 la adâncimea de 101cm, reprezintă un cerc executat dintr-o bandă cu lățimea de 0,3cm care, în partea superioară, finalizează cu un buton de formă cvasi octogonală cu dimensiunile 1,4 x 1,1 cm având pe ea un decor gravat compus din motive geometrice: un pătrat care înscrie o cruce, care împarte pătratul în patru triunghiuri, în care se mai înscrie câte o semilună (Fig. 6/18). Ambele inele sunt acoperite cu patină.

De asemenea, în Secțiunea I, M. 29 au mai fost descoperiți doi cercei confecționați dintr-un fir de bronz care se îndoaie în formă de buclă pentru a fi prins în ureche. Mai jos, pe acest fir, au fost suspendate, pe orizontală, două mărgelice mici, sferice, de sticlă roșie, cu diametrul de 0,3 cm, prinse de un fir ce se răsuțește la capete. Ulterior, firul penetrează o mărgică cilindrică aplatizată, din pastă sticloasă de culoare verzuie, cu diametrul de 1cm. Sub aceasta este suspendată o plăcuță de bronz modelată în formă de con cu lungimea de 1,2cm care finalizează cu încă o mărgică mică, sferică, din pastă de sticlă de culoare roșie (Fig. 6/15, 16).

Rezumând constatările făcute mai sus, în baza descoperirilor din cursul campaniei de săpătură din anul 2010, putem conchide că pe colina Măzărache era situată cea mai veche necropolă a Chișinăului. Ea a aparținut unei populații românești, creștine. Analiza repartiției mormintelor permite de a constata că deja către mijlocul secolului al XVI-lea, așa cum datează cele mai timpurii morminte descoperite, întreg promontoriul era ocupat cu morminte.

Ceramica din stratul cultural și din complexele funerare. În straturile culturale ale Secțiunilor I și II a fost descoperită o colecție importantă de materiale ceramice. Cele mai timpurii sunt fragmentele ceramice aparținând epocii bronzului tardiv și epocii fierului timpuriu (2 fr.). Câteva fragmente de vase pot fi atribuite culturii Răducăneni și aparțin secolelor XI-XIII d. Christos (2 fr.). Cea mai mare parte a colecției o constituie materialele ceramice ce aparțin secolelor XVI-XVII (491 fr.) și XVIII-XIX (123 fr.).

În stratul cultural și în complexele funerare ale *Secțiunii III* au fost descoperite 40 fragmente ceramice. Dintre ele un fragment poate fi atribuit culturii Răducăneni (secolelor XII-XIII), 14 fragmente aparțin secolelor XVI-XVII și 25 de fragmente

pot fi datate în secolele XVIII-XIX. Fragmentul de ceramică aparținând culturii Răducăneni a fost descoperit în caroul 2, la adâncimea de 60 cm de la nivelul de călcare, într-un nivel de pământ purtat, adus, probabil, în timpul terasărilor de la începutul secolului al XIX-lea, dintr-o zonă adiacentă. Este confecționat din pastă de lut în amestec cu scoică pisată. Suprafața are culoare gălbuie, iar în secțiune este neagră. Reprezintă un fragment de buză de vas, îndoită în exterior, având grosimea de 0,8 cm.

Ceramica din secolele XVI-XVII este reprezentată de vase lucrate în exclusivitate la roata rapidă. Este modelată din pastă de lut obișnuit (galben) sau din lut alb – caolin. În dependență de ardere pot fi evidențiate două categorii ceramice: de culoare cenușie închisă și de culoare cărămizie.

Cele mai multe fragmente aparțin unor oale-borcan. Această categorie ceramică este reprezentată de oale-borcan cu toartă, de culoare cenușie sau cărămizie. Au pereții groși de circa 0,2-0,4 mm și buza dreaptă, înclinată în afară și rotunjită. Diametrul maxim al vaselor este situate în a treia pătrime, de sus, a vaselor. Tortițele sunt late, în formă de panglică, sunt lipite de umărul vasului și de partea superioară a buzei. Pereții, în partea de sus, sunt acoperiți cu ornament în formă de ștriuri orizontale înguste, aplicate cu vopsea cafenie deschisă, alternând cu ștriuri late de culoare albă, care formează un covor compact și acoperă toată partea superioară a vaselor (Fig. 7).

Zidul de incintă al Bisericii Măzărache. Zidul de incintă care înconjoară biserica a fost construit în anii '20 ai secolului al XIX-lea. Are înălțimea de circa 3,1 m. Măsurările zidului au permis de a constata că, de la nivelul actual de călcare, fundația se adâncește până la 0,5-0,6 m, pietrele zidului fiind prinse cu lut în amestec cu var stins.

Așezarea medievală. În timpul săpării fosei fundației „Sediului Dispeceratului de avariere gaze a municipiului Chișinău” au fost dezvelite și distruse, de către muncitori, mai multe complexe arheologice. Din informațiile pe care am reușit să le culegem, până la sosirea echipei de arheologi, muncitorii, în intenția de a accelera lucrările de descărcare de sarcină arheologică, au „curățat” complexe descoperite – o locuință cu pivniță și o rețea de ganguri ale unui apeduct – de straturile culturale care le acopereau, solul fiind transportat în afara orașului¹³. Unele materiale arheologice, fragmente ceramice și piese

individuale, colectate de către muncitori, au fost transmise membrilor echipei de cercetare. Echipa condusă de arhitectul G. Bulat a efectuat releveul complexelor, a căror planuri ne-au fost oferite cu amabilitate.

Locuința cu pivniță (Fig. 8). *Locuința.* A fost descoperită la adâncimea de 1,2-1,3 m de la nivelul actual de călcare, în procesul lucrărilor mecanice de excavare a fosei viitorului Sediul al Dispeceratului de avariere gaze a mun. Chișinău. Formează un complex alcătuit dintr-o locuință de zid cu pivniță. Era orientată cu perețele lung pe axa est-vest cu o ușoară deviere spre sud.

În plan aceasta avea formă rectangulară cu dimensiunile de 6,12 m x 11,0 m. Locuința a fost distrusă în totalitate în timpul lucrărilor menționate. De la ea s-au păstrat doar părți ale pereților de nord și sud (lungi) care au grosimea de 0,46 cm și înălțimea ce variază între 0,5 și 1,8 m. Pereții de est și vest (scurți) ai locuinței aveau grosimea de 0,5 m. Ei erau edificați din piatră de dimensiuni medii legate cu liant din lut în amestec cu lut, var și nisip. Distrugerile din timpul lucrărilor de excavare nu au permis de a identifica modalitatea de amenajare a podelei locuinței, nivelul la care aceasta era situată deasupra pivniței. Tot așa nu a fost găsit locul instalației de încălzire (dacă aceasta a existat) și alte particularități ale construcției (Fig. 8/3).

Pivnița. Sub locuința a fost descoperită o pivniță. În plan construcția avea formă rectangulară cu dimensiunile de 6,12 m x 11,0 m. Pereții fundației aveau grosimea de 0,6 m. Pereții pivniței erau groși de 0,5 m. De la pivniță s-a păstrat aproximativ 2/3 din suprafață. Pivnița avea tavanul boltit, gros de 0,45 m, situat la 1,75 m de la podeaua de stancă a pivniței. În partea centrală a bolții, pivnița era înzestrată cu o gaură de aerisire cu diametrul de 0,5m. Fundația comună a pivniței și locuinței era depusă direct pe roca fosilă.

În partea de nord era prevăzută cu o intrare construită în formă de gang (gârlici), lat de 2,0 m și lung de 2,5 m. În partea de nord-vest a locuinței a fost descoperită o altă intrare, mult mai îngustă, de doar 0,7 m lățime și 1,65 m înălțime, realizată în perețele și bolta pivniței. Prima intrare era destinată pentru introducerea în pivniță a obiectelor de dimensiuni mari (de ex.: butoaie), cea de-a doua – pentru cazuri particulare.

Lipsa unor semne de existență a instalației de încălzire, dar și dimensiunile impresionante ale

¹³ Menționăm că din aceste complexe au fost adunate fragmente ceramice și sporadice piese individuale.

edificiului, face probabilă ipoteza de lucru că acest complex ar fi servit în calitate de depozit (Fig. 8/1,2).

Ceramica (Fig. 7/4,5). În perimetrul locuinței cu pivniță au fost descoperite mai multe fragmente de ceramică. Lipsa unor investigații de specialitate, a unor observații asupra succesiunilor registrului stratigrafic, a făcut ca materialul ceramic să fie colectat de către „arheologii” amatori (muncitorii de pe șantier) de-a valma. Aceasta face dificilă interpretarea de specialitate a materialelor din straturile de cultură.

De rând cu fragmentele de străchini și farfurii din secolele XVIII și XIX au fost identificate materiale ceramice aparținând unor perioade anterioare (sec. XVII).

Ceramica este reprezentată de vase lucrate în exclusivitate la roata rapidă, cea mai mare parte este modelată din pastă de lut obișnuit (galben) sau, o cantitate mai mică, din lut alb – caolin. În dependență de ardere pot fi evidențiate câteva categorii ceramice: de culoare cenușie închisă și de culoare cărămie.

Această categorie ceramică este reprezentată de oale-borcan, cu toartă, de culoare cenușie sau cărămie. Au pereții groși de circa 0,2-0,4 mm și buza dreaptă, înclinată în afară și rotunjită. Diametrul maxim al vaselor este situat în a treia pătrime, de sus, a vaselor. Tortițele, late, în formă de panglică, sunt lipite de umărul vasului și de partea superioară a buzei. Pereții, în partea de sus, sunt acoperiți cu ornament în formă de ștriuri orizontale înguste, aplicate cu vopsea cafenie deschisă, alternând cu ștriuri late de culoare albă, care formează un covor compact și acoperă toată partea superioară a vaselor. Această categorie de vase poate fi atribuită celei de-a doua jumătăți-sfârșitul secolului al XVII-lea.

O categorie aparte o constituie străchinile care au partea interioară acoperită integral sau parțial cu lac. Acestea au partea interioară acoperită cu lac cafeniu, verde-închis sau vedre-oliv. Pe buză este aplicat un ornament format din benzi ondulate, sub care sunt aplicate linii orizontale de culoare cafenie.

Lipsa unor cercetări metodice ale complexului descoperit face dificilă determinarea funcționalității, dar și ancorarea lui cronologică. Prezența ceramicii din secolul al XVII-lea, dar și din secolele XVIII și XIX, în colecția de materiale de la locuința cu pivniță, fără cunoașterea nivelurilor de descoperire a ei, nu ne permite să facem concluzii pertinente în ceea ce privește cronologia edificiului. Suprafața impresio-

nantă a edificiului ne face să credem că, după toate probabilitățile, acest complex a fost utilizat în calitate de depozit.

Fortificația de pământ. În literatura de specialitate a fost acreditată ideea despre existența unei fortificații de pământ pe colina Măzărache. Arheologul Ion Hîncu considera că aceasta aparține perioadei geto-dacice și poate fi datată în secolele IV-III î. Chr.¹⁴ Cercetările de suprafață și investigațiile arheologice efectuate pe promontoriul menționat nu au dus la identificarea unor materiale aparținând perioadei respective.

În timpul săpării fosei fundației „Sediului Disperceratului de avariere gaze a municipiului Chișinău” a fost descoperit profilul unui șanț de apărare. Fortificația flanchează promontoriul dinspre sud, fiind orientată aproximativ pe axa est-vest, dinspre actuala str. Pușkin (în porțiunea dintre str. Romană și str. Albișoara), prin curtea școlii, spre str. Măzărache.

Șanțul de apărare al fortificației. A fost investigat doar prin observații de suprafață, fără a reuși efectuarea unor sondaje, măsurări sau ridicări topografice. A fost descoperit în procesul săpării gropii fundației construcției. Profilul a apărut la adâncimea de aproximativ 0,7-0,9 m, de la nivelul actual de călcare. În secțiune are forma conică cu fundul albiat. Adâncimea șanțului este de 4,5 m. Partea de sus are lățimea de 4,5-5,0 m¹⁵. Umplutura este formată din cernoziom în amestec cu resturi menajere. În partea de jos a umpluturii, de la aproximativ 0,7-1,0 m de la nivelul fundului șanțului, au fost colectate mai multe fragmente ceramice, dintre care unele pot fi reconstituite grafic.

Ceramica din șanț (Fig. 7/2,7-10). Colecția de ceramică descoperită în umplutura șanțului este alcătuită în exclusivitate din materiale aparținând epocii medievale. Este modelată la roata cu turații repezi. Cea mai mare parte a colecției o alcătuiesc oalele-borcan cu o toartă. Mult mai rară este prezența străchinilor, ulcioarelor și a cănilor, care însă nu lipsesc.

Oalele-borcan din colecție au înălțimea de circa 12-15cm, cu diametrul gurii de 12-14cm și diametrul fundului de 7,5-9,5cm tortița, în formă de panglică este prinsă de partea superioară a buzei vasului și de umăr. Cea mai mare parte a acestei categorii ceramice este ornamentată cu benzi de linii pictate cu vopsea

¹⁴ HÎNCU 2003, 163.

¹⁵ Cu regret, nu s-a reușit efectuarea unor sondaje și măsurări la acest obiectiv, care a fost placat de constructori cu dale de beton, pentru a preveni surpările de sol din peretele fosei fundației, până la venirea echipei de cercetare.

albă și cafenie sau de culoare neagră. Mult mai rar se întâlnesc vase care au partea de sus a umerilor ornamentați cu benzi de linii incizate.

Străchinile, de diferite forme și dimensiuni, de regulă, sunt ornamentate pe partea interioară cu smalț cafeniu sau verde-oliv. Pe fundul străchinii sunt aplicate benzi de linii concentrice de culoare gălbuie, iar pe pereții interiori este realizat un ornament în formă de petale, meandre sau aplicații punctiforme în culori combinate: galben, roșu închis și verde pe fundal cafeniu. Unele străchini au pe partea interioară aplicat un registru de benzi de linii orizontale, de culoare verde și o linie ondulată de culoare galbenă.

Ulcioarele și cămile, de regulă, sunt ornamentate, în exterior, cu smalț verde-oliv sau verde deschis. Ulcioarele au acoperită cu smalț jumătatea superioară unde, pe gât, mai poate fi aplicat un ornament incizat în formă de linii orizontale. Partea de jos a câmpului acoperit cu smalț este flancat de o bandă lata de culoare albă, ondulată. Unele căni au partea interioară acoperită în totalitate cu smalț incolor sau verde deschis.

Informațiile foarte succinte despre șanțul fortificației de pământ, nu ne permit să reconstituim particularitățile constructive ale acestuia. Nu este foarte clară perioada când acesta a fost edificat. Materialul ceramic descoperit în umplutura șanțului permite să înaintăm, în calitate de ipoteză de lucru, presupunerea că fortificația a fost construită în perioada de la sfârșitul secolului al XVI sau în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Apeductul. Este o construcție monumentală, edificată din cărămidă arsă. După toate probabilitățile, face parte din rețeaua apeductului urban, proiectat în anul 1869 de A. I. Bernardazzi. Conform surselor, în acest an a fost construit, sub conducerea meșterului francez Marseli Siurubili, un bazin cu lungimea de 61,8 m, lățimea de 12,8 m și înălțimea de 0,7 m, divizat în patru sectoare¹⁶.

Pe de altă parte, unii cercetători consideră că proiectul apeductului urban a fost modificat și definitivat de arhitectul adjunct al Chișinăului Stefanovici în anul 1881¹⁷. I. M. Bubis¹⁸ și G. Remenco consideră că, până la urmă, a fost realizat proiectul elaborat de A. I. Bernardazzi¹⁹. Către sfârșitul anului 1892, la

15 decembrie, a fost dat în exploatare primul sistem de alimentare cu apă a orașului Chișinău – Uzina de Apă. Această rețea de alimentare cu apă a urbei era constituită dintr-un bazin construit în apropierea fântânii arteziene, tuneluri subterane, conducte, o stație de pompare cu cazangerie, o sală de mașini, ateliere și două castele de apă – unul pe str. Negustorilor (la intersecția str. V. Alecsandri și Veronica Micle), distrus în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și altul pe str. Livezilor (la intersecția str. Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni și str. A. Mateevici). Apeductul urban era constituit din numeroase tuneluri subterane și zeci de kilometri de conducte (din ceramică - ?)²⁰.

Galeriile de acumulare a apei (sec. al XIX-lea) (Fig. 8/4-7). Au fost descoperite la distanța de 12, 5 m spre nord-nord-est de locuința cu pivniță, la adâncimea de circa 1,1-1,65 m de la nivelul actual de călcare. Traseul rețelelor de galerii continuă sub drumul asfaltat care desparte *Sediul dispeceratului* în construcție de teritoriul curții Întreprinderii Municipale „Asociația de gospodărire a spațiilor verzi” a Chișinăului. Reprezintă o construcție complexă, orientată pe axa nord-sud, edificată din cărămizi arse. În calitate de liant a fost utilizat un mortar ce avea la bază varul stins.

Complexul, cercetat incomplet, este format din trei galerii (canale) dispuse paralel, prevăzute cu boltă și intersectate de alte patru canale dispuse perpendicular. Cele trei galerii principale sunt diferite ca dimensiuni. Prima, cea mai mare, are înălțimea interioară de 2,2 m, iar celelalte două, identice ca formă și dimensiuni, au înălțimea de 1,85 m. În partea interioară toate au lățimea de 0,7 m în partea de jos, unde, de la înălțimea de 0,76 m, formează un prag care lărgeste gangul până la 0,86 m. La înălțimea de 1,4 m peretele mai formează un prag care extinde lățimea canalului până la 1,0 m. Trei pereți ai construcției au grosimea de 0,75 m, al patrulea – 0,4 m.

În partea de sus galeriile sunt prevăzute cu arcuri de boltă construite din același material. Grosimea pereților bolții este de 0,4 m pentru primul și de 0,26 m pentru celelalte două. De la nivelul stâncii prima galerie are înălțimea exterioară de 2,6 m, celelalte două – de 2,1 m. Toate cele trei galerii formează o construcție cu lățimea exterioară de 4,95 m.

Galeriile s-au păstrat și a fost cercetat pe lungimi diferite. Galeria principală (cea mare) a fost cercetată

¹⁶ GROȘU 1997. Din descriere pare că pe acest loc să fi fost construit un havuz (nota noastră - I.T.).

¹⁷ CHIȘINĂU. Enciclopedie, 1997, 48-49.

¹⁸ БУБИС, 1997, 59-62.

¹⁹ ПЕМЕНКО, 1972a.

²⁰ ПЕМЕНКО, 1972b.

pe lungimea de 13, 25 m, iar cele mici – pe lungimea de 5,97 m (6,0m). Canalul principal are capătul de sud înfundat, la fel ca și canalul exterior mic. În partea de nord acestea continuă în peretele șantierului, fără a putea determina lungimea lor totală.

Umplutura galeriilor era formată din cernoziom negru în amestec cu nisip și pietre de dimensiuni mici.

Vorbind despre funcționalitatea construcției cercetate, credem că aceasta făcea parte din apeductul urban dat în exploatare la 14 decembrie 1892, realizat după proiectul arhitectului A. I. Bernardazzi din anul 1869. Probabil, construcția făcea parte din rețeaua așa numitei Fabrici de Apa a Chișinăului.

Concluzii

Rezumând cele expuse vom menționa că prin cercetările arheologice întreprinse în vara anului 2010 a fost identificată necropola din vatra veche a Chișinăului. Investigațiile de teren au confirmat informațiile izvoarelor scrise privind localizarea sitului, dar și a tradiției locale privind locul vetrei actuale a urbei. Așezarea era amplasată în imediata apropiere a promontoriului pe care a fost construit cel mai vechi locaș de cult al comunității locale și unde a fost descoperit cimitirul comunității locale.

Pe de altă parte, săpăturile arheologice efectuate la periferia de sud-vest a cimitirului au permis să constatăm că deja spre mijlocul secolului al XVI-lea întreg spațiul din jurul Bisericii Măzărache (presupunem că pe locul actualului locaș de zid exista unul

din lemn) era ocupat cu morminte, cimitirul cuprinzând tot platoul pe care acesta a fost edificat, fapt ce denotă intensă utilizare din perioade mult anterioare celor mai timpurii descoperiri reușite de noi.

Observațiile făcute în zona adiacentă colinei Măzărache, pe locul unde au fost făcute excavări în procesul săpării fosei sediului Avariare gaze a municipiului, au fost făcute măsurări ale unei locuințe cu pivniță de piatră care poate fi atribuită sfârșitului secolului al XVII-lea, poate, începutului secolului următor.

Tot aici au fost făcute observații și asupra unei fortificații de pământ, de la care s-a păstrat șanțul de apărare. Observațiile stratigrafice și materialul ceramic colectat din umplutura șanțului permit să presupunem că acesta a fost săpat la sfârșitul secolului al XVI-lea sau în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Descoperirea unei construcții monumentale din cărămidă arsă, măsurările, observațiile de teren și documentarea științifică ne-a făcut să înaintăm ipoteza că pe acest loc se afla o parte din rețelele apeductului urban, construit la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Întinderea limitată a secțiunilor arheologice, lipsa voinței de colaborare din partea autorităților municipale, reticența beneficiarilor construcției și posibilitățile financiare limitate, nu au permis extinderea investigațiilor în măsura în care să fie posibilă acumularea de informații și de documente arheologice mai sigure despre începuturile medievale ale Chișinăului.

Bibliografie:

BERECHET, Șt., 1924. *Cinci biserici din Chișinău*. In: Comisiunea monumentelor istorice. Secția din Basarabia. Anuar, Chișinău, v. I, 136-141.

BEZVICONI, Gh., 1996. *Semimileniul Chișinăului*, Chișinău.

COLESNIC, Iurie, Ed., 1997. *Chișinău. Enciclopedie*, Chișinău.

CIOBANU, Ștefan, 1996. *Chișinăul*, Chișinău.

CIOCANU, S., 2002. *Considerații privind Biserica Nașterii Maicii Domnului (Măzărache)*. In: *Limba Română. Revistă de știință și cultură*, nr. 4-5, Chișinău, 74-80.

DOCUMENTA, 1975. *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Vol. I (1384-1448)*, București.

DRON, Ion, 2001. *Chișinău. Schițe etnotoponimice*, Chișinău.

EȘANU, Andrei, 1998. *Chișinău. File de istorie*, Chișinău.

EȘANU, Andrei, 2001. *Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice. Studii*, Chișinău.

GROȘU, Vasile, 1997. *Fântâna arteziană*, In: Chișinău de seară, 4 octombrie.

HÎNCU, Ion, 1996. *Cercetări arheologice în Chișinău*. In: *Moldova suverană*, 26 octombrie.

HÎNCU, Ion, 2003, *Vetre strămoșești din Republica Moldova*, Chișinău.

NICULIȚĂ, Ana, 1998. *Un tezaur medieval monetar găsit în orașul Chișinău (155(5?)-1672)*, Chișinău.

SAINCIUC, Lică. 2000. *Colina antenelor de bruiaj*, Chișinău.

TENTIUC, Ion, BUBULICI, Valeriu, 2011. *Descoperiri monetare în cimitirul medieval al Bisericii Măzărache din Chișinău (săpăturile din anul 2010)*. In: *Tyragetia. Serie nouă. Arheologie. Istorie antică. Vol. V [XX]*, nr. 1, 301-309.

TENTIUC, Ion, VASILACHE, Mariana, 2011. *Contribuții la istoria arheologică a Chișinăului (catalogul monumentelor arheologice)*. In: *Tyragetia. Serie nouă. Arheologie. Istorie antică. Vol. V [XX]*, nr. 1, 333-352.

UZINA DE APA, 2002. *Uzina de apă Chișinău. Фабрика воды Кишинэу (1892-2002)*, Chișinău.

БУБИС, И.М., 1997. *Зодчие Бернардацци*, Кишинэу-
Louisville, Kentucky USA.

ИСТОРИЯ, 1966. *История Кишинева. 1466-1966*.
Кишинев.

КИШИНЕВ, 1984. *Кишинев. Энциклопедия*,
Кишинев.

МОЛДОВА, 1978. *Молдова ын эпока феудализ-
мулуй, вол. II, Документе славо-молдовенешть. Вякуриле
XV-XVI*. Кишинэу.

НУДЕЛЬМАН, А.А., 1976. *Топография кладов и
находок единичных монет*. Кишинев.

РЕМЕНКО, Г. 1972а. *Кишинэу ла Албишоара*. In:
Кишинэул де сарэ, 7 аугуст.

РЕМЕНКО, Г. 1972б. *Стрэжерул де пятрэ*. In:
Кишинэул де сарэ, 28 аугуст.

ХЫНКУ, И.Г., 1987. *Археологические памятники г.
Кишинева*, Кишинев.

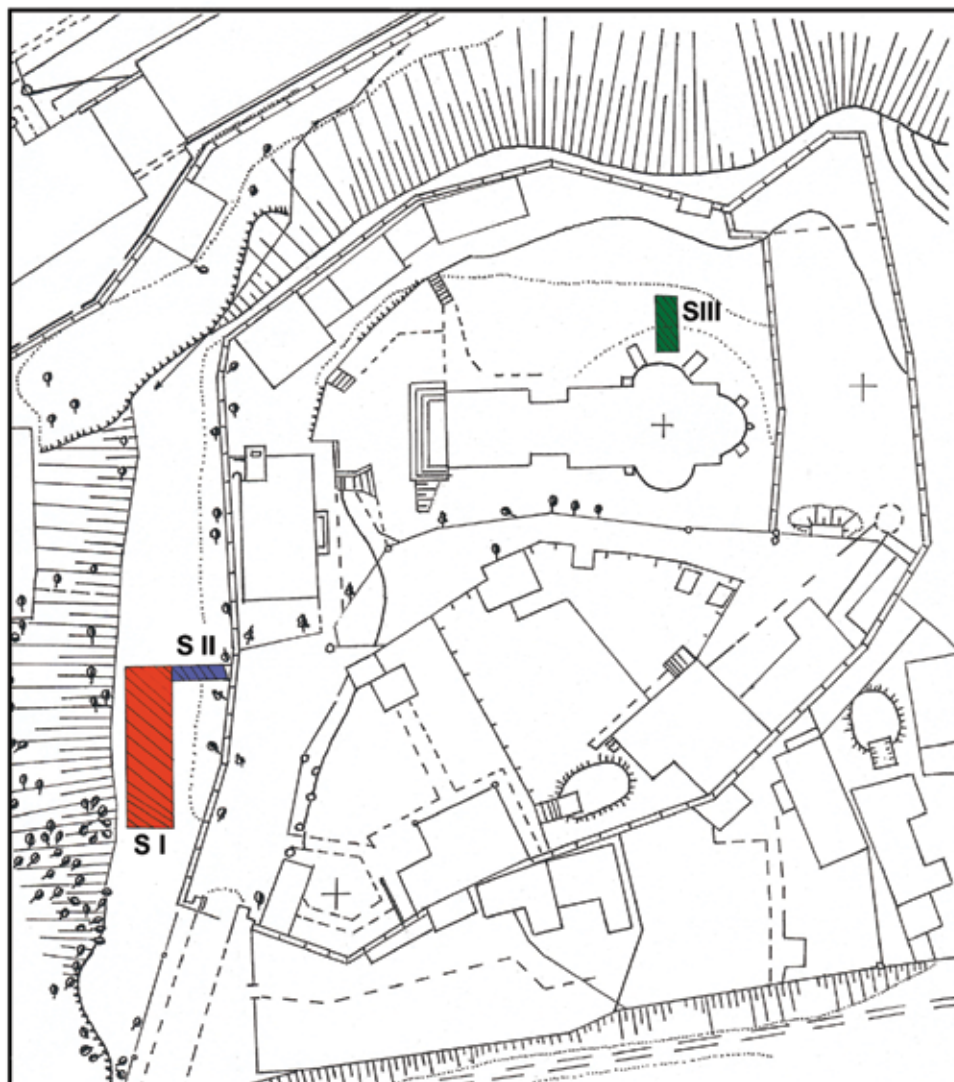

Figura 1 : Planul de situație al colinei Măzărache

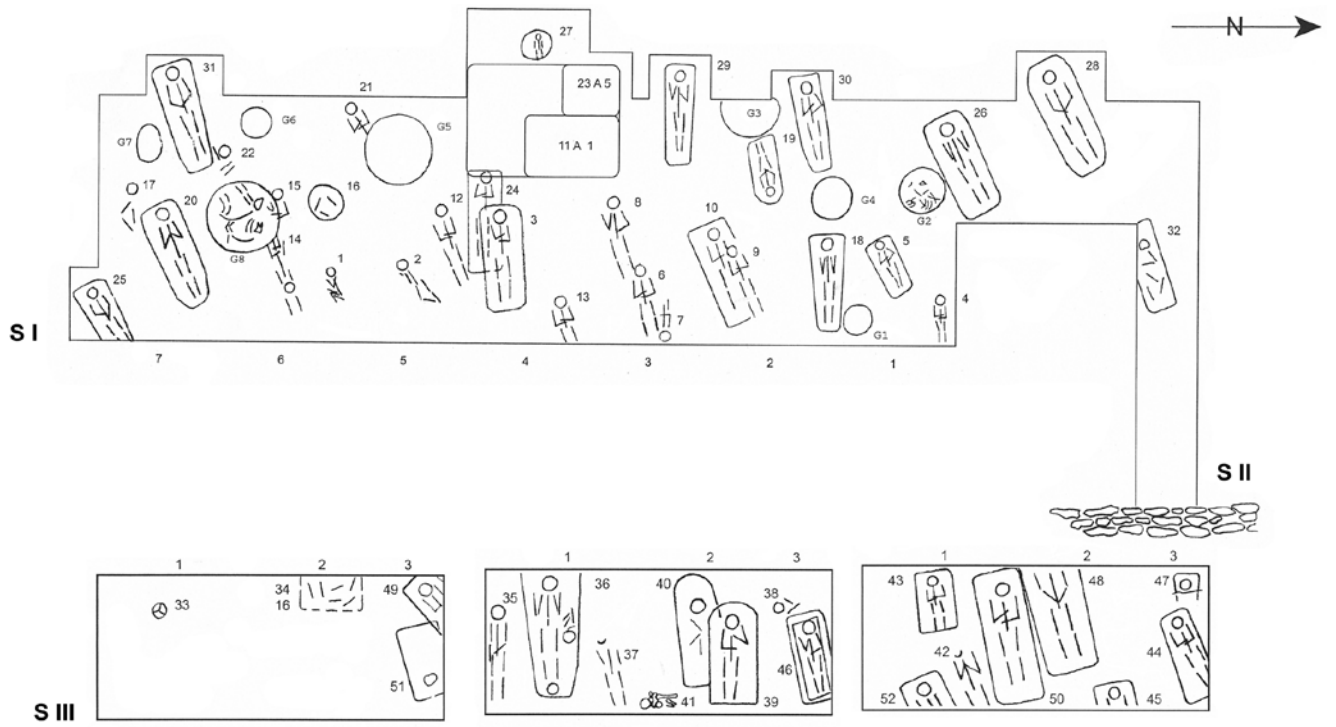

Figura 2: Planul secțiunilor I, II, III

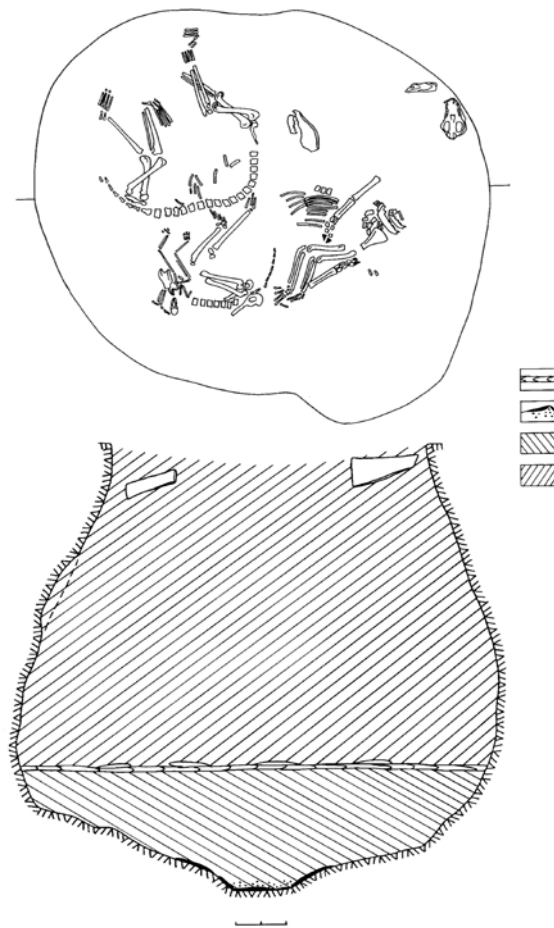

Figura 3: Groapa Nr. 8

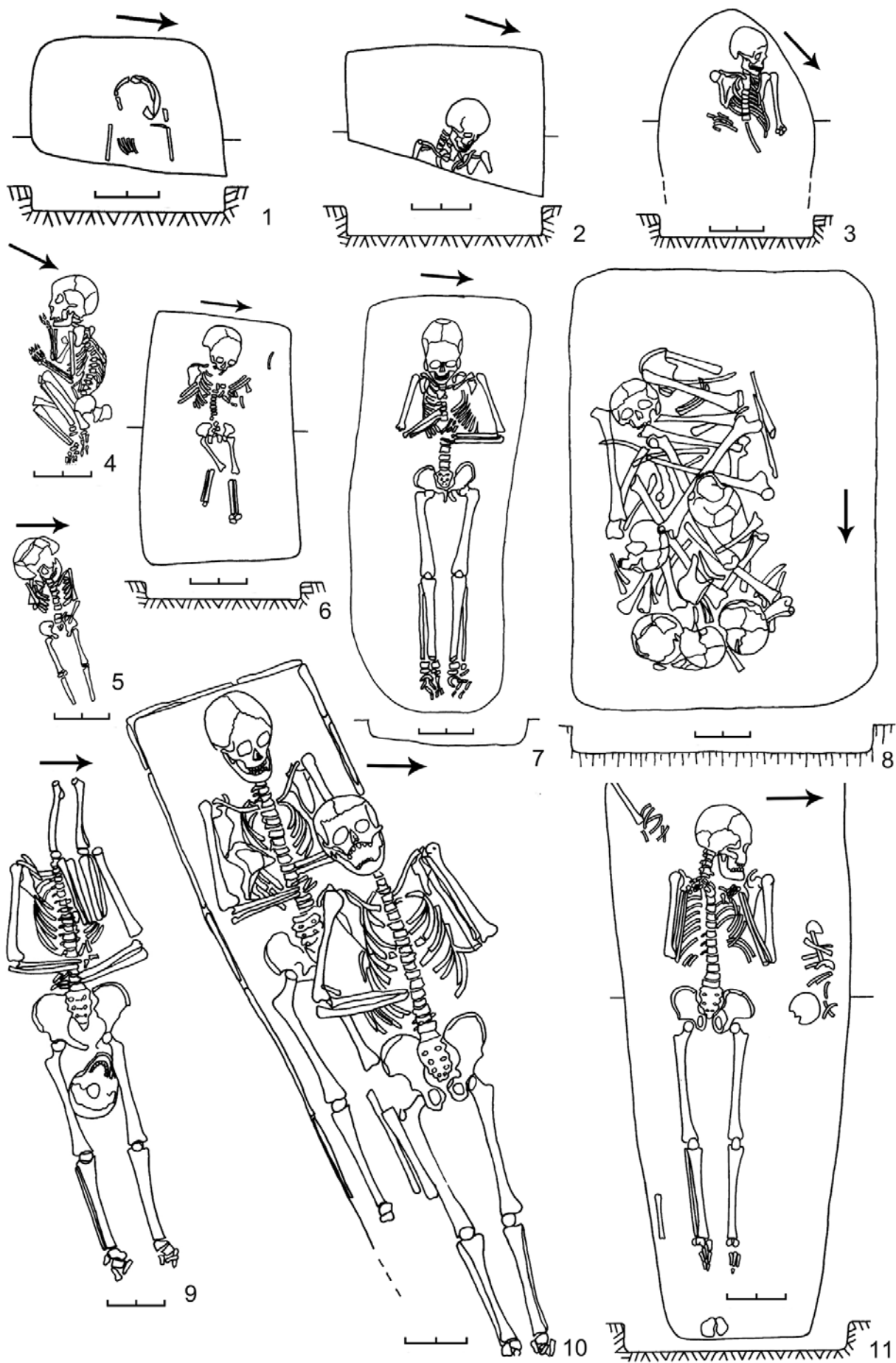

Figura 4: Necropola Măzărache. Morminte

Figura 5: Monede

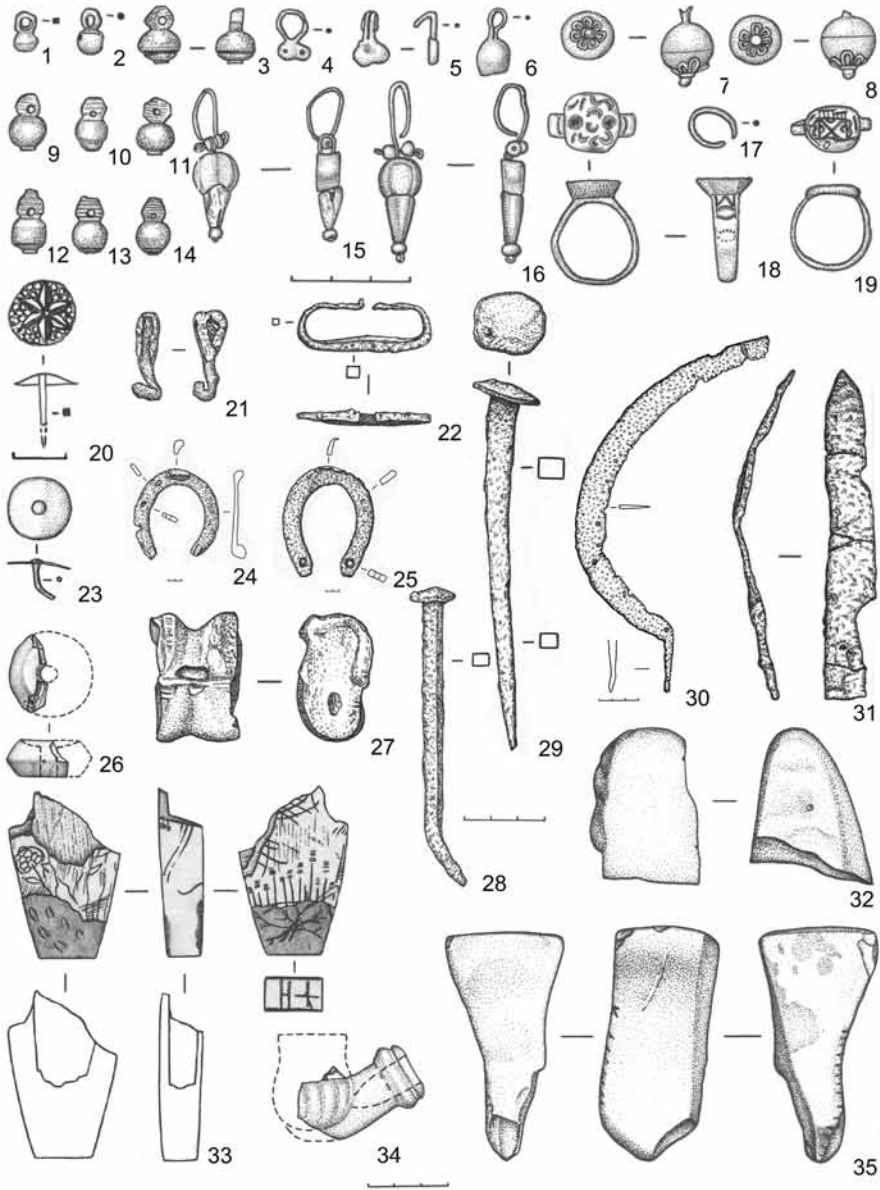

Figura 6: Piese individuale

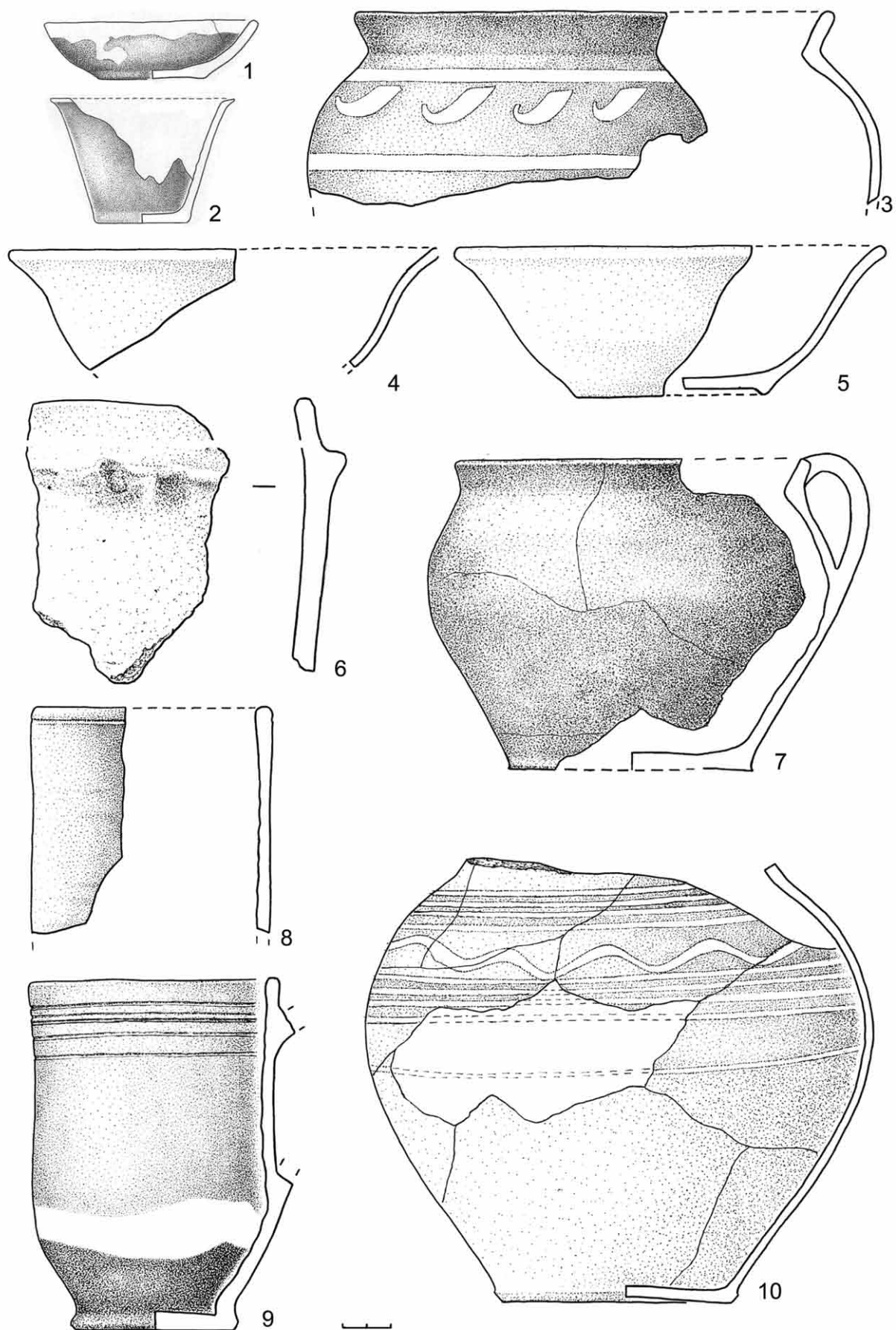
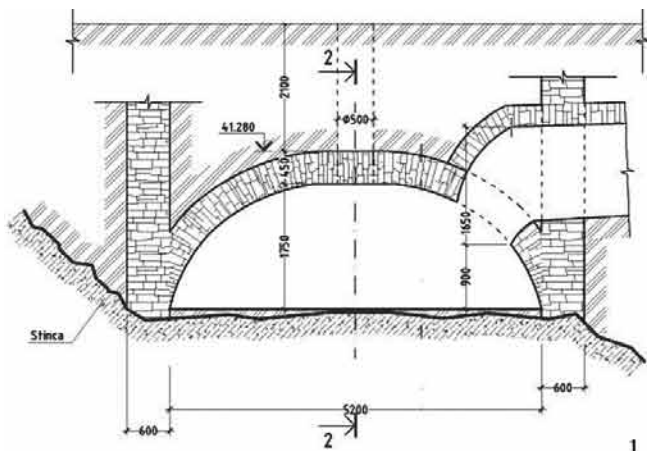
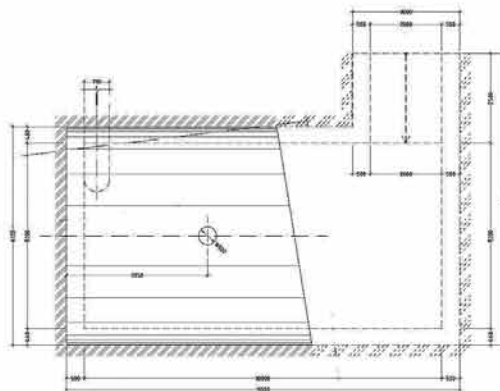

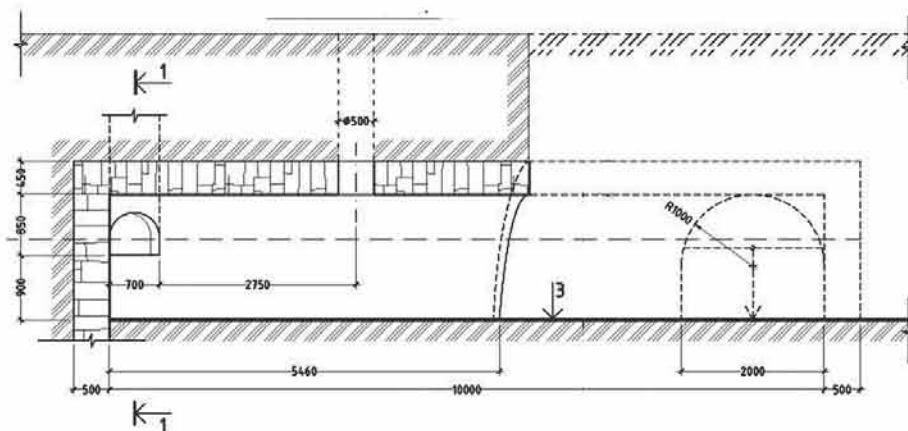
Figura 7: Ceramică: 1,3,6 - strat; 2,7-10: șanț; 4,5 - locuință

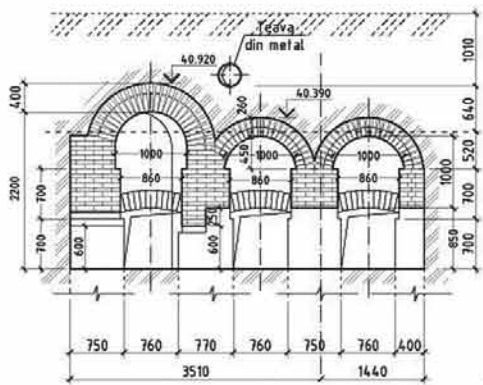
1

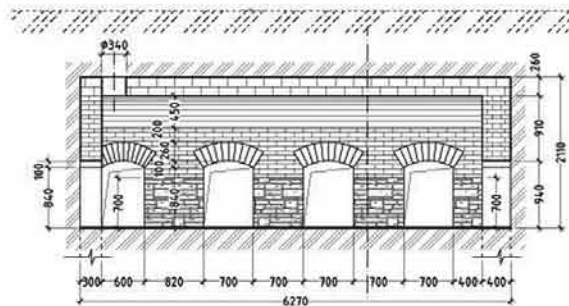
2

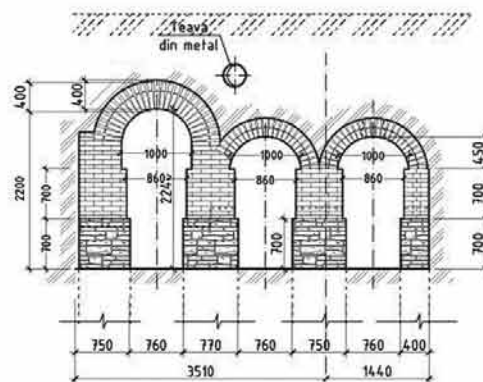
3

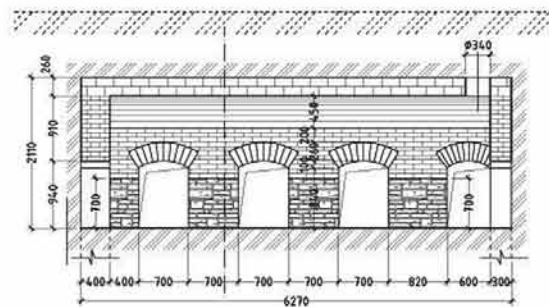
4

5

6

7

Figura 8: 1-3 - Locuința cu pivniță (1,2 - secțiune, 3 - plan); 4-7 - Apeductul (secțiune)
(Autor: Arhitect G. Bulat)

ASPECTE REFERITOARE LA NEGUSTORII BACALI. INFLUENȚE ȘI PREZENȚE ORIENTALE ÎN TÂRGURILE ȚĂRII MOLDOVEI (SECOLELE XVII - XVIII)

Sergiu BACALOV

Ca și întreaga Europă, Țara Moldovei, în Evul Mediu și în epoca modernă, n-a evitat influențele politice, social-economice și culturale ale Lumii Orientale. Trebuie să specificăm că, în societatea contemporană, inclusiv în anumite medii științifice, în deosebi se pune accent pe aspectele negative ale influenței orientale, uitând de numeroasele momente pozitive. Astfel, privind fenomenul în ansamblu, constatăm că aceasta frecvent a avut un efect benefic asupra spațiului carpato-nistean.

Cu toate că, încă de la formarea voievodatului est-carpatic din valea râului Moldova în secolul al XIV-lea, n-au lipsit contactele cu civilizațiile de tip oriental, totuși, acestea capătă un caracter regulat și un rol determinant odată cu acceptarea suzeranității otomane¹.

Începând cu mijlocul secolului al XVI-lea, în contextul aprofundării dependenței politice față de Poarta Otomană, domni și marea boierime moldovenească, aflată sub influența relațiilor de suzeranitate, parcurgeau de nenumărate ori, benevol sau de nevoie, drumul Țarigradului. În acest mod, clasa politică a făcut cunoștință, în mod direct, cu beneficiile și neajunsurile Orientului, preluându-le într-o mare măsură. Odată "contaminată", elita politică și social-economică a Moldovei medievale, a devenit promotoare a modului de viață oriental. O promotore activă a civilizației orientale a fost și componenta alogenă (formată, în special, din creștini originari din spațiul balcanic al Imperiului Otoman) a boierimii moldovenești. Nu trebuie să scăpăm din vedere nici faptul că, "noua boierime" provenea, în mare măsură, din tagma negustorilor, iar activitatea comercială n-au încetat s-o practice nici după ce accedea în marile dregătorii ale aparatului politico-administrativ al Țării Moldovei.

În această ordine de idei, târgurile și orașele Moldovei medievale, în calitate de centre ale comerțului, pe parcursul secolului al XVII-lea și, în special, în secolul al XVIII-lea, au reprezentat puncte de conexiune ale țării cu civilizația orientală. Orașele și târgurile moldovenești aveau și un procent semnificativ de populație originară din diferite regiuni ale Imperiului Otoman, îndeplinind astfel misiunea,

neoficială, de familiarizare a populației de rând a Țării Moldovei cu realizările lumii orientale.

Locul de frunte în mediul populației de origine orientală a târgurilor moldovenești îl ocupă negustorii. Această situație rezultă din dependența economică a Țării Moldovei față de statul suzeran, prin includerea acesteia în orbita intereselor comercianților (musulmani, creștini și mozaici) din Imperiul Otoman.

Includerea Țării Moldovei în spațiul economic al statului suzeran a cauzat apariția unor noi categorii de negustori, specializați în transportarea și comercializarea unor produse specifice lumii orientale. Avem în vedere pe abageri, bogasieri, blănari etc. Din aceeași categorie de negustori au făcut parte și negustorii bacali, preocupați de comercializarea mirodeniilor și a altor produse alimentare, de regulă, tipice pentru spațiul otoman.

Originea orientală a negustorilor bacali este reflectată nu doar în denotația profesiei². Și gama de produse, de altfel destul de largă, aflată în competența băcalilor demonstrează originea orientală a acestora. Astfel, spre finele secolului al XVIII-lea, domnul Alexandru Constantin vodă Moruzi, prin hrisovul de la 24 decembrie 1792, fixează nartul (prețul maxim) la produsele comercializate în Iași de negustori. Tagma negustorilor era constituită din mai multe bresle (rufeturi), numite și „fienturi”. Primul „fient” era cel al băcalilor, iar printre mărfurile vândute în dughenile lor evidențiem următoarele: „untdelemn, orez, săpun bun, stafide, de diferite calități, curmale de Egipt, migdale cu coajă, măslin negre, zeamă de lămâie, roșcove de calitate superioară sau proaste, piper, cafea de Iemen, cafea cobac, halva de Adrianopol, scumpă, halva de Constantinopol, de trei ori și jumătate mai ieftină, smochine de diferite calități, cracatiță bună sau cracatiță melidon, lacherdă, sardele, zahăr canar, fidea albă sau galbenă, oțet de vin sau de mied” etc.³, toate împreună erau numite *băcălii*. Însuși locul de origine a acestor produse, reflectat în denumirea acestora, trădează

¹ IORGA, 1925, 117-136, 196-210.

² „Bacal” – termen de origine arabă „bakal” (cu semnificația vânzător de condimente, legume și alte produse de consum), intrat în graiul moldovenesc al limbii române prin intermediul limbii turce. În graiul muntenesc este utilizat sinonimul „băcan”, cu aceeași semnificație.

³ CIHODARU, 1980, I, 413-414.

proveniență orientală: Egipt, Iemen, Constantinopol, Adrianopol.

Astfel, putem admite, cu o mare doză de certitudine, faptul că primii negustori bacali din Țara Moldovei au fost originari din comunitățile etnice ale Imperiului Otoman.

Primul bacal atestat de documentele interne în Țara Moldovei, anume Gheorghe bacal, pare să fie de origine albaneză sau greacă. De vreme ce, deocamdată, Gheorghe bacal este prima persoană cunoscută din această breaslă negustorească a Țării Moldovei, credem de cuviință să ne oprim puțin atenția asupra biografiei sale. Dintr-o mărturisire de la 28 mai 1621, din timpul primei domnii a lui Alexandru vodă Iliș (septembrie 1620 – octombrie 1621), aflăm pe „Gheorghe băcalul” la Iași, alături de „alți oameni buni”, cum ar fi „Radul, vornicul de târg, și Iordachie săbiar, și Hrizea ce-au fost staroste”, în calitate de martori la vânzarea unei ocini din Știgoreni, ținutul Cârliștina de către niște răzeși⁴.

În continuare, documentele îl menționează pe Gheorghe bacalul în timpul domniei lui Vasile vodă Lupul (1634 -1653), căsătorit cu Măricuța, fiica lui Precop din Bârlad. Știm că în Iași avea în stăpânire o casă, de cumpărătură. Aflăm despre aceste momente din zăpisiul de la 5 august 1646, prin care Cârștina, fata Ștefaniei, cu fiul său, Costantin, mărturisesc că „am vândut casa” din Iași, pentru 160 de lei, lui „Ghiorghi bacalul și fămeii sale, Măricuțai, fata lui Precop de Bârlad, și cuconilor lor ce le va da Dumnedzău”. Casa era situată „din cheotoarea casei Flocăi, până în pod, și despre Ulița Mare”. Martori la această tranzacție au fost „vecini din gios: Mihăilă Flocă și Cârștea cămănariul și Mihul croitorul, și vecini de mai aproape: Oprea cizmariul și, așijdere, Ionașco Suceveanul potcovariul, și Ion Buga brăhăriul, și Vasile strelariul, ginerele Drumoaei, și Ivan Bănitul călăraș de Țarigrad și mulți oameni buni de prinpregiur” și „Gânsca bărbieriul și Ghiorghi dzălar” și, un confrate de breaslă, „Căzacu băcal”⁵.

Gheorghe bacal, concomitent cu negustoria, s-a inclus și în slujba domniei în calitate de călăraș de Țarigrad. Despre acest fapt știm dintr-un zăpisi din 15 martie 1647, când vecinul lui Gheorghe bacalul, anume „Mihail Flocă cruitorul den Iași” și soția sa, Tudora, vând o casă grecului Hristodor, jîtnicer, pentru 80 lei. În zăpisiul de vânzare se precizează că această casă „iaste în Târgul Vechiu, între Ghiorghie băcalul, călărașul de Țarigrad”. Printre martori figurează însuși „Gheorghie băcalul călărașul de

Țarigrad”⁶. Călărașii de Țarigrad numărau, către începutul secolului al XVIII-lea, „cincizeci, cu vătaful sau mai marele lor. Toți vorbesc turcește și, când este de trebuință, trebuie să se ducă la Țarigrad, pentru care treabă primesc, în afară de slobozirea de dări, 20 de taleri din visteria țării”⁷. În acest fel, Gheorghe bacal a reușit să îmbine utilul cu plăcutul. Deplasările frecvente în scopuri personale spre Constantinopol (Țarigrad), ce reieșeau din necesitatea de a aduce în Iași marfă nouă, Gheorghe bacal le-a combinat, în mod chibzuit, cu slujba de călăraș de Țarigrad.

Despre locul de baștină și originea etnică a lui Gheorghe bacal aflăm dintr-o serie de acte care fac trimitere la o danie a acestuia, făcută mănăstirii cu hramul Sfântul Gheorghe (!) de la Adriana (Μανστηριου Αδριανότις), orașul Gjirokastra, actualmente în Republica Albania. Astfel, la 1 octombrie 1657, „Gheorghe bacalul, și soția mea, Marica” („Γεώργιος ο μπακάλης, και ή ζηβια Μαρικα”), mărturisește personal, printr-un zăpisi întocmit în limba greacă, că „am închinat cele două prăvălii care sunt lipite de casă, atât cât se întinde locul lor până la gardul de nuiele, la baia de la Drino, jos în Rumelia („μαγαλια στο Δριανο, κατω εις την Ρουμέλη”), în patria mea, pentru mântuirea sufletelor noastre”, pentru că „având precuciosul a scrie în sfintele daruri <pentru liturghie>, și acolo și aici, la Sfântul Gheorghe, la Hlincea, dat fiindcă Sfântul Gheorghe este închinat acolo”. Martori au fost „duhovnicul popa chir Isaiaș, protopopul chir Darios, chr Dumitrașcu fost uricar, popa chir Manasis... iotul [Steliotul⁸], chir Bejan Șelarul, chir Nicolaos nașul meu, Linos, chir Iliș, chr Ianis, Tranos Varniotul, chir Lefteris”, dintre care semnează cu slove grecești: Isaia ieromonahul, Nicolas, Manasis ieromonahul, Iliș, Tranos Varniotul, și Lefteris, iar cu slove

⁴ CAPROȘU, ZAHARIUC 1999a, I/143, 193.

⁵ CAPROȘU, ZAHARIUC 1999a, I/333, 407.

⁶ CAPROȘU, ZAHARIUC 1999a, I/337, 412-413; referitor la amplasarea casei lui Gheorghe bacalul vezi și CAPROȘU, ZAHARIUC 1999a, I/ 348, 419-420, când la 3 iunie 1648, același „Mihăilă Flocă cruitorul din Târgul Vechiu, și cu fiica sa, cu Cercheja, nepoata lui Vasile Haiducul” au vândut lui Hristodor fost jîtnicer, pentru 87 de lei, „un loc de casă în Târgul Vechiu, ce iaste între casa lui Gheorghe bacalul și între casa lui Hristodor ce-au fost jîtnicer”. Vânzarea s-a făcut înaintea „Neniului vornicul de gloată, și de înaintea lui Piliposchi vornicul, și a Cârștei ce-au fost cămănar, și a lui Gheorghe bacalul și a lui Gligorie șoltuzul armenescu de Suceava”. Este un moment important, deoarece, după cum vom vedea ceva mai jos, prăvăliile le avea lângă locuința sa. Actul a fost întărit prin punerea pecetilor, iar „în sigiliul lui Gheorghe bacal se observă un scut heraldic timbrat de o cască cu lambrechini și o coroană cu trei feuronii”.

⁷ CANTEMIR 1992, 93.

⁸ CDM, 1968a, III/278, 80.

slavone: Bejan șălar, Dumitrașcu uricariu, proto-popul Tarios⁹. Aflăm alte detalii din zăpisiul scris la 13 martie 1658, în Iași, prin care „Gheorghie băcal și cu femeia mea, Mărica” mărturisesc că au „închinat la Rumelia, la mănăstire la Driian, unde iaste hramul la Adormire Maicăi noastre Precistiii, *la Arghirocastru, de unde sintu eu*, căci sintu părinții noștri și noi la svântul pomelnic cel mari acolo sintem scrișă”, dând „am dat doao dughene ce sint lipite de casa noastră la capul podului la Târgul Vechiu cu locul lor pân-în fundul gardului pentru sufletul nostru și al părinților noștri”. Adăugând că „sântem scriși și aice la Sventi Gheorghie la pomelnic căci îi închinat la Sventi Gheorghie acolo la Rumelia”. Printre martori au fost „duhovnicului mieu Theodosie egumenul de la Hlincea, și clisiușul de la mănăstiri Trei Sveatitele popa ..., și popa Manasie de la Rumelie și Darie protopop și mulți vecini din pregiurul nostru, anume: Dumitrașco diiacul de la doamna, și Bejan șelariul, și *Necula băcal, nănașul nostru*, și Ilie dzelariul, hinul nostru, și Chiriiaș Trano, finul nostru, și Lefterie, și *Necula băcal de la Trei Sveatitele* și alți mulți vecini din pregiurul nostru”. Toți, în afară de Dumitrașco diiacul, Bejan șelariul și Ilie dzelariul, semnează grecește, inclusiv cei doi *Necula băcali* („Νηολας μπακαλοισ” „Νηολας μπακαλης”)¹⁰.

Pentru ultima dată Gheorghe bacalul este menționat activând la 17 aprilie 1650, când se află printre martorii care adevăresc vânzarea unui loc de casă și dughene, cu două pivnițe, făcută de Dumitrașco Sirbul din Iași mănăstirii Galata. Martori au fost mai multe fețe bisericești și negustori: egumenul „Arsenie de la Svântă Mărie, și Gavri proegumen de acolo, și Theona arhimandrit, și Neanciu pârcălab, și Cehan vătav, și Drosea blănar, și Cârstea staroste, și Curtu staroste, și *Ghiorghie băcal*, și *Andronic băcal*, și Ghiorghie ginerele Frâncăi și alți mulți orașeni s-au prilejit”. Zăpisiul este întărit de martori cu punerea semnăturilor, printre care câteva în greacă, inclusiv cea a lui „Γεωργις μπακαλις”¹¹.

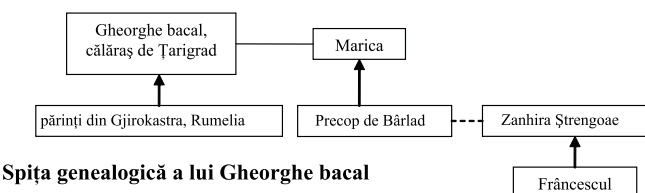
⁹ CAPROȘU, ZAHARIUC 1999a, I/ 436, 495-496.

¹⁰ CAPROȘU, ZAHARIUC 1999a, I/442, 500-501; La 27 ianuarie 1677, Iași, Antonie vodă Ruset, întărește uric mănăstirii „Andreiana de la Arghirocastru la Rumele stăpânirea peste două dughene din Iași, la capul Podului Vechiu, primite danie de la Gheorghie băcalul și soția lui Mărica”, CDM, 1970b, IV/130, 52; La 1 mai 1681, Iași, Duca vodă întărește uric mănăstirii „Andreiana de la Arghirocastru la Rumele stăpânirea peste două dughene din Iași, la capul Podului Vechiu, primite danie de la Gheorghie băcalul și soția lui Mărica din tg. Iași”, după ispisoc de întăritură de la Antonie vodă, CDM, 1970b, IV/617, 151.

¹¹ CAPROȘU, ZAHARIUC 1999a, I/444, 503-504.

Peste șase ani, Gheorghe bacalul este menționat tangențial la 1 iulie 1656, în contextul vânzării unui imobil din vecinătatea casei sale din Iași: „în Târgul Vechi, învecinându-se cu Necula, Bejan, *Gheorghe băcalu* și Hareta”¹². Din textul documentului este greu de apreciat dacă mai era în viață la acel moment Gheorghe bacalul. Mai curând avem de a face cu o simplă precizare topografică.

De asemenea, n-am găsit, deocamdată, nici un document care ar arăta vreo tangență dintre Gheorghie bacal și cu acel Gheorghie bacal meționat la 7 decembrie 1664, când domnul Eustratie vodă Dabija, „face cunoscut lui Bejan Gheuca, pârcălab de Galați, că în urma jalbei lui Rustea neguțătorul i s-a scris și a hotărnicit ocina acestuia de la Șândreni și Dănceni”, situate ambele pe Bârlad, în ținutul Covurluiului, hotărând că „din vatra satului să ție Rustea două părți și Zanfira cu Panhile o parte, via să o țină Zanfira”, totodată precizându-se ca „iazul pus de *Gheorghie băcalul, ginerele Zanfirii*, pe locul Rustii să se scoată”¹³. Iar la 22 aprilie 1665, pârcălabii de Galați, Dumitrache Dracea și Hrisoscul, adevăresc că „*Zanhira Ștregoe, fata Frăncescului*, a dat seamă înaintea lor că via sa de la Dănceni, unde are și Rustea vie, a fost cumpărată de tatăl său de la Corbea”¹⁴. Doar originea bărlădeană a soției sale, Mărica, ne face să întrezărim o probabilă legătură, având în vedere că mai sus menționata Zanfira, soacra unui Gheorghie bacal, își desfășoară activitatea în partea meridională a Țării Moldovei.

Spțiă genealogică a lui Gheorghie bacal

În privința altor negustori bacali din Țara Moldovei, din lipsă de spațiu, ne vom referi în treacăt. Astfel, al doilea bacal atestat în Țara Moldovei de

¹² CDM, 1968a, III/196, 63, casa vândută a fost a lui Casa a fost a lui „Iacob cizmarul, fiul Oprei”, ceea ce confirmă faptul că este vorba anume despre acel Gheorghie bacalul de care ne ocupăm în acest studiu. Vezi și CAPROȘU, ZAHARIUC 1999a, I/420, 481, la 1 iulie 1656, mănăstirea Trei Ierarhi din Iași, vinde o casă lui Iane cămăraș. Casă care „au fost a lui Iacob cizmarul, ficiorul Oprei” și era situată „în Târgul Vechiu, între Necula, și între Bejan, și între Gheorghie băcalul, și între Haret(a)”. Martori au fost „popa Eremia de la beserica..., protopop Darie de la beserica lui Danco, și Alecsandru vornicul, și dinnaintea... Neculei băcalului, și Ialea bărbiiarul, și dinnaintea... Săftii... croitorul; și s-au prilejit și câțiva neguțători”

¹³ CDM, 1968a, III/1091, 242.

¹⁴ CDM, 1968a, III/1150, 255.

sursele interne este *Necula bacalul* (între 12 aprilie <după 1633> și 9 august 1659), care semna grecește, era călăraș de Țarigrad și, totodată, naș lui Gheorghe bacalul¹⁵. Concomitent a mai existat un *Necula bacalul de la Trei Ierarhi*, care de asemenea semna grecește¹⁶. Apoi apare menționat *Cazacul bacal* (5 august 1646)¹⁷, urmat de *Iordachi bacalul* și *Ene Schiupul bacalul* (11 august 1651), ultimii doi, judecând după nume, par să fie și ei originari din mediul grecesc¹⁸. Probabil că tot Ene Schiupul este și acel „*Iani bacalul, nepotul lui Lember*” care cumpără, la 12 iulie 1667, case cu pivniță în târgul Iași, pe Ulița Nouă, cu 450 de lei bătuți¹⁹, pe care, la 21 februarie 1679, le vinde lui Gheorghe vodă Duca cu 500 de lei²⁰. La 10 ianuarie 1658, un *Bute bacalul* este martor la o tocmală, alături de „Ramandi vel vistier, și Neanciul pârçălab, și Dumitru blănar”. Documentul comportă și trei semnături grecești ale martorilor²¹.

Treptat, în cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea, numărul bacalilor (a căror antroponomie sugerează o origine balcanică) atestați în documentele interne (necătând la caracterul răzleț al acestora din urmă) crește simțitor: *Andronie bacal*, de pe Ulița Rusească (17 februarie 1674)²²; *Dumitru bacal* (între 11 februarie 1678 și 9 septembrie 1685), stăpânind a patra parte din moșia Tungujei, pentru care se judecă cu răzeșii săi²³; *Zamfir bacal* și *Mihai bacal* (ambii atestați la 13 mai 1680)²⁴; *Panaite Cambur bacal* (5 mai 1685)²⁵; *Crâstea bacal* (la 20 iunie 1690 și la 20 iunie 1690), cu „dugheana, în fața târgului,

înspre chervăsăria domnească”²⁶; *Dima bacal* (20 iunie 1690 și 21 mai 1693)²⁷; *Pascal bacal* (3 septembrie 1707, 6 februarie 1710 și 23 februarie 1710), la un moment dat acesta este numit „Pascal fost băcal”, stăpânind parte de moșie la Crăieși, ținutul Vaslui, împreună cu un „Toader blănariul, fiind răzeș acolo, ginerele lui Mihălache blănarul din Iași”²⁸ etc. Astfel, constatăm că negustorii bacali obțin acces la fondul funciar al țării din afara târgurilor, cum este cazul lui Dumitru bacal și cel al lui Pascal bacal.

O cale, utilizată și de alți negustori, prin care negustorii bacali puteau intra în stăpânirea moșilor era practicarea cametei. Un exemplu elocvent în acest sens ne servește cartea de judecată, din 27 august 1701, a lui Constantin vodă Duca, prin care acesta îl împuternicește pe „Ștefan băcalul din târgu di Ieși” pentru „a ține și a opri ocină și vie și pomeți” ale lui Lupașco, fiul Botezatului din Bălești, până își va achita banii pentru 150 de „vedre de vin ce-i datori lui Ștefan cu zăpis, care pe o sută de vedre vin i-au dat Ștefan bani gata, iar pe cindzăci de vedre i-au dat Ștefan un cal”²⁹.

Un aspect caracteristic negustoriei alogene îl constituia înrudirea cu neamurile boierești moldovenești. Astfel, negustorul blănar, Enache Neculce, căsătorit cu Ecaterina Cantacuzino, a fost tatăl hatmanului și cronicarului Ion Neculce. Iar grecul rumeliot, viitorul domn, Gheorhe vodă Duca, căsătorit cu Anastasia Buhuș, în tinerețea sa a fost „băet de dugheană”. Fratele acestuia, fostul neguțitor Cârstea vameșul, a fost întemeietorul neamului Hurmuzăcheștilor. Din același mediu ai ieșit și Ghiculeștii, strămoșul căroră, albanezul Gheorghe vodă Ghica, „au venit la Moldova cu neguțitorie”³⁰. Și nici negustorii bacali n-au putut evita acest proces firesc. În această privință, un caz sugestiv este cel al lui Ștefan Pană, bacal din Iași, înrudit cu mica boierime de la ținutul Orhei. Astfel, la 20 octombrie 1736, „Vasilca, fata Bulardii”, ajunsă la bătrânețe și neavând copii „dă nepotului său, *Ștefan băcal*” „a ei drepti ocini și moșii, ci le-au avut di la tată-său, din Sângureni, din Crăsnășani, din Săsăni, din Bogzăști, parte ei, ci s-a faci și dintr-alti moșii”, cu condiția ca „după moarte să o grijască”³¹. La 1 iulie 1751, „*Ștefan Pană băcal*

¹⁵ CAPROȘU, ZAHARIUC 1999a, I/230, 308-309; CAPROȘU, ZAHARIUC 1999a, I/361, 430-431; CAPROȘU, ZAHARIUC 1999a, I/420, 481; CAPROȘU, ZAHARIUC 1999a, I/453, 508-509; CAPROȘU, ZAHARIUC 1999a, I/464, 517-518; CDM, 1968a, III/196, 63; CDM, 1968a, III/442, 500-501, semnează „Νηκόλας μπακαλοῖς”; CDM, 1968a, III/464, 517-518, „sigiliul octogonal al lui Necula, având în exergă legenda „Νικολα...”, el însă semnează cu caractere slavone; CDM, 1968a, III/464, 517-518, „Neculei băcal, călăraș de Țarigrad; CDM, 1968a, III/442, 500-501.

¹⁶ CAPROȘU, ZAHARIUC 1999a, I/442, 500-501, „Νηκόλας μπακαλης”.

¹⁷ CAPROȘU, ZAHARIUC 1999a, I/333, 407. Dintre aceste sigilii, „patru neclare, sigiliul octogonal al lui Căzacul conține o cruce și două slove: „O” și „Π”.

¹⁸ CAPROȘU, ZAHARIUC 1999a, I/371, 439-440.

¹⁹ CDM, 1968a, III/1508, 325; CDM, 1968a, III/1523, 328.

²⁰ CDM, vol.4, nr.347, 98.

²¹ CAPROȘU, ZAHARIUC 1999a, I/438, 397-398.

²² CDM, 1968a, III/2336, 486.

²³ CDM, 1970b, IV/241, 74; CDM, 1970b, IV/920, 212.

²⁴ CDM, 1970b, IV/490, 124-125.

²⁵ CDM, 1970b, IV/879, 303.

²⁶ CDM, 1970b, IV/1254, 283.

²⁷ CDM, 1970b, IV/1254, 283, CDM, 1970b, IV/1560, 348.

²⁸ CDM, 1975, V/673, 173-174, CDM, 1975, V/917, 245, CDM, 1975, V/921, 246.

²⁹ CAPROȘU 2000b, III/180, 151-152.

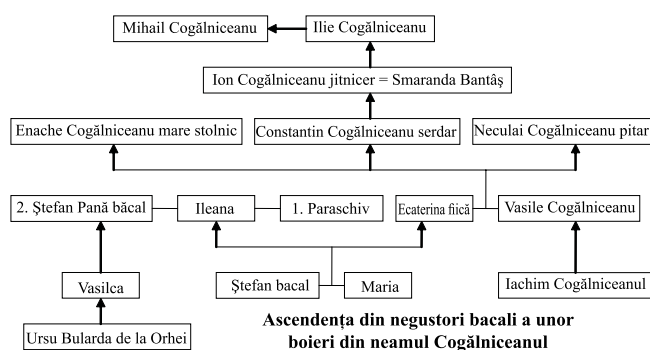
³⁰ NECULCE, 1986, 30.

³¹ MEF, 2008c, XI/11, 45.

din Eș, nepot Vasălcăi, fetii Ursului Bularda” face danie căpitanului Ioniță Mitica” părțile lui de moșie din satele Singureni, Crăsnășeni, Săseni, Bogzești și altele, de la ținutul Orheiului, pe care le avea la rândul de danie de la Vasilca Bularda, deoarece „ajungând și el la scăpăciule, la boală și neputință, și neputând să caute aceste moșii, și văzând că li împresoară și le mănâncă alții”³².

În continuare, Ștefan Pană bacal apare menționat și în alt context genealogic, împreună cu încă un „Ștefan băcalul, socrul lui Vasilie Cogălniceanu”. Astfel, la 30 iulie 1754, Matei vodă Ghica întărește lui „Vasilie blănarul neguțitoriu din Iași” o casă, situată „denaintea mănăstirii lui Barnovschii”, cumpărată cu 220 de lei de la Constantin Cogălniceanu. Acesta din urmă mărturisea că această „casă au fostu a moșilor săi, a lui Ștefan băcal și a soțului său, Mariei, și o au dat-o dzestre fiicii lor, mătușii lui, Ilenii, pre care au ținut-o Paraschiv ce-au fostu ispravnic la răposatul Dumitrașco Racovuță hatman”. Ulterior, „tâmplându-să de au murit soțul ei, Paraschiv, și ficiori cu dânsul n-au făcutu, s-au măritatu și după al doilea bărbatu, anume Ștefan Pană ce-au fost băcal, cu carile iarăși, neavându ficiori, la ce din urmă au luat cinul călugării și s-au numitu Elisaveta, care vâdzindu-se singură, că din două cununii ce-au avutu, ficiori n-au avutu, și socotindu și sprijineala și chivernisala sa l-au te Costandin Cogălniceanul ot visterie, fiindu-i nepotu de soră, și l-au priimitu să-i fi ficior. Decii și ei priimind-o ca pe o maică câtu au trăitu ea au ținut-o și au sprijinit-o”, iar ea lăsându-i casa mai sus menționată³³.

Acest Constantin Cogălniceanu, logofăt de visterie, fiul lui Vasile Cogălniceanu și nepot lui Ștefan bacal, este, la rândul său, tatăl lui Ion și străbunic cunoscutului om politic Mihail Cogălniceanu³⁴.

³² MEF, 2008c, XI/11, 45-47; MEF, 2008c, XI/290, 364.

³³ CAPROȘU 2001d, V/801, p.524-526.

³⁴ LECCA 1937, 334//335. GHIBĂNESCU 1933, CXVII, CLXIV, CLXVI-CLXIX.

Rude printre bacali au avut și unele ramuri ale neamului boieresc al Cerchezeștilor. Astfel, la 26 aprilie 1781, este menționată, în pricina pentru locul unei case din Iași, care aparținuse „Paraschevii ce-au ținut-o Andrei băcalbașa”. Ulterior „Parascheva locul acesta l-au dat daniu nepotului său al 3-lea comis Ioniță Cerchez”. Pentru acel loc de casă, la 8 mai 1781, la judecată, „Ioniță Cerchez 3 comis prin jaloba lui au arătat că o mătușe a lui, anume Paraschiva, pe care au ținut-o Andrei băcalbaș”, „din bunăvoia ei, neavând copii, i l-au dat danie”³⁵.

Și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea numărul bacalilor este în creștere. Cu toate că de la prima apariție în Țara Moldovei a acestei categorii de negustori a trecut aproape un secol, ea își păstrează caracterul etnic eterogen. Spre exemplu, la 14 noiembrie 1741, într-un „izvod pentru negustorii streini ce s-au aflat aice în Iași” sunt menționați și doi bacali, unul din Rodos, și celălalt din Ianina, Epir: „Jane sân lui Andronii ot Rod, are băcălie, tij la Sveti Sava” și „Vali sân lui Dumitru ot Enina, asre băcălie, tij în Sveti Sava”³⁶. Iar la 1 septembrie 1744, cu grecul „Neculi băcal (Νηκολας πακαλης)” se angajază să facă o dugheană pe locul bisericii catolice din Iași³⁷. Nu în toate cazurile dispunem de detalii referitoare la originea etnică sau locul lor de proveniență, însă antroponimia permite localizarea multora din negustorii bacali în spațiul Imperiului Otoman. Este perioada când sursele interne menționează la Iași doi negustori aromâni (cuțovlahi): „Dima, coțovlah” și „Ștefan, coțovlah”³⁸.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea atestăm documentar bacali și în alte târguri ale Țării Moldovei (vezi **Tabelul 1**). Cu toate acestea, nu putem nega faptul că negustorii bacali au fost prezenți în orașele țării și în perioada precedentă, îndeosebi începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Probabil, însăși primul bacal atestat în Țara Moldovei, Gheorghe bacalul, a activat o perioadă la Bârlad. Iar Cârstea bacal și Dima bacal, în anii 80 ai secolul al XVII-lea, probabil stăpâneau dugheni și în orașul Focșani, ținutul Putna.

Într-un compartiment separat trebuie de examinat problema apariției bacalilor în târgul Chișinău, ținutul Lăpușna. Documentele interne permit să constatăm că Chișinăul, care a devenit din 1641 moșie a mănă-

³⁵ CAPROȘU 2006f, VIII/17, 35-36; CAPROȘU 2006f, VIII/22, 39-40.

³⁶ CAPROȘU 2001d, V/111, 61.

³⁷ CAPROȘU 2001d, V/447, 252.

³⁸ MEF, 1975b, VII, 358, 363.

tirii Sfânta Vineri din Iași, obține, nu mai târziu de anii domniei lui Eustratie vodă Dabija (1661-1665), statutul de târg³⁹. Având în vedere că în istoriografie se admite că târgurile Țării Moldovei, în calitate de centre comercial-meșteșugărești, au avut încă la origini un procent însemnat de populație de origine alogenă, putem presupune o situație asemănătoare și în cazul Chișinăului. Scenariul de constituire a unui târg, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, probabil, se deosebea puțin de cel de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Astfel, la 20 decembrie 1795, Alexandru Ioan vodă Callimachi, emite hrisovul de constituire a târgului Telenești, prin care arată că „pentru starea moșiei s-au dat voia, prin cartea domniei mele deschisă ca să facă târgu, cu adunare de oameni streini dintr-alte părți de locuri, de piste hotar”⁴⁰.

Existența unei vii activități comerciale în târgul de pe Bâc este atestată documentar deja în anul 1676, dovadă fiind cele „trei dugheane la Chișinău”, făcute danie episcopiei Hușilor de către călugărița Dorofteia⁴¹. Reieșind din structura etnică complexă a localității (la 25 august 1755 se menționa că „se află acolo în târgul Chișinăului pe moșia mănăstirii case și dughene și pivnițe a târgoveți creștini, armeni și jidovi”)⁴², putem admite că printre negustorii de Chișinău, probabil, existau și bacali încă din momentul constituirii târgului, în mare parte de origine alogenă, dacă ținem cont de vecinătatea centrelor urbane ale raialelor otomane (Bender, Akkerman, Chilia, Ismail, Reni). Să nu uităm că acestea din urmă constituiau principalele puncte de tranzit spre Țara Moldovei a mărfurilor orientale destinate dughenilor bacalilor. Din acest punct de vedere, Chișinăul juca un rol foarte important, deoarece era situat la mijlocul căilor de legătură dintre târgurile raialelor otomane și Iași. Totodată, nu trebuie să uităm că mănăstirea Sfânta Vineri, stăpâna moșiei Chișinăului, de asemenea, era situată în Iași, fapt care ne sugerează că o parte din negustori (inclusiv bacali) sunt veniți aici din orașul de scaun al Țării Moldovei. Astfel, rădăcinile unor bacali chișinăuieni trebuie căutată și în mediul, de diferită origine etnică (greci, albanezi, moldoveni,

aromâni, sârbi, bulgari, lazi, armeni, georgieni etc.), a negustorimii ieșene.

Cert este faptul că primul bacal este atestat documentar la Chișinău abia în timpul recensământului din anul 1774, acesta fiind un oarecare „Spiridon bacal” (vezi **Tabel 1**)⁴³.

Deși catagrafia a fost elaborată pe timp de război, când o mare parte a populației țării era refugiată, totuși, la Chișinău continuă să-și desfășoare activitatea un bacal, spre deosebire de alte orașe ale Moldovei care, din punct de vedere al siguranței, se aflau într-un cadru geografic mai avantajos, cum ar fi, spre exemplu, Suceava, Hârlău, Bacău etc. (vezi **Tabel 1**). Din acest motiv avem tot temeiul să admitem faptul că, până la război, în Chișinău activau mai muți bacali.

Pentru perioada următoare războiului avem un document statistic, din 1798, referitor la segmentul comercial al locuitorilor Chișinăului. La această dată, negustorii erau reprezentați în oraș de patru națiuni: moldoveni (birnici și străini), armeni, evrei și sârbi. Negustorii, constituiți din abăgeri, bacali, bogasieri, blănari etc., dispuneau de 56 de dughene, plus un anumit număr de „alte dughene” evreiești. Printre moldovenii stăpâni de dughene sunt enumerați și trei bacali, anume: Gheorghe bacal, Tănase bacal și Anton bacal. În același timp, documentul statistic din 1798 atestă la Chișinău și 30 de crâșme. Printre proprietarii acestora figurează Anton bacal și un Vasile, numit „bocan”, probabil și el un bacal⁴⁴. Un document din septembrie 1797, referitor la comercializarea băuturilor spirtoase, semnat de mulți orașeni din Chișinău, creștini și evrei, ne permite să stabilim originea etnică a unuia dintre bacalii menționați mai sus, inclus în rândul negustorilor moldoveni (a se citi: creștini – *n.n.*). Este vorba de Anton bacal, care de această dată este numit Antonii Damasoche bacalis⁴⁵, fapt care ne permite să presupunem că este vorba despre un grec.

Ulterior, odată cu desemnarea Chișinăului în calitate de capitală a regiunii Basarabia (după 1812), numărul bacalilor este în creștere. Admitem că o parte din bacalii stabiliți cu traiul în Chișinău sunt veniți din Iași, după 1812, ademeniți de perspectiva utilizării, pe plan comercial, a imensei piețe economice a Imperiului Rus. În acest sens, catagrafiile populației târgului Iași (vezi **Tabel 2**), de până la

³⁹ SAVA 1937/76, 99-100, la 2 august 1666, în timpul domniei lui Alexandru vodă Iliș, este cercetată pricina referitoare la satul Visterincenii pe care „l-au luat Dabija vodă fără de voia lui și l-au dat târgoveților din Chișinău pentru ca să-și mărească hotarul târgului”; EȘANU, EȘANU 1998, 22-24, 90-91.

⁴⁰ COCĂRLĂ, 1991, 20.

⁴¹ SAVA, 1937/148, 103-104.

⁴² EȘANU, EȘANU 1998, 123-124.

⁴³ MEF, 1975b, VII, 434.

⁴⁴ IORGA, 1911, 116-121.

⁴⁵ EȘANU, EȘANU 1998, 147-149.

Tabel 1. Bacalii din târgurile Țării Moldovei după catagrafia din 1774*

<i>Târgul</i>	<i>Nr. de bacali</i>	<i>numele bacalilor</i>	<i>categoria fiscală</i>
Iași	47, inclusiv 7 bacal-bași	vezi numele lor în tabelul din Anexă	
Roman	9	Apostol, băcal, grec; Ene băcal; Ispiru băcal; Dumitru băcal; Miciu băcal; Pascal băcal; Bonciul băcal; Apostol băcal, Costandin, grec, băcal și „Toader cumnat Bonciului”	străini birnici
Botoșani	8	Panaite băcal; Ilie băcal; Gheorghii băcal; Adam Stari băcal; Apostol băcal; Necola băcal; Ilie băcal; Filip băcal	neguțitori; străini; ultimii 4 sunt: „neguțitorii ce sânt cu șederea în Botoșeni și rânduielele își dau cu neguțătorii de Eș”
Galați	4, inclusiv 1 bacal-bașa	Arhip băcal, Eni, cumnat lui Arhip, Paraschiv bacalbașa; Chirilă băcal; Iordache băcal	birnici; neguțitor cu rupta de cămară; scutelnic.
Piatra-Neamț	4	Hiza băcal; Petre băcal; Sava băcal; Năstasă băcal	birnici; birnici deosebiți
Focșani	2	Grigori Ivan băcal; Negoită băcan	birnici
Tecuci	2	Stan, băcal, holtei cu mamă; Nedelcu, băcal	birnic; rufet nevolnic
Târgul-Ocna	2	Radu băcal, lăturaș; Ștefan băcal	lăturași
Târgul-Neamț	1	Radu băcal	negustor străin birnic
Chișinău	1	Spiridon bacal	birnic
Total	78, inclusiv 8 bacal-bași		

N-au fost identificați bacali în: Târgul Frumos, Hârlău, Fălciu, Huși, Dorohoi, Orbei, Vaslui, Cernăuți, Soroca, Suceava, Odobești, Hotin, Greceni, Cotnari, Bacău, Trotuș, Lăpușna, Bârlad.

* MEF, 1975b, VII.

1812, reprezintă un interes major în ceea ce privește stabilirea originii unei anumite părți a burgheziei comerciale din Chișinău secolului al XIX-lea.

Un aspect important al instituției bacalilor îl constituie existența breslelor. Cu toate că bacalii sunt semnați în Țara Moldovei încă în prima jumătate a secolului al XVII-lea, primele mențiuni, indirecte, referitoare la breasla (rufetul) bacalilor datează din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Despre acest fapt putem deduce din documentul din 5 iunie 1733, când este atestat „Ștefan Pan(ă) băcalbaș”, martor la vânzarea unei vii la Bucium⁴⁶. Din surse mai târzii, știm că starostele breslei bacalilor era numit bacal-bașa (adică capul (căpetenia) bacalilor). Dacă documentele atestă un bacal-bașa la 1733, este logic să admitem și existența, la această dată, a unei bresle a bacalilor. Nu excludem faptul că primele rufeturi ale bacalilor în Țara Moldovei au apărut încă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, când constatăm o creștere numerică semnificativă a acestui tip de negustori. Și în a doua jumătate a secolului al XVIII-

lea numărul bacal-bașilor a fost creștere, din care fapt putem presupune că existau mai multe bresle ale bacalilor. Catagrafia din 1774, atestă în Țara Moldovei opt bacal-bași, din ei șapte activau în Iași și unul în Galați. În anul 1808, în Iași existau doar cinci bacal-bași (vezi **Tabel 2**), scădere determinată probabil de războiul ruso-turc (1806-1812). Din alte surse știm despre existența unor bresle ale bacalilor, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în târgurile Suceava (condusă de *Mușat bacal*)⁴⁷ și Botoșani (în frunte cu *Ion Lălu bacal*)⁴⁸. În acest sens, un interes major îl prezintă statutul acestora, din care ne putem face o închipuire generală despre modul de organizare a negustorilor bacali. Statutele breslelor bacalilor erau în mare parte asemănătoare între ele, însă existau și anumite particularități.

Astfel, breslele bacalilor erau conduse de un staroste (bacal-baș) ales de către membrii frăției și confirmat de către domn. Bacal-bașul era ajutat de consiliul a șase epitropi, aleși dintre membrii cei mai

⁴⁶ CAPROȘU, 2000c, IV/171, 122-123.

⁴⁷ FURNICĂ 1908, CII, 175-176.

⁴⁸ FURNICĂ 1908, XXXV, 62-63.

bătrâni și de cinste ai breslei. Bacal-bașul din Iași avea dreptul „a ținea 4 scutelnici oameni streini, care să ajute pe bacalbașa la îndeplinirea tuturor datoriilor ce are, fie către stăpânire sau către breaslă... căutând ca unul din scutelnici să fie știutor de carte și de limba țării”⁴⁹. Bacalbașa avea următoarele obligații: 1) „să fie cu purtare de grijă pentru breasla băcalilor”; 2) „la poruncile domnești, care după obicei este dator a-le săvârși împreună cu breasla sa”; 3) „să judece pe cei de sub breasla lui, adică băcali cu băcali, care vor fi având pricini între dânșii pentru ale breslei lor”; 4) „împreună și cu alți mai bătrâni ai breslei a se păzi obiceiurile (breslei – *n.n.*) și a se urma după narturile (prețurile fixate pentru produsele de băcălie – *n.n.*) ce sunt date”⁵⁰.

Din statutul breslei bacalilor din Botoșani, din 1778, și din catagrafia populației orașului Iași din 1808⁵¹, știm că mulți bacalii aveau la dugheni de slugi, ucenici și calfe („băieți de dughene”). Se cerea de la negustori să-i facă „cunoscut starostii, cu numele lor și cu locul de unde i-au adus, ca să fie trecuți în catastif”⁵². Totodată, se interzicea intervenția în treburile breslei a vreoaia „boeru mare sau orice alt diregător”.

Breasla favoriza membrii înstăriți ai acesteia: „până nu-și vor deschide dughenile cei mai de frunte bacali, să nu aibă voie a deschide ceilalți din bacali”. Însă nu erau trecuți cu vederea nici membrii nevoiași, spre folosul cărora exista „cutia de milostenii” a frăției. Conform obiceiului „să ia de la toți cei mai de frunte, în fiecare Duminică, câte bani doi, ear la cei de mijloc câte bani unu”. Cu acești bani urma „să se ajute la lipsuri bătrânii și văduvele breslei, cum se va găsi cu cale de epitropi și staroste”⁵³.

Statutul breslei bacalilor din Suceava avea câteva particularități. Astfel se cerea ca „fiecare bacalie să fie îndestulată cu toate cele trebuincioase bacalilor, lucrurile să fie proaspete, curate și ținute în vase curate”, de asemenea se preciza că „bacali n-au voie a vinde șoricioaică, praf de pușcă sau alte materii otrăvitoare, supt grea pedeapsă”⁵⁴.

Pentru nerespectarea statutului se prevedeau o serie de sancțiuni, „se va supune la grele pedepse, și li se va pecetlui dughenile”. Astfel, pentru încălcarea nartului „se va osândi a plăti lei 500 pe seama casei

milelor”. În cazul în care se va dovedi că bacalul „are lucruri de mâncare, vechi și stricăte, sau va vinde cu măsură înșelătoare, se va osândi la pedeapsa potrivit greșeli și se va da prin târg”⁵⁵.

Trebuie de subliniat că, competențele judiciare ale lui bacal-bașa se limitau la problemele de ordin intern ale breslei. În cazul în care negustorul bacal săvârșea o infracțiune gravă, urma să fie judecat de instanțe judiciare superioare, cum ar fi judecata domnească pentru negustorii creștini sau cele din raialele otomane, pentru negustorii musulmani. Astfel, în această privință, un caz interesant este cel relatat la 3 decembrie <1742>, când domnul îl înștiințează pe boierul „Iordache capichiaie de Hotin” despre un „turc, anume Mehmet, de aici din Ieși, care având dugheană cu băcălie, s-au sculat cu gâlceavă asupra unui grec creștin și-au început a-l bate și-au scos și cuțitul, și l-au giunghiat în 3-4 locuri”. Acest turc, Mehmet bacal, a fost „trimis acolo, pașii și dumisale agăi, ca să-l pedepsească ca pe un om rău, făcător de rele, și să nu scape de la pedeapsa mării sali pașii”⁵⁶.

Negustorii bacalii deseori formau dinastii, prin transmiterea din tată în fiu a statutului profesional. Astfel, la 15 aprilie 1728, este menționat „Toma feciorul Dimei bacalului din târgul din Iași”, numit mai jos „Toma Dima de la Ieș”, vânzând, împreună cu fratele său, „Neculai sin Dima” vând o casă din Iași⁵⁷. La 20 septembrie 1731 Toma, fiul lui Dima bacalul, este numit și „Toma bacalul”⁵⁸, fapt care demonstrează existența unei continuități pe linie de familie în exercitarea acestui tip de activitate comercială. Acest lucru nu semnifică că, în mod automat, toți fiii unui bacal preluau profesia tatălui lor, realitate confirmată de un zapis din 24 noiembrie 1706, prin care Cosantin, fost buluc-bașa, vinde, cu 124 lei, o casă în Iași lui „dumisale Iorgăi armașul, fratele lui *Pascal băcalul* și a fratelui dumisale, lui Tanasăie”⁵⁹. Astfel, vedem că din trei frați, doar unul este numit bacal, iar alt frate este menționat în dregătoria de armaș. Din care situație putem deduce că obținerea statutului de bacal presupunea existența anumitor calități și condiții specifice.

Cu toate că, în Țara Moldovei, tagma negustorilor era împărțită în mai multe bresle (rufeturi) districte, ele nu constituiau comunități închise, deoarece membrii acestora frecvent formau uniuni dinas-

⁴⁹ FURNICĂ 1908, XXXII, 58-59.

⁵⁰ FURNICĂ 1908, XXXIV, 61.

⁵¹ CAPROȘU, UNGUREANU 1997, 140-235.

⁵² FURNICĂ 1908, XXXV, 62-63.

⁵³ FURNICĂ 1908, XXXV, 62-63.

⁵⁴ FURNICĂ 1908, CII, 175-176.

⁵⁵ FURNICĂ 1908, CII, 175-176.

⁵⁶ CAPROȘU 2001d, V, 353.

⁵⁷ CAPROȘU 2000c, IV/50, 36-37.

⁵⁸ CAPROȘU 2000c, IV/134, 96-97.

⁵⁹ CAPROȘU 2000b, III/312, 284-285.

tice. Fapt care este scos în evidență și de zăpășul de mărturie, întocmit la 1 mai 1708, prin care „Preda bacalul, depreună cu soțul meu Haida, fata Irimii blănar, fratele lui Mihălache blănar” vinde, pentru 50 de lei, un loc în Iași lui „cumnatului Toader blănarul”, loc pe-l avea „dvestre de la socru-mieu, Mihălachi blănarul”. Mărturia este semnată de mulți negustori greci, printre care și de Mazarachis, tatăl renumitului serdar Vasile Mazarachi⁶⁰, care a lăsat o amintire vie în Chișinău prin ctitorirea unei biserici.

Nu toți negustorii bacali își realizau marfa (băcălia) în prăvălii (numite și ele băcălii) aflate în stăpânire personală. Era răspândit și luarea în chirie a dughenilor și a locurilor de dugheană. Un exemplu în acest sens a fost consemnat la 1 septembrie 1744, când viceprefectul bisericii catolice din Iași, Ioanis Maria Ausilis („Ion Franțăscu Marie Auxilia”) se înțelege cu grecul „Neculi băcal (semnează grecește: Νηκολας πακαλης)” pentru un loc „la poarta despe ulița lângă dughenile noastre a besăricii, alături lângă zidul Trisfetitelor”. Pe acest loc Necule băcalul obține permisiunea să „facă 2 dughene cu cheltuiala lui și să de acele dughene ce an câte 15 lei la mănăstire pentru locu”, și dreptul de „a șade în dzece ani cu bună pace”. După zece ani și o lună de la momentul înțelegerii, în cazul în care „s-ar tâmpla să-l scoată, atunci să aibă a chema doi meșteri. Unul din parte besericii și altul din parte lui Neculi băcal”, că să stabilească prețul dughenilor, „să-i întoarcă banii” cheltuiți la construcția acestora. Iar biserica să-și poată găsi „alții cu chirie ca să între într-însele”⁶¹.

Ulterior, această băcălie a continuat să fie dată în chirie negustorilor străini, deoarece la 3 august 1767, asistăm la un conflict inițiat de „iazoviții (iezuiții – *n.n.*) de la Beserica Ungurească de aici, din târgul Ieșii, ce având ei o dugheană a lor la Ulița Mare, ar fi dat-o cu chirie la un Panaiot băcal, de au pus marfă băcălie într-înșea, tocmindu-să cu anul, și numitul Panaiote căzând la datorie, ar fi încuiat dugheana cu marfa ce iaste într-înșea și au fugit de sânt acum cincisprezece luni și nici stăpânilor celor cu dugheana nu le-au plătit chiria pe cât au șazut într-înșea; Și să păgubesc și de chirii dughenii, fiind închisă”. În aceste condiții, iezuiții intervin pe lângă domnul Grigori

Ion vodă Callimachi „ca să li să deșchiză dugheana, să o dea la alții cu chirie”.

Ca urmare, domnul poruncește marelui agă ca „să mergi la acea dugheană și să aduci și 2-3 negustori turci și câțiva din rufetul băcalilor, să descuieti dugheana aceea și ce marfă se va găsi într-înșea să o dați în mâna lui băcal-bășa, ca să fie supt păstrare lui până ce va veni stăpânul acei marfe. De care marfă să se facă izvod anume, în care să te iscălești atât dumneata, vel agă, cum și negustorii turci, punându-și pecețile lor să se iscălească și băcalii cei ce se vor întâmpla față; care izvod, împreună cu marfa, se va da la mâna lui băcal-bășa”. Astfel, iezuiților li s-a reconfirmat dreptul de stăpânire asupra dughenii, pe care pot să o „dea cu chirie cui vor vrea”⁶².

Acest caz este elocvent în ceea ce privește caracterul foarte complex al relațiilor sociale în care s-au manifestat bacalii, persoane diferite ca origine etnică, proveniență socială și categorie fiscală. Asistăm la dificilul proces de constituire a burgheziei moldovenești. Au loc neînțelegeri dintre negustorii locali (în mare parte de origine străină, însă împământeniți) și cei străini (veniți de curând), încât la 1 ianuarie 1731, domnul Grigore vodă Ghica este nevoit să adopte o politică protecționistă, stabilind taxele pentru negustorii străini din Iași. Deoarece acești „neguștorii streini, care vin aice dintr-alte părți de loc cu marfă” de tot felul și cu băcălii, și deschid dughene prin hanuri și la ulițe, și vând de a mână, fac alișverișuri ca și cești de loc”. În acest fel prejudiciază pe „cești de pe loc, și ei, neguștorii care trag biru pământului n-au nici o hrană, închizându-să hrana din pricina streinilor”. Domnul decide să întreprindă măsuri pentru protejarea negustorilor locali de concurența acelor „streini: întâi, cei ce vând băcălii să aibă a da câte un leu pe lună, iar carii vor vinde de altu feliu de negoți suptire, aceia să dea câte doi lei pe lună”. În cazul în care aceștia „n-ar înțelege și n-ar da banii pe nartul ce li s-au dat și s-au așezatu, pe unii ca aceea să aibă ai duce la dumnealui vel vistiernic să plinească de la dâșșii și să le vie de hac”⁶³.

Existau taxe speciale pentru tranzitarea produselor de băcălie (spre exemplu, la 1 iulie 1741, Grigore vodă Ghica fixează taxele ce trebuiau plătite de negustori pentru marfa ce trecea prin Braniștea domnească: „3 potronici de carul cu băcălie”⁶⁴ și taxe pentru comercializarea acestora (cântarul și mortapsia).

⁶⁰ CAPROȘU 2000b, III/338, 305.

⁶¹ CAPROȘU 2001d, V/447, 252; Vezi și cazul dughenei de băcălie de la poarta mănăstirii Sfântul Spiridon. Din câte știm, între anii 1780 și 1783, a trecut, pe rând, prin mâinile mai multor negustori bacali chiriași: Hriste bacal, Costandin bacal și Zaharie bacal. In: CAPROȘU 2006f, VIII/193, 246-252.

⁶² CAPROȘU 2004e, VI/804, 708-709.

⁶³ CAPROȘU 2000c, IV/111, 81-82.

⁶⁴ CAPROȘU 2001d, V/36, 28.

Mulți negustori bacali străini obțin cărți de scutelnicie, fiind elibetați de plata dărilor. Un exemplu în acest sens este cazul consemnat într-o carte domnească din 13 martie 1740. La această dată, domnul Grigore vodă Ghica arată că, „i-am miluit cu o carte a noastră, ca să fie în pace de bir” pe „sluga noastră Stoica, căpitanul de drăgani și pentru frate-său, Gheorghe băcal, carele fiind oameni streini într-acest pământ, neavând altă chiverniseală”. Însă „de acmu, jăluindu-ni-să cum, după ce au vrut muscalii să să ridice de aici, din orașul Iașilor, ca să meargă la țara lor, au dat jaf la dugheana lor și-au prădat de tot ce-au avut și carte ce-au avut de milă”.

În aceste condiții, domnul le reconfirmă vechia scutire. Din cartea de scutelnicie se evidențiază două componente distincte. Prima se referă la scutirea personală de dări a acestor frați: „și iar am dat această carte a domniei mele, întru carele hotără și pentru acești doi oameni, și casa lui și dugheana să fie iertate de toate dăjdiile câte ar fi pe alți neguțitori: de civerturi, și de hârtii, de cai împărătești, și de cai de mezil, și de chile și de ialovițe, și de schimburi de galbeni sau de lei, au de zloți, și de alte de toate, măcar orice greu ar ieși pre alții în țara domniei mele, ei, niciodată, nici cu unile să nu-i supere și carte aceasta să o ție în samă”.

Al doilea compartiment ține de scutirea de dări a băcăliei și a personalului acesteia: „așjiderea, și pentru o dugheană cu băcălii ce ar avea la fața târgului și pentru un om strein ce ar avea la dugheană, iarăși poruncim și pentru acel om, mai mult decât un galben să nu dea la vremea hârtiilor, iar alt măcar un ban mai mult să nu dea nimirui; și acei dugheane să-i dea toți bună pace și să fie ferită și de schimburi dinspre neguțitori, și de toate cheltuielile agești, de fânari și de plimbare agăi și de alte câte ar fi pre alte dugheane cu băcălii”⁶⁵.

Este un document important și pentru studierea politicii fiscale a domniei în domeniul comerțului. În linii generale, negustorii bacali au făcut parte din cele mai diverse categorii fiscale, fapt care conferă acestei probleme un caracter complex. Având în vedere importanța acestui aspect, care merită un studiu separat, ținând cont și de lipsa spațiului, amânăm examinarea acestuia pentru altă ocazie.

O altă problemă interesantă o constituie activitatea comercială propriu-zisă a negustorilor bacali, deoarece, pe parcursul timpului, gama de produse a variat și s-a lărgit semnificativ. Pe lângă mirodenii se comercializau și alte tipuri de produse alimen-

tare, începând cu cele de primă necesitate, dar și parfumerie, apoi produse de farmacie etc. Domnii au încercat în mod repetat să stopeze acest proces, pentru păstrarea unei stricte specializări. Astfel, în septembrie 1783, domnul Alexandru Constantin Mavrocordat, confirmă privilegiul acordat tuturor negustorilor de domnii anteriori. În hrisovul domnesc se precizează că: „abăgerii, băibărăcarii, rachierii, băcalii și alte esnafuri să nu fie volnici a vinde pin dughenile lor marfă suptire care vându neguțitorii dughenii, ce numai marfă care esti de trebuință lor să ție și să vândă pin dughenile lor”⁶⁶.

În același timp, negustorii bacali, în special cei înstăriți, nu se limitau la obținerea veniturilor doar din comercializarea produselor de băcălie. Pentru a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, documentele ne permit să constatăm că de cele mai dese ori la teigheaua dughenei stăteau nu bacalii, adică patronii, ci persoane angajate, așa-numiți „băieți de dugheană”: slugi, ucenici și calfe (vezi **Tabel 2**⁶⁷). Această situație permitea bacalilor să desfășoare o vastă activitate economică. Sunt cunoscute cazurile când bacalii luau în arendă moșii și sate. Astfel, în anul 1780, mănăstirea Sfântul Spiridon din Iași, dă în arendă („vinde moșia”) satul „Dumeștii ot Vasluiu lui Anastase băcalbaș”⁶⁸.

Știm despre faptul că mulți bacali luau în arendă cântarele târgurilor. Spre exemplu, în anul 1780, cântarului din „târgul Romanului” era arendat de „Costandin băcal”, iar a celui din „târgul Otaciului, de la Bade băcal ot tam”; În anul 1781, cântarul din „târgul Ieșii” a fost vândut „hagi Gheorghii băcalul”, iar venitul cântarului din „târgu Romanului” era ridicat în continuare de „Costandin băcal ot tam”; în 1783 „cântarul Bârladului” era arendat de „Costandin băcalul de acolo”⁶⁹.

Amintim că produsele băcăliei de asemenea erau trecute pe la cântarul târgurilor. Detalii în această privință ne oferă hrisovul din 15 noiembrie 1766, prin care domnul Grigore Alexandru vodă Ghica reglementează venitul cântarelor din târgurile (în afară de cele din Botoșani, Focșani și Galați) Țării Moldovei, pe care le face danie mănăstirii Sfântului Spiridon din Iași, pentru Spital. Astfel, „la 1000 oacă de ceară să se

⁶⁶ CAPROȘU 2006f, VIII/178, 230-232.

⁶⁷ Tabelul 2 este elaborat în baza următoarelor surse: *Catastiful Iașilor de la 21 ianuarie 1755*. In: CAPROȘU, UNGUREANU 1997, 21-69; *Recensământul populației Moldovei din anul 1774*. In: MEF, 1975b, VII/ 357-392; *Condica scrierii sufletilor și a familiilor a stării de gios din târgul Iașii. 15 iulie 1808*. In: CAPROȘU, UNGUREANU 1997, 140-235.

⁶⁸ CAPROȘU 2006f, VIII/1, 1-7.

⁶⁹ CAPROȘU, I., 2006f, VIII/68, 89-96; CAPROȘU, I., 2006f, VIII/68, 89-96; CAPROȘU, I., 2006f, VIII/193, 246-252.

⁶⁵ CAPROȘU 2000c, IV/383, 280.

ia cantarietica câți doi pol lei, și la un poloboc cu untu, cu miere, sau său și cu altile să se ia cântarietica câți șasăzeci de bani, iară altă marfă băcălie și orice alte lucruri să vor trage la cântariu, să se ia din toată trăsura de patruzeci și patru oacă câți șasă bani cantarietica”⁷⁰. Având în vedere acest din urmă aspect, am putea admite și alte motive ce i-au determinat pe unii dintre bacali să cumpere venitul cântarului.

În concluzie, trebuie să menționăm că fenomenul negustorilor bacali în Țara Moldovei apare în perioada de trecere de la medieval la modern. Bacalii, constituiau o parte însemnată a negustorimii moldovenești și, în acest mod, au favorizat dezvoltarea relațiilor marfă-bani, contribuind la apariția germenilor burghezii naționale. În acest fel, cât n-ar părea de straniu, însă Orientul a contribuit semnificativ la apariția primelor elemente de modernitate în Țara Moldovei.

SUMMARY

Issues related to merchants Bacal

Oriental influence and presence in Moldavia fairs (17th-18th centuries)

Spice trade was present in Moldavia from the beginning of its existence. However, in the 17th century stands out as a separate category of merchants, specialized in transportation and marketing of certain spices and oriental food. These merchants were known in Moldavia under the name of *Bacal*, most of them were established by fairs, according to the needs of the profession. Internal documents show that they usually had their origins in the Christian Balkans community of the Ottoman Empire (Greeks, Albanians, Aromanians, etc). Available sources testify that this guild existed also in Chisinau fair.

Bibliografie:

CAPROȘU, I., UNGUREANU, M-R., 1997, *Documente statistice privitoare la orașul Iași*, vol. I (1755-1820), Iași, 1997.

CAPROȘU, I., ZAHARIUC, P., 1999a, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I Acte interne (1408-1660), Iași.

CAPROȘU, I., 2000b, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. III Acte interne (1691-1725), Iași.

CAPROȘU, I., 2000c, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. IV Acte interne (1726-1740), Iași.

CAPROȘU, I., 2001d, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. V Acte interne (1741-1755), Iași

CAPROȘU, I., 2004e, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VI Acte interne (1756-1770), Iași.

CAPROȘU, I., 2006f, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VIII Acte interne (1781-1790), Iași.

CANTEMIR, D., 1992, *Descrierea Moldovei*, Chișinău.

CIHODARU, C., 1980, *Dezvoltarea economică*, în „Istoria orașului Iași”, Iași, 1980, vol. I.

CDM, 1968a, *Catalogul Documentelor Moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. III (1653-1675), volum întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca, Constanța Neculescu, Veronica Vasiliu, Cornelia Crivăț, București, 1968.

CDM, 1970b, *Catalogul documentelor moldovenești din direcția arhivelor centrale*, vol. IV (1676-1700), volum întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca-Tinculescu, Veronica Vasiliu, Constanța Neculescu, București, 1970.

CDM, 1975, *Catalogul documentelor moldovenești din direcția arhivelor centrale*, vol. V (1701-1720), volum întocmit de Veronica Vasilescu, Doina Duca-Tinculescu, București, 1975.

COCĂRLĂ, P., 1992, *Târgurile sau orașele Moldovei în epoca feudală. (sec. XV-XVIII)*, Chișinău, 1991.

EȘANU, A., EȘANU, V., 1998, *Chișinău. File de istorie. Cercetări, documente, materiale*, Chișinău, 1998.

FURNICĂ, D.Z., 1908, *Din istoria comerțului la români, mai ales băcănia*, București, 1908.

Ghibănescu, GH., 1933, *Surete și izvoade (documente cogâlnicene între 1520-1878)*, vol. XXV, Iași.

IORGA, N., 1911, *O statistică a Moldovei de peste Prut în 1798*, în „Studii și Documente”, vol. XXI, București.

IORGA, N., 1925, *Istoria comerțului românesc*, vol. I Epoca veche, București.

LECCA, O-G., 1937, *Familiile boierești române. Istorie și genealogie*, București, 1937.

NECULCE, I., 1986, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1986.

MEF, 1975a, *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea 1, alcătuirea, cuvântul introductiv și comentariile de P.G. Dimitriev. Sub redacția lui P.V. sovetov, Chișinău, 1975.

MEF, 1975b, *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea 2, alcătuirea, cuvântul introductiv și comentariile de P.G. Dimitriev. Sub redacția lui P.V. sovetov, Chișinău, 1975.

MEF, 2008c, *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea. (1787-1800). Cărți domnești și zapise. Moldova în epoca feudalismului*, vol. XI, volum realizat de Larisa Svetlicinâi, Demir Dragnev, Eugenia Bociarov, Chișinău, 2008.

SAVA, A.V., 1937, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937.

⁷⁰ CAPROȘU, I., 2004e, VI/747, 651-653.

**Anexă. Tabelul 2. Bacalii din târgul Iași în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea
- începutul secolului al XIX-lea**

Târgul Iași	1755		1774		1808	
Mahalaua	Numele băcalilor	Starea fiscală	Numele băcalilor	Starea fiscală	Numele băcalilor	Starea fiscală
Ulița Mare	Adam băcal; Bălaș băcal; Costandin sîn Gligori, băcal; Andoni Moraitu, băcal; Nicola băcal; Panaite băcal;	strein, ruptaș; strein; strein, ruptaș la visterie; strein, ruptaș la visterie; strein, ruptaș la visterie;	Sterie, grec, băcal; Iani Frangu, grec, băcal; Sterie băcal; Toader, calfă la băcălia lui Anastas, bacalbaș la han; Iordachi, gălățean, slugă tij la Anastasie ot tam;	3 birnici căsași; 2 holtei	Hagi Dimul bacal; Coste Chiriiază, băcal, cu doi feciori în dugheană; Iani Stamati, bacal, cu o slugă; Zamfir bacal, un fiu al lui și o slugă; Gheorghe bacal, holtei, cu 2 slugi; Anastasă bacalbașa, cu două calfe și o slugă; Gheorghe bacalbașa, un fecior al lui și două slugi; Ion bacal, cu două calfe;	scutelnici; neguțitorii de la Hrisovul întâi; neguțitorii Hrisovului al doilea; cei iertați cu hrisoave și cărți gospod;
Bârboiul	0		Nicola băcal; Constantin băcal; Petre Cifite, băcal; Iani, calfă la băcalul Gheorghii, ghiurghiu Asfadur, arman, băcal	birnici căsași; holtei; armeni	Anastasă bacal, cu o slugă a sa; Două calfe la dugheana lui Dominte bacalbașa; Domitriță bacalbaș, cu soțul său Elenco, 3 copii, și 4 slugi; Două calfe la dugheana lui Gheorghe bacalbașa; Gheorghe bacalbașa cu soțul său, Ioana, cu 6 fii și o slujancă Toader bacal, cu soțul său Zamfira și Ioan fiu vitreg; Dumitriță bacalbaș, cu soțul său Ilinca, 3 copii și 4 slugi;	scutelnici; neguțitorii de la Hrisovul întâi; ruptele visteriei breslele;
Rusească	Nicola băcal; Crăste băcal; Ștefan băcal; Ștefan Căplan, băcal; Andriiu, băcal, cupeș; Tănăsie băcal; Rali băcal; Enache, brat ego; Toma, băcal, cupeș; Ștefan, sluga lui Toma băcal; Enache băcal; Apostol băcal; Ioniță băcal, sîn Istrate; Enache, băcal, grec; Ioniă, holtei, sîn Sandul băcal	ruptaș; strein, ruptaș la visterie; neguțitor; neguțitor; strein, ruptaș la visterie; strein, ruptaș la visterie; ruptaș nou; neguțitor; călăraș ot Doamnă ruptaș la visterie; ruptaș; ruptaș de cămară; strein, ruptaș la visterie;	Ioniță băcal; Panaite, grec, băcal; Iacob Botezat, băcal; Ioan, la băcălia lui Dumitru morait; Găitan, grec, la băcălia lui Xanfopulo; Dumitru băcal; Ovanes, arman, băcal Avram, jidov, frăcu, băcal	birnicii căsași holtei săimenii agiești armenii jidovii		
Podul Vechi	0		Dumitru, grec, băcal; Sava băcal; Alexandru, grec, la crăș- ma lui Iani băcal, laz; Arotin băcal;	birnici căsași; armean	Iani Gheorghe bacal, fratele său Apostol și o slugă; Toader Tătar, bacal, cu soțul său Anița Stoian, bacal, sârb;	hrisovuliți Hri- sovului al doilea scutelnici scutelnici
Târgul Făinei	-		Apostu, grec, băcal	birnic căsași;	0	
Chirvăsăriei	-		0			
Hagioaei	Costandin, grec, băcal; Gheorghie, ungur, băcan; Andriiu, băcal, cupeș; Manole, grec, băcal; Ispir băcal; Costandin, băcal, cupeș și Manolache, grec, la el; Năstase, grec, băcal la streini;	strein, ruptaș la visterie scutelnici la iezoviți; neguțitor; strein, ruptaș la visterie; beșliu; neguțitor; strein;	Ursachi, grec, băcal; Gheorghe Nicu, grec, băcal; Adam, laz, băcal; Sămion, calfă la băcălia lui Lupul, cazacliu;	birnici căsași; holtei	Dumitrachi sîn Proca, ba- cal, cu o slugă și slujnică; Două calfe la dugheana lui Eleferie bacal; Haralamb bacal, cu soțul său Ileana, 1 fiu și 2 slugi; Anghel bacal cu două slugi;	negustorii (hrisovuliți) Hrisovului lui Andrei Paveli ruptele Visteriei; scutelnici boie- rești; scutelnici boie- rești;

Măjile	–		0		Alexandru Cortighian, bacal, cu soful său Maria, cu un fiu și un ucenic;	Sudiți rusăști
Strâmbă	0		Stavăr băcal; Hriste, grec, la crășma Mărzâi bacalbaș	birnici căsași; holtei;		
Sârbească	Manolache băcal, dărăban; Gheorghe, grec, băcal; Gligore, băcal;	ruptaș strein, ruptaș la visterie				
Fânăriei	–		Constantin, laz, cărcimar la bacalbaș Iani ot Ulița Mari; Iani, laz, băcal ot tam; Alexa Mărza, băcal ot tam; Iani, băcal ot Bărboi; Ianachi, laz, cupeț la cărcima lui Iani, băcalbaș ot tam; Iani, băcalbaș ot tam; Hai Năstasă, băcal ot tam; Necula, grac, băcal ot Hagioae; Iani Mirza, băcal ot tam; Hristea, băcal ot mahala-ua Strâmbă; Năstas, grec, băcal ot tam; Toma, băcal ot tam; Dumitru, băcal, cazaciu ot tam; Mărza, băcalbaș ot tam; Sterii băcal; Năstasă, băcalbaș ot han; Năstasă Macri, băcal	neguțtorii birnici		
Feredeile	0		0		Pricopi bacal, cu soful său Catrina și o fiică; Apostoli sânt Ștefan bacal, cu soful său Todosiica și un fiu; Riga bacal, cu soful său Chira, doi fii și trei slugi; Costandin bacal, cu soful său Nedele și două slugi; Sandul Rafaz, bacal, cu soful său Zamfira, cu doi fii și o slujnică;	birnici; cei iertați cu cărți; scutelnici;
Broșteni	Nicolai, băcal, grec;	strein, ruptaș la visterie;	Ivan băcal	birnici căsași;		birnici; scutelnici;
Frecău	Dumitru băcal; Constantin, băcal, cupeț	ruptaș de cămară; neguțtor;	Panaite, grec, băcal	birnici căsași;	0	
Trapezânească	Eni, bacal, cupeț;	neguțtor				
Bivolari	–		0			
Tătărăși	–		0		0	
Rufeni	–		0		Neculai bacal, cu soful său Zoița și doi fii; Alixandru bacal, cu soful său Maria, un fiu;	scutelnici;
Căcaina	–		Andrii băcal	ciochi	Letter bacal, cu soful său Maria; Anghel bacal, cu soful său Păuna, 3 fii și o slugă; Vasile bacal; Iane bacal, cu soful său Nastasiia, un fiu, o văduvă; Alexandru bacal, ruptaș, cu soful său Maria, 4 fii și o slugă;	hrisovuliți de la Hrisovul al 2-lea scutelnici; ruptele visteriei;

Muntenimea de Jos	–		0		Gheorghe bacal, cu soțul său Sanda; Ștefan bacal, cu soțul său Sofia, doi fii; Iordachi bacal, cu soțul său Nastasăica, un fiu, o calfă și două slugi; Stioca bacal, cu soțul Maranda, 4 fii, 8 slugi; Roman bacal, cu soțul său Catrina și 5 fii; Costantin bacal, cu o slugă;	scutelnici;
Muntenimea de Sus	–		0			
Târgul de Jos					Dumitrachi bacal, cu trei ucenici Gheorghe bacal, cu soțul său Catrina, soacră sa și doi cuconaș; Nicola bacal, cu soțul său Despina, 4 copii și o slugă; Gheorghe bacal, cu soțul său Dina, un ucenic și o slujnică; Stanciul și Dobre, bacali; Gheorghe bacal, cu soțul său Palaghie, cu doi copii; Todorachi bacal; Neculai bacal, cu soțul său Marie, un frate al său, un ucenic și o slujnică; Vasăli bacal, cu soțul său Ileana și un ucenic;	birnici; neguțitorii Hri- sovului întâi; neguțitorii Hri- sovului al doilea; ruptele visteriei; scutelnici;
Ciuchi					Panaite Lazu, bacal, cu Smaranda;	scutelnici;

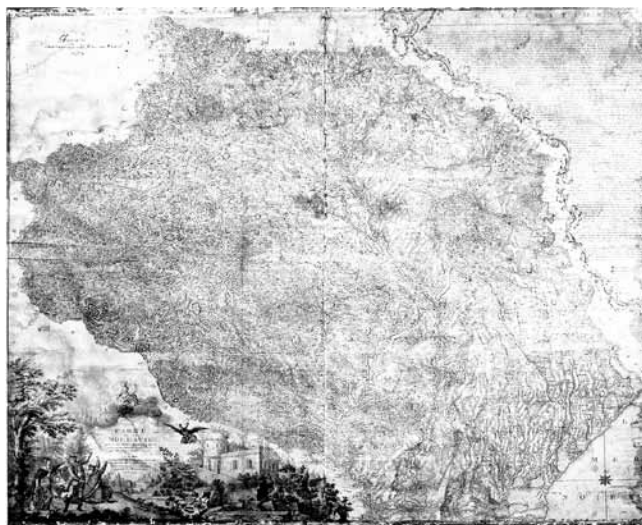
Piața Chișinăului (după *Retro Chișinău*)

CHIȘINĂUL SECOLULUI AL XVIII-LEA: RECONSTITUIRE URBANISTICĂ

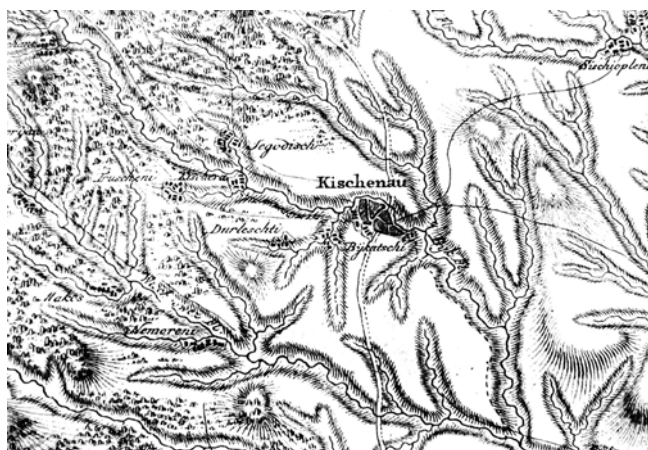
Lică SAINCIUC

În sălile Muzeului Național de Istorie a Moldovei este expusă harta „*Carte de la Moldavie...*” de Friedrich W. von Bauer pe care figurează orașul Chișinău – „*bourg ou ville*” „*Kischenau*”.

CARTE
DE LA
MOLDAVIE
pour servir à l'Histoire militaire de la guerre
entre les Russes et les Turcs. Levée
par l'Etat Major sous la direction
de
F: G: de Bawr!

Harta s-a alcătuit înainte de 1775, deoarece Moldova mai păstrează regiunea cedată Austriei, care se va numi „Bucovina”. Pe hartă se dă planul schematic urbanistic al Chișinăului, care și este obiectul acestui studiu. Însuși planul trebuie să reflecte situația anterioară perioadei alcătuirii hărții generale, deoarece pe atunci documentarea lua mult timp și, deci, planul poate fi datat pe la mijlocul secolului al XVIII-lea.

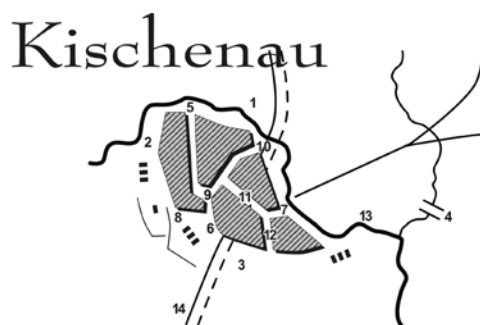

Pe plan se poate desluși configurația orașului și principalele căi de comunicație. Acestea le vom compara cu planurile mai moderne din secolele XIX și XX, precum și cu vestigiile actuale, din păcate foarte scunde și în curs de dispariție.

Limita nord-estică a orașului (1) formează râul Bâc („*Byk Fl.*”) și este cu totul identică cu hotarul de pe harta alcătuită de Ozmidov¹ la 1817. Râul va fi reamenajat și îndreptat mai târziu în secolele XIX-XX.

Limita nord-vestică (2) formează „Pietrăria”, repetată de un cot al Bâcului, și care rămânea hotarul orașului până la începutul secolului al XX-lea. De asemenea identic cu planul Ozmidov.

În secolele XVII-XIX orașul se dezvoltă doar în direcțiile sudică – ridicându-se pe coline nelo-

¹ V. Ozmidov, ПЛАНЪ ГОРОДУ Кишиневу: снятъ и сочинень 1817 года.

cuite; estică – spre Muncești. Analiza comparativă ne permite să afirmăm că limita sudică a orașului (3), arătată pe hartă, corespunde actualelor străzi O.Goga, bd. Cosmonauților și Sf.Andrei, pe atunci, probabil, formând un „ocol al târgului”, pornind de la actualul pod Ismail și până la Pietrărie (azi strada Ivan Zaikin).

Se poate vedea pe hartă un pod (4) peste un afluent al Bâcului (Holbocica) – continuare a drumului corespunzător cu actuala porțiune a străzii Ismail (13) de partea stângă a Bâcului.

Orașul medieval moldovenesc se constituia de obicei la intersecția a două căi de comunicație, unde se forma piața și era așezată administrația. Căile purtau nume generice „Mare” și „Domnească – sau – a lui Vodă”². Această organizare este depistabilă și în cazul Chișinăului.

Drumul Mare

Venea din nordul țării de la Hotin, trecea Bâcul, și continua spre Căușeni. Porțiunea estică a străzii se va numi mult timp „Căușanilor” (azi – Columna), iar apoi și rusește „Каушанская”³.

Măsurătorii-topografi, la 1811, intersectează de două ori „Drumul Mare” în regiunea dinspre sud-est a Chișinăului⁴. Mai întâi ridicându-se la deal: „... Din matca Bâcului am început cu măsura printre amiază și apus alătura cu moșia Chișinăul a mânăstirei Sfintii Vineri și pin SALHANA până la o piatră hotar vechi ce este din jos de o moviliță. ...Din hotarul acesta tot înainte alătura cu Chișinăul pe șesul Bâcului și piste DRUMUL CEL MARE la o piatră hotară ce am pus în linia altor hotară din care hotar s-au măsurat pe curmeziș capul moșiei. ... De aicea tot înainte pe lung alătura cu Chișinăul și la deal ...” Și apoi, coborând deja la vale: „... De acolo tot înainte pe lungu alătura cu Mâncestii la vale piste DRUMUL CEL MARE pe din jos de MOVILA CALULUI cu 152 stânjeni

² „Orașul românesc avea de obicei o „cale” principală ce mergea uneori paralel cu cursul apei, pe care erau așezate instalațiile meșteșugărești (morile, vâltorile). Dar mai exista și o altă uliță, numită „domnească” sau „ulița curții domnești”, care mergea paralel cu cea de comerț sau cădea perpendicular pe aceasta, trecând tot prin fața curții. Din aceste două coordonate stradale porneau ulițele înguste și scurte, sau șerpuite, pe care erau înghesuite, destul de neregulat, atelierile și casele meșteșugărești și ale negustorilor”. Corina Nicolescu, *Case și palate vechi românești*, București, 1979.

³ „...нынѣшней Николаевской (бывшей Каушанской) улицы”. I. Halipra. *Городъ Кишиневъ время жизни въ немъ Александра Сергѣевича Пушкина*. Chișinău, 1899.

⁴ 1811, septembrie 25. Scrisoarea lui Enacachi Păun.

... ”⁵. „Salhanaua” (abator) și „Movila Calului” arată specificul industrial al acestei mahale. Până la sfârșitul secolului 20 în acele locuri exista strada „Салганая”.

Drumul Mare este de asemenea consemnat în traducere rusă la Ozmidov: „...Первую часть, начиная отъ моста у Хотинской заставы, по **БОЛЬШОЙ УЛИЦѢ** мимо дома Михалакія Кацкии и дома занимаемаго гоутѣвахтою, даѣе по той же улицѣ мимо дома помѣщика Томы Паникопула, до угла улицы идущей мимо дома Киркора Тютюнжія; отъ онаго угла въ право до переулка, что противъ дома Хаджи Петки, потомъ онымъ переулкомъ съ поворотомъ въ право мимо бывшаго дома Аптекаря Ертеля до Ильинской церкви, ...”⁶ Azi strada Petru Rareș (5). Mai departe strada Arh.Mihail.

Porțiuni ai Drumului Mare păstrează și actualele stradele Habad Liubavici și Bălți (6).

Drumul lui Vodă

Drumul venea dinspre mânăstirea Căpriana, trecea Bâcul pe iezătură, unde erau amplasate morile de apă, și se îndrepta spre Nistru. Toponimul a deviat mai târziu în „Vadul lui Vodă” (care la început însemna vadul Bâcului) și strada „Văduvii” – o porțiune a drumului lângă iezătură.

Astăzi poate fi depistat în străzile Căprieni și Cahul (8,7).

Piața – Bazarul

La intersecția acestor două drumuri „cel Mare” și al „lui Vodă” s-a format piața comercială – „Bazarul”⁷. După organizarea pieții noi (azi piața Centrală) va purta denumirea de „Piața Veche”. A fost demolată în perioada anilor ’50 ai secolului al XX-lea și primele decenii ale secolului al XXI-lea. Se afla în zona actualei biserici armenesti. Piață marca centrul orașului (9), alături erau așezate casa administrației locale⁸ și biserica principală: mai întâi Sf.Nicolae, apoi Sf.Arhangheli („Soborul Vechi”).

Fântâna Mare

⁵ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Chișinău, file de istorie. Cercetări, documente, materiale*. Chișinău, 1998, (în continuare prescurtat: A.E.)

⁶ Se citează după I.Halipra: „*Проектъ раздѣленія города Кишинева на пять частей*”, относящийся къ 1823-му году и найденный нами среди старыхъ дѣлъ архива Канцеляріи Губернатора.”

⁷ „...centrul economic ...începând din secolul XVI, va fi numit și cu termenul persan *bazar* sau *pazar*.” Corina Nicolescu, *Case și palate vechi românești*, București, 1979.

⁸ Primul pârcălab de Chișinău este consemnat la 1669. Primul serdar – la 1701. [Cf. A.E.]

Cel mai vechi obiect consemnat al orașului este fântâna arteziană de la poalele dâmbului Măzărache (10). Cartea domnească de întăritură din 1436 spune: „...și lângă Bâc, de cealaltă parte, pe valea ce cade în dreptul Cheșenăului lui Acbaș, la FÂNTÂNĂ, unde este Seliștea Tătărească...” „...au vândut ...jumătate din sat, pe această parte a Bâcului, în dreptul băii lui Albaș, la FÂNTÂNA MARE, jumătate de sus, ... pentru 130 de zloți tătarești.”⁹ Și „...pe cealaltă parte a Bâcului, în dreptul Băii lui Albaș, la FÂNTÂNA MARE, jumătate de sus și cu iazul și cu moara pe Bâc...”¹⁰

La Ozmidov: „...ГЛАВНАГО городского ФОНТАНА, что близъ берега рѣчки Быка...”¹¹

Strada care ducea din Piața Veche spre Fântâna Mare, se numea rusește „Фонтанная”¹². Azi se păstrează o porțiune minoră, botezată recent „strada Fantalului”.

Zăgaz, mori, iaz

Zăgazul cu mori de pe Bâc se aflau în dreptul actualei străzi Titu Maiorescu, în prelungire a liniei actualei străzi Cahul până la râu. Era cel mai vechi obiect edilitar al orașului, consemnat pentru prima dată la 1466: „...la Chișinău, la Fântâna Albișoara, ca să-i fie dumisale și de la noi dreaptă ocină și moșie, cu MOARĂ și cu tot venitul¹³...” La 1525, o carte domnească de întăritură zice: „...hotarul acestei mai înainte zise jumătăți de sat, care este de cealaltă parte a Bâcului, în dreptul Băii lui Albaș, la FÂNTÂNA MARE, jumătate de sus și cu BALTA și cu MOARA pe Bâc, să fie din sus după hotarul vechi, iar din jos să fie începând de la ZĂGAZUL IEZERULUI Cheșenăului ...”¹⁴. La 1617: „...un sat anume Chișinăul care este în ținutul Lăpușna pe Bâc și cu loc de IAZ și de MOARĂ la Bâc...”¹⁵. Zăgazul forma un iaz, coada căruia era aproximativ în zona actualei întreprinderi Apăcanal.

Ostrov

Două brațe ale Bâcului (unul fiind artificial)

⁹ 1517. Carte domnească de întăritură. Traducere din slavonă. [Cf. A.E.]

¹⁰ 1525. Carte domnească de întăritură. Traducere din slavonă. [Cf. A.E.]

¹¹ V. Ozmidov, *Проектъ раздѣленія города Кишинева на пять частей*. 1823.

¹² I. Halippa, *XVI. Фонтанная улица*.

¹³ Traducere românească din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Publicat după: DRHAM, Vol.II, București, 1976, p.187, doc.131. [Cf. A.E.]

¹⁴ Original slavon, traducere. Publicat după: DIRAM, veacul XVI, vol.I, p.224-225, doc.198. [Cf. A.E.]

¹⁵ Copie slavonă, traducere. Publicat după: DIRAM, veacul XVII, vol.IV, p.114-116, doc.154. [Cf. A.E.]

cuprindeau între ele un ostrov în zona actualei gări Visterniceni: „...mărturisesc în frica lui Dumnezeu că matca Bâcului au fost pe dincolo pe la moara ci este veche a dumisale, Stolnic Dumitraché Râșcanu, iar nu pe unde mergi acum apa și în OSTROVUL ce este acum între apă, acolo au apucat meri și peri...”¹⁶ „...că fiind ei din vechi trăitori în Chișinău pe moșia Sfintei Vineri unde i-au și făcut părinții lor, mărturisesc, că matca Bâcului n-au fost pe unde mergé apa acum și în OSTROVUL ce este acum între apă au apucat meri și peri și că răposatul vornicul Constandin Râșcanul au **tăet gârla din iazul vechiu**, de-au dat drumul apei la moara ce-au făcut noo, și pentru ca să nu mai rămâe pricini după vreme între mănăstirea și între stolnicul Râșcanul, să-s’abată apa de la IAZUL CHIȘINĂULUI, iarăși pe **matca veche** pe unde-au umblat mai înainte.”¹⁷

BISERICI

Bunavestire

Cu toate că pisania de pe edificiu atribuie ctitoria la începutul secolului al XIX-lea, biserica Bunavestire este atestată pe o hartă militară rusă¹⁸ din 1789, „...Церковь благовеценіе каменная. Разоренная.”

Pe aceeași hartă mai sunt arătate: Soborul Vechi „...Церковь архистратига михайла каменная разоренная.”; Biserica Măzărache „...Церковь Святыхъ акима и анны каменная. Соправленіемъ службы.”; Biserica Râșcanilor „...Церковь воскресеніе христово каменная соправленіемъ службы.”

Biserica Sf. Nicolae

Azi biserică armenească, cedată la cumpăna sec. 18-19. „Vasile Lupu ...a înălțat la Chișinău pe la 1645 o biserică, care purta hramul Sf. Nicolae sau „biserica domnească”...”¹⁹ și „Luca pârcălab din Chișinău construiește încă pe la 1671 Biserica Sfântul Nicolae”²⁰, În orice caz, la 1741, ea zăcea distrusă: „...bisearica din Chișinău, unde să cinstește hramul Sfântului și marilui făcătoriu de minuni erarhul a lui Hristos Neculai, carè bisearică, fiindu mai înainte domnească și-n vremea tulburărilor ce-au

¹⁶ 1800. Scrisoare hotarnică. A.E. după: I.Halippa, *Трудь*, том I, p. 188-212.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ *Планъ местечку Кишиневу... февраля – дня 1789 года*.

¹⁹ V. Drăguș, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 92.

²⁰ A. Eșanu, V. Eșanu, *Chișinău, file de istorie. Cercetări, documente, materiale*. Chișinău, 1998.

venit muscalii aice în țară, s-au răsăpît de tătarii din temealiè...²¹. Istoricul arhitectural vezi în „Colina antenelor de bruiaj”²².

Biserica Sântavineri

Denumirea populară de „Sântavineri” indică apartenența acestei zone la mănăstirea Sf. Vineri din Iași. Este atestată pe harta Ozmidov la anul 1813. Actuală clădire cu hramul Înălțării datează din 1830. Din motivele anumitor animozități politice, la începutul secolului al XIX-lea s-a încercat atașarea ei la o virtuală comuniune bulgară din Chișinău. Alături trecea drumul Sântavinerei, azi strada Grigore Ureche (11). Pe plan se vede și strada care actualmente poartă denumirea de Cojocari (12).

Biserica Măzărache

Datările mai timpurii se fac cu 1752 și 1757, dar însuși vornicul Vasile Mazarache, numele căruia în tradiția populară poartă biserica, este atestat la Chișinău la 1739 și la 1741.

Biserica Râșcanilor

Atestată indirect deja la 1765. Ștefan Berechet spune „...acest aier [Aierul bisericii Râșcanilor] este dăruit de ctitorul acestei biserici. Data de 1765 ne dovedește, că biserica este mai veche decât data de 1777 pe care o amintește pisania...²³. Azi Sf. Împărați Constantin și Elena.

Biserica Sf. Arhangheli (Soborul Vechi), care va juca rolul bisericii centrale, se va ridica lângă Piața Veche de către serdarul Lupu Năstase pe la 1740-1741, substituind funcția bisericii Sf. Nicolae ruinată. Demolată.

Cimitire

Pe locurile unde spre sfârșitul secolului al XVIII-

²¹ Carte domnească din 27 iulie 1741.

²² Lică Sainciuc, *Colina antenelor de bruiaj*, Chișinău, 2000. De asemenea v. în *ARMENIANS IN ROMANIA*: „In the new capital of Bessarabia, Chisinau, Armenians had settled as early as the 17th century. There was an Armenian street in the old commercial center of the town. Armenians also had their own church, dedicated to St Mary and built in 1804, on a site between the Turkish street and Constantin Street. The church may have been built on the ruins of the Romanian church of St Nicholas, built in 1645 and destroyed by Tartar invasions in the 18th century. Armenians may have purchased the ruins and built their own church.” *Sursa* http://www.personal.ceu.hu/students/02/Leon_Stacescu/rh.htm, 8 Mai 2007.

²³ Comisiunea Monumentelor.

lea vor fi ridicate bisericile Sf. Ilie, Sf. Haralamb și Sf. Gheorghe existau necropole creștine. Morminte arhaice moldovenești au fost atestate în apropierea acestor biserici de savanți în perioada interbelică²⁴. D.e. se păstrează imaginea fotografică a „Pietrii lui Nour” datată la 1781, în curtea bisericii Sf. Ilie.

Cimitirele evreiești sunt atestate pe hărțile din 1789 și 1817. Cimitirul armenesc – pe cea din 1817. În general, aspectul etnic al orașului se prezintă prin formula des întâlnită în documentele secolului al XVIII-lea „toți târgoveții creștini, și armeni, și jidovi”.

Împărțirea administrativă.

Pe hartă se vede o linie continuă însoțită de una punctată (14), care, probabil, prezintă o delimitare administrativă. În sec. XIX și începutul sec. XX, pe linia străzilor Mincului și în continuare Drumul Galbenii (rusește „Минковская” și „Галбенская”, azi G. Coșbuc și Vlaicu Pârcălab) pornind de la Fântâna cea Mare lângă Măzărache, erau delimitate preturile. În sec. XVIII pe aici probabil trecea hotarul dintre domeniile mănăstirilor Sf. Vineri și Galata, după ce „nu a mai rămas loc domnesc” între ele în prima jumătate a sec. XVIII. Moșia domnească, sau cum s-ar zice astăzi „de stat”, a fost cu încetul privatizată de puternicele mănăstiri, cu toate că mai rămâneau niște amintiri ale „independenței”, căci orașenii „...ar fi știut de la părinții lor, că iaste locul domnescu”.

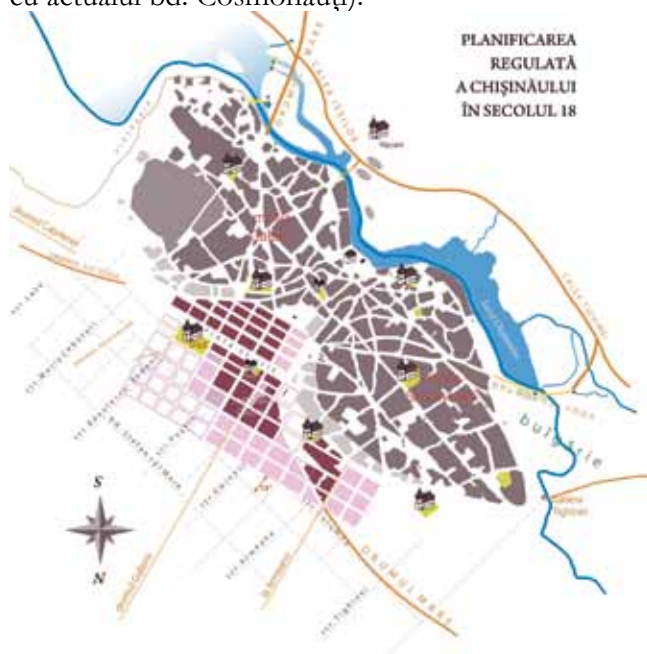
1744. Zapis de mărturie: ...cum că câțva târgoveți bătrâni au mărturisit cu sufletele lor, că tot locul DOMNESCU au apucat numindu-l, și n-au avut nici odată supărare despre egumin; și că ar fi arătat târgoveții și o carte gospod de la răposatul Constantin Duca vodă, precum ar fi dat danie unui Bogos un VAD de MOARĂ din locul DOMNESCU, din Chișinău, și o altă carte ...tot pe acea MOARĂ. Și această mărturie s-au găsit la mână jidovilor de Chișinău, dar să cunoaște, că dumnealor atuncea ispisoacele mănăstirilor nu le-au citit, ca să fi putut cunoaște, că iaste loc MĂNĂSTIRESCU, iar nu DOMNESCU; și cu greșală au dat acea mărturie, uitându-se numai la gura târgoveților și pe carte cea de dania morii, ce dovedindu-se că iaste loc MĂNĂSTIRESCU din ispisoacele vechi.

²⁴ Ștefan Berechet: „Sunt de atunci trei ani de când am mai văzut trei plăci pietre) funerare cu inscripții moldovenești în curtea bisericii Sf. Haralampie; acum ele nu mai există.” Comisiunea Monumentelor.

Planificarea

La mijlocul secolului al XVIII-lea apare prima planificare regulată, efectuată în partea de sud a orașului. Ea are aspect octogonal, orientat aproximativ după punctele cardinale. Este trasat și primul „bulevard” – piața Sf. Ilie (Corespunde aproximativ cu actualul bd. Cosmonauți).

După conflagrațiile militare de la sfârșitul secolului, planificarea regulată nu mai este respectată și iar devine haotică. A doua planificare regulată se face la 1817, probabil la ordinul lui Gavriil Bănulescu-Bodoni și diferă de prima cu 15°. Vestigiile primei sistematizări subzistă până la replanificarea sovietică.

Distrugerii

Devenind oraș abia la mijlocul secolului al XVII-lea, spre prima jumătate a secolului XVIII, Chișinăul ajunge un important centru comercial. Timpurile fiind însă foarte precare, orașul trebuia să se adapteze la un sistem rigid de supraviețuire – în 1683 Chișinăul este ocupat de un detașament de cazaci; în 1690, și apoi în 1739 este distrus de turci și tătari; iar

distrus în războiul ruso-turc din 1768-1774; la 1788, reintrând rușii în Moldova, este din nou incendiat – astfel Chișinăul își asuma un aspect cât mai modest, nevătător la ochi. În rezultat apar niște aprecieri antagoniste, ca de pildă: „Chișinăul până la anul 1870 și ceva rămâne același „sat mare” întins, deși avea aparența, cum ironizează Kohl, „unuia din cele mai mari orașe ale Europei”...”

Vestigiile planificării regulate a orașului Chișinău

Chișinăul la 1945. Vestigiile planificării regulate din secolul al XVIII-lea

Chișinăul la 1813. Vestigiile planificării regulate din secolul al XVIII-lea

DEFENCE ARCHITECTURE OF CHIȘINĂU

Mariana ȘLAPAC

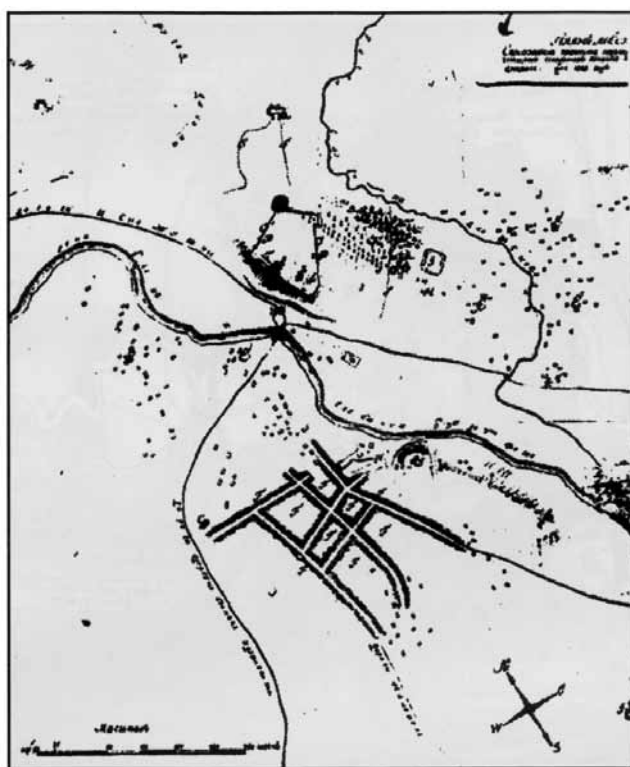
The defensive component is of particular importance in the genesis of Moldavian urbanism. As a reaction to the defence conditions there appeared different forms of construction and urban structure. Moldavian medieval urbanism use *elastic defence*. It is represented by a series of constructions with some defence potential and adjacent fortifications, supplemented by a street network of irregular character, with special solutions for defence and, sometimes, including secret escape routes and underground galleries. In many cases sites with distinct defensive capabilities were chosen, which could be observed in some Moldavian towns. Street configuration facilitated the defence of localities. Street system was not straight, had a lot of corners. Each corner could be a potential cover. In central urban areas a special building technique was used, by placing front walls of houses closely to each other which resulted in continuous mass, thus contributing to overall defence too. Monasteries, courts of the ruler or of local nobility, fortified churches, inns, etc. cumulated a defensive potential. Although many Moldavian towns for some period disposed earth and wooden fortifications, yet they had an „open” character, mentioned by eyewitnesses.

Among the most important defence constructions of medieval Chișinău built ad hoc during the period of intense military actions was bastion fortress. This fortress (now inexistent) was a part of fortifications with improved bastion system. Due to strategic reasons it was built in '80's of the 18th century on a hilltop in Visterniceni zone between Bâc River and Gălbăcica stream. During the Russian-Turkish War of 1787-1791 it served as a base point of military support and attacks against Ottoman armies. With an asymmetrical configuration, resembling an irregular quadrilateral in plan, the fortress was reinforced with an obtuse angle bastion, a polygonal bastion, almost circular and a semi-bastion. Inside there were St. Constantine and Helen churches which could serve as the last redoubts of the fortification. Defensive construction included also old Visterniceni cemetery.

It is known that at the end of the 18th century in the Russian Empire there existed many cities-fortifications and outposts in their peripheral regions. Many of them were built according to “exemplary”

projects, elaborated by the Building Department of the Military College of St. Petersburg. The Artillery and Fortification Main Office contributed to developing of typology and rules principles. Various solutions were proposed: square, rectangular, polygonal, star plan fortresses and so on, inspired by the most interesting achievements of the West.

„The big fieldshansets” and „the small fieldshansets”, approved by „fieldsehmeister” marshal Burkhard Christoph von Münnich are well known¹. Some fortresses of Ural, Orenburg and Sibir fortified lines were built in engineer Coehoorn manner, other lines belonging to Ukraine and Tsaritsyno defence lines – in the manner of French engineer François Vauban. Plans of these fortresses remind of Romanian military camps and „ideal” cities of Renaissance.

1. Plan of Chișinău, February 1789
(after Valeriu Lupașcu)

Important fortification works in bastion style are initiated in Moldavia at the end of the 18th century. After occupation of Bessarabia settlements Russians restore earth and wooden fortresses in Ismail, Akkerman, Bender and Hotin. In Chilia a new basti-

¹ Münnich Burkhard Christoph. *Zapiski fieldmarșala grafa Münniha*. Red. N. ȘUBINSKI, 1874, Sankt Petersburg, XI.

oned fortification appeared, square in plan, with four bastions. It is known, that at the beginning of the second reign of Antiochus Cantemir, Moldavians “took great expense and hard wood from Moldavia to Tighina and Cetatea Albă and Bozia (Chilia – author’s note), with great haste...”².

Soroca fortress is a five-pointed star plan fortification arranged irregularly (plans of these locations are stored in the Russian State Military Historic Archives in Moscow and in the Cabinet of Prints and Maps of the Romanian Academy Library in Bucharest). In turn, the Ottomans strengthen the weak parts of fortresses along the Danube in Wallachia: Adakaleh, Giurgiu and Brăila.

Chişinău fortress is one of the most modest among fortifications mentioned above. Its topography provided a natural protection, only the most vulnerable part of the fortress was defended by an additional *retrenchment*. It occupied an area of about 4,6 ha, being endowed with an earth wall, wide ditches and bastions of different sizes – platforms for guns. A part of the courtyard was levelled.

Scarp of the fortress is much higher than its counterscarp due to the relief specificity. The defence is

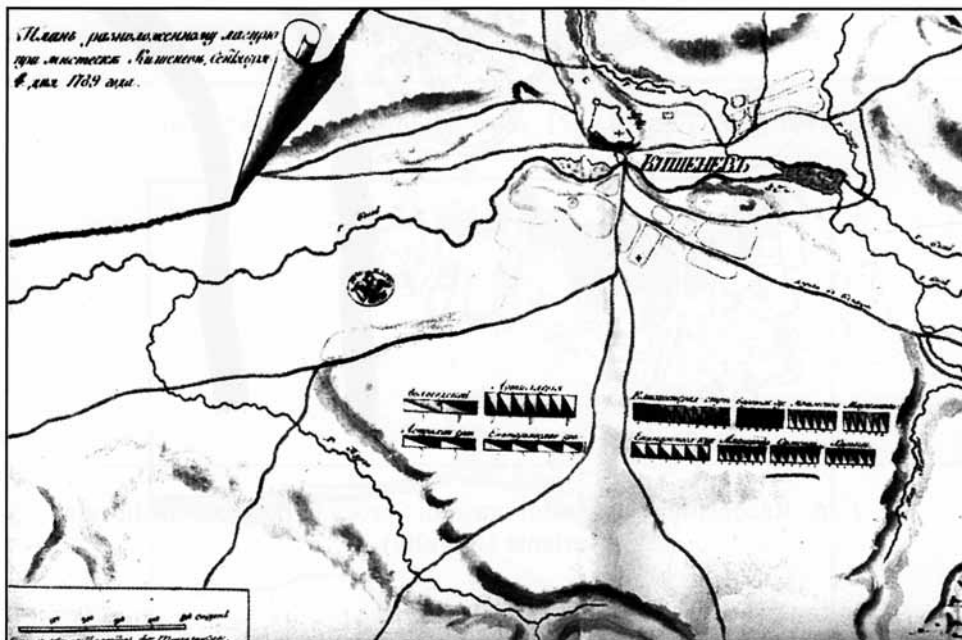
through an access oriented towards an old suburb of Chişinău – Ghiţăoani. The fortress protected the bridge over the Bâc and could accommodate a garrison of over 1000 defenders, supplemented in some cases, by volunteers from the city.

Documentary sources testify about military events held in Chişinău at the end of the 18th century. In this sense, description of the city made by Russian second-major von Raan in the winter of 1788 is significant: „Before devastation, Chişinău was a middle-sized town, but during withdrawal Turks set it on fire. The sight was awful. There could be seen stoves, chimneys and foundations, remains of houses, in number about 300. Merchant shops forming a square about 300 *sagenes* lay in ashes, the same for 6 or 7 churches”³. Military incursions against Turks were prepared from the fortress during the years 1787-1791.

Here we would like to mention several cartographic sources confirming the existence of a bastioned fortress in Chişinău: a city plan from the end of the 18th century and a city draught (plan and section), both kept in the State Historical Archive in St. Petersburg, published by Valeriu Lupaşcu⁴; a city plan, published on September 4, 1789 in the monograph „The

History of Chişinău”⁵ and a city plan, published on September 30, 1789 by Tamara Nesterov⁶. All these cartographic sources show the bastioned fortification configuration and register the real topographic situation. The city plan published on September 4, 1789 inform about Ekaterinoslav Russian army units, stationed in Chişinău: Vologda, Astrakhan, Elisavetgrad, Voronej regiments and so on.

The hypothesis of architect Valentin Voitehovschi,

2. Plan of Chişinău, September 4, 1789 (after Istoria Kişiniova, 1966)

circular. Such a fortress could not be easily destroyed by direct artillery shooting. We can suppose the existence of some annexes, always present in such military constructions: arsenals, food houses, barracks and so on. Communication with exterior was realised

² M. Kogălniceanu, *Letopiseştele Ţării Moldovei*, 2, Bucureşti, 1872, 285.

³ *Materialy dlja istorii Bessarabii o voine pro zavoevanie v 1787, 1788, 1789, 1790 godah.* In: *Materiale pentru istoria Moldovei și Basarabiei: anii 1787, 1788, 1789, 1790* de la Secund maiorul Von Raan, 1982, Chişinău, 51.

⁴ V. Lupaşcu, *Aspecte urbanistico-arhitecturale ale dezvoltării oraşului Chişinău (sec. XVII-XIX).* In: *Analele Brăilei*. S.N., nr. 1, Brăila, 1994, 493.

⁵ *Istoria Kişineva*, Kişinev, 1966, 23.

⁶ T. Nesterov, *Structura urbană a Chişinăului până la 1812 și relicele sale arhitecturale.* In: *Arta-2005*, Chişinău, 2005, 43.

who associated the main street of the present day city, Ștefan cel Mare Avenue, with the main passage of the Russian military camp, is not groundless. However, not all researchers share this opinion. The connection between camp and bastioned fortress determined the trajectory of Youth Avenue – „the central ray” from the architect Alexei Șciusev plan (today Grigore Vieru Avenue). As we can see, already at the end of the 18th century two major perpendicular axes of urban centre have been shaped, which was strictly respected in the first general plan of the city of 1834. It seems that bastioned fortress was abandoned and dismantled only at the beginning of the 19th century.

Chișinău, classified as „open” town was fortified by a series of defensive constructions. There existed constructions like St. Friday and Galata monasteries. Likewise those monasteries, some churches had courtyards surrounded by stone walls. There exists a view of Măzărache church surrounded by thick walls, like a real medieval fortress. Inns and some administrative buildings had some defensive features too. A number of houses, with ground level built in stone and having only a few openings, and wooden *foișor* upstairs, resemble the fortified *kula* house in the Balkanic Peninsula. Such houses have been preserved until the beginning of the 20th century in the peripheral area of Chișinău.

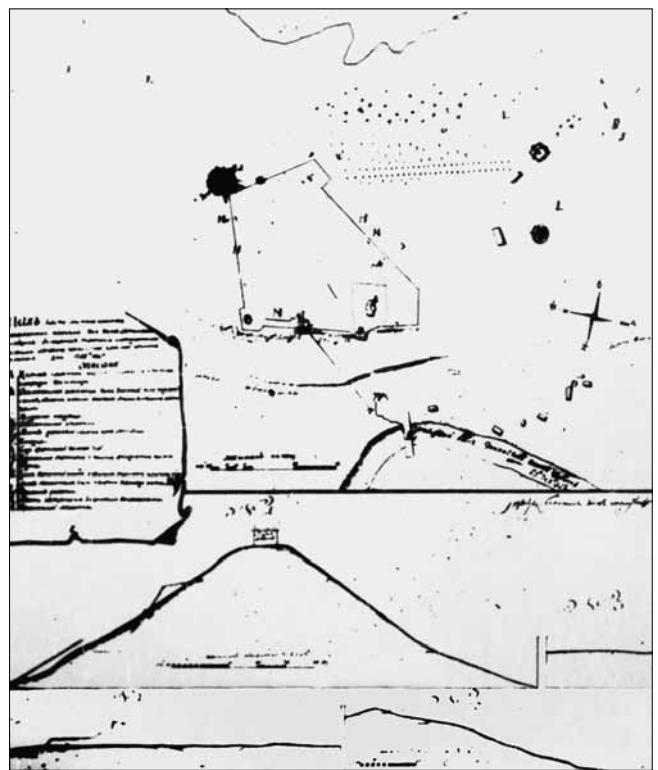
The oldest religious buildings in the city – Măzărache church, St. Constantin and Elena church, Annunciation church, Archangels Michael and Gabriel church – had towers-belfry, which played the role of defence towers. Traditionally there was a secret „blind” hiding room or a room with loopholes. From the outside it was almost invisible or only „marked” by small battlements. The belfry adjoining the west part of the church often played the role of the last redoubt of the quarter.

Chișinău historic street network also facilitated the defence. Zigzag paths and curvilinear streets presented a serious defensive potential. Firing location could be concentrated in certain strategic points. Defenders concentrated in the areas where streets converged. Zonal defence could be achieved by specific solutions: building ledges and probably

loopholes and so on. In predominantly commercial quarters and houses could form a continuous line of front walls, resembling the oriental commercial streets *çarșia*. Such a commercial street situated in the neighbourhood of St. Elijah church (now inexistent). In case of danger, all these buildings participated in collective defence.

As in other Moldavian towns lack of defence by strong stone walls was compensated by underground network with a labyrinthine trajectories, warehouses, cellars, escape passages and secret rooms. There are some documentation and archaeological evidence about the existence of underground Chișinău in which were concentrated „points” of urban defence.

In general the model of medieval Chișinău in terms of defence could be described as following: a site with insignificant defensive capacity, an “open” character town with an irregular street network, with parts of the town protected by monastic complexes or architectural pieces of different defensive potential. During the major armed conflict a bastioned fortification of earth and wood was added.

3. Plan and section of Chișinău bastioned fortress, the end of the 18th century (after Valeriu Lupașcu)

STRADA BULGARĂ - PARTE COMPONENTĂ A CHIȘINĂULUI ISTORIC

Ivan DUMINICA

Bulgarii din Moldova reprezintă o parte componentă a populației poliethnice a republicii, formând, după crearea statelor independente cu o democrație de tip nou, una dintre cele mai numeroase diaspore. Urmele acestei etnii, atât în orașul Chișinău, cât și în întreaga Basarabie, sunt evidente. La fel de actuală devine cercetarea acestei probleme la nivel de interes european și anume, în contextul păstrării valorilor etnice și a moștenirii culturale a unor grupuri etnice, pe de o parte, și cel al asigurării integrării în societatea poliethnică, pe de altă parte.

Obiectul de studiu îl reprezintă strada Bulgară din orașul Chișinău, ca moștenire a cartierului bulgarilor, și evoluția sa istorică pe parcursul a două secole.

Este cunoscut faptul că, prezența bulgarilor în orașele basarabene Bender, Bolgrad, Ismail datează încă cu sfârșitul secolului al XVIII-lea, în special la Chișinău, unde în urma emigrării individuale a părții mai înstărite a bulgarilor, s-a format o diasporă numeroasă a emigranților transdanubieni¹. Datele din Arhiva Națională a Republicii Moldova ne arată că, în perioada 1790-1810, aici erau 741 de persoane de ambele sexe² care, stabilindu-se în grupuri restrânse într-un anumit loc al orașului, formau o mahala. Dovadă a faptului că până la 1812, aici s-a stabilit un număr mare de bulgari, care au format o mahala, este cartea de întărire de la domnitorul Moldovei Alexandru Calimah, din 28 septembrie 1795: „Sf. Mănăstirii Galata prin al nostru domnesc hrisov îi dăm volnicie că să aibă a stăpâni moșia sa, târgul Chișinău de la ținutul Orheiului, cu mahalalele sale și cu tot locul din prejur”³.

La rândul său, orașul Chișinău a început să poarte un caracter comercial în anii '40-'50 ai secolului al XVII-lea. În zilele de duminică, țărani din suburbii veneau aici pentru a vinde produse agricole. Tot aici a început să crească numărul de meșteșugari, concomitent cu dezvoltarea comerțului în iarmaroace, a apărut comerțul cotidian în ateliere și dughene. Chișinăul capătă statut de orașel, devenind, în limbajul comun, un târg al mănăstirilor Galata⁴ și Sf. Vineri⁵.

Acest aspect i-a atras și pe bulgarii care căutau un adăpost, fugind de jugul otoman. În mare parte, bulgarii care s-au stabilit în Chișinău erau negustori și meșteșugari. Este cunoscut faptul că în 1798, în Chișinău erau 70 de dughene și 30 de crâșme⁶, numărul cărora nu corespundea celui al comercianților indicați atunci, 34 de târgoveți moldoveni și 34 evrei⁷. Reiese că unele dughene și cârciume se aflau în proprietatea bejenarilor de peste Dunăre. Din cauza stabilirii aici a refugiaților transdanubieni, populația orașului a sporit și în 1812, aceasta număra 7 mii de oameni⁸. În anii '20 ai sec. al XIX-lea, populația s-a mărit până la 381 mii de oameni, iar în anii '60 ai aceluiași secol, aici găsim deja 922 mii de oameni⁹.

În 1820, guvernul rus lichidează drepturile de posesiune ale mănăstirii Galata¹⁰. Iar în 1830, orașul este scutit de plata impozitelor pe o perioadă de 5 ani (100%), iar în anii următori, în proporție de 50% – de impozitul pentru comerț¹¹. Înselările acordate locuitorilor Chișinăului au favorizat stabilirea anume aici a coloniștilor bulgari și în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Dintr-un act emis la 17 august 1817, aflăm că în orașul Chișinău au fost înregistrate 503 familii de bulgari¹², din numărul total de familii, cea mai mare proporție o dețineau moldovenii și evreii – câte 29%, după care urmau bulgarii, cu 21,4%. În luna februarie a anului 1818, aici găsim 2.428 suflete de bulgari¹³. Potrivit datelor publicate de A. Skalkovski, în 1819, în Chișinău locuiau 521 familii de bulgari¹⁴. În 1824, numărul lor în oraș constituia 155 familii, iar în anul 1841, aici erau stabilite 443 familii și 162 de burlaci¹⁵. În 1844, aici găsim 2.690 suflete de bulgari¹⁶. Numărul mare de bulgari este indicat și de istoricul Piotr Bartenev, care scrie că masa principală a populației Chișinăului a fost formată de: „moldoveni, jidani și bulgari”¹⁷. Doar în 1860, numărul lor

¹ DUMINICA 2011, 26-27.

² Calculat de noi din Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare - ANRM), Fondul. 220, inventarul, 2, dosarul. 848, 864, 884, 886, 967-970, 978-979, 986, 1004-1005, 1047-1049, 1051, 1099, 1167-1169, 1179-1180, 1183, 1184, 1219, 1220, 1255, 125.

³ HALIPPA 1902, 288-292.

⁴ DRAGNEV, NICHITICI, SOVETOV, 152-153. doc. nr. 76

⁵ HALIPPA 1900, 174.

⁶ STUDII 1911, 116-118.

⁷ EȘANU, EȘANU 2005, 31.

⁸ ANRM. F. 75, inv. 1, dos. 27, f. 17; JUBILEJNYJ 1912, 18

⁹ ANRM. F. 2, inv. 1, dos. 609, ff. 4-17, 79, 117.

¹⁰ Gosudarstvennyj arhiv Odesskoj oblasti. Ф. 1, оп. 1, л. 25, л. 30.

¹¹ ISTORIJA 1966, 39.

¹² ANRM. F. 3, inv. 5, dos. 25, f. 107.

¹³ ANRM. F. 2, inv. 1, dos. 554, f. 13.

¹⁴ SKALIKOVSKIJ 1850, 241.

¹⁵ ANRM. F. 2, inv. 1, dos. 224, f. 2-39; F. 75, inv. 1, dos. 948, f. 2; JUKOV 1962, 181.

¹⁶ ANRM. F. 2, inv. 1, dos. 4126, f. 1-12.

¹⁷ BARTENEV 1862, 109-110.

a constituit 5% din toți locuitorii orașului¹⁸. În 1862, bulgarii sunt indicați împreună cu sârbii, constituind 1.365 suflete¹⁹. În 1863, aici găsim 2.050 suflete de bulgari²⁰. În 1897, recensământul general al populației Rusiei stabilește aici 666 suflete bulgari din clasa mică burghezia²¹. Și în perioada interbelică, bulgarii reprezentau o parte destul de însemnată a populației Chișinăului – 2.000 potrivit datelor arătate de Serviciul Statisticii Regionale în Basarabia²². În 1959, aici găsim 1.811 suflete de bulgari, în 1989 – 9.224, iar în 2004 – 8.868 suflete de bulgari²³. În urma analizei datelor, remarcăm că numărul bulgarilor se caracterizează printr-o oarecare stabilitate, ponderea acestora rămânând practic neschimbată.

Reieșind din datele statistice prezentate mai sus, trebuie să menționăm că, existența comunității etnice a bulgarilor în Chișinău nu ne oferă o cifră exactă a reprezentanților ei, pentru că aceasta cuprindea numai starea socială a micii-burghezii²⁴, și nu a tuturor bulgarilor. În plus, exista societatea străinilor și a coloniștilor din Chișinău, numărul reprezentanților căreia nu este prezentat, dar care, de exemplu: în 1835 era de 1.651 de persoane, din care comunitatea bulgară număra 913 suflete²⁵. Deși reprezenta o categorie socială tipică mediului rural, populația bulgărească a orașelor basarabene avea o configurație socială complexă, masa predominantă constituind-o țărani, urmași de mic-burghezi, apoi de nobilime, în timp ce proporția celorlalte stări sociale era una neînsemnată. Nivelul scăzut de urbanizare a bulgarilor a fost o consecință a politicii țariste de colonizare a Basarabiei, unde o atenție deosebită era acordată dezvoltării stepii depopulate a Bugeacului.

După ce am arătat că numărul bulgarilor în Chișinău era unul destul de mare, apare întrebarea: Cu ce se ocupa marea majoritate a lor? Se atestă faptul că în perioada țaristă, cu creșterea și vânzarea legumelor se ocupau preponderent bulgarii²⁶. În acest sens, ei au arendat o parte mare a pământurilor în valea râului Bâc, de la moșierul Râșcan, și în regiunea Muncești, de la moșierul Varfolomei. În

1828, în Chișinău au fost atestate 750 grădini²⁷. În anii '40, numărul lor s-a micșorat până la 332, dar ele continuau să ocupe un spațiu mare²⁸. Bulgarii creșteau în grădini varză, ceapă, cartofi, morcov, mazăre, fasole, harbuji, bostani și tutun. Drept urmare, datorită bulgarilor, în Chișinău au apărut grădini „industriale”, proprietarii cărora nu doar vindeau producția pe piața orașului, dar și o exportau în alte regiuni din sudul Rusiei. Dovadă a acestui fapt este mărturisirea călătorului polonez J. Krasewsky, care scrie că, încă înainte de a intra în Chișinău, în afara lui, pe o distanță de 5 km, se întind grădinile bulgarilor. Autorul se miră de rodnicia grădinilor pe care le-a văzut și își pune întrebarea cine putea să le semene²⁹. Statistica anului 1861 enumeră 30 astfel de grădini industriale. Un indiciu că bulgarii au avut un rol important în creșterea legumelor în Chișinău este numele dat unei părți a orașului vechi, unde au locuit bulgarii – Bulgărie³⁰, care, după 1834, a fost împărțită oficial în două: mahalaua Ogorodnaia³¹ și strada Bolgarscaia³². O mărturie a faptului că o parte a orașului purta denumirea Bulgărie sunt istoriile lui I. Liprandi³³ și A. Veltman, în care se relatează cum a fost prins haiducul Ursul. Autorii scriu că el, împreună cu tovarășii săi, a cumpărat un cârlan de la niște ciobani din suburbia Chișinăului, și s-au așezat

²⁷ Sporirea numărului grădinilor se explică prin faptul că, la finele anului 1824, guvernatorul Basarabiei M. Voronțov a format o comisie specială pentru verificarea procesului de secare a bălților și mlaștinilor de pe lângă râul Bâc, pentru că aduceau un miros urât și erau periculoase pentru sănătatea locuitorilor. Tot atunci, s-a hotărât că va fi construit un canal cu o lungime de peste 1.068 km. La 3 septembrie 1927, lucrările au fost finisate. Pe locul mlaștinilor de odinioară au apărut grădini și livezi, în care lucrau mulți bulgari (ANRM. F. 2, inv. 1, dos. 4452, f. 2-3).

²⁸ ANRM. F. 2, inv. 1, dos. 1199, f. 65; idem. F. 2, inv. 1, dos. 4683, f. 233; GOROD 1868, 75.

²⁹ KRASEWSKY 1846, 24.

³⁰ Cuvântul semnifică grădină sau teren cultivat cu zarzavaturi. (DICȚIONAR 1996, 118).

³¹ În perioada țaristă, strada a purtat această denumire până în 1924, când a fost redenumită de autoritățile române în strada Ecaterina Teodoroiu. După 1944 și până în zilele noastre, ea poartă denumirea de strada Grădinilor. În partea vestică, aceasta era intersectată de strada Balșevscaia (în zilele noastre nu mai există), iar în partea estică, de strada Vogzali-naia (actuala stradă Albișoara) (SAINCIUC 2000, 58)

³² Scriitorul polonez Jan Krasewsky scria în 1843: „străzile Chișinăului pretutindeni sunt încadrate regulat cu căsuțe albe, care prin nimic nu se deosebesc una de alta, și care cresc ca ciupercile. Chișinăul merge cu pași mari înainte. Civilizația înlocuiește tot ce era local în obiceiuri, costume și construcții. Tot costumele amintesc că ești încă aici, dar nu în alt loc. Moldovenii cu căciuli din miel, în mantale lungi, grecii în fesuri, bulgarii”. (KRASEWSKY 1846, 24).

³³ LIPRANDI 1873, XXXVIII.

¹⁸ ZASHCHUK 1862, 100.

¹⁹ GOROD 1868, 63.

²⁰ ANRM. F. 2, inv. 1, dos. 7612, f. 399.

²¹ PERVAJA 1905, 228-242

²² RECENSĂMÂNTUL GENERAL 1930, 132.

²³ RECENSĂMÂNTUL POPULAȚIEI 2006, 306.

²⁴ POȘTARENCO 2010, 50-51.

²⁵ ANRM. F. 2, inv. 1, dos. 2109, f. 30.

²⁶ Ștefan Ciobanu scrie că bulgarii aveau ca ocupație principală grădinaritul sau cum îi ziceau moldovenii de aici - „bulgăria”, de unde provine și denumirea unei părți a orașului vechi. (CIOBANU 1925, 83).

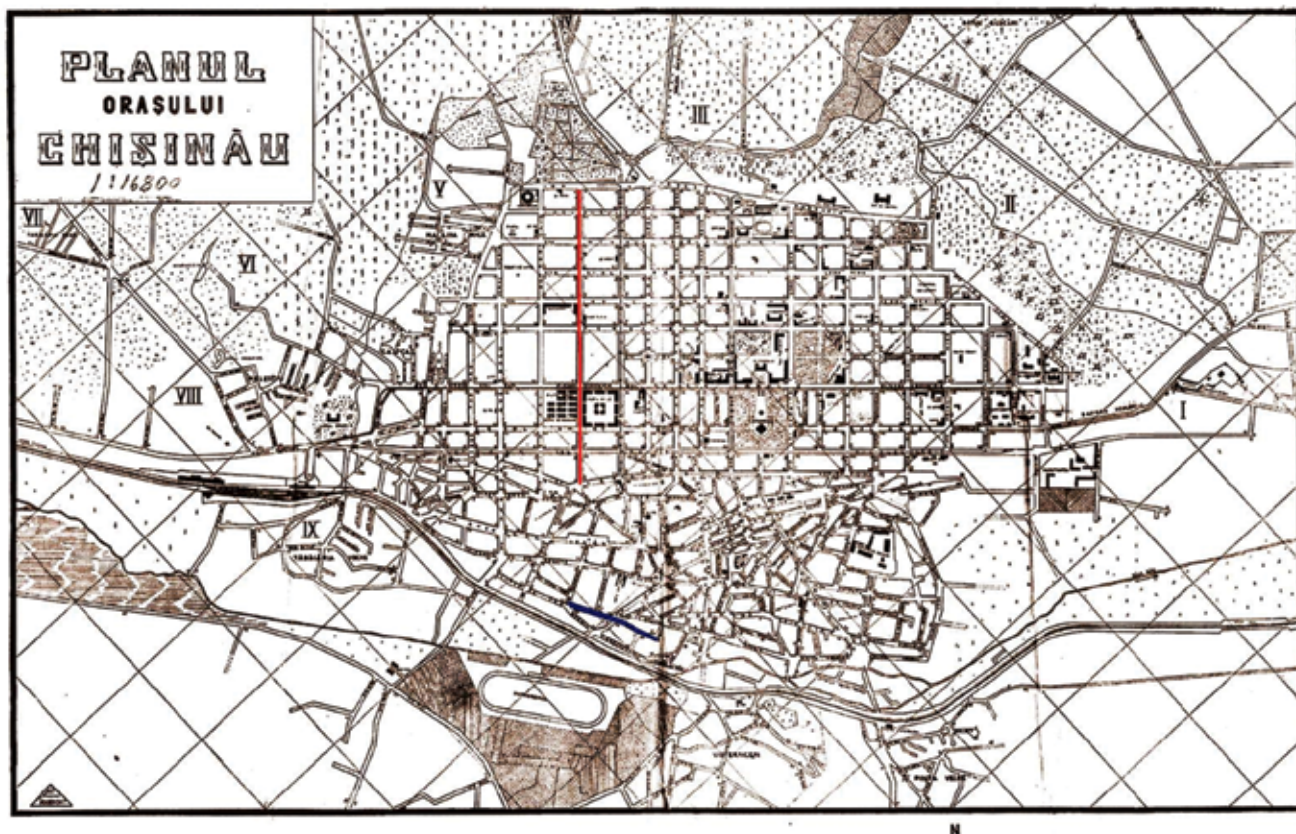
la masă, trimițându-l pe unul din ciobani la cârciumă după vin. Cârciumarul, la rândul său, îl cunoștea pe haiduc și a anunțat autoritățile. Urmărit de dragoni, Ursul cu doi tovarăși de ai săi au intrat în orașul vechi, în partea care se numea Bulgărie, însă ajunși la Bâc li s-au înglodat caii și Ursul cu un coleg de al său a căzut în mâinile bulgarilor zarzavagii³⁴.

Tot aici, putem constata că bulgarii chișinăuieni se ocupau nu doar cu grădinăritul și creșterea vitelor. Astfel, călătorul german I. Kohl, vizitând Basarabia în 1838, scria că: „în Chișinău bulgari sunt aproape 800 de familii, casele lor în interior sunt aranjate cu covoare orientale și cu divanuri, principala lor ocupație este creșterea vitelor pentru vânzare. Unii bulgari au circa 4.000-6.000 capete de vite în stepă”³⁵.

Bulgarii își vindeau produsele pe piața comercială care se numea „Legumărie”. Tot din motive comerciale, în 1829, la cererea negustorilor chișinăuieni, aici a fost deschis iarmarocul Sf. Dumitru³⁶. Acesta se desfășura în fiecare an, pe piața Ciuflea, pe o perioadă de 40 de zile, între 16 octombrie și 25 noiembrie, deoarece tocmai în această perioadă se culegea roada de fructe și legume. Tot atunci

se intensifică comerțul și pe piețele cotidiene. La Piața Veche, precum și la Piața lui Ilie, se comercializau doar produse alimentare. În 1825, în regiunea Bulgărie a fost deschisă Piața Nouă (astăzi Piața Centrală – I.D.)³⁷, unde se vindeau produse alimentare și mărfuri industriale³⁸.

La o scurtă privire asupra istoriei venirii și stabilirii bulgarilor în Chișinău, constatăm că, pentru noi un interes deosebit prezintă starea și locul de trai al bulgarilor stabiliți în partea veche a Chișinăului istoric. După cum am menționat mai sus, după anul 1812, orașul era situat pe partea stângă a râului Bâc. Străzile care nu erau drepte nu aveau o denumire oficială, pentru că, se știa că o anumită parte a orașului era ocupată de grupurile etnice. Proveniența străzii bulgare este explicată de către Gheorghe Bezviconi, care descrie biserica Sf. Gheorghe, menționând că aceasta se mai numea “bulgărească”, de aici și strada Bulgărească³⁹. La rândul său, prietenul lui A. Pușkin – V.P. Gorceakov în anul 1820, scrie că în Orașul Nou este situată o stradă deosebită, care se numește Bulgaria, după numele celor care trăiesc pe ea. Ei păstrează aici obiceiurile lor și își petrec

Harta 1. Planul orașului Chișinău în perioada interbelică (linia roșie arată întinderea str. Bulgară, linia albastră – str. Grădinilor). (Sursa: <http://oldchisinau.com/streets/oldmap/a-092-1930.jpg>. Accesat: 25. 09. 2011)

³⁴ VELITMAN 1899, 132.

³⁵ KOHL 1843, 56.

³⁶ ANRM. F. 2, inv. 1, dos. 1350, ff. 5, 16.

³⁷ ANRM. F. 2, inv. 1, dos. 1118, ff. 3-5.

³⁸ STICI 2000, 40-41.

³⁹ BEZVICONI 1936, 18.

viața patriarhală⁴⁰. În același timp, Șt. Ciobanu scrie că denumirea străzii provine de la bulgarii stabiliți aici cu traiul, care au venit în 1808 din satul bulgăresc de peste Dunăre – Fileba⁴¹. Ipoteza este susținută de P. Constantinescu-Iași care, bazându-se pe materiale de arhivă, arată că una din cele mai vechi și mai numeroase colonii ale bulgarilor în Basarabia a fost cea din Chișinău, lucru confirmat prin faptul că o parte din orașul vechi și-a păstrat, până în zilele noastre, denumirea de „mahalaua bulgărimii” – azi o stradă principală dintre cele noi, care însă, poartă același nume⁴². În legătură cu acesta, V. Vasilache scrie că, această stradă este una dintre cele mai vechi ale orașului, iar construcția ei a început în anii 1795-1815, cu scopul de a lega partea orașului numită „Galbenă” (partea de jos a căreia trecea în regiunea viitoare str. A. Mateevici), cu curțile bulgarilor basarabeni, în cinstea cărora a și fost numită⁴³. În opinia noastră, cartierul a existat cu denumirea de „mahalaua bulgărească” până la divizarea oficială a străzilor, iar numele provine de la faptul că pe aceasta au fost stabilite inițial cartierele bulgarilor, mai ales că potrivit lui I. Liprandi, cartierul Bulgaria, care a fost ocupat de emigranții bulgari, se afla în partea de jos a orașului, unde este construită și o biserică, și exista deja în timpul aflării în Chișinău a lui A. Pușkin în 1820-1823⁴⁴. Acest fapt este confirmat și în amintirile lui P.I. Dolgorucov, care în aprilie 1822, scria: „Ieri seara am mers la o plimbare pe Bulgaria. Așa este numit cel mai îndepărtat sector al Chișinăului, locuit, în mare parte, de emigranții bulgari. Aici erau amplasate două leagăne, iar la ieșirea spre strada Bender se organizau lupte. Doi bărbați dezbrăcați până la piele își încearcă puterile... Perdantul se tăvăleşte în praf, câștigătorul este ridicat pe brațe. Poporul îl salută cu strigăte, domni îi aruncă bani... Pușkin era, și el, printre spectatori. Lui i-a plăcut trânta și mi-a spus că vrea să învețe această artă”⁴⁵.

În 1823 începe construcția caselor în partea pustie a următoarelor moșii ale statului: Buiucani, Vovinceni și Hrusca, care se aflau la sud-vest de strada Moskovskaja. Cartierul nou construit a fost denumit „partea nouă” sau „partea de sus” a orașului, iar neoficial – rusească⁴⁶, iar partea veche, care se afla mai jos de strada Alexandrovskaia (actual bd. Ștefan cel Mare) a primit denumirea „partea de jos” a orașului – partea

moldovenească. Ultima, pe parcursul secolelor, a purtat mereu un caracter comercial, fapt constatat în 1903 de guvernatorul Basarabiei, contele S. Urusov⁴⁷. În planul arhitectural, ea avea străzi întortocheate și înguste, cu case foarte diferite ca arhitectură, cu grădini. Partea târgului cea mai divizată într-o mulțime de proprietăți se afla la capătul de sud al orașului vechi, cuprinsă între biserica Măzărache, actuala biserică Armenească și biserica Învierii, actuala Catedrală a bulgarilor. Aici se afla centrul istoric al orașului vechi. Caracterul tramei subliniază relieful locului, aici găsim promontoriile pe care au fost construite bisericile, străzile, urmând curbele de relief⁴⁸. Tot aici trebuie de menționat că, drumurile care treceau prin Chișinău, și deveneau străzi, erau construite cu case de-a lungul lor, ieșind pe o lungime considerabilă din vatra târgului. Bulgarii care au fost comercianți au folosit aceste drumuri pentru a-și extinde comerțul.

Reieșind din faptul că, Chișinăul în perioada țaristă a primit statut de centru administrativ al Basarabiei, în 1813, arhitectul gubernial Mihail Ozmidov⁴⁹ primește indicații de la guvernatorul civil al Basarabiei, Scarlat Sturdza, să elaboreze un plan nou al Chișinăului. Conform acestuia, se interzicea construirea clădirilor în partea veche a orașului fără permisiunea arhitectului gubernial⁵⁰. Planul inițial nu a fost păstrat, dar este cunoscut faptul că: „el nu avea determinate strict liniile străzilor, din care motiv s-a

⁴⁷ URUSOV 1907, 24.

⁴⁸ NESTEROV 2005, 48.

⁴⁹ Mihail Semionovici Ozmidov era de origine nobilă, s-a născut în 1782, în gubernia Ekaterinoslav (ANRM. F. 22, inv. 1, d. 186, f. 13-13 verso). După absolvirea Colegiului Popular din Kiev (1799), a lucrat în calitate de ucenic al arhitectului orașenesc A. I. Melenski. Pentru meritele sale în domeniul construcțiilor și pentru elaborarea planului general al or. Kiev, în anul 1803 a primit anumite distincții statale (ANRM. F. 2, inv. 2, d. 29, f. 3 verso). În 1806 a fost secretar de gubernie, iar în 1809 a devenit consilier titular. În 1811 a fost chemat să activeze în Lăpușna și Orhei, unde se ocupa cu amenajarea instalațiilor pentru producerea silitrei pentru parcul de artilerie din Kameneț-Podolsk. În același timp, el se ocupa de elaborarea planului orașului Iași și amenajarea pavajului și părții carosabile a străzilor (ANRM. F. 2, inv. 2, d. 29, f. 4). După 1812 a fost chemat de către Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni pentru a-și continua activitatea în Chișinău (HALIPPA 1899, 3). La rândul său, F. Vigheli are o atitudine negativă față de Ozmidov, pentru că, în opinia lui, acesta nu putea să planifice străzi drepte. Ele toate erau încalcite. Mai mult ca atât, el îl acuza pe arhitect de corupție, mărturisind că a văzut scrisori cu bani care se trimiteau la Ozmidov pentru aprobarea construirii clădirilor noi, fără să se verifice dacă acestea coincid planului orașului sau nu (VIGELI 1892, 26)

⁵⁰ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 80, f. 1148.

⁴⁰ GORCHAKOV 1998, 229.

⁴¹ CIOBANU 1925, 28.

⁴² CONSTANTINESCU-IAȘI 1931, 9.

⁴³ VASILAKE 2003, 6.

⁴⁴ LIPRANDI 1866, 1216.

⁴⁵ DOLGORUKOV 1998 351.

⁴⁶ GOROD 1868, 46.

produs construirea dezordonată a clădirilor și caselor de locuit, fapt ce ulterior a constituit un impediment serios în procesul de planificare a străzilor⁵¹. În 1817, la porunca guvernatorului plenipotențiar al regiunii Basarabiei, Alexei Bahmetiev, M. Ozmidov trebuia să elaboreze un plan nou al Chișinăului⁵². De data aceasta, în plan au fost incluse străzile deja existente, paralel cu străzile care urmau să fie edificate. La 1821, guvernatorul Basarabiei I.N. Inzov emite un decret în care îi ordonează lui M. Ozmidov să fie reparate străzile și elaborate proiecte de lărgire a acestora, și, în primul rând, în partea veche a orașului, mai jos de str. Nicolaevskaia (actuala str. Columna)⁵³. La rândul său, M. Ozmidov, în calitate de inginer cadastral și arhitect provincial al orașului, a prezentat, la 25 iunie 1823, un proiect nou guvernatorului civil al Basarabiei, Constantin A. Katakazi, în care orașul Chișinău era despărțit în cinci porțiuni⁵⁴. Proiectul avea câteva neajunsuri: străzile nu aveau denumiri, autorul nu a indicat toate clădirile care se aflau atunci în oraș și nu a indicat aproape nimic despre „orașul de sus”. Totuși, din cele prezentate putem determina ce clădiri se aflau pe str. Bulgară în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Astfel, în sectorul trei, în care se încadra și o porțiune a străzii noastre, se aflau prăvălii comerciale, casa lui Susoi Șarovarov, casele secretarilor guberniali Chotchov și Panait Chiriac, după care era amplasată clădirea în care se afla Oficiul Poștal⁵⁵ (actualmente Piața Centrală), până la intersecția dinaintea casei lui Constantin Jirjia, la intrarea în intersecție erau amplasate casele lui Jenia Stoianov și Nastas Minerjiv (actuala str. Bulgară). În sectorul cinci, care se afla în partea de sus a străzii, între str. Alexandrovskaia și Kievskaia (actuala str. 31 August 1989)⁵⁶, era amplasată casa arhiepiscopului armenesc Grigorii⁵⁷. În anii 1829-1830, planul urbanistic elaborat de M. Ozmidov a fost finisat de inginerul Bogdan Eitner și arhitectul Alexandr Greining⁵⁸, iar în 1834, guvernatorul Basarabiei, Pavel Fiodorov, a schimbat planul orașului, astfel ca acesta să ocupe un

teritoriu mai mare⁵⁹. Conform proiectului, în partea veche a orașului, cartierele au fost îndreptate, cu scopul de a conferi lungime și frumusețe străzilor.

La 9 martie 1835, guvernatorul Fiodorov se adresează către oamenii bogați ai societății din Chișinău, cu dispoziția de a-și delega reprezentanți, care să ia sub control pavarea străzilor⁶⁰. Reprezentanți ai societății bulgarilor au fost numiți: Vani Fiodorov, Stavrii Dimov, Hadji Petr și Hadji Ianik⁶¹.

La 15 decembrie 1892, inginerul Haris a construit apeductul⁶². Strada era asigurată cu apă de la izvoarele din oraș „Fontan”⁶³ și „Artizanshii cholodezi”⁶⁴. Strada Bulgară era intersectată de trei magistrale de apă, cea de sus între străzile Sadovaia (actuala str. A. Mateevici) și Kievskaia (actuala str. 31 August 1989), cea din mijloc – între Kievskaia și Harlampievskaia (actuala str. Alexandru cel Bun), iar a treia asigura toată porțiunea orașului care se afla mai jos de strada Harlampievskaia. De la locuitori se lua plată pentru folosirea apei. Cei care luau până la 300 căldări de apă pe zi plăteau 25 copeici, pentru 500 căldări pe zi – 20 de copeici, 1000 căldări cu apă pe zi – 15 copeici, și cei care depășeau limita de 1000 căldări pe zi plăteau câte 12 copeici. În cazul în care se folosea apă pentru animale, se plătea 1 copeică pe zi, plata se lua în zilele de 10 aprilie, 10 august și 10 decembrie⁶⁵.

În 1905, strada Bulgară a fost pavată cu granit⁶⁶, care a fost adus din Podolia în anii 1888-1889. Trotuarul a fost pavat cu piatră roșie, în unele locuri au fost puse beton și asfalt⁶⁷. Lățimea regulamentară de pardoseală era 3 stânjeni⁶⁸. Strada se amenaja după principiul cartierului închis, casele ieșeau la ea cu fațada principală sau frontală și se aranjau strâns lipite sau la depărtarea porților, înaintea fațadelor se puneau ziduri care se încununau cu un arc la intrare, din piatră, fier sau lemn⁶⁹.

Tot în această perioadă, conform deciziei Adunării de Zemstvă din 5 octombrie 1905, au fost deschise

⁵¹ *JUBILEJNYJ* 1912, 66.

⁵² AMRM. F. 11, inv. 1, d. 1, f. 2.

⁵³ AMRM. F. 22, inv. 1, d. 186, f. 14 verso - 15.

⁵⁴ AMRM. F. 211, inv. 3, d. 14, f. 59 verso; HALIPPA 1899, 1.

⁵⁵ A fost condusă de colonelul în retragere Alexei Petrovici Alexeev, un sârb din regiunea râului Dnepr, care a trăit împreună cu soția sa Alexandra Ivanovna. Este cunoscut faptul că poetul rus Alexandru Pușkin mergea deseori la el acasă (HALIPPA 1899, 27-28).

⁵⁶ HALIPPA 1899, 4-5.

⁵⁷ Grigorii avea rang de Mitropolit, din această cauză, întregul cartier armenesc se numea „Mitropolia Armenească”.

⁵⁸ CEASTINA 2009, 83.

⁵⁹ Planul a fost efectuat de către desenatorul Volchov, și a fost verificat de către inginer-colonelul Savlovski și subalternul acestuia, Grigoraș. Planul a fost aprobat de către Nicolae I, la 9 august 1834, și verificat de către general-maiorul Emelianovici.

⁶⁰ ANRM. F. 75, inv. 1, dos. 702, f. 2.

⁶¹ ANRM. F. 75, inv. 1, dos. 702, f. 7-7v.

⁶² OBZOR DEIATELINOSTI 1909, 165-166.

⁶³ O VODOPROVODE 1890, 9.

⁶⁴ OBZOR DEIATELINOSTI 1909, 170-171.

⁶⁵ OBZOR DEIATELINOSTI 1909, 172.

⁶⁶ OBZOR DEIATELINOSTI 1909, 114.

⁶⁷ OBZOR BESSARABSKOI 1914, 10.

⁶⁸ ANRM. F. 9, inv. 1, dos. 9, f. 1.

⁶⁹ Vezi: Tabelul №1. Lucrările de pavare de pe str. Bulgară în anul 1905.

50 de puncte telefonice și 5 linii de magistrale pe o lungime de 257 verste. Este evident faptul că proprietarii puteau să fie abonați la rețeaua telefonică⁷⁰. Astfel, datele arată că, în 1907, pe str. Bulgară au fost abonate atât întreprinderi particulare (de exemplu: magazinul de tutun al lui Benderschi Șmulia a fost conectat la rețea pe data de 1 octombrie 1907⁷¹, Arhiepiscopia Armenească avea numărul de telefon 6-58), cât și persoane fizice – Soibelman David Haim Moșchovici⁷².

Iluminatul străzilor era o problemă importantă pentru locuitorii Chișinăului, de aceea, în 1909, aici, a fost dată în exploatare prima centrală electrică. Pe strada Bulgară au fost instalate lămpi electrice numai în porțiunea care traversa actualul bd. Ștefan cel Mare și la intrarea pe teritoriul Pieții Noi. Pe timp de iarnă, iluminarea se făcea mai puține ore, datorită situației meteorologice, în timp ce vara, felinarele lumineau toată noaptea⁷³.

Pe acea porțiune a străzii care se afla partea în „orașului vechi”, majoritatea caselor erau făcute din ceamur și acoperite cu stuf. Acest fragment al străzii a purtat un caracter comercial de-a lungul veacurilor, fapt confirmat de contemporani: „orașul vechiu are aparența unui târg de provincie, cu străzi încalcite, întortocheate, pe alocuri foarte înguste, cu case în complectă ruină, alături cu clădiri noi de piatră, case întrate în pământ până la ferestre, prăvălii mici, gherete strâmbe, hanuri ciainării, cârciume, vreo două piețe mici cu mărfuri în praf sau în noroi, toate acestea, împreună cu populația evreiască săracă, dau aspectul unui adevărat ghetou”⁷⁴. În partea „orașului nou”, toate casele erau construite din piatră, acoperite cu cerepiță⁷⁵.

În 1914, str. Bulgară pe partea impară începea de la № 1 și sfârșea cu № 89, partea pară: de la № 2 până la № 36. Strada făcea parte din sectorul poliției № 2⁷⁶, 4⁷⁷, din sectorul de investigație № 2, 3⁷⁸, și din sectorul judecătoresc № 2⁷⁹, 3⁸⁰. Tot aici trebuie de menționat că, str. Bulgară a fost inclusă

⁷⁰ SOBRANIE 1914, 387-389.

⁷¹ SPISOK 1907, 11.

⁷² SPISOK 1915, 53.

⁷³ OTCHET JEKSPLUATACII 1913.

⁷⁴ CIOBANU 1925, 72.

⁷⁵ CIOBANU 1925, 11.

⁷⁶ Pristavul sectorului al 2-lea în 1914 a fost Ivan Girtovici Creițburg

⁷⁷ Pristavul sectorului al 4-lea în 1914 a fost Piotr Nicholaevici Ivanov

⁷⁸ În 1914, investigator al sectorului 2 era consilierul de stat Felics Felicsovici Dutchevici, sectorul 3 era patronat de Ceslav Adamovici Rodzevici.

⁷⁹ Judecătorul sectorului 2 în 1914 a fost V.Ă. Varzari, iar al sectorului 3 - G.I. Ohanov.

⁸⁰ ILLJUSTRIROVANNYJ 1913, 62.

în sectorul sanitar № 1⁸¹, de starea sanitară a căruia era responsabil T. Ciorbă⁸².

Salubritatea orașului era o problemă importantă pentru asigurarea unei vieți normale în condițiile aglomerației existente. În Chișinău, ca și în alte orașe, exista un serviciu de salubritate, care răspundea de curățenia străzilor. Acesta acorda o atenție deosebită centrului orașului, unde se făcea ordine aproape zilnic, în zonele periferice se mătura și se strângea gunoiul doar de 2-3 ori pe săptămână. De menționat că, în condițiile perioadei respective, transportarea rămășițelor gunoier se făcea cu căruțele⁸³.

În perioada interbelică, strada Bulgară a suferit modificări, atât în plan structural, cât și în cel legat de structura etnică. Aici deja găsim puțini bulgari, strada în mare parte, mai ales porțiunea care intră în orașul vechi fiind ocupată de populația evreiască. Dovadă a acestui fapt este mărturisirea lui P. Cazacu, care scrie că, Chișinăul nu este un oraș moldovenesc fără mahalale: rusească, bulgară, și altele⁸⁴. Oprindu-și atenția asupra străzii Bulgare, el menționează că aceasta este numită așa mai mult pentru grădinile numeroase, decât pentru originea locuitorilor⁸⁵. Probabil, P. Cazacu face asemenea concluzii reieșind din coloritul etnic al străzii din timpul lui, fără a cunoaște istoria adevărată a ei. Pentru că tot în lucrarea sa, el scrie că, întreg orașul, dar mai cu seamă mahalalele și împrejurimile sunt pline de vii, livezi și grădini de zarzavaturi⁸⁶. Grădinile cu zarzavaturi sunt, în opinia noastră, dovada existenței elementului bulgar aici și în perioada interbelică. Mai ales că, C. Rugescu, descriind Chișinăul în 1940, scrie că, „de la fereastra palatului Pronin puteai privi spre partea de jos a orașului, acolo unde curgea râul Bâc, acolo se întind bulgăriile ce alimentează orașul”⁸⁷.

Totuși, trebuie de menționat că, în această perioadă, autoritățile orașului au avut grijă de străzile Chișinăului. Așa, în 1920, дума orașului Chișinău a aprobat hotărârea conform căreia, se interzicea cu strictețe de a transporta și arunca pe străzile orașului zăpadă, gunoi, pământ, cenușă și orice alt

⁸¹ OTCHET O DEJATELINOȘTI 1903, 52.

⁸² El era obligat să acorde atenție stării sanitare a clădirilor comerciale care se aflau pe strada Bulgară, dar în special Pieței Noi și produselor de consum care erau vândute acolo.

⁸³ SAVA 2007, 270.

⁸⁴ CAZACU 1921, 273.

⁸⁵ CAZACU 1921, 273.

⁸⁶ CAZACU 1921, 268.

⁸⁷ RUGESCU 1940, 634.

soi de gunoaie și murdării⁸⁸. Conform art. 2, toți proprietarii de case și administratorii de imobile au fost obligați ca pe străzile pavate să curețe gunoaiele de pe trotuare și jumătate de stradă pe toată întinderea locului, cât ține locul de casă, praful și noroiul ce se va pune, ierburile și orice alte necurățenii, pe care le va ridica și transporta la locurile destinate pentru acest scop, burlanele de la case pentru scurgerea apei de ploaie să le curețe de nisipul ce se strângea în ele⁸⁹. În afară de aceasta, în timpul iernii să se curețe zăpada și să se măture de pe trotuare, iar apoi să se strângă în grămezi mari împrejurul copacilor⁹⁰. Tot în scopul păstrării curăteniei pe străzi, mai târziu la 18 mai 1935 va fi interzisă vânzarea semințelor de floarea soarelui pe străzile mai sus de Alexandru cel Bun (actuala Ștefan cel Mare)⁹¹.

La 29 februarie 1924, conform ordinului Ministerului de Interne, tuturor străzilor din Chișinău le-au fost atribuite denumiri noi⁹². Astfel, str. Bulgară a fost redenumită în str. Generalului Dragalina⁹³, dar

⁸⁸ COLECȚIUNEA 1920, 1.

⁸⁹ COLECȚIUNEA 1920, 1.

⁹⁰ Administrația orașenească acorda o atenție deosebită stării străzilor, pentru că tot în obligațiile locuitorilor intra curățatul trotuarelor și a străzii, care trebuia să fie făcut de proprietar în fiecare zi, de la 1 martie până la 1 octombrie, începând nu mai devreme de ora 12 noaptea și terminând cel târziu la orele 7 dimineața; iar restul timpului din an, curățenia trebuia începută nu mai devreme de orele 22 și terminată cel târziu la orele 8 dimineața. Regulamentul stabilea regulile de păstrare a curăteniei pe strada care traversa Piața Nouă. Astfel, a fost indicat că acei care veneau acolo pentru vânzare puteau, la locul hotărât pentru staționare, să-și hrănească vitele, însă înainte de plecare, sunt obligați de a strânge și a curăța toate rămășițele de hrană. COLECȚIUNEA 1920, 2-3.

⁹¹ MONITORUL 1935a, 5.

⁹² Pe unele hărți ale Chișinăului, referitor la str. Bulgară în perioada interbelică, întâlnim denumirea str. Ardealului. Probabil denumirea a fost pusă în 1918, după aceea, la sfârșitul anilor '30 ai secolului XX, reieșind din faptul că în Transilvania a activat și a murit eroic în luptele care au avut loc pe Valea Jiului, în Primul Război Mondial, generalul Ioan Dragalina, strada a fost redenumită în cinstea lui. Totuși pe harta germană din anul 1941, găsim că porțiunea străzii care se afla în partea veche a orașului și-a păstrat denumirea Bolgarcaia. STADTPLAN 1941; POȘTARENCEU 1998, 4.

⁹³ Generalul I. Dragalina s-a născut în 1860, în orașul Caransebeș (Banat). A urmat școala primară din orașul natal și școala de cadeți din Timișoara. Și-a continuat studiile militare la Academia Militară de la Viena (1884), fiind încadrat în armata austro-ungară. În 1887, Ioan Dragalina a demisionat din armata austro-ungară, a trecut granița în România și a fost încadrat în Armata Română, cu gradul de sublocotenent. Avansează treptat pe scara ierarhică: căpitan (1893), maior (1899), locotenent-colonel (1908). În perioada 1908-1911, lt.col. Ioan Dragalina a fost comandant al Școlii

este cunoscut faptul că orașenii țineau mai mult la denumirea veche a străzii. Ștefan Ciobanu scrie: „faptul că străzile Chișinăului, chiar cele centrale, au câte două-trei denumiri, acea rusească, acea de la anul 1918 și acea de la anul 1923, și n-au plăci cu inscripții pe la colțuri, face ca chiar aborigenii orașului să se conducă mai mult după instinct, decât după denumirea străzilor. Ce e drept, orașenii, care țin foarte mult la tradiție, respectă mai mult denumirile rusești”⁹⁴.

Schimbarea denumirii străzii nu a influențat lucrările de amenajare, care erau efectuate pe ea. Deși proiectul canalizării orașului a fost întocmit în 1913 în trei variante: 1. „tot la canal”, 2. după sistemul devizor și 3. numai pentru apele murdare și industriale, lucrările propriu zise au început în anul 1924, când primăria a ales spre implementare al treilea plan de construire a canalizațiilor⁹⁵. Orașul a fost împărțit în patru zone, strada Bulgară intra în zona 1 (zona de sus) și zona 2 (zona de jos) a orașului, de la care apele puteau fi canalizate prin cădere naturală. În 1934-1935, pe stradă a fost construită magistrala de canalizare de la str. Regele Ferdinand I (actuala str. 31 august 1989) până la casa d-lui C. Barinștein, lucrările costau 58 296 de lei⁹⁶.

La 1 ianuarie 1935, orașul Chișinău a fost împărțit după sectoarele medicale, strada Bulgară revenind sectorului VII sanitar, de sub conducerea dr. Bahtalovschi (agent sanitar Herhelan G.)⁹⁷.

Strada Bulgară intersecta Piața Nouă⁹⁸ pe două părți⁹⁹. Pe partea dreaptă a străzii se afla

Militare de Infanterie din București. La începutul Primului Război Mondial avea gradul de general de brigadă și comanda Comandamentul 3 teritorial. La 12 octombrie 1916, a fost rănit la brațul stâng și omoplat. Este adus în București, unde, pe patul de spital, regele Ferdinand I al României îi conferă Ordinul Mihai Viteazul. Moare în seara zilei de 24 octombrie/9 noiembrie 1916. DRAGALINA 2009, 508.

⁹⁴ CIOBANU 1925, 64-65.

⁹⁵ MONITORUL 1935a, 7.

⁹⁶ MONITORUL 1935b, 22.

⁹⁷ MONITORUL 1935c, 10.

⁹⁸ Denumirea „Piața Centrală” a apărut tocmai în anii 1938-1939, când toate documentele erau în limba română.

⁹⁹ Călătorul englez William Mac-Michel încă în 1817, vizitând locul unde deja se forma Piața Nouă scrie: “ne simțirăm cu totul nou în timpul plimbării noastre prin “bazar”, căci așa se numește strada îngustă pe care stau cele mai mari magazine din Chișinău. Clădiri joase, acoperite cu șindrilă, fără ferestre de sticlă, pe care le înlocuiau obloanele de lemn, aruncate și atârinate de acoperământ, într-un cuvânt, casele sărăcicioase ale unui oraș grecesc sau turcesc erau umplute cu lucruri de nevoie de tot felul. Sub streșinile ieșite înainte erau orânduie miere, piper, smirnă, semințe de toate speciile, stafide, portocale, pucioasă, natriu. Pe pământ stăteau bolovani mari de sare de stâncă din minele

„Zaezjii dvor”, un han mare, amplasat pe laterala sudică, vizavi de actuala Autogară. Aici se opreau carele cu mărfuri, care veneau din sate. Pe partea stângă a străzii se afla „Gostinâi dvor”¹⁰⁰. În 1939-1940, s-a făcut inventarierea întregului imobil de la Piața Nouă, de aceea, putem vedea ce spațiu ocupa acest loc comercial în perimetrul străzii Bulgare (atunci strada generalul Dragalin – I.D.). De exemplu, prăvălia de piatră care se afla la colț cu Piața de Aducere era în proprietatea lui Melnic Alexandru, Dragalina 55 – Drapievici Aron, 57 – Ecaterina Pascenco 65 – Melnic Ana, 75 – Covaliov Cozma, 77 – Rusin Ecaterina, pe 78 se afla prăvălia lui Filipescu Constantin, 79 – Panea Tudor, 79 – Banu Horțopan Dumitru, 81 – Orehovschi Aculina, 81 – Carp Mihail, 85 – Herdea Ion, 85- Orehovschi Ion, 89 – Zisimatos Vasile, 91 – Bucătaru Petrică, 91 – Clit Nicolae. Pentru arenda prăvăliei, proprietarul plătea 300 lei pentru un metru¹⁰¹.

În anul 1941, orașul Chișinău a suferit distrugerii¹⁰². Evident că și strada Bulgară a avut aceeași

de la Ocna din Valahia, cu prețul 14 parale oca; în altă parte erau cropi, moruni și alte feluri de pește înghețat de la Bender. Din pătura cea mai de jos și mulți armani, așa de numeroși aici, ocupau o stradă întreagă, în mijlocul norodului ședeau zarafii evrei, cu măsuțe înaintea lor, pe care erau împrăștiați Zecchini de Veneția, Galbeni olandezi, Fonduchi, Stamboli, și alte feluri de aur turcesc, amestecat cu greua aramă a copeicilor rusești”. BEZVICONI 1936, 24. La rândul său, Ciobanu Șt. scrie, în 1925, ce puteai să vezi în această piață: „O aglomerație de prăvălii de diferite mărimi, de un pitoresc adevărat oriental, de gherete, rafturi, lăzi uriașe, de grămezi de zarzavaturi și alte mărfuri, așezate fără nici o ordine pe niște stradele și mediane murdare, pline de gropi, piața unde se pot desface toate produsele indigene și cele importante”. CIOBANU 1925, 66.

¹⁰⁰ STICI 2000, 46-47.

¹⁰¹ STICI 2000, 76, 86, 88.

¹⁰² După distrugerea orașului, P. Halippa menționează că, în Chișinău, dezastrul incendiilor, al aruncării în aer a clădirilor publice și a atâtor isprăvi demente – este atât de mare, încât nu poți privi rezultatele fără lacrimi. Capitala Basarabiei cu largul bulevard de peste 3 km de linie dreaptă „Alexandru cel Bun”, cu atâtea străzi comerciale, paralele și perpendiculare ca o tablă de șah, este o formidabilă ruină înnegrită de focul și fumul incendiilor care au izbucnit la comandă, după ce aruncaseră în aer uzina de apă și focul nu mai era cu ce să fie stins. HALIPPA 1941, 94. La rândul său, C. Rugescu scrie: „Bătrânul oraș moldovenesc prezintă aspectul unei așezări care a suferit un cataclism inexplicabil. Poți merge cu trăsura de la gară în lungul bulevardului central, trecând o jumătate de zi, de la o stradă la alta, fără să dai peste altceva, după fiecare colț de construcții dărâmate, decât de alte oribile mutilări de ziduri, de bolovani arși, grinzi enorme răsturnate,

soartă. Comisia de ingineri și arhitecți¹⁰³, care a fost creată la ordinul președintelui Consiliului de Miniștrii al României, pe baza cercetărilor făcute în zilele de 25-30 iulie 1941¹⁰⁴, referitor la strada Dragalina, a constatat că aici a suferit biserica „Adormirii Maicii Domnului”, care avea: „mici avarii și geamuri sparte, valoarea distrugerilor fiind în sumă de 100.000 de lei”¹⁰⁵. Tot aici, pe strada aceasta se indica și manufactura de tutun, care a fost: „minată și incendiată, valoarea distrugerilor constituind 50.000.000 lei”¹⁰⁶. A fost distrusă și o mare parte a Pieței Centrale. În urmă, prăvăliile erau reparate de înșiși chiriașii. Tot aici, trebuie de constatat că, primarul orașului, colonelul Acebal Dobjanski, planifica trecerea majorității prăvăliilor în posesia comunei, până la 31 martie 1944¹⁰⁷.

După 28 iunie 1940, autoritățile sovietice au restabilit numele străzilor existente până la 1924. Totodată, în conformitate cu decretul Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM din 12 aprilie 1941, orașul Chișinău a fost divizat în trei raioane urbane: Stalinski, Krasnoarmeiski și Leninski. În ultimul raion intra și str. Bulgară¹⁰⁸. Tot atunci, a început implementarea planului reconstruirii Chișinăului după tipul socialist. Planul general al Chișinăului a fost elaborat de către academicianul A. Șciusev. În primăvara lui 1941 a început asfaltarea străzilor.

În 1944, autoritățile orașului, din considerentul că traversarea pieței de către strada Bulgară era neconfortabilă și inutilă, iau decizia de a uni două părți ale pieței, iar locul unde trecea strada a fost ocupat de prăvălii. Pentru ca strada să nu intersecteze Piața Centrală, pe partea dreaptă a str. Lenin (actualul bd. Ștefan cel Mare) a fost construit un bloc locativ cu 5 etaje după proiectul arhitectului Valentin Voițehovski¹⁰⁹.

La 12 octombrie 1945, autoritățile au aprobat

morminte de moloz și cărămidă afumată” (RUGESCU 1942, 156-157).

¹⁰³ În componența Comisiei intrau: prof. M. Hanganu, consilierul tehnic al Ministerului Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor, prof. arhitect A. Simotta, inginerul G. Petrescu-Prahova și inginerul Constantin Popovici (ANRM. F. 706, inv. 1, dos. 515, f. 2)

¹⁰⁴ CHIȘINĂUL 1996, 11.

¹⁰⁵ ANRM. F. 706, inv. 1, dos. 515, f. 14.

¹⁰⁶ ANRM. F. 706, inv. 1, dos. 515, f. 15.

¹⁰⁷ STICI 2000, 74.

¹⁰⁸ ANRM. F. 2948, inv. 1, dos. 33, vol. II, ff. 237-238.

¹⁰⁹ Voițehovski V., împreună cu arhitectul P. Borisov, în 1952 au planificat construirea, între str. Bulgară și Armenească, a clădirii Ministerului Industriei Alimentare (Acum aici se află Ministerul Afacerilor Interne). VASILAKE 2003, 6; BOSENKO 2009, 6.

planul „Cu privire la măsurile de dezvoltare a Chișinăului”¹¹⁰, care a dat start schimbărilor în oraș, evident și a străzilor.

După distrugerile din perioada celui de-al Doilea Război Mondial, la repararea străzilor au fost antrenate atât autoritățile Chișinăului, cât și gospodăriile locale. Se formau comitetele străzilor, care se ocupau de repararea clădirilor și curățirea bulevardelor¹¹¹.

După cum mărturisesc contemporanii, „un an în urmă, străzile Chișinăului arătau ca un cimitir, acum orașul a înviat, încet, dar sigur, el renaște economia sa, pe străzi au fost aprinse lampe electrice, au fost înverzite scuarurile și parcurile. Curțile și străzile au fost curățite de buruieni. Orașul trăiește, orașul se construiește”¹¹².

Evident este faptul că și str. Bulgară a fost renovată, în 1945 aici a fost deschisă biblioteca în numele lui M. Gorki. Pe baza unirii a 4 ateliere, aici a apărut fabrica de tricotași¹¹³. În 1962, aceasta va fi denumită „Steaua Roșie”, avea un venit de 221 mii de ruble pe an¹¹⁴. Pe str. Bulgară № 47 a fost construită Fabrica de cusut Nr.1. În 1966, după unirea cu fabrica de cusut „Bolișevic”, aceasta a fost redenumită în „Fabrica de îmbrăcăminte Chișinău, în numele Congresului al XXIII-lea al PCUS MLP RSSM”¹¹⁵.

Tot pe strada Bulgară, în 1944 a fost construită fabrica de mobilă Nr. 1. În 1983, aici lucrau 31 de brigăzi. În 1974, adiacent este construită Gara Auto, de către arhitectul I. Zagorețchi¹¹⁶. În perioada sovietică, pe strada Bulgară au fost înălțate multe clădiri administrative, în sectorul Lenin din capitală.

Din cele menționate mai sus, putem să constatăm că din momentul formării sale din „mahalaua bulgărească”, strada Bulgară din Chișinău a avut un caracter comercial, în primul rând, datorită faptului că pe aceasta au fost situate clădirile bulgarilor și armenilor meșteșugari și negustori. În al doilea rând, strada Bulgară diviza Piața Nouă în două părți, fapt ce a asigurat stabilirea pe marginea ei a prăvăliilor comercianților. Același fapt a contribuit la schimbarea străzii din punct de vedere structural (pavarea, canalizarea, construirea caselor noi) și economic

¹¹⁰ ISTORIJA 1966, 367.

¹¹¹ Sovetskaja Moldavija. Kishinev, 11 sentjabrja, 1945, 2.

¹¹² Sovetskaja Moldavija. Kishinev, 23 avgusta, 1945, 3.

¹¹³ ANRM. F. 2856, inv. 1, dos. 66, f. 82.

¹¹⁴ KONSTANTINOV 1966, 65.

¹¹⁵ Denumirea se va păstra până în 1991, când va primi denumirea „Ionel”, în 2010 denumirea este schimbată în „Giovanni Prima”, GĂLKA 2010, 12.

¹¹⁶ KIȘHINEV 1984, 113, 143, 328.

(amenajarea, iluminarea și abonarea la linia telefonică). Considerăm că istoria străzii are o legătură directă cu comunitatea bulgară stabilită în Chișinău încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În procesul de studiere a str. Bulgare nu trebuie să trecem cu vederea acest fapt. Este evident că, în prima jumătate a secolului al XX-lea, fața etnică a străzii a fost schimbată de comunitatea iudaică stabilită pe porțiunea care se afla în partea veche a orașului. Drept dovadă a acestui fapt servesc numele evreiești ale proprietarilor caselor și existența sinagogii în această porțiune a străzii. Cu toate acestea, în Chișinău a rămas un număr neînsemnat de bulgari, care se ocupau cu grădinăritul. Trebuie de menționat că, în toată istoria sa, str. Bulgară cu biserica „Adormirii Maicii Domnului”, cu clădirile din sec. XIX și XX care funcționau ca grădinițe, școli, hoteluri, uzine și fabrici, chiar cu Piața Centrală care se afla în inima sa, a fost și este o parte componentă a Chișinăului istoric. Tot aici, credem necesar să constatăm că, schimbarea denumirii străzii în perioada interbelică nu a influențat structura și funcționarea ei. Totuși, în concluzie considerăm actuale câteva rânduri din perioada interbelică, ce se refereau la schimbările denumirilor străzilor Chișinăului. „Problema denumirii străzilor nu se va tranșa definitiv la Chișinău, decât în urma unei examinări serioase a ei de către toți cunoscătorii trecutului orașului, care se vor călăuzi de principiile: înapoierea la vechile denumiri istorice, înlăturarea completă a denumirilor politice și înlesnirea posibilă a situației actuale”¹¹⁷.

ZUSAMENFASSUNG

DIE „STRADA BULGARA” (BULGARISCHE STRASSE) - EIN KONSTITUTIVER BESTANDTEIL DES HISTORISCHEN CHIȘINĂU

Die Bulgaren Moldovas sind integraler Bestandteil der polyethnischen Bevölkerung der Republik und stellen nach der Schaffung unabhängiger Staaten mit einer Demokratie neuen Typs eine der größten Diasporas dar. Spuren dieser Ethnien sind sowohl in der Stadt *Chișinău* als auch in Gesamtbesarabien unübersehbar. Genauso aktuell wird die Erforschung dieser Aspekte auf der Ebene europäischer Interessen, wenn es einerseits um den Schutz ethnischer Werte und des kulturellen Brauchtums ethnischer Gruppen geht, andererseits um die Wahrung der Integrität einer polyethnischen Gesellschaft.

¹¹⁷ Din trecutul nostru. Chișinău, Nr. 8-9, 1939, 91.

Das Forschungsobjekt ist die Strada Bulgara als kulturelles Erbe des bulgarischen Viertels und seine historische Entwicklung im Verlaufe zweier Jahrhunderte. Es ist bekannt, dass die bulgarische Präsenz in bessarabischen Städten wie Bender, Bolgrad und Ismail bereits auf das Ende des 18. Jh. zurückgeht. Insbesondere in *Chişinău* hat sich in der Folge individueller Migration wohlhabenderer Bulgaren eine große Diaspora transdanubischer Emigranten gebildet. Die Daten des Nationalarchivs der Republik Moldova zeigen, dass zwischen 1790 und 1810 741 Personen beider Geschlechter sich hier aufhielten. Insofern sie eine typische soziale Kategorie des urbanen Raumes darstellte, war die bulgarische Stadtbevölkerung komplex zusammengesetzt, wobei der größte Teil aus Bauern bestand, Nachkommen des Kleinbürgertums, gefolgt von Adeligen, während der Anteil anderer Bevölkerungsschichten unbedeutend war. Der hohe Anteil an Urbanisierung der Bulgaren war eine Folge der zaristischen Kolonisierungspolitik, im Rahmen derer in Bessarabien besonderer Wert auf die Entwicklung der bevölkerungsarmen Steppe des Bugeac gelegt wurde. In *Chişinău* haben die Bulgaren sich in einem Teil der Altstadt niedergelassen. Bis dahin hatten die Straßen keine Bezeichnungen, sondern wurden entsprechend des Plans vom 25. Juni 1823 in Sektoren aufgeteilt, welcher vom Provinzarchitekten Mihail Ozmidov ausgearbeitet worden war. Nach Erstellen des Generalkonstruktionsplans vom 9. August 1934 von Nicolae I bekam das Viertel, wo sich die Bulgaren niedergelassen haben, die Bezeichnung „Bolgarschaia“. Im Zusammenhang mit der Herkunft der Bezeichnung der Straße bestehen in der Historiographie unterschiedliche Meinungen.

So schreibt Gheorghe Bezviconi im Kontext seiner Beschreibung der Sf. Gheorghe (Heiliger Georg)-Kirche, dass diese eher „bulgarische Kirche“ hieß und von hier aus auch die Straße „Bulgareasca“ genannt wurde. Stefan Ciobanu schreibt seinerseits, dass die Bezeichnung der Straße sich mit dem Dasein der Bulgaren eingebürgert hat, die 1808 aus dem bulgarischen Dorf Fileba jenseits der Donau gekommen sind. Diese Hypothese wird auch von P. Constantinescu-Iaşi unterstützt, der, sich auf Archivmaterialien stützend, zeigt, dass diejenige in *Chişinău* eine der ältesten und größten bulgarischen Kolonien in Bessarabien war, was durch den Fakt bestätigt wird, dass ein Teil der Altstadt bis heute „mahalaua bulgărimi“ genannt wird - heute trägt

auch eine der neuen Hauptstraßen diesen Namen. In Verbindung damit schreibt V. Vasilache, dass diese Straße eine der ältesten der Stadt ist und ihre erste Erbauung in den Jahren 1795-1815 begonnen hat, mit dem Ziel den Teil der Stadt, der „Galbină“ hieß (deren unterer Teil in den Bereich der zukünftige A. Mateevici-Straße übergeht), mit den Höfen der bessarabischen Bulgaren zu verbinden, zu deren Ehren sie so benannt worden war. Gehen wir davon aus, dass diese letzte These diejenige ist, die der Realität am nächsten kommt, da die Quellen uns zeigen, dass ein wichtiges Element die zahlreichen transdanubischen Kolonien sind, die in *Chişinău* gegründet worden sind. In der zaristischen Epoche erstreckte sich die Strada Bulgara von der Sf. Gheorghe-Kirche bis zum (armenischen) Zentralfriedhof. 1851 hat der Stadtplaner Ivan *Zauşkevici* die Straßen in vier Sektoren unterteilt. In Folge dessen reichte die Strada Bulgara bis in Sektor IV. Nach 1918 hat die Straße für kurze Zeit diesen Namen behalten, jedoch wurden am 29. Februar 1924 entsprechend einer Anordnung des Innenministeriums alle Straßen umbenannt. Derart wurde die Strada Bulgara zur Strada „Generalului Dragalina“, zu Ehren des Generals Ioan Dragalina (1860-1916), welcher im Ersten Weltkrieg in einer Schlacht im Jiul-Tal in Siebenbürgen umgekommen war. Nach 1944 haben die sowjetischen Machthaber die Bezeichnung Strada Bolgarskaia wiederhergestellt, welche sich bis heute erhalten hat. In dieser Zeit hat die Straße verschiedene Umbauten erlebt. Um den zentralen Markt in zwei Teile zu teilen, wie es bis dato der Fall war, wurde der Zugang von der Lenin-Straße (inzwischen Stefan cel Mare) durch einen fünfstöckigen Wohnblock verschlossen, der von deutschen Gefangenen gebaut wurde. Nach 1989 hat sich auf Seiten der Sf. Gheorghe-Kirche die Straße verkürzt, weil dieser Teil in strada Sf. Gheorghe verwandelt wurde.

Bibliografie:

- BARTENEV, P., 1862. *Pushkin v Juzhnoj Rossii. Materialy dlja biografii*, Moskva.
- BEZVICONI, Gh., 1936. *Semimileniul Chişinăului*. In: *Din trecutul nostru*. Chişinău, № 31- 34.
- BOSENKO, G., 2009. *Zodchij Valentin Vojcebovskij*. In: *Kishinevskij obozrevateli*. Chişinău, № 43, 6.
- CAZACU, P., 1921. *Chişinăul*. In: *Viaţa Românească*, Iaşi, № 8, 264-275.
- CEASTINA, A., 2009. *Aspecte noi privind arhitectura din Basarabia în prima jumătate a secolului XIX*.

- In: Arta. Arte vizuale, Arte plastice, Arhitectură. Chișinău, 82-87.
- CHIȘINĂUL, 1996. *Chișinăul în 1941*. Ediție îngrijită de Dinu Poștarencu, Chișinău.
- CIOBANU, Șt., 1925. *Chișinăul*, Chișinău.
- COLECȚIUNEA, 1920. *Colecțiunea hotărârilor Dumei orașului Chișinău. Obligatorie pentru locuitorii orașului Chișinău*, Chișinău.
- CONSTANTINESCU-IAȘI, P., 1931. *Noi contribuții la bulgari și români în secolul XIX*. In: Arhiva, Iași, Anul XXXVIII, Ianuarie, 1931, 7-19.
- DICȚIONAR, 1996. *Dicționar explicativ al limbii române*, București.
- DOLGORUKOV, P., 1998. *35-yj god moej zbizni ili dva dni vjodra na 363 nenastija. Kishinjov. 1822 g*. In: *Pushkin v vospominanijah sovremennikov. 3-e izd., dop. SPb.. T. 1-2, c. 344-354*.
- DRAGALINA, V., 2009. *Viața tatălui meu, generatul Ioan Dragalina*. București.
- DRAGNEV, D., NICHITICI, A., SOVETOV, P., 1982. *Moldova în epoca feudalismului*, Chișinău.
- DUMINICA, I., 2011. *Așezămintele domnitorilor Țării Moldovei pentru imigranții bulgari între anii 1790-1810*. In: Conferința științifică: „Politici europene de cercetare și inovare: cooperare, idei, oameni și capacități” Științe umanistice și sociale, 26-27.
- EȘANU, A., EȘANU V., 2005. *Chișinău, vatră de cultură și civilizație românească*. In: Destin românesc, Chișinău. 3 (15), 31.
- GÂLKA, O., 2010. *Kak Ionel prevratilsja v Giovanni*. In: BusinessClass. Chișinău. Apreli, 2010, №43, 12-13.
- GORCHAKOV, V., 1998. *Vyderzhki iz dnevnika ob A.S. Pushkine*. In: *Pushkin v vospominanijah sovremennikov. 3-e izd., dop. SPb. T. 1-2, 229-263*.
- GOROD, 1868. *Gorod Kishinev v 1843 g*. In: *Zapiski Bessarabskogo Statisticheskogo Komiteta. Kishinev, Tom III, 45-101*.
- HALIPPA, I., 1902. *Dokumenty XVII - XVIII vv. kasajušiesja votchiny sela Bujukani, nyne predmestija goroda Kishineva*. In: *Trudy Bessarabskoj Gubernskoj Uchjonoj Arhivnoj Komissii. Kishinev, T. II, 288-292*.
- HALIPPA, I., 1899. *Gorod Kishinev vremen zhizni v nem Aleksandra Sergeevicha Pushkina 1820-1823 gg., Kishinev*.
- HALIPPA, I., 1900. *Materialy dlja istorii Kishinjova v XVI - XVIII vv.* In: *Trudy Bessarabskoj Gubernskoj Uchjonoj Arhivnoj Komissii. Kishinev, T. I, 171-260*.
- HALIPPA, P., 1941. *Pe pământul Basarabiei*. In: *Viața Basarabiei. Chișinău. An. X, nr. 8, 93-95*.
- ILLJUSTRIROVANNYJ, 1913. *Illjustrirovannyj Adres-kalendar Bessarabskoj gubernii na 1914 god. God. 32-j, Kishinev*.
- ISTORIJA, 1966. *Istorija Kishineva, Kishinev*.
- JUBILEJNYJ, 1912. *Jubilejnyj sbornik g. Kishinjova, 1812-1912. C. I, Kishinev*.
- JUKOV, V., 1962. *Dinamika rosta i sostav gorodskogo naselenija Kishineva 1812-1861 gg*. In: *Trudy Centralinogo gosudarstvennogo arhiva MSSR. Kishinev. T 1, 172-197*.
- PERVAJA, 1905. *Pervaja vseobwaja perepisi nasele-nija Rossijskoj imperii, 1897 g. III. Bessarabskaja gubernija. Izdanie Centralonogo Statisticheskogo Komiteta Ministerstva Vnutrennih Del, Sankt Peterburg*.
- KIȘHINEV, 1984. *Kishinev. Jenciklopedija. Kishinev*.
- KOHL, I., 1843. *Reizen in Sudruslan, Drezden and Leipzig*.
- KONSTANTINOV, A., 1966. *Kishinev. (Jekonomi-cheskij ocherk), Kishinev*.
- KRASEWSKY, J., 1846. *Wospominania Odessy, Jedessanu, Budzacu, Wilno*.
- LIPRANDI, I., 1866. *Iz dnevnika i vospominanij I. P. Liprandi*. In: *Russkij arhiv. Moskva. Chasti. IV, 1210-1232*.
- LIPRANDI, I., 1873. *Zamechanija na vospomi-nanija F.F. Vigelja*. In: *Iz Dnevnyh Zapisok, Chtenija Obwestva Istorii i Drevnostej, kniga II, Moskva, 24-71*.
- MONITORUL, 1935a. *Monitorul Municipal. Primăria Municipiului Chișinău*. Anul II, Nr. 11, 15 iunie.
- MONITORUL, 1935b. *Monitorul Municipal. Primăria Municipiului Chișinău*. Anul II, Nr. 5, 15 martie.
- MONITORUL, 1935c. *Monitorul Municipal. Primăria Municipiului Chișinău*. Anul II, Nr. 1, 15 ianuarie.
- NESTEROV, T., 2005. *Structura urbană a Chișină-ului până la 1812 și relicele sale arhitecturale*. In: *Arta, Arte vizuale, Arte plastice, Arhitectura. Chișinău, 2005, 41-50*.
- O VODOPROVODE, 1890. *O vodoprovide v Kishineve, Odessa*.
- OBZOR BESSARABSKOI, 1914. *Obzor Bessarab-skoj gubernii za 1913 g, Kishinev*.
- OBZOR DEJATELINOSTI, 1909. *Obzor dejateli-nosti Kishinevskogo gorodskogo obwestvennogo upravle-nija za 1905-1908, Kishinev*.
- OTCHET JEKSPLUATACII, 1913. *Otchet jeksplu-atacii Kishinevskoj Gorodskoj jelektricheskoj stancii za 1912 g*. In: *Vedomosti Kishinevskoj Gorodskoj Dumy, № 64, sentjabri. 1913*.
- OTCHET O DEJATELINOSTI, 1903. *Otchet o dejatelinosti Kishinevskogo Obšestvennogo Gorodskogo Upravlenija za 1902 g. Sostavil gorodskoj sekretari I.V. Zhabovskij, Kishinev*.
- POȘTARENKU, D., 2010. *Populația urbană a Basa-rabiei în perioada 1850-1918*. Teza de doctor în istorie, Chișinău.
- POȘTARENKU, D., 1998. *Străzile Chișinăului. Denumiri vechi și actuale. Chișinău*.

- RECENSĂMÂNTUL GENERAL, 1930. *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*. vol.I, București.
- RECENSĂMÂNTUL POPULAȚIEI, 2006. *Recensământul populației 2004*, vol. I, Chișinău.
- RUGESCU, C., 1942. *Am revăzut Chișinăul*. In: *Viața Basarabiei*. Chișinău. An. XI, nr. 2- 3, 156-159.
- RUGESCU, C., 1940, *Chișinăul*. In: *Viața Basarabiei*. Chișinău. An. IX, nr. 9-10, 633-634.
- SAINCIUC, L., 2000. *Colina antenelor de bruiaj*, Chișinău.
- SAVA, L., 2007. *Aspecte ale mediului urban al Chișinăului la începutul secolului al XX-lea (1900-1918)*. In: *Tyrageția*. Chișinău. S.N. Vol. I (XVI), nr. 2, 267-274.
- SKALIKOVSKIJ, A., 1850. *Opyt statisticheskogo opisaniia Novorossijskogo kraja, C. 1*, Odessa.
- SOBRANIE, 1914. *Sobranie 5 oktjabrja 1905*. In: *Kishinevskoe Uezdnoe Zemstvo. Sbornik postanovlenij Uezdnyh sobranij Kishinevskogo Zemstva*. Ch. III. 1903-1913. Kishinev, 387-389.
- SPISOK, 1907. *Spisok Abonentov Kishinevskoj telefonnoj seti*. Kishinev.
- SPISOK, 1915. *Spisok Abonentov Kishinevskoj telefonnoj seti*. Kishinev.
- STADTPLAN, 1941. *Stadtplan von Kischinew (Chișinău)*. In: <http://oldchisinau.com/streets/Kishinev-german-1941.html> (accesat 24. 09. 2011).
- ȘTICI, I., 2000. *Piața Centrală. 175 ani*, Chișinău.
- STUDII, 1911. *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor, publicate de N. Iorga*. vol XXI, București.
- URUSOV, S., 1907. *Zapiski gubernatora*, Kishinev.
- VASILAKE, V., 2003. *Istoriia kishinevskih ulic. Ulița Bulgară*. In: *Moldavskie vedomosti*. Kishinjeu, 2003, 25 oktjabrja, 6.
- VELITMAN, A., 1899. *Vospominaniia o Bessarabii, Sankt Peterburg*.
- VIGELI, F., 1892, *Zamechanija na nyneshnee sostojanie Bessarabii, pisano v oktjabre 1823 g.*, Moskva.
- ZASHCHUK, A., 1862. *Materialy dlja geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami Generalinogo Shtaba. Bessarabskaja oblasti, chasti II, Sankt Peterburg*.

ANEXE:

Tabel 1. Lucrările de pavare de pe str. Bulgară în anul 1905

Denumirea străzilor	Bortov, pogonov, stânjeni ¹	Suprafața pavării	Costul lucrărilor (ruble)	Costul pavării un stânen patrat
str. Bulgară între str. Podolischaia și Liovschaia	127, 25	210, 50	1224, 52	5, 82
str. Bulgară între str. Liovschaia și Reniischaia	122, 80	200, 40	1156, 72	5, 78
str. Bulgară între str. Reniischaia și Chuznecinaia	55, 70	213, 82	1552, 24	5, 73
str. Bulgară între str. Chuznecinaia și Sadovaia	96, 64	175, 07	1021, 50	5, 83

1 Unitate de măsură pentru lungime, folosită înaintea introducerii sistemului metric, care a variat, după epocă și regiune, de la 1,96 m la 2,23 m.

Sursa: Obzor dejatelinosti Kishinevskogo gorodskogo obșestvennogo upravlenija za 1905-1908 gg. Kishinev: Pечатano v tipografii Ja.N. Perpera. 1909, p. 130-131, 134-135.

Foto 1. Bloc de locuit cu apartamente (începutul secolului al XX-lea). (Din arhiva personală)

Foto 2. Casa individuală (începutul secolului al XX-lea)

Foto 3. Clădirea școlii parohiale pentru fete № 16 (sfârșitul secolului al XIX-lea)

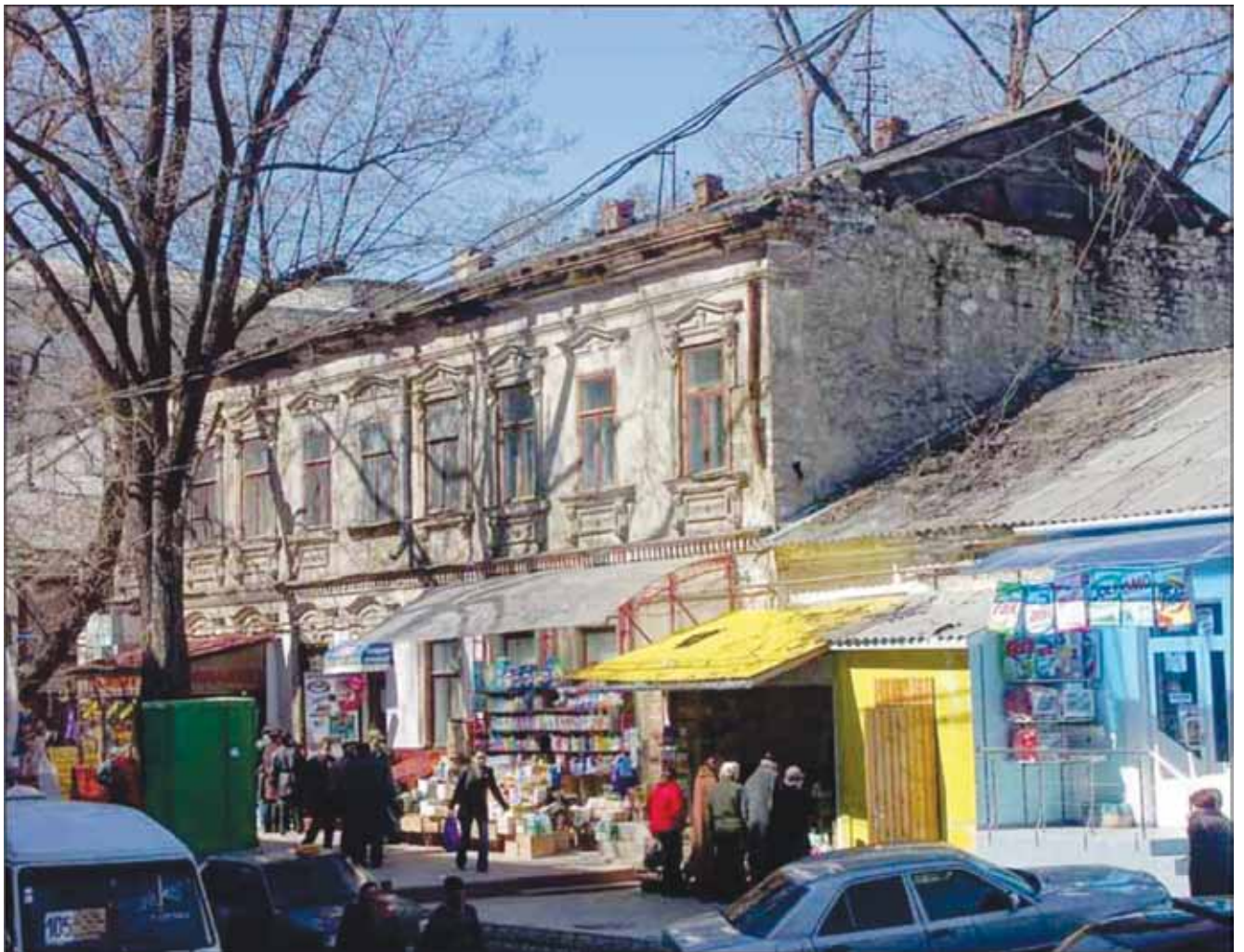

Foto 4. Fostul hotel "Russia" (Sfârșitul secolului al XIX-lea)

ÎN CĂUTAREA IDENTITĂȚII: CHIȘINĂUL ÎN PERIOADA ȚARISTĂ (1812-1918)

Lucia SAVA

Câteva repere conceptuale

Conceptul de *identitate*, frecvent întâlnit în cadrul mai multor discipline, precum: filosofia, antropologia, psihanaliza, științele sociale, analiza discursului etc. este perceput și interpretat, de cele mai multe ori, în strânsă legătură cu domeniul subiectivității, fiind asociat cu *identitatea personală*. În sens restrâns, identitatea personală vizează sentimentul identității, faptul că individul se percepe ca fiind același în timp. În sens mai larg, noțiunea este asimilată unui sistem de sentimente și reprezentări prin care subiectul se singularizează, se individualizează.

În pofida criticilor și a interpretărilor ideologice, noțiunea de *identitate* este foarte actuală, uneori chiar confuză, deținând un rol central în gândirea și cultura umană. Ea include o serie de caracteristici, care definesc singularitatea a ceva și care, în același timp, fac raportarea la *alteritate*. Astfel, identitatea nu se referă doar la individ, ci și la gen sau specie, ea funcționează într-un sistem deschis către celălalt. Identitatea umană, la fel ca și cea culturală sau cea socială, reprezintă o mișcare dinamică de integrare a individualității într-un spațiu simbolic, care permite diverșilor participanți să se recunoască între ei¹.

Din aceste considerente, este foarte important să stabilim în ce măsură *alteritatea* caracterizează *identitatea* și în ce raport se află cu aceasta din urmă. Confruntarea definițiilor de dicționar nu pune la îndoială excluderea reciprocă a termenilor. *Identitatea*, în accepție generală, constă în faptul de a fi identic în fiecare moment cu sine însuși, desemnând starea unui obiect de a fi ceea ce este, de a-și păstra un anumit timp caracterele fundamentale, individualitatea². *Alteritatea*, dimpotrivă, reprezintă caracterul a ceea ce este diferit de un *eu*, ceea ce constituie o entitate aparte, diferită, dar și senzația unui *eu* de a fi un *altul*, de a fi *altcineva*³. Cu alte cuvinte, principiu identitar fundamental, alteritatea definește legătura dintre *Eu (Noi)* și *Celălalt*, regăsindu-se, astfel, în orice raport interuman și în orice discurs asupra ființei. Gradele alterității sunt diferite: de la diferența minimă, până la alteritatea radicală, care îl „împinge” pe *Celălalt* dincolo de limitele umanității,

într-o zonă apropiată fie de animalitate, fie de divin. Într-un sens mai larg, alteritatea se referă la diferența dintre spații, peisaje și ființe, intrând, potrivit opiniei lui L. Boia, în alcătuirea imaginarului geografic, biologic și social ca o componentă esențială.⁴

Identitatea se bazează, deci, pe ideea de permanență și unitate, care exclude diferența, schimbarea, alteritatea. O astfel de receptare a identității, corespunzătoare unei viziuni înguste asupra fenomenului pus în discuție, este specifică întregii gândiri occidentale. Începând cu Parmenide a fost evidențiat caracterul imuabil, de permanență al identității. Filosoful presocratic Heraclit a adus o nouă contribuție la înțelegerea identității ca ceva care se (re)construiește mereu. Argumentarea acestei poziții „nominaliste” se rezumă la următoarele: de vreme ce existența în timp presupune devenirea, ființa umană nu poate rămâne identică cu sine însăși.

Teoria modernă a lui Paul Ricoeur, reprezentată de acel „*soi-même comme un autre*”, sugerează posibilitatea de descoperire a identității în alteritate.⁵ Identitatea de tip “idem” (identitatea cu sine a aceluiași) se definește prin trei criterii: unicitatea sau persistența numerică, similitudinea și permanența în timp. Dintre acestea, anume temporalitatea servește drept liant între stabilitatea identității, care îi conferă persoanei caracter durabil, și ipseitate, înțeleasă ca evoluție imprezvizibilă a sinelui, inevitabil schimbător (identitatea ca subiectivitate). O astfel de abordare a problemei identității personale deschide calea spre o teorie narativă a sinelui, susceptibilă de recuperarea noțiunii de subiectivitate. Identitatea narativă reprezintă, pentru Paul Ricoeur, o modalitate de constituire a identității ca pe o operațiune narativă, implicând, bineînțeles, o raportare la limbaj, definit ca o componentă majoră a subiectivității, căci limbajul are puterea de a ne arăta ființa, de a actualiza auto-dezvăluirea ființei⁶. Luând în considerație aceste două componente ale identității (*idem* sau *mêmeté* și *ipseitate* sau *sineitate*), este evidentă intenția cercetătorilor contemporani pentru analiza identității în strânsă legătură cu ipseitatea, adică cu alteritatea.

În spațiul românesc s-au cristalizat două teorii

¹ MATTEI 2007, 18.

² DIMA, COBEȚ 2007, 878.

³ Ibidem, 54.

⁴ BOIA 2000, 15-16.

⁵ RICOEUR 1990.

⁶ Ibidem, 39.

emblematică pentru înțelegerea identității din această perspectivă, ambele ilustrând paradoxul coexistenței identității și alterității. Prima îi aparține lui Solomon Marcus și oferă trei moduri de a înțelege identitatea și alteritatea: material, structural și interactiv. Identitatea materială se referă la corpul uman ca entitate vizibilă, arătând ceea ce conține acesta. Identitatea structurală este mai profundă, dar mai statornică, ilustrând eterogenitatea corpului la nivel structural, în modul de aranjament al elementelor din alfabetul genetic. În fine, cea mai controversată este identitatea interactivă sau de câmp, care corespunde prin excelență devenirii, caracterului dinamic al identității⁷. Aceasta din urmă își are sursa în interacțiunile cu ceilalți, nu numai cu alte organisme vii, ci și cu tot ceea ce se află în univers. Evident, identitatea sinelui este dată de relația sa cu ceilalți, cu acel alt exterior, capabil de critică, admirație etc., dar la fel de adevărat este că există un conflict intrapersonal, ilustrat de relația cu acest alt interior, necunoscut, descoperit de psihanalisti. Astfel, suntem în drept să vorbim despre două tipuri de identitate: o identitate construită în afară, *au dehors*, și o identitate construită în interiorul ființei, *au dedans*. Acestea corespund celor două tipuri de identificare stabilite de Claude Dubar: identificări atribuite de alții, numite și “identități pentru celălalt”, și identificări revendicate de sine însuși, adică “identități pentru sine”⁸. A doua viziune asupra fenomenului identității este cea propusă de teoreticianul și criticul Sorin Alexandrescu. Este vorba despre o tipologie a identității care cuprinde patru posibile variante de înțelegere a acesteia:

- a) Mereu el însuși și mereu același, identitatea ideală, o utopie pozitivă, romantică;
- b) Nici el însuși, nici același. Acest tip de identitate anunță pierderea totală a identității și constituie o utopie negativă, o negare sinucigașă a oricărei valori proprii;
- c) Mereu el însuși, dar nu mereu același, o identitate cu trăsături generale de continuitate la un nivel superior, dar cu discontinuități și rupturi la nivel inferior, ceea ce Sorin Alexandrescu numește o analiză pluralistă, o imagine de sine nuanțată, lucid afectuoasă. Este tipul de identitate pentru care optează inițiatorul tipologiei;
- d) Mereu același, dar nu și mereu el însuși, un tip

de identitate înțeleasă ca rezultat al unui act violent, conducând la o imagine falsă⁹.

Aceste patru ipostaze ale identității confirmă ideea despre friabilitatea și ambiguitatea identitară a ființei umane, și, paralel, explică imperfecțiunea funciară a eului. Cele două funcții ale societății: *de integrare* și *de umanizare*, pun problema etică a alterității, a raportului individual dintre *Eu* și *Celălalt*, raport care este analizat în termeni de conflict. Dincolo de a indica acest conflict între individ și societate, alteritatea se referă la un întreg ansamblu de diferențe: spații și peisaje diferite, ființe diferite, societăți diferite, fapt care l-a determinat pe Lucian Boia să definească alteritatea drept una din structurile arhetipale susceptibile să acopere esențialul unui imaginar aplicat evoluției istorice. *Celălalt* este, cel mai des, o persoană sau o comunitate adevărată, observată însă prin grila imaginarii. În afara *celuilalt* real, reluat și deformat de imaginar, există un *celălalt* pur fictiv. Indiferent de aceasta, mecanismul alterității rămâne întotdeauna același: proiectarea asupra *Celuilalt* a propriilor noastre fantasmă și dorințe.¹⁰

Dualitatea reprezintă deci dimensiunea existențială a omului ca subiect și se manifestă în relația de dialog Eu-Tu, percepută ca eveniment ontologic. Adică, omul se percepe pe sine ca subiect, nu în interioritatea Eului, și nici în cea a lui Tu, ci în relația de intersubiectualitate pe care o întreține cu altul, iar prin altul, și cu sine însuși. Anume prin *acest Tu*, aflat atât în exterior, cât și în interior, *Eu* poate să-și realizeze dualitatea ființei sale și să-și conștientizeze propria alteritate, să se cunoască pe sine ca fiind *Același* și totodată *Altul*. Cu alte cuvinte, *Altul* ar fi imaginea din noi care ne scapă, a celui ascuns în profunzimile ființei sau, cum îl numește Henri Wallon, „*ce fantôme d'autrui que chacun porte en soi*”. Această dedublare internă este considerată, în plan psihologic, o diferențiere care reprezintă una din dimensiunile identității personale și pune problema legăturilor existente între unitatea/diversitatea sinelui constituit din identități multiple.

Analizând problema identității colectivităților umane, observăm că ea este în strânsă analogie cu cea a identității personale, discutată de John Locke, David Hume și mulți filosofi contemporani (David Lewis, Bernard Williams, Derek Parfit, Sydney Shoemaker etc.). Reciproc, anumite aspecte ale identității personale își au echivalenții în identitatea colectivă.

⁷ SOLOMON 2002, 84-90.

⁸ DUBAR 2003, 9.

⁹ CIOBANU 2008, 86-89.

¹⁰ BOIA 145.

Pe scurt, este imposibil să vorbești de una fără sa o iei în seamă pe cealaltă.

Dificultățile întâlnite în conceperea identității personale au făcut ca mulți filosofi postmoderni, aflați în principal sub influența lui Michel Foucault, să considere conceptul ca fiind imprecis, vag și incoerent. Cu toate acestea, după 1990 s-a observat o revenire în forță a interesului față de identitate și față de o apropiere între cele două forme, *identitatea personală* și cea *națională*. Dintre aspectele comune ale celor două forme de identitate, afirmă Kolakowski, prima este *substanța* sau *spiritul* (aspectul nonmaterial al personalității) și problema raportului acestuia cu trupul. Acest raport este definit în mod diferit, în funcție de doctrina adoptată – monism idealist, dualism. Identitatea personală a fost definită, în măsura în care spiritului i s-a recunoscut (în forma idealist monistă sau dualistă) o realitate autonomă, în raport cu acesta din urmă¹¹.

Identitatea personală necesită nu numai conștiința trecutului personal, ci și, în egală măsură, o atitudine față de viitor: o anticipare conștientă, de regulă, colorată de o varietate de emoții, speranțe, temeri, incertitudini, bucurii sau disperări. Astfel, criteriul tradițional al memoriei este scindat în două criterii distincte, unul corespunzător trecutului, celălalt – viitorului.

Sub acest aspect, identitățile sunt construite și reconstruite (după modelul instrumentalist)¹², ele nu se găsesc în interiorul a ceva, ci se constituie ca o funcție a diferențelor în cadrul unui sistem sau în cadrul societății.

Prin urmare, *identitatea socială* este acea identitate care îi este acordată individului datorită locului, funcției, rolurilor, statutului care îi revin în societate. Este o sinteză dinamică, ce implică armonie și disonanțe, exprimate prin faptul că individul reușește să transcendă identitatea socială și rolurile care i se impun, să integreze noi funcții, noi comportamente.

Conform opiniei lui Norbert Elias, nu există individ fără grup, fapt care presupune că individualitatea este rezultatul unui proces istoric de lungă durată, care nu se produce independent de o anumită organizare și diferențiere a societății.¹³

Identității sociale i se asociază o serie de obligații,

¹¹ KOLAKOWSKI 2003, 7-17.

¹² Atunci când cuvântul "identitate" devine un concept-umbrelă în științele sociale, el are deja sensul de „construcție”. Termenul de „identitate” este impus în uz prin lucrarea lui Erik Erikson, 1968, 37.

¹³ ELIAS 1985, LIV-LXVI.

îndatoriri, așteptări, care sunt impuse individului în funcție de rolurile sociale pe care acesta este nevoit să le îndeplinească sau pe care și le asumă în mod voluntar. Totodată, identitatea socială este legată și de statutul individului în societate. Ea se referă la anumite modele culturale și comportamentale, la norme de acțiune și de gândire. Cu alte cuvinte, identitatea socială este punctul de intersecție care-l definește pe individ în societate, care îi conferă acestuia calități umane, culturale.

Si, în final, câteva interpretări privind problema identității etnice și a identității naționale. Esențial în definirea conceptului de *etnie* este faptul că existența acesteia se sprijină pe existența unui nume comun, a unei limbi și a unor instituții comune, a unei istorii comune, și care este însoțită de conștiința propriei identități, adică a diferenței față de alte grupuri. Este o comunitate afectivă, a cărei solidaritate nu este dată de dimensiunea politică-civică, cum este cea de *națiune*. Ea nu se întemeiază pe un proiect politic comun, ce vizează emanciparea față de o anumită ordine politică. Indivizii grupului respectiv se identifică între ei pe baza unei genealogii comune, fie ea reală, mitică sau imaginară. *Identitatea etnică* este dată de setul comun de valori, de mituri, de comunitatea de destin și istorie în jurul căreia s-a constituit grupul respectiv. În esență, o *etnie* este o comunitate întemeiată pe o istorie și o genealogie comună, pe valori culturale și morale împărtășite, pe o comunitate de limbă și pe voința de a o menține. Cu alte cuvinte, *etnia* se definește prin două dimensiuni : comunitatea istorică și specificitatea culturală¹⁴.

Considerată ca fiind un fenomen prin excelență modern¹⁵, *identitatea națională* poate fi definită și în prezent, ca fiind o organizare socială omogenă, o societate marcată de mobilitate socială, un egalitarism, cel puțin, relativ, o industrializare și o organizare a muncii mai degrabă semantic-comunicativă decât fizică, o educație standard comună, o cultură standard comună.

Mentalitate și identitate națională în Chișinăul țarist

Din punct de vedere istoric, naționalismul ca doctrină politică legitimată și conceptul de identitate etnică ca unul dintre elementele constitutive ale acesteia apar ca rezultat al Revoluției Franceze și coincid cu perioada în care Basarabia este detașată

¹⁴ DUNGACIU 2004, 200.

¹⁵ GELLNER 1997, 197; HOBBSAWM 1998, 217.

de la Principatul Moldovei de către Rusia Țaristă¹⁶. Astfel, Basarabia era izolată de restul Europei chiar în perioada când ideea națională, a identității etnice și a mândriei de a aparține la o comunitate cu aceeași limbă, cultură, tradiții și dreptul fiecărei colectivități de acest fel de a crea un stat propriu câștiga din ce în ce mai mult teren în Europa. Această situație a determinat, în esență, apariția cu întârziere a conștiinței naționale la românii basarabeni, în sensul de conștiință politică¹⁷. Au existat, de asemenea, alți factori, care potrivit concepției istoricului I. Cașu, au contribuit la fenomenul menționat: rata redusă de urbanizare a populației locale¹⁸, analfabetismul în masă, lipsa unei limbi standard de comunicare, lipsa presei în limba română, elemente considerate de unii autori indispensabile pentru apariția unei „comunități imaginate”, precum este națiunea¹⁹. Pe de altă parte, un factor care de obicei a declanșat procese de diferențiere etnică în alte regiuni – colonizarea cu elemente străine – a avut un impact redus asupra basarabenilor. Spre deosebire de alte provincii românești înstrăinate (de exemplu, Transilvania), unde exista o diferențiere religioasă clară, în Basarabia rusească majoritatea coloniștilor – ruși, ucraineni, bulgari – aveau aceeași confesiune religioasă, creștină ortodoxă, fapt care nu a generat din partea populației locale o percepție acută că cei veniți erau absolut străini, respectiv, nu prezentau alteritatea absolută²⁰.

După anexarea la Imperiul Rus, consemnată prin Tratatul de pace de la București (28 mai 1812), teritoriul Basarabiei este marcat de schimbări importante cu caracter social-politic, economic și cultural. În noua conjunctură politică, Chișinăul a fost ales ca și capitală a Basarabiei, fiind preferat de către mitropo-

litul Gavriil Bănulescu-Bodoni, însărcinat cu organizarea administrativă a regiunii dintre Prut și Nistru.²¹

Creație a epocii țariste, din punctul de vedere al formei și al exteriorului, orașul îndreptățește pe deplin aprecierile privind modalitățile de alegere a capitalelor pe considerente de convenabilitate: atât în ceea ce privește condițiile de aprovizionare cu mărfuri, în legătura cu administrația provinciei și în menținerea securității, dar și în alegerea capitalei pe considerente de strategie.

În acest context, trebuie menționat faptul, că înainte de 1812, Chișinăul era un oraș tipic românesc, un orașel de periferie, cu un număr redus al populației, un „*târgușor de puțină însemnătate*” din ținutul Lăpușnei, având o populație compusă, potrivit afirmației lui D. Cantemir, „*din creștini, armeni și jidovi*”²² și fiind cârmuit de un șoltuz și mai mulți pârgari, cum se obișnuia în toate orașele Moldovei.

Această imagine a orașului ca fiind „un sat mare, murdar și prost cu patru sau cinci case de piatră” (după cum s-a exprimat generalul P. Kisseleff față de țarul Alexandru I în 1816)²³, se păstrează până în anii '30 ai secolului al XIX-lea; din 1834, când a fost aprobat noul plan de reconstrucție de guvernatorul Feodorov, care includea și proiectul noilor străzi în capitală, începe o nouă etapă de dezvoltare a orașului. Conform acestui plan, ca și majoritatea marilor orașe ale Imperiului Rus, Chișinăul ocupa un teritoriu întins, iar clădirile erau despărțite între ele prin străzi, grupate în cartiere.

Astfel, datorită noii conjuncturi politice, Chișinăul devine pe parcursul secolelor XIX-XX metropola unei provincii mari; el cunoaște, cu concursul autorităților rusești, conform opiniei lui Șt. Ciobanu, o dezvoltare vertiginoasă pe cale pașnică și artificială, caracterizată prin rivalitatea dintre cele două culturi:

¹⁶ Un studiu interesant despre particularitățile identității naționale a basarabenilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au realizat istoricii I. Șarov și A. Cușco: *Identitatea națională a basarabenilor în istoriografia rusă din secolul XIX* // Basarabia: dilemele identității, Iași, 2002. Autorii îl citează pe A. Pippidi (*Identitate etnoculturală în spațiul românesc. Probleme de metodă...* volum îngrijit de Al. Zub, Iași, 1996, p. 56-79), care identifica mai mulți factori în definirea identității, printre care: 1) numele național propriu; 2) limba națională; 3) comunitatea de religie; 4) apariția unei istoriografii naționale; 5) unitatea politică, implicit existența unui stat național/etnic propriu; 6) o identitate culturală bine definită și dezvoltată. Totodată, referindu-se la situația din Basarabia, istoricii menționați consideră, că dacă primii trei factori sunt caracteristici locuitorilor autohtoni ai acestei provincii, despre ultimii trei factori nu poate fi vorba în condițiile Basarabiei de atunci.

¹⁷ CAȘU 2000, 118.

¹⁸ CIOBANU 1992, 25.

¹⁹ CAȘU 2000, 118.

²⁰ Ibidem.

²¹ Motivul pentru care Chișinăul a fost preferat altor orașe, cum ar fi, Tighina sau Căușeni, care aveau la începutul secolului al XIX-lea peste 700 de întreprinderi comerciale, este evident, dacă ținem cont de opinia protoiereului Petre Kunițki, primul rector al Seminarului Teologic din Chișinău, citat de Ștefan Ciobanu: „Orașul Chișinău este cel mai potrivit pentru reședința ocârmuirii regionale sau guberniale și pe motivul că el se găsește în mijlocul regiunii și de aceea că el, pe de o parte, are destul lemn și piatră pentru clădiri, iar, pe de altă parte – stepă largă și apă de izvor, precum și aer curat, din care cauză acest oraș este mai populat decât celelalte orașe de aici. În el, ca și în orașul Bălți sau Fălești, se fac iarmaroace mari, unde angroșiștii cumpără cirezi mari de boi și de cai și o mulțime de piei și de lână, și le exportează cu mare folos în ținuturile austriace și nemțești.” CIOBANU 1996, 21.

²² NISTOR 1991, 104.

²³ CIOBANU 1996, 23.

cea românească veche și cea rusească nouă, din care iese învinsă cea dintâi.²⁴

Considerat ca fiind „unul dintre cele mai mari orașe ale Europei”²⁵, dar și un adevărat oraș „gubernial”²⁶, Chișinăul pare că se aseamăna izbitor de mult cu Constantinopolul, „oraș somnoros și apatic”²⁷, unde viața publică este supusă de multe ori unor grele încercări, cum ar fi: asigurarea cu produse alimentare, transportul public, creșterea criminalității etc.

În pofida eforturilor autorităților ruse de a reconstrui orașul, Chișinăul nu prezenta la mijlocul secolului al XIX-lea nimic din comoditățile orașelor europene, nici din punct de vedere al culturii, nici în ceea ce privește condițiile de trai ale locuitorilor săi. Străzile orașului nu erau pavate, sistemul de salubritate lipsea cu desăvârșire, aprovizionarea locuitorilor cu apă se realiza la fântâni și cișmele, iluminatul se făcea cu opaițe și felinare. În aceste condiții, populația ducea o viață izolată, „de coloniști” (conform mențiunilor polonezului Kraszewsky, de la 1843)²⁸, adeseori fiind nevoită să se adapteze la specificul local, să învețe limba și obiceiurile.

Sub aspect demografic, dacă în primii ani de după anexare, orașul Chișinău avea în jur de 10-12 mii locuitori²⁹, numărul locuitorilor orașului a crescut rapid, astfel încât problema demografică devine una actuală pentru începutul secolului al XX-lea; aceasta în condițiile în care Chișinăul era orașul cu cei mai mulți locuitori ai provinciei Basarabia și unul dintre cele mai populate orașe ale Imperiului Rus³⁰.

Ca și alte capitale, orașul Chișinău a jucat rolul de creuzet, atrăgând imigranți din diverse locuri, cu diverse limbi materne, diverse obiceiuri și moravuri și din diferite clase sociale. Acest fenomen era unul aparent „normal”, în condițiile politicii de rusificare și de deznaționalizare, urmărită de autoritățile țariste. Acestea au atras recruți eterogeni, în primul rând, din

provinciile statului ce se aflau sub stăpânirea guvernului din capitală, dar și din regiuni de dincolo de frontierele statului.³¹

Din punct de vedere etnic și social, orașul Chișinău devine, de asemenea, în scurt timp, destul de eterogen. Imediat după 1812 autoritățile țariste aveau să-i dea importante privilegii comerciale, fapt care nu a făcut decât să împetrițeze populația și să producă o adevărată explozie demografică. Încă în 1817, călătorul englez W. McMichael, care a trecut prin Chișinău, referindu-se la componența etnică a orașului, menționa, că: „Printre mulțimea ciudată, deosebei pe ofițerul rus trecând iute în droșca-i ușoară, pe frumosul și voinicul țăran moldovean, contrastând cu soldatul împărătesc cu trăsăturile de calmuc, puțini turci, din pătura cea mai de jos, și mulți armeni, așa de numeroși aici, că ocupă o stradă întregă. În mijlocul norodului ședeau zarafii evrei, cu măsuțe înaintea lor, pe care erau răspândiți zecchini de Veneția, galbeni olandezi, fonduchi, stamboli și alte feluri de aur turcesc, amestecat cu greoaia aramă a copeicilor rusești.”³²

Aceeași opinie o împărtășește și medicul german I.H. Zucker în anul 1831: „Poate că niciun oraș din localitățile vestice ale Europei nu prezintă un așa de izbitor amestec de națiuni ca Chișinăul... Murdarul ovrei polonez și elegantul rus, țăranul moldovean și armeanul negustor, grecul, cazacul, un grup de țărani bulgari și o bandă de țigani nomazi, funcționarul

²⁴ Ibidem, 22.

²⁵ Ibidem, 35.

²⁶ Ibidem, 37.

²⁷ DRAGNEV, PÂSLARIUC, CAȘU 2000.

²⁸ CIOBANU 1996, 33-34.

²⁹ Ibidem, 21.

³⁰ JUKOV 1975, 130. Conform afirmațiilor istoricului V. Jukov, în anul 1897 orașul Chișinău se situa pe locul 14 printre orașele europene ale Imperiului Rus, a căror populație depășea 100 mii de locuitori, după: Petersburg (1,2 milioane), Moscova (1 milion), Odessa (405 mii), Riga (282 mii), Kiev (247 mii), Harkov (174 mii), Vilnius (155 mii), Kazani (130 mii), Saratov (137 mii), Astrahani (113 mii), Rostovpe-Don (120 mii), Ekaterinoslav (113 mii), Tula (115 mii), Chișinău (108 mii).

³¹ *Bessarabia: geograficeski, istoriceski, statisticeski, ekonomiceski, literaturnii sbornik* (pod red. P. Krusevana), 1903, 41. Datele cele mai detaliate și mai exacte, despre numărul și componența populației orașului la răscrucea secolelor XIX-XX le conține Recensământul imperial din 1897. La această dată, județul Chișinău ocupa o suprafață de 3271,9 km², densitatea populației reprezenta 85,47 locuitori/km, iar numărul total al populației județului era de 279 657 persoane, dintre care 144 625 bărbați și 135 032 femei. În orașul Chișinău locuiau în total 108 483 persoane, 56 734 bărbați și 51 749 femei, 1 361 fiind locuitori temporari și 1 813 – străini. Din punctul de vedere al alfabetizării, Basarabia se situa pe poziția 45 din cele 50 de gubernii din partea europeană a Rusiei autocrate. Numărul știutorilor de carte în cadrul populației urbane a Basarabiei reprezenta 32,8%, în timp ce în orașul Chișinău aceștia reprezentau 39,3% din numărul total al populației orașului, 49,1% erau bărbați și doar 28,6% constituiau persoanele de sex feminin (în județul Chișinău doar 20,4% erau știutori de carte). A se vedea, *Pervaia vseobsceaia perepisi naselenia Rossiskoi imperii, 1897 g. III. Bessarabskaia gubernia, Izdanie Centralnogo Statisticeskogo Komiteta Ministerstva Vnutrenih Del*, 1905. Moskva, 1, 14-15. Totodată, Marea Unire a creat condiții favorabile pentru sporirea populației, ca urmare, în anul 1919 orașul Chișinău avea 133 000 locuitori, fiind al doilea oraș (după București) în cadrul României întregite. SCURTU 2001, 20.

³² CIOBANU 1996, 24.

polon și boierul, negustorul german și bărbosul chirigiu rus, toți merg unul lângă altul pe străzile Chișinăului, fiecare cu costumul lui original, fiecare vorbind limba lui și păstrându-și obiceiurile³³.

Mulți călători străini, care au vizitat Chișinăul în prima jumătate a secolului al XIX-lea, atestau creșterea explozivă a orașului: A. Storojenko, Nadejdin, I.G. Kohl, X. Hommaire de Hell, J. Vujić, I. Kraszewski. Ei constatau concomitent și împeștrirea populației. Însă, Chișinăul, în pofida acestui amalgam al populației, păstrează un anumit paradox, bine evidențiat de polonezul Kraszewski (1843): „Totuși, costumele amintesc încă, că tu ești aici și nu în alt loc. Moldovenii, în căciuli de miel, în mantale lungi, grecii în fesuri, bulgarii etc., care se mișcă pe străzi, care stau lângă pragurile caselor cu lulele; mărturisesc că această regiune nu așa de mult este cucerită de așa-zisa civilizație. În rând cu aceste rămășițe ale Orientului, se întâlnește eleganța în frac, comandat la Viena, în mănuși galbene de piele subțire; lângă armeanul bărbier, flașneta cântă ariile lui Donizetti și Bellini, valsurile lui Strauss; în rând cu vânzarea vinurilor basarabene, madame, care a venit direct din Paris, deschide magazin de mode”³⁴. Totodată, același autor constată, că limba dominantă care se aude pe străzi este limba moldovenească, adică cea românească.

Așadar, în pofida încercărilor de a transforma orașul, autoritățile ruse nu au reușit să pătrundă până în rădăcinile capitalei. Dacă schimbările realizate în ceea ce privește aspectul exterior sunt vizibile în lucrările de reconstrucție și de modernizare, în interiorul orașului viața pare că se afla mai puțin sub influența rusă. Încă pe la 1823, referindu-se la locuitorii Chișinăului, F. Vișel, fostul vicegubernator al Basarabiei, afirma, că: „Nimeni din ei nu știa rusește și n-a avut curiozitatea să vadă Moscova sau Petersburgul; din vorbă cu dâșii se putea observa că ei considerau nordul nostru ca o țară sălbatică. În schimb, mulți din ei se duceau la Viena.”³⁵

Caracterul predominant românesc al Chișinăului a fost recunoscut și de scriitorul rus V. Garșin: „Chișinăul este un oraș care nu are nimic rusesc. Pe străzi nu se aude niciodată vorbindu-se rusește, ci numai în yiddiș și moldovenește”³⁶.

Potrivit datelor Recensământului imperial de la 1897, la răscrucea secolelor XIX-XX, populația

majoritară a orașului Chișinău o constituiau evreii, urmați de ruși (împreună cu ucrainenii și bieloruii), și abia în al treilea rând, de către moldoveni-români. Analiza datelor acestuia, efectuată ulterior a demonstrat însă, că rezultatele recensământului în ceea ce privește componența națională a populației Basarabiei nu reflectau veridic realitatea³⁷.

Pe de altă parte, trebuie să ținem cont de mentalitatea epocii, marcată de tendința marilor aristocrați de a-și învăța copiii în mod obligatoriu limba rusă, de a urma școala rusă: „Era ambiția micilor burjuii de a înobilă pe această cale o odraslă, de a face din odorul lor o *barișnia* desăvârșită... Am înțeles de ce aud pretutindeni, pe uliți tineretul vorbind această dulce limbă... Stăpânirea întreprinse cu viclenie rusificarea mamelor...”³⁸.

În aceste condiții, devine importantă atitudinea populației băștinașă față de noul regim politic, față de autoritățile țariste. Este evident, că schimbarea regimului politic n-a fost întotdeauna primită idilic

³⁷ Pentru a evidenția diversitatea populației orașului în ceea ce privește componența etnică și socială, precum și nivelul de instruire am apelat la datele *Recensământului imperial din 28 ianuarie 1897*. Conform acestuia, analizând *componența națională* a populației orașului Chișinău, după criteriul limbii materne, situația era următoarea: pe primul loc se situau evreii, care reprezentau circa 45,93% (49 829 indivizi) din numărul total al locuitorilor orașului (108 483, pentru comparație, în întregul județ Chișinău evreii reprezentau doar 19,48% din numărul total al populației, ceea ce înseamnă că în oraș erau concentrați cu aproximativ 30% mai mulți evrei decât în județ (p. 2-3). Aceștia erau urmați de vorbitorii de limbă rusă (32 722 locuitori, 30,16%, în timp ce în județ rușii, ucrainenii și bieloruii constituiau doar 13,81% din numărul total al populației) și abia pe locul al treilea se situa populația băștinașă, moldovenii, care constituiau 17,58% (19 081 locuitori) în oraș și 62,90% în județ. În afara naționalităților deja prezentate, în orașul Chișinău mai locuiau polonezi (2,99%), nemți (1,17%), bulgari (0,85%), precum și un număr nesemnificativ de armeni (0,34%), greci (0,28%), țigani (0,13%), turci (0,03%), etc.(p. 2-3). În același timp, structurată conform criteriului *confesiunii religioase*, populația orașului Chișinău era divizată după cum urmează: creștinii ortodocși și coreligionarii (*edinoveriții*, conform Recensământului), reprezentau 46,59% (27 136 bărbați și 23 408 femei) din numărul total al locuitorilor orașului, în timp ce această confesiune constituia 76,84% în întregul județ Chișinău. Creștinii erau urmați de evrei la o diferență nesemnificativă (46,31%), 24 630 bărbați și 25 607 femei în oraș și 19,63% în județ. Dintre celelalte confesiuni religioase întâlnite în oraș, mai consistentă apare cea romano-catolică (3,54%), în mare parte compusă din etnicii polonezi, dar se întâlnesc și credincioși de rit vechi (2,05%), luterani (0,89%), armeni gregoriani (0,39%), musulmani (0,18%), cât și alte confesiuni religioase creștine și necreștine (p. 68-69). În ajunul Marii Uniri, în orașul Chișinău populația băștinașă, moldovenii constituiau 30%, evreii – 46,6%, rușii – 9%, ucrainenii – 5,3%, iar celelalte etnii, bulgarii, găgăuzii – 1,5%

³⁸ SADOVEANU 1992, 34.

³³ ZUCKER 1932, 9.

³⁴ CIOBANU 1996, 35.

³⁵ Ibidem.

³⁶ CIOBANU 1941, 9.

în viața socială a individului. Obișnuit cu un anumit confort psihologic și social în cadrul unui sistem social-politic rigid, individul reacționează spontan și negativ la orice schimbare, chiar dacă, privită în timp, schimbarea regimului politic își lasă amprentele asupra mentalității și a vieții cotidiene.

Astfel, atitudinea moldovenilor față de regimul politic țarist, instaurat ca urmare a anexării Basarabiei la Imperiul Țarist în anul 1812, s-a modelat în mare parte sub impactul acțiunilor acestora, fiind o reflecție prin prisma mentalității tradiționale.

În această ordine de idei, „Atitudinea față de ruși a autohtonilor, și mai ales a boierimii, consideră istoricii I. Șarov și A. Cușco, a avut un impact considerabil și asupra evoluției politice a Basarabiei, în particular asupra lichidării autonomiei. Nu poate fi contestat faptul, că organele autonomiei locale basarabene erau privite de autorii ruși ca un factor de natură să accentueze particularismul basarabenilor în cadrul Imperiului Rus. În perioada existenței autonomiei Basarabiei nu se putea, evident, vorbi de un naționalism rus, ci de tendința autorităților ruse de uniformizare a organizării interne a Imperiului³⁹.

Concepția autorilor citați este justificată și de afirmațiile lui A. Zașciuk, care menționează explicit ostilitatea manifestată de basarabeni (se subînțeleg mai ales boierii) față de măsurile rusești și chiar încercările lor de a bloca lucrul funcționarilor ruși, acesta fiind considerat unul dintre principalele impedimente în calea organizării noii provincii de către autorități⁴⁰; opinie împărtășită și de P. Batiușkov, care prezintă poziția autohtonilor față de măsurile rusești în Basarabia ca fiind nu tocmai favorabilă⁴¹.

Constatăm astfel, că reacția autohtonilor nu purta un caracter organizat, ci, în cea mai mare parte, spontan, doar premisele pe care se sprijineau diferite pături erau diverse: în timp ce boierii invocau *obiceiul pământului și legile locale*, țăraniii căutau să-și conserve situația materială și socială atinsă în trecut. De fapt, consolidarea identității autohtonilor ca reacție față de politica guvernului rus era un proces neconștientizat de însăși subiecții săi⁴². Constatări similare celor doi autori sunt făcute și de L. Casso, care are o poziție negativă față de atitudinea moldovenilor: astfel, el arată neîncrederea în autoritățile rusești și tendința de a limita amestecul funcționarilor ruși în viața internă a provinciei și de a

păstra autonomia locală.

Aceeași reacție conservatoare a basarabeianului se va menține și după schimbarea regimului politic țarist. La început, actul Unirii din 27 martie este apreciat „drept un triumf inevitabil al principiului naționalităților, a cărui forță morală și politică nu au putut-o înfrânge episoadele militare și propagandele dușmănoase din răsăritul cotropit sau amăgit, ...drept o manifestare biruitoare a puterii de viață, obârșie a încrederii în sine și în viitor”, „o rază de lumină care mângâie sufletele noastre și trezește nemuritoare speranțe.”⁴³.

Conform opiniei martorilor perioadei, conștiința națională a moldovenilor din Basarabia n-a putut să se manifeste liber sub regimul țarist. Organizarea moldovenilor s-a realizat abia la începutul secolului al XX-lea, când, după exemplul altor naționalități din Rusia, au început să-și însușească metodele și curajul acestora, în ceea ce privește revendicările politice, naționale, economice, culturale, sociale și administrative pentru Basarabia.

Gradul redus de participare politică și perpetuarea modului de gândire tradiționalist – convingerea că lucrurile vor evolua spre bine de la sine⁴⁴, precum și teama de a nu fi anexați la Ucraina sau la Rusa bolșevică, au fost printre cauzele principale ale acestei situații. Promisiunea guvernului de la București de a garanta autonomie locală și angajamentul de a promova reforme sociale și economice radicale, au fost alte argumente convingătoare invocate de unioniști. Totuși, revendicările naționale au fost eclipsate de cele de ordin economic și social⁴⁵. Un alt punct de vedere postulează că atât liderii reacționari, cât și cei revoluționari ai Basarabiei erau împotriva bolșevicilor și a ideii de unire cu România, deoarece ei se temeau, pur și simplu, de instaurarea unui regim politic diferit de cel existent până atunci⁴⁶.

Nicolae N. Alexandri, membru marcant al Sfatului Țării, scria cu referire la influența pe care a avut-o procesul de rusificare asupra mentalității basarabeianului: „geniul slav este geniul care îl caută în permanență pe Dumnezeu, reflectat atât de bine în literatura rusă și care ne-a molipsit și pe noi. Din

³⁹ ȘAROV, CUȘCO 2002, 34.

⁴⁰ ZAȘCIUK 1892, 83.

⁴¹ BATIUȘKOV 1892, 150.

⁴² ȘAROV, CUȘCO 2002, 34.

⁴³ RUS 1996, 287-302.

⁴⁴ CAȘU 2000, 122.

aceste considerente, basarabeianul nu mai este român simplu, ci un român complicat.⁴⁷

Așadar, datorită unor factori subiectivi sau obiectivi, mentalitatea românului basarabeian în perioada din ajunul și de după Unire, rămâne încă destul de refractară la opera de culturalizare a statului român și putem presupune că progresul în ceea ce privește procesul de conștientizare a identității naționale a fost anevoios sau basarabenii înțelegeau diferit, nu prea entuziast, modul de a-și afirma apartenența la națiunea română. Vicisitudinile perioadei, frustrările acumulate au determinat astfel conservarea, dacă nu chiar accentuarea identității regionale: „suntem moldoveni mai întâi de toate, și apoi români”⁴⁸, în detrimentul identității pan-românești.

În concluzie, regimul țarist, instaurat în Basarabia în perioada anilor 1812-1918, a avut consecințe profunde asupra evoluției vieții social-politice, economice, culturale, ideologice a provinciei, și nemijlocit, asupra capitalei. Repercusiunile acestuia sunt profunde, mai ales, asupra mentalității locuitorilor capitalei, din momentul anexării Basarabiei la Rusia Țaristă, conflictul identitar devine o moștenire, ale cărui amprente sunt puternice și în prezent.

Abstract

The study addresses some aspects of the concept of identity and aims to highlight features mentality and national identity of Bessarabia during Tsarist system (1812-1918), with the study case, Chisinau. The analysis of evidence and the events of the period allowed us to note that the Tsarist regime, established in Bessarabia during the years 1812-1918, had profound consequences on the evolution of socio-political, economic, cultural, ideological province, and directly, on capital. Its consequences are profound, especially on the mentality of the inhabitants of the capital, since the annexation of Bessarabia to Tsarist Russia, the conflict of identity becomes a legacy, whose imprints are strong today.

⁴⁷ ȚURCANU 1998, 288.

⁴⁸ LIVEZEANU 1998, 111-157.

Bibliografie:

- BATIUȘKOV, P., 1892. *Bessarabia. Istoriceskoe opisanie*, Sankt-Petersburg.
- BĂRBULESCU, S., 1999. *Din perspectiva alterității*, Ed. Scrisul Prahovean – Cerașu.
- Bessarabia: geograficeski, istoriceski, statisticeski, economiceski, literaturnii sbornik* (pod red. P. Krușevana), 1903. Moskva.
- BOBEICĂ, A., 1992. *Sfatul Țării – stindard al renașterii naționale*, Chișinău.
- BOIA, L., 1997. *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Ed. Humanitas.
- BOIA, L., 2000. *Pentru o istorie a imaginarii*, București, Ed. Humanitas.
- CAȘU, I., 2000. *„Politica națională” în Moldova Sovietică (1944-1989)*, Chișinău.
- KOLAKOWSKI, L., 2003. *On collective identity*, London, Ed. Winter.
- CIOBANU, I., 2008. *Deschideri spre o propedeutică a alterității*. In: *AKADEMOS*, nr. 4(11), decembrie, Chișinău, 86-89.
- CIOBANU, ȘT., 1941. *La Bessarabie. Sa population – son passé – sa culture*, Bucarest.
- CIOBANU, ȘT., 1992. *Basarabia: populația, istoria, cultura*, Chișinău.
- CIOBANU, ȘT. 1996. *Chișinăul*, Chișinău.
- COJOCARU, GH., 2009. *Conștiința istorică, identitate de stat și identitate etnoculturală în Republica Moldova*. In: *AKADEMOS*, nr. 2 (13), iunie, Chișinău.
- DIMA, E., COBEȚ, D., ș. a., 2007. *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, București, Ed. Arc & Gunivas.
- DRAGNEV, E., PĂSLARIUC, V., CAȘU, I., 2000. *Adio secolul XX*. In: *ÎN CAPITALA MAGAZIN*, nr. 2, iulie, Chișinău.
- DUBAR, C., 2003. *Criza identităților. Interpretarea unei mutații*, Chișinău, Ed. Știința.
- DUNGACIU, D., 2004. *Națiunea și provocările (post)modernității*, București, Ed. Tritonic.
- MATȚEI, J.-F., 2007. *Le regard vide. Essai sur l'épuisement de la culture européenne*, Paris, Ed. Flammarion.
- ELIAS, N., 1985. *La société de cour*, Paris, Ed. Flammarion.
- ERIKSON, E., 1968. *Identity: Youth and Crisis*, London, Ed. Pluto Faber.
- GELLNER, E., 1997. *Națiuni și naționalism*, 1983, tr. Adam, Robert, București, Ed. Antet.
- HOBBSAWM, E., 1998. *Națiuni și naționalism din 1790*, tr. Diana Stanciu, Chișinău, Ed. ARC.
- JUNG, C. G., 1994. *În lumea arhetipurilor*, București, Ed. „Jurnalul Literar”.
- JUKOV., V. I., 1975. *Goroda Bessarabii (1861-1900)*, Kishinev.
- KOLAKOWSKI, L., 2003. *On collective identity*,

London, Ed. Winter.

LIVEZEANU, I., 1998. *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, București.

MATTEI, J.-F., 2007. *Le regard vide. Essai sur l'épuisement de la culture européenne*, Paris, Ed. Flammarion.

NISTOR, I., 1991. *Istoria Basarabiei*, Chișinău.

Pervaia vseobsceaia perepisi naselenia Rossiskoi imperii, 1897 g. III. Bessarabskaia gubernia, Izdanie Centralnogo Statisticeskogo Komiteta Ministerstva Vnutrenih Del, 1905. Moskva.

PIPPIDI, A., 1996. *Identitate etnoculturală în spațiul românesc. Probleme de metodă*, Iași.

RICOEUR, P., 1985. *Soi-même comme un autre*, Paris, Ed. Seuil.

RUS, I.-A., 1996. *The roots and Early Development of „Moldovan”-Romanian Nationalism in Bessarabia (1900-1917)*. In: Anuarul Institutului de istorie

„A.D.Xenopol” din Iași, tom. XXXIII, p. 287-302.

SADOVEANU, M., 1992. *Drumuri basarabene*, București-Chișinău.

SOLOMON, M., 2002. *Identitatea și alteritatea sunt de nedespărțit*. In: *Secolul 21: Alteritatea*, nr. 1-7.

SCURTU, I., 2001. *Viața cotidiană a românilor în perioada interbelică*, București, Ed. Rao.

ȘAROV, I., CUȘCO, A., 2002. *Identitatea națională a basarabenilor în istoriografia rusă din secolul XIX*. In: *BASARABIA: dilemele identității*, Iași.

ȚURCANU, I., 1998. *Unirea Basarabiei cu România. Preludii, premise, realizări (studii și documente)*, Chișinău.

Unirea Basarabiei cu patria-mamă. In: *MIȘCAREA*, 30 martie 1918.

ZAȘCIUK, A., 1892. *Materialî dlea geografii i statistiki Rosii. Bessarabskaia oblasti*, Sankt-Petersburg.

ZUCKER, I.H., 1932. *Basarabia*, Chișinău.

Bulevardul Alexandru, Mitropolia (după *Retro Chișinău*)

PAN HALIPPA - UN MOTOR AL IDENTITĂȚII NAȚIONALE

Iurie COLESNIC

Deși a trăit în trei epoci diferite, Pan Halippa a fost un fidel propagandist al ideii naționale – unirea tuturor românilor.

Personalitate legendară. Omul care a făcut pe jos drumul de la Moscova la Chișinău fiind escortat de jandarmi ruși. Tot el a reușit să fie întemnițat în pușcăriile țaristă Butârki din Moscova, în pușcăriile românești Sighet și Gherla și în 11 lagăre sovietice din gulag.

Apropo de această perioadă este legat un banc pe care mi l-a istorisit scriitorul Ion Druță: „În lagăr, când împărțeau bainele și căciulile, lui Halippa nicio căciulă nu-i venea, avea un cap foarte mare și cel care împărțea, îi zice:

– Da ce-i, 'bă, ai fost ministru, de ai un cap așa de mare?

– Chiar ministru am fost, răspuse Halippa și porecla aceasta s-a prins de dânsul.”

Pantelimon Halippa (1.VIII.1883, Cubolta, jud. Soroca – 30.IV.1979, București, înmormântat la Cimitirul Mănăstirii Cernica), fiul unui psalt bisericesc, a învățat mai întâi la: Școala primară din Cubolta, mai apoi la Școala Spirituală din Edineț, după care urmează Seminarul Teologic din Chișinău (1898-1904).

Se înscrie la Facultatea de fizică și matematică a Universității din Dorpat (Iuriev), apoi trece să studieze la Facultatea de litere a Universității din Iași.

Participă la editarea primului ziar românesc din Basarabia – *Basarabia* (1906-1907). Din 1913, în colaborare cu N.N. Alexandri, editează revista și ziarul *Cuvânt moldovenesc*. A fost vicepreședinte al Sfatului Țării și președinte al ședinței din 27 noiembrie 1918 când se votează Unirea Basarabiei cu România fără condițiuni.

După Unire, este numit ministru de Stat pentru Basarabia (1919-1927), ministru al lucrărilor publice (1927), ministru de stat, ad-interim și ministru la lucrări publice și comunicații, ad-interim la Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirii Sociale (1930), ministru de stat (1931, 1933), deputat și senator în Parlamentul Român. În 1950 este arestat și condamnat la doi ani închisoare (Sighet); în 1952 este condamnat la 25 de ani de muncă silnică în Siberia. Amnistiat (1955), apoi condamnat din nou la doi ani închisoare (Gherla).

Scrierile literare le semnează cu pseudonimele P.H., Basarabeanu, P. Cubolteanu; publică la Iași volumul

de versuri *Flori de pârlăoagă* cu prefața lui M. Sadoveanu (1921), unica carte tipărită în timpul vieții. A întemeiat la Chișinău: Universitatea Populară (1917), Conservatorul Moldovenesc, Societatea de Editură și Librărie „Luceafărul”, Societatea Scriitorilor și Publiciștilor Basarabeni (1940). Membru corespondent al Academiei Române (15 octombrie 1918).

Pentru activitate laborioasă a fost distins cu ordinele: „Ferdinand I”, în grad de Mare Ofițer; „Coroana României”, în grad de Mare Cruce; „Serviciul Credincios”, în grad de Comandor; medaliile: „Crucea de Război”, „Peleş” ș.a.

Și ceea ce nu se știa până nu demult este faptul că a fost mason.

Pan Halippa este personalitatea istorică care astăzi are în Chișinău un monument (instalat în timpul guvernării comuniste prin aportul consilierului municipal PPCD, scriitorul Alexandru Corduneanu), o stradă și o piață care-i poartă numele. Există casa pe str. Șciusev care i-a aparținut, clădirea de pe str. Jukovski (azi N. Iorga, 15) unde a locuit până în 1918, fosta clădire a redacției ziarului *Basarabia*, cu sediul pe str. Armenească, 30, edificiul revistei *Cuvânt moldovenesc* și al gazetei cu același nume care avea redacția pe str. Jukovski, 15.

În Chișinău există încă multe locuri legate de memoria acestui distins om politic.

Pe clădirea Academiei de Teatru, Muzică și Arte Plastice este instalat un basorelief lui Pan Halippa, căci aici, în această clădire, el a dirijat, în calitate de președinte, ședințele Sfatului Țării.

Pe strada Pan Halippa a fost instalat un monument și s-ar mai cuveni de ridicat unul la Gara din Chișinău, căci ea îl cunoaște cel mai bine – l-a cunoscut în calitate de ministru, în calitate de refugiat, în calitate de arestat al NKVD-ului și de om care se întoarce din gulag.

Memoriile lui inedite sunt și azi de mare actualitate dând o culoare irepetabilă datelor biografice expuse în rigiditatea formulelor enciclopedice:

1.I.1973

„M-am născut în 1883, la 1 august, deci peste opt luni împlinesc 90 de ani și-mi pare bine că mai sunt chemat să particip la viața obștească a țării.

M-am născut în satul Cubolta, din județul Sorocii. Satul este așezat pe ambele maluri ale râșorului Cubolta, un afluent al Răutului, care se varsă în Nistru. Satul este pomenit cu seliștea lui de prin secolul XVII, lângă podul Dobrii, pe drumul mare

dintre Soroca și Iași și oamenii sufereau mult din cauza caza-cilor, cari băteau acest drum. Ca să scape de năcăzurile acestor năvălitori, satul s-a mutat și s-a dezvoltat mai sus, pe cursul râ-șorului Cubolta, și pe vremea copilăriei mele avea un iaz mare, cu oput și moară de măcinat, care lucra și zi, și noapte pentru satele de primprejur.

Tatăl meu, Nicolae Halipa a fost dascăl de biserică în sat. Învățase carte și psaltichia în Mănăstirea Frumoasa din județul Orheiului. Mama Paraschiva era fiica popii Dimitrie Țapu. Din Vozdu, jud. Sorocii, dar nu știa carte. Învățase din copilărie numai crezul și cele câteva rugăciuni pentru dimineață și sară, pe care le rostea în fața icoanelor și pe care le-am învățat și noi – copiii – în limba moldovenească de la tata și mama. Eu am fost mezinul în casă și am crescut alături de surorile mele Caș-nea și Natașa, căci bădița Vanea era la înalte învățături, teologia la Kiev, iar țâțaca Maria era măritată cu Ion Păduraru din satul Țăplești de pe malul Răutului, unde a fost și secretar comunal.

Am avut o copilărie frumoasă, cum aș dori s-o aibă și alți copii. Casa noastră era pe malul din dreapta a iazului și vara mă scâldam în el cu băieții de două-trei ori pe zi, iar iarna patinam pe catalige sau patine, de se minunau cei mari de istețimea noastră.

Neplăcută mi-a fost învățătura la școala parohială de peste iaz pentru că învățătorul Gheorghe Bârcă și preotul Xenofont Nicolaev ne învățau numai în limba rusă și noi copiii nu înțelegeam nimica. Memorizam cuvinte în rusește, rugăciunile în slavonește și eram mereu pedepsiți cu urecheli, cu bătaia la palmă cu linia și cu ingenuncheri. Singura plăcere o căpătam de Creciun și de Paște, când toată școala ne duceam la curtea cucoanei Anastasia Leonard, care, după ce îi cântam *Boje țarea hrani* și îi declamam și versuri rusește, ne împărțea pachetele cu bomboane.

Limba rusă am deprins-o în Școala Spirituală din Edineț, jud. Hotinului, unde am învățat cinci ani, după care am intrat la Seminarul Teologic din Chișinău. În aceste școli, pe lângă programul liceal, inferior și superior, se preda temeinic „zakon bojii”, adică „legea lui Dumnezeu” și teologia, care ne pregătea pentru slujba de dascăl sau preoți în biserică. Eu popă de biserică nu m-am făcut, deși am terminat seminarul cu note foarte bune.

În anii petrecuți la Chișinău am avut contact cu tineretul intelectual, care se pregătea pentru slujbe civile și eu m-am ispitit să ies din tagma bisericească, deși tata și oamenii din Cubolta mea mereu mă îndemneau să sfârșesc mai degrabă seminarul și să vin popă în sat, ca să le slujesc și să-i spovedesc pe limba moldovenească, pentru că parohul bisericii Xenofont Nicolaev nu-i mulțumea cu rusă și slavonească lui.

Mai mult decât atât. Cu cât mă adânceam în studiile teologice, vedeam că ele nu s-ar potrivi să fiu popă. Mi-ar fi plăcut să fiu agronom. Dar la examenul de la Institutul de agronomie din Alexandria Hersonului n-am reușit: eram slab pregătit în științele naturale și de aceea m-am înscris la Facultatea de studii naturale de la Dorpat (Tartu) în Estonia, unde absolvenții seminarului erau admiși fără examene. Dar studiile mele de la Dorpat au fost întrerupte de prima revoluție rusă din 1905. Eu am luat parte la mișcările studențești și după excludere din universitate, m-am întors la Chișinău, unde în anii 1906 și 1907 am participat la prima gazetă moldovenească *Basarabia*, pe care au întemeiat-o intelectualii moldoveni, în frunte cu Emanuil Gavriliță și la apariția căreia ne-a ajutat Constantin Stere, care a venit special de la Iași. Secretar de redacție a fost întâi Ion Pelivan, unul din inițiatorii mișcării studențești din Dorpat, unde înființase și o

biblioteca secretă cu cărți de istorie și de literatură românească, și eu ca student am citit multe cărți din această bibliotecă. Al doilea secretar de redacție la *Basarabia* a fost poetul român Sergiu Cujbă, fiul d-rului Victor Crășescu (Crașiuc), cunoscut în literatura noastră sub numele de Ștefan Basarabeanu, care emigrase din Basarabia în România. Sergiu Cujbă ne-a fost trimis de C. Stere, ca să ne deprindă mai temeinic cu limba românească literară, dar secretariatul său a fost de scurtă durată, căci poliția rusă l-a dibuit și l-a expulzat din Basarabia. În locul lui S. Cujbă am ajuns secretar eu, căci ceilalți colaboratori ai gazetei erau ocupați în slujbele lor: directorul responsabil al gazetei – Emanuil Gavriliță era ocupat cu avocatura, Ion Pelivan cu magistratura, Nicolae Popovschi (Visterniceanu) cu profesură. Ion Inculeț plecase la Petersburg ca student la fizico-matematică, Iulian Friptu era ocupat cu preoția lui în provincie, Vasile Ouatu și Gheorghe Codreanu erau învățători, Alexie Mateevici, Gheorghe Stârcea și Toader Inculeț erau seminariști și ocupați cu învățătura, iar Mihail Vântu a plecat la Iași și s-a înscris la chimie.

Gazeta *Basarabia* a jucat un rol frumos în trezirea conștiinței naționale a basarabenilor, dar totodată ea a învrăjbit și mai tare administrația țaristă împotriva mișcării noastre. Ca să ne combată, administrația țaristă a început să ne facă greutăți la expediția gazetei, să ne-o confiște la poștă, să-i prigonească pe vânzătorii gazetei pe stradă. Și ca să nu fim singura gazetă moldovenească în Basarabia, adversarii noștri au început să scoată și ei ziarul *Moldovanul*, ca tipăritură favorabilă guvernului și administrației, angajându-l pentru redactarea gazetei pe Gheorghe Madan, un emigrant basarabean, care era artist la Teatrul Național din București. Polemica între cele două gazete a mers până acolo, că *Basarabia* a publicat și marșul național al lui Andrei Mureșanu: *Deșteaptă-te, române!* Pentru acest lucru, gazeta a fost oprită să mai apară. Eu, în prealabil, mai fusesem arestat la Moscova, pentru că participasem la un congres țărănesc din toată Rusia, care încercase să se ție fără aprobarea guvernului. Revoluția fusese învinsă de guvernul Stolâpin și reacțiunea triumfă și se manifesta prin acte de teroare.

În situația creată, eu am stăruit și am obținut pașaport pentru străinătate și m-am oprit la studii universitare la Iași, unde plecase și prietenul meu, institutorul Mihail Vântu. De altfel în vremea aceea și mai târziu au plecat la Iași și la București și alți tineri și tinere la studii universitare. Dar la isprăvirea studiilor ne-am întors în Basarabia numai eu și numai Elena Alistar, doctor în medicină, iar ceilalți au rămas în România.

La Iași eu m-am înscris la Facultatea de litere, zicându-mi că voi avea nevoie de istorie, de literatură și de cultură generală românească, atunci când mă voi întoarce în Basarabia. Am avut ca profesori pe Alexandru Xenopol la istoria românilor, pe A. Philippide la limba română, pe Ilie Bărbulescu la limbile slave, pe Garabet Ibrăileanu la literatură, pe Ion Petrovici la filosofie, pe Ion Simionescu la geografie, Petre Râșcanu la istoria veche și Ion Ursu la istoria nouă. Conducător sufletesc în studenția mea a fost Constantin Stere, care m-a introdus la revista *Viața românească*, unde colaborez cu scrisori din Basarabia, pe care le semnam cu pseudonimul P. Cubolteanu. La Iași am început să scriu și versuri și am fost încurajat de Mihail Sadoveanu și de G. Ibrăileanu, încât în anul 1921 Editura „Vieții Românești” mi-a tipărit *Flori de pârloagă*, o culegere de versuri cu o prefață de M. Sadoveanu, care mi-a apreciat opera foarte elogios.

Am stat la Iași din 1908 până în 1912, dar am ținut să cunosc și alte centre românești. În capitală am ținut să-l văd pe vechiul

socialist revoluționar basarabean Zamfir Arbore.

Despre activitatea sa revoluționară și scriitoricească eu știam de pe când eram la Dorpat, căci el ne trimitea cărți socialiste și literatură românească. Z. Arbore și C. Stere mi-au fost conducători în acțiunile revoluționare și chiar scriitoricești și, mai ales, în școala luptei și suferinței pentru marele ideal al socialismului. Ambii plătise cu ani de exil în Siberia, unde îi trimisese în secolul trecut administrația țaristă. Și țin să adaog că moldovenii basarabeni i-au cinstit pe amândoi ca mari luptători pentru eliberarea Basarabiei.

Din ardeleni am cunoscut pe Gheorghe Coșbuc și pe Octavian Goga, din bucovineni pe lăncu Flondor, iar din regățeni zeci și sute de tineri intelectuali și studenți, dintre cari Petre Constantinescu-Iași, care mai târziu, în 1918, m-a și felicitat telegrafic pentru actul Unirii din 27 Martie.

După terminarea studiilor la drept, eu m-am întors la Chișinău și, în 1913, am început să scot revista *Cuvânt moldovenesc* și, din 1914, și gazeta cu acest nume. Pe directorul responsabil al acestor publicațiuni Nicolae Alexandri eu mi-l câștigasem încă de pe vremea colaborării la *Basarabia* și îl convinsesem să vie la Iași, ca să se iscusească în literatura și cultura românească. Și vechea capitală a Moldovei a putut să vadă ceva neobișnuit, cum un bătrân frumos cu barbă albă umblă la cursuri și la conferințe alături de un tânăr cu barba neagră.

Nu s-a putut stabili o legătură de rudenie între Vasile și Nicolae Alexandri: primul era boier la Mircești, iar al doilea avea o moșioară la Vârnovița în județul Hotinului. N. Alexandri era un tolstoian, organizase pe malul Nistrului o colonie sau o stațiune balneară pentru pictorii orașeni în timp de vacanță. N. Alexandri era un poporanist din convingeri creștine, crezând că salvarea omenirii se poate obține prin sincera întoarcere la învățămintele lui Isus Hristos, fără dogme și biserici oficiale. N. Alexandri a fost un admirabil administrator al publicațiilor *Cuvântului moldovenesc* și mulțămită lui am avut și sprijinul material al marelui filantrop basarabean Vasile Stroeșcu, care încercase să facă școli moldovenești în Basarabia, dar administrația oficială și gospodărească a provinciei s-a opus, din pricina politicii de rusificare a statului. În situația creată de această politică, Vasile Stroeșcu și-a cheltuit milioanele lui cu întreținerea școlilor în Ardeal, iar noi am avut modest, dar sigur ajutor pentru revista și gazeta *Cuvânt moldovenesc*.

Programul revistei *Cuvânt moldovenesc* era: să obișnuiască pe intelectualii moldoveni basarabeni cu limba literară română și, totodată, să-i inițieze în problemele culturale, economice și sociale, la o gândire cât mai umană și mai progresistă. Și revista a tipărit din opera lui Alexandru Donici, Alecu Russo, Vasile Alecsandri, B.P. Hasdeu și Mihai Eminescu. A tipărit studii și articole din istoria neamului, creând un curent de conștiință curat românească în provincia noastră și peste Nistru.

Programul gazetei *Cuvânt moldovenesc* a fost să-i ție la curent pe moldoveni cu evenimentele din lumea întreagă și să facă o legătură dintre cei cari erau pe câmpul de război și cei cari rămăsese pe la vetrele lor sau în cazarme, în instituții și întreprinderi de tot soiul. Literatura și științele practice figurau de asemeni în paginile gazetei și se bucurau de atenția cetitorilor.

Ambele publicații se trăgeau în mii de exemplare și când s-a început revoluția din martie 1917, redacția *Cuvântului moldovenesc* din strada Jukovskaia (sau a Iașilor cum s-a numit din 1919) a ajuns loc de întâlnire pentru sute de moldoveni și, mai ales, de organizare a diferitor asociații, comitete și comisii. Și cum Nico-

lae Alexandri nu putea să corespundă curentului revoluționar al moldovenismei noastre, eu m-am învoit să iau asupra mea toată munca de unificare a tuturor pornirilor și frământărilor și publicațiunile noastre au început din ziua de la Paște a anului 1917 să apară cu numele meu ca director și editor. Această schimbare s-a făcut și cu voia vechiului meu prieten Nicolae Alexandri și abia după votarea reformei agrare din 27 noiembrie 1918 s-au produs oarecări manifestațiuni de nemulțămire din partea pașnicului nostru tolstoian basarabean, dar în tot cursul anului 1917 și 1918 Nicolae Alexandri a fost mereu prezent la acțiunile Partidului Moldovenesc, care pregătea Unirea Basarabiei cu Patria-Mamă România. Nu degeaba N. Alexandri a fost și președinte de vârstă al Sfatului Țării, când acesta s-a deschis în ziua de 27 noiembrie 1917.

Pe lângă N. Alexandri, la înfăptuirea programului publicațiilor a jucat un frumos rol Simion Murafa, din Cotuienii Mari, jud. Sorocii, avocat, cântăreț și apoi ofițer pe frontul român, care ținea legătură între noi și România, intrată în război în 1916. S. Murafa era un animator, un făuritor de atmosferă în societate și un propagandist neobosit al concepției naționale și poporaniste. Făcea concerte, organiza conferințe, scria articole despre originea moldovenilor. Îndeplinea mandate precise ale partidului, dar avea și inițiative proprii. Sfârșitul său i-a fost tragic: a fost omorât la 20 august 1917 de o patrulă bolșevică, care umbla cu puști la umăr prin vilele Chișinăului. Crima a avut loc la via inginerului hotarnic Andrei Hodorogea, când a fost asasinat și stăpânul viei numai pentru că i-a rugat pe soldații ruși să nu rupă struguri necopti și să-i arunce la pământ ca acri. Bolșevicii i-au socotit pe acești oameni contr-revoluționari, deși prietenii mei erau la o petrecere cu musafiri la vie. Fusesem și eu invitat la această petrecere, dar am lipsit, fiind plecat la Cubolta, la înmormântarea tatei. Moartea lui i s-a tras dintr-o întâmplare tragică: a fost sfârtecat de o haită de câini de pe lângă o turmă de oi a cucoanei Leonard, care păștea pe toloacele din preajma bisericei, construite de familia boerească chiar lângă curtea boerilor, dar și pentru sătenii Cuboltei, cari avusese până atunci o biserică de bârne pe malul din stânga iazului, chiar în fața casei noastre bătrânești de pe malul din dreapta a iazului.

Aceste trei morți, neașteptate, pot să arate în ce stare sufletească trebuia să lucrez eu mai departe pentru neamul românesc pe vremea aceea din 1917, în plină anarhie. Totuși, am căutat să-mi fac datoria. Pornisem bine de la începutul revoluției și participasem cu scrisul și cu vorba spusă la congresele preoților, învățătorilor, cooperabilor, țăranilor, militarilor și la toate ședințele comitetelor de organizare ale acestor congrese și ale partidului moldovenesc. Reprezentam în chip firesc doleanțele moldovenilor la adunările județene, orașenești și ale provinciei întregi, – pe care adunări le convocau organele de autoadministrație locală. Luam contact cu toate partidele politice socialiste și progresiste. Congresul provincial al sfaturilor populare m-a ales deputat și m-a trimis la Petrograd la primul congres general al sfaturilor. Participasem la manifestații mărețe ale moldovenilor la Chișinău, Bălți, Soroca, Tighina, Odesa, Tiraspol și am avut delegație și la Kiev, deci mă duceam la Petrograd încărcat cu mandate precise: pentru organizarea învățământului în limba maternă a elevilor, pentru organizarea sfaturilor populare ale județelor, ale orașelor și satelor și ale provinciei întregi și, mai ales, pentru reforma agrară și toate celelalte preocupări politico-economice. În capitala Rusiei am luat contact cu guvernul Kerenski și i-am pus problema pregătirilor necesare pentru

naționalizarea învățământului, pentru că anul școlar 1917-1918 să-l facem în limba elevilor. Se cerea să ne pregătim manuale și cadre școlare, dar lucrul acesta nu putea fi realizat în două-trei luni. Am cerut deci aprobarea să colaborăm cu România pe frontul cultural, cum colaboram pe cel militar. Kerenski însă s-a opus, spunând că chestiunea aceasta se va soluționa numai în Constituanta Rusiei. I-am răspuns că noi moldovenii nu putem aștepta, ca Adunarea Constituantă să ne deie școală moldovenească. Această școală trebuie să se facă de îndată cu puterile locale ale Moldovei noastre, iar dacă Petrogradul se opune, noi vom adânci revoluția cum ne dictează conștiința națională și interesul politic.

Și dacă n-am găsit o înțelegere din partea guvernului, am luat contact cu Troțki și Lenin și ei au dat formula: procedați cum vă dictează conștiința și interesul politic, dar hotărârea s-o iee Sfatul Țării.

Noi așa am și procedat și prin Congresul militar și țărănesc ne-am organizat Sfatul Țării, în care au intrat reprezentanți de la organizațiile politice, administrative, economice și culturale, după principiul național, proporțional cu numărul statistic al populației Basarabiei. Toată lumea socialistă și progresistă a primit acest principiu, afară de moșieri și Sfatul Țării s-a deschis la 21 noiembrie 1917. Ca președinte a fost ales Ion Incuț, eu ca vicepreședinte, iar Ion Buzdugan ca prim-secretar. La 2 decembrie 1917 Sfatul Țării a proclamat Basarabia ca Republică Autonomă Moldovenească. La 24 ianuarie 1918 s-a proclamat independența Republicei. Aceste hotărâri, precum și chestiunea armatei române pentru apărarea Basarabiei de anarhie, s-au aprobat cu unanimitatea de voturi ale Sfatului, iar *Actul Unirii* de la 27 martie 1918 s-a votat cu 86 de voturi pentru și trei contra. Reforma agrară s-a votat la 27 noiembrie 1918. Primul președinte al Sfatului Țării a fost înlocuit prin C. Stere, după ce Ion Incuț a intrat în guvernul central de la Iași și București, iar în sesiunea de toamnă am fost ales eu și sub președinția mea s-a votat reforma agrară și s-a renunțat la condițiile de autonomie a Unirii: aceasta s-a făcut în legătură cu actele de unire de la Cernăuți pentru Bucovina și de la Alba Iulia pentru Ardeal și în urma decretării votului universal pentru parlament și pentru consiliile județene, orașenești și sătești din toată Țara Românească. La adunările de la Cernăuți și Alba Iulia eu am participat ca delegat al Basarabiei și asta a fost cea mai mare bucurie în viața mea, căci am văzut cu ochii mei împlinirea visului poporului român de a fi unit într-o Românie Mare, liberă și independentă.

Din păcate această bucurie n-a durat decât până în 28 iunie 1940, când Stalin, după o înțelegere cu Hitler, ne-a zmulș Basarabia și Bucovina din cuprinsul țării. Eu personal sunt un învins de-atunci și până acuma, dar trăiesc cu nădejdea că geniul neamului românesc va învinge soarta nedreaptă pe care a avut-o sub domnia sclavagismului, iobăgiei și a libertății rău înțelese în trecutul omenirii.

Știința, arta, munca și organizația socialistă a societății și a țărilor vor înzestra întreaga omenire cu o nouă ordine în lume și nădăjduiesc că lucrul acesta se va întâmpla, poate, chiar sub ochii mei. Eu am văzut multe minuni în lunga mea viață. Și acum când împlinesc 90 de ani, cred, că democrația socialistă n-are de ce să mă mai ție într-un doliu mai departe.

Este suficient că eu am fost arestat în 1950. Și după o detențiune de doi ani la Sighet am fost predat Uniunii Sovietice, iar nu tribunalului militar de la Chișinău, care nu vorbea nici românește, nici rusește, ci într-o limbă zice-se ucraineană, pe

care eu n-o cunosc, m-a condamnat la 25 ani de muncă silnică și am fost dus în Siberia. Norocul meu a fost că dictatorul Stalin a murit și eu, care din cele 11 lagăre prin care am trecut, am făcut memorii la Ambasada noastră de la Moscova, am fost readus în țară: aceasta după trei ani de muncă grea, dar foarte utilă pentru deținuții de tot soiul, căci eu am făcut servicii sanitar, curățind lagărele de murdării și de insecte parazitare și înfăptuind așa-zisele gazete de perete, pe care le scriam cu creta pe panourile cu fel de fel de cifre și procente de producție, lângă care însă nimeni nu se oprea să le citească. Scrisul meu însă atrăgea sute de oameni și eu mă bucuram de o popularitate de invidiat. Scriam în rusește, dar pentru moldoveni și românește.

Adus în țară, am mai stat în închisoarea de la Gherla încă doi ani și ceva, dar de murit n-am murit, cum s-a întâmplat cu alți foști miniștri, dintre cari și Ion Pelivan, marele basarabean, care a făcut pentru românism trei pușcării sub regimul țarist și un exil la polul nordic.

Aceste spuse, oare n-am eu dreptul să strig: „Sus inimile, frați români?!”

Pan Halippa.”

Din biografia lui Pan Halippa putem deduce foarte clar câteva etape de formare, cristalizare și manifestare a conștiinței naționale și, desigur, a promovării consecvente a identității naționale, el fiind unul dintre pilonii mișcării de eliberare națională pentru descoperirea unor noi valori tănuite în germeii națiunii.

Prima etapă ține de căutarea de sine.

Există energie, dar nu există punctul de sprijin. El aderă la socialiștii revoluționari, convins că programul lor agrar va schimba situația țăranului în Rusia și, implicit, a țăranului din Basarabia. Merge departe pe această cale. Participă la un congres al țăranilor și este arestat la Moscova și întemnițat în Butârki (1906).

Problema agrară era acută în Basarabia. Mulți basarabeni au mers la Răsăritul Depărtat, în Caucaz, îndemnați de guvernul țarist să colonizeze teritoriile nelocuite.

Dar el făcuse un an și ceva studii la Dorpat, unde s-a convins că marea mișcarea în Rusia va porni de la mulțimea de naționalități adunate cu forța sub drapelul unui singur imperiu. *Pământeniile* studențești divizate după naționalități demonstrau evident că imperiul a ignorat problema națională.

De aceea, reîntors la Chișinău, aderă fără preget la programul Partidului Național-Democratic în stadiu de formare, care-și propunea pentru prima etapă „lupta pentru intrarea în ființă”, adică recăpătarea conștiinței naționale. Și cea mai scurtă cale ei o vedeau prin *introducerea în școli și dregătorii a limbii băștinașilor, întărirea limbii, literaturii și culturii naționale*.

Implicarea lui Pan Halippa în aceste procese n-a fost doar una teoretică. A pledat convins și de la toate tribunele și în presă că basarabienii au nevoie de școală în limba română. Ba chiar mai mult – la Chișinău trebuie deschisă o universitate. Universitatea populară pe care el a deschis-o după unirea din 1918 era o proiecție a viitoarei instituții superioare de învățământ.

Un al doilea instrument eficient pentru cultivarea și redescoperirea identității naționale era pentru el presa.

Fapt conștientizat de generația lui Ion Pelivan, care încă la 1900, la Dorpat a pus problema unei publicații naționale, moment ce-l regăsim repetat mai târziu în scrisorile adresate lui Zamfir Arbore, la București.

Mostre de corespondență din acea perioadă au fost publicate în revista *Viața Basarabiei* (1936, nr. 6-7), de unde reproducem două scrisori:

“Chișinău

26 octombrie 1905¹¹

ONORATE DOMNULE ARBURE!

În Chișinău, de v'o 2 luni deja, există un cerculaș de moldoveni, care și-au pus de scop – propagarea ideii naționale.

Eu, subscrisul, sunt părtaș și membru al acestei organizațiuni și, de la numele, ei mă adresez către Dvs., ca la un om cu o mare experiență și ca la un patriot încercat, după cum vă știu din scrierile Dvs. (mai ales „Istoria Basarabiei”), din recomandările prietenului meu Șt. Usinevici, din apelul Ligii Culturale a Românilor din Basarabia și din istoria revoluției rusești.

Firește, că nouă mai întâi ne trebuie școală națională și noi sperăm, ca, de-acu după manifestul de la 17 octombrie, dreptul de a ne învăța copiii în limba română în curând va fi dobândit.

Această chestie are să fie discutată în toate detaliurile na predstoiașcem gubernskom zemskom sobranii.

Al doilea – ne trebuie o gazetă moldovenească. Fiindcă mulțimea nu citește șriftul latin, are să fie nevoie o bucată de vreme de editat gazeta cu șriftul rus. Însă abecedarul rus nu răspunde pe deplin fone-

ticei române. Literale sau mai bine sonurile: „h”, „d”, „g(e)”, „u” lipsesc în alfabetul rusă.

Punem, noi putem să le înlocuim cu literele: „x”, „dz”, „dj”, „y” și „b”. Dar tot mai bine am socotit să cerem un sfat de la Dvs. Cum Dvs. ne veți sfătui în chestia asta ?

Redactorul gazetei „ Bessarabskaia Jizn” se unește a ne edita gazeta moldovenească în chip de supliment la gazeta sa.

Pe urmă, credem că vom găsi v'un editor, care se va uni să editeze o gazetă română cu totul independentă.

Al treilea – simțim o mare lipsă de cărți române de tot felul. Ar ti bine să formăm o bibliotecă de cărți curat române. Vă rugăm să ne ajutați în această privință, dacă va fi cu putință. Dvs. foarte bine, credem, știți ce cărți ne sunt mai trebuincioase în momentul de față.

Al patrulea – am dori să fim în legătură, afară de România, și cu Transilvania și cu Bucovina. Vă rugăm să ne recomandați, ce gazete române din aceste provincii am putea noi să primim, având în vedere că aceste gazete ne-ar putea servi ca material pentru gazeta, la ediția căreia noi acum visăm.

Asemenea, vă rugăm să ne recomandați gazetele și jurnalele cele mai potrivite pentru noi, care se editează în România. Ce părere aveți de „Adevărul”, „Universul”, „Țara”, „Moldova”, „Epoca” și „Apărarea Națională” ?

Ar fi foarte bine, dacă basarabienii noștri (măcar unii), aflători în România, s-ar întoarce în Basarabia.

Nobilimea noastră de aici pe 3/4 e rusificată. Cei ce au rămas moldoveni își exprimă sentimentele sale mai mult în turnarea tutunului român și în băutura vinului moldovenesc. Prea puțini din ei sunt înfocați de ideea binelui și luminării poporului... Mai mulți din ei sunt leneși, incuți, obscuranți și incapabili la orice lucru inteligent.

După cum vedeți, lucru este prea destul, iar oameni de lucru avem prea puțini.

De aceea ne rugăm: ajutați-ne prin cât puteți, doară am putea sta și noi pe picioare, cum stau frații noștri din România, Transilvania, Bucovina etc.

Primiți, Domnule Arbure, împreună cu ceilalți membri ai Ligei Culturale a Românilor din Basarabia, salutările noastre cele mai sincere și mai fierbinți.

(Pomoșcinik priseajnego poverenogo)

Iv. G. Pelivan

¹¹ Pe pagina a 8-a a acestei scrisori, găsim următoarea notiță, scrisă cu mâna proprie a lui Zamfir Arbore: „1905. S-a expedit o tipografie (la) „Bessarabskaia Jizn”, din București, care a costat 17.000 lei, numai litere turnate la Carol Göbl din Strada Doamnei. A primit Nour din partea lui Zaharov”.

P. S.

Mai dăunăzi, am citit un număr din „Basarabia”. După cum am înțeles, transportul de fel de fel de gazete și cărți străine, între care au fost și câteva sute de exemplare de „Basarabia”, s-a pierdut.

Prin urmare, vă rugăm să ne trimiteți nr. „Basarabiei”, ce vor urma, precum și toată corespondența, pe adresa următoare: Chișinău, Ocrujnâi sud, pomoșciniku priseajnego Poverenogo, Ivanu Gheorghieviciu Pelivanu.

Cu toată stima,
(ss) Ion Pelivan”

La această scrisoare, dl I. Pelivan primește următorul răspuns de la bătrânul Zamfir Arbore:

„8/12 noiembrie 1905²

STIMATE DOMN,

Am căpătat Onor. Dvs. scrisoare și mult m-am bucurat de conținutul ei. La apusul vieții mele, multă plăcere resimt, văzând că, în fine, se deșteaptă și pătura cultă a românilor din Basarabia, a căror conștiință este așa de încărcată cu păcatul de a fi lăsat în deplină părăsire nenorocitul norod basarabean în starea sa de sălbătăcie muscălească.

Știți perfect de bine cum că, după statistica oficială rusească, Basarabia se află în întâiul rând printre provinciile rusești, unde procentul analfabeților este cel mai mare. Știți, asemenea, că singură cultura duhovnicească, care în Rusia este mai răspândită printre ruși, unde a creat atâtea secte, în Basarabia, printre moldoveni, nu există. Deci, nici pe această cale, românii din Basarabia n-au putut să se folosească, pentru a răspândi carte în popor.

Au trecut 93 ani de când muscalul stăpânește între Prut și Nistru, și în acest interval de timp, mulțumită ocârmuirii vitrige, pătura suprapusă a populațiunii indigene a fost rusificată prin ajutorul școlii și literaturii ruse. Rusificarea ei a înstrăinat-o desăvârșit de popor.

Astfel, nenorocitul popor român din Basarabia astăzi a rămas orfan de orice pătură cultă, străin de acei, pentru care a muncit și muncește.

Crima aceasta istorică trebuie reparată, și cu cât

mai devreme, cu atât mai mare va fi meritul acelei pleiade de inițiatori care își vor însuși această sfântă menire.

Aveți perfectă dreptate, dorind înainte de toate să vă moșiți de izbânda repurtată de noi, acei care de 35 ani luptăm disperat pentru dărâmarea autocrației. Oricum, întâiul pas, întâia izbânda pentru noi, românii basarabeni, trebuie să fie școala națională.

Apoi, asemenea aveți perfectă dreptate, năzuind la crearea unui ziar românesc, fie chiar cenzurat. Scriți și tipăriți-l cu chiriliță sau cu alfabetul muscălesc, dacă altfel nu se poate. Sunt gata, din toată inima, a vă ajuta în această privință și eu, care colaborez la ziarele muscalești și la revista „Russkoie bogatstvo”. Firește, că cu cea mai mare dragoste voi colabora la ziarul Dvs., o dată ce acest ziar nu va avea nimic comun cu oamenii lui Crușevan. Aceasta, firește, sine qua non.

Asemenea, aveți dreptate că vă trebuiesc cărți românești. Pot să vi le procur, dar cum? A le introduce, pentru mine, e ușor, dar transportul lor trebuie să fie făcut pe socoteala voastră, căci pentru aceasta eu n-am mijloace disponibile. Oricum, costul cărților nu-l veți plăti deloc. Acum, care să fie cheltuiala ce trebuie să faceți? Iată care: 4 puduri de cărți românești vă va costa suma de 360 lei, adică aproape 140 ruble. Apoi, trebuie să organizați bine modul cum voiți a primi transportul: unde? cine? când? Restul mă privește.

În orice caz, ar fi foarte nimerit ca cineva din Dvs. să facă un voiaj până la mine; atunci am fi putut stabili lucrurile în toate amănunțele.

Primiți, dar, din partea mea, expresiunea celor mai sincere urări de izbândă pe sfânta cale ce voiți a apuca.

Al Dvs, bătrânul Z. Arbure”

În momentul când în cadrul cercului de intelectuali care au început editarea ziarului *Basarabia* au apărut divergențe de opinii în privința politicii pe care urma să o promoveze publicația, un grup optând pentru o linie mai moderată în planul deștepării naționale, Pan Halippa și-a asumat redactarea gazetei *Basarabia* în 1906, deși era acuzat chiar de colegii săi de radicalism.

A tipărit în ultimul număr al acestei publicații imnul „Deșteaptă-te, române!” ca pe un strigăt de disperare în fața balaurului imperial rus care amenința să înghită prin ignoranță Basarabia și basarabeni.

A conștientizat că nu cunoaște suficient de

² Plicul galben de format cazon-oficial. Pe plic, adresa următoare: „Ego Vâsokoblakorodiiu, pomoșciniku priseaj-nogo poverenogo, Ivanu G. Pelivanu. Ocrujnâi sud, Chișineff. (N. R. – adresa este în rusește). Chișinău, Rusia. „Scrisoarea este recomandată. București, Poșta Centrală, No. 11947, ștampila poștei: București, 22 nov. 1905. – Pe verso: „Din partea D-lui Zamfirescu, București.” Ștampila rusă: „Kischineff, 10/11-05”. La mijlocul plicului, pe verso: „Milcovul”, Societatea pentru ajutorul românilor din Basarabia.

bine limba și istoria românilor, că anumite convingeri trebuie fortificate prin argumente științifice și îndemnat de Constantin Stere a mers la studii la Iași. Universitatea de acolo a consolidat convingerea că numai luptând pentru drepturi naționale se poate elibera un popor și această luptă trebuie dusă de oameni conștienți de obârșia lor națională.

În 1913, în colaborare cu N.N.Alexandri, editează revista *Cuvânt moldovenesc*, o publicație adaptată realităților basarabene, dar cu-n un pronunțat caracter național românesc. Tot ce avea mai bun la acel moment literatura română se regăsea în paginile acestei publicații: M.Eminescu, I.Creangă, V.Alecsandri, I.Slavici, M.Sadoveanu ș.a.

Revista apărea lunar, era o periodicitate prea mare și de aceea, în 1914, cu aceiași echipă redacțională scoate gazeta omonimă, publicație care a apărut până în 1918.

În 1932 el purcede la editarea revistei *Viața Basarabiei* ghidat de aceleași concepții identitare.

Dar de astă dată vectorul este unul de afirmare a identității basarabene în contextul României Mari. El simțea pe propria-i piele atitudinea subiectivă a multor factori de răspundere față de basarabeni și de problema Basarabiei.

Argumentele lui n-au fost numai de ordin politic, dar, în primul rând, au fost de ordin cultural.

El a demonstrat practic că provincia dintre Prut și Nistru e marginalizată pe nedrept, ea având o contribuție deosebită la formarea noului stat.

A fost acuzat de separatism cultural, de regionalism, dar Pan Halippa știa exact ce scop urmărește.

Din sânul acestei reviste el a reușit să aducă în cultura română o nouă generație. Ca exemplu, aici au debutat: marele filolog de talie universală Eugen Coșeriu, academicianul Constantin Ciopraga, poeta Magda Isanos, poetul, filosoful și teologul Sergiu Grossu, pictorul și cercetătorul Pavel Codiță ș.a.

Tot prin strădania redacției *Vieții Basarabiei* a fost fondată, la 24 martie 1940, Societatea Scriitorilor Români din Basarabia.

A fondat editura *Luceafărul* cu scopul de a promova mai ușor talentele literare locale, pentru a susține diverse orientări și genuri literare. De acest început a beneficiat scriitorul Alexandru Tambur, care se refugiase din Rusia Sovietică și mărturisea cum se dezvoltă noul stat socialist și ororile pe care le comit comuniștii acolo.

În ideea de a consolida identitatea națională el a făcut mult ca să fie instalate în Chișinău câteva

monumente foarte importante în viziunea lui: statuia lui Ștefan cel Mare, monumentul Unirii (care așa și n-a fost definitivat, acesta existând numai în proiect și machete), Aleea figurilor basarabene, din care au fost realizate dor câteva busturi: B.P.Hasdeu, Emanoil Gavriliță, altele aflându-se în faza de elaborare. Actuala Alee a Clasicilor Literaturii Române își are obârșia în ideea lui Pan Halippa.

A suferit mult din cauză că n-a reușit să convingă autoritățile să deschidă la Chișinău o Universitate, așa cum și-au propus studenții basarabeni la Congresul lor din luna mai 1917. De aceea a contribuit la fondarea și buna activitate a Universității Populare, a Conservatorului Municipal din Chișinău.

Pan Halippa a stat la baza formării Societății Scriitorilor Români din Basarabia la 24 martie 1940, fiind desemnat președinte al organizației scriitoricești în care el vedea o nouă posibilitate de promovare a identității naționale.

După ce regimul comunist din România l-a eliberat din închisoare, casa lui din str. Donici, 32 (recăpătată cu greu de la autorități) a devenit statul major al basarabenilor refugiați în România. Aici s-au întocmit toate memoriile adresate conducerii de vârf a României, în care se cerea să fie pusă în discuție problema Basarabiei, aici s-a definitivat memoriul adresat președintelui SUA, R. Nixon și tot aici era pusă în discuție informația parvenită pe diverse căi despre cele ce se întâmplă în RSSM.

Fără drept de a publica ceva, el a reușit să-și mobilizeze părtașii la o muncă grea de acumulare a informației istorice despre trecutul Basarabiei, informație pe care el o considera necesară ca argument în viitoarele discuții și tratative în problema basarabeană. A sperat la formarea unui Guvern în exil, așa cum avea polonezii, balticii, fapt ce ar fi deschis noi posibilități de punere pe tapet a spinoasei probleme a Basarabiei. Acest gând persistă în corespondența lui cu Anton Crihan, care se refugiase în America.

Nici vârsta, nici regimul n-au fost în stare să tempereze, să anihileze acest motor al identității naționale care a fost Pan Halippa.

Și astăzi, când el nu mai este, cărțile lui, reeditate au un efect nebănuțit, păstrează aceiași energie mobilizatoare pe care cândva a depozitat-o în ele autorul lor...

Foto 1. Pan Halippa până la 1918

Foto 2. Redacția ziarului Basarabia, str. Armeană nr. 30

Foto 3. Delagația care a plecat la Iași, după Unire: Șt. Ciobanu, I. Pelivan, Pan Halippa, D. Ciugureanu

Foto 4. Pan Halippa pe timpurile
când era ministru

Foto 5. Cu nepoțica Veronica și soția Eleonora

Foto 6. Mormântul de la mănăstirea Cernica

REABILITAREA PATRIMONIULUI ISTORIC AL CHIȘINĂULUI ÎN PERIOADA POSTBELICĂ ȘI ÎNȚIEREA CONSTRUCȚIEI UNEI IDENTITĂȚI URBANE DE TIP SOVIETIC (ANII '40-'50 AI SEC. XX)

Valentina URSU

Imediat după sfârșitul ostilităților militare din anul 1944 pe teritoriul RSSM începe reconstrucția edificiilor administrative, a blocurilor de locuit, precum și examinarea stării și posibilității de reabilitare a monumentelor de arhitectură. Necesitatea restabilirii și reamenajării orașului Chișinău este discutată în multiple ședințe ale CC al PCM¹, precum și în întrunirile Uniunii Arhitecților din Moldova Sovietică². Bunăoară, în raportul prezentat de către arh. P. Ragulin, Președintele Conducerii Uniunii arhitecților sovietici din RSSM (în continuare UASM), la plenara a XII-a a Conducerii UASM, se menționează: „Este binecunoscută concepția sovietică privind construcțiile urbane și amenajarea orașelor sovietice. Evident, că și la Chișinău, chiar din primele zile ale constituirii puterii sovietice, începe activitatea privind transformarea lui într-un oraș sovietic”³.

Numeroasele documente și materiale păstrate în Fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova și Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova ne mărturisesc despre discuțiile, dezbaterile, existența unor divergențe de opinii foarte largi a majorității membrilor Uniunii Arhitecților din Moldova în problemele stilurilor arhitecturale, modului de utilizare a elementelor arhitecturii clasice, specificului național, calității proiectelor și construcțiilor, atitudinii față de arhitectura populară etc.⁴

În planificarea orașelor Moldovei Sovietice arhitecții trebuiau să țină cont de numeroase directive și instrucțiuni venite din Moscova⁵. Acestea erau examinate foarte amplu în cadrul diverselor ședințe, întruniri, congrese, consfătuiri etc. Orașele „urmasă să capete o nouă imagine – sovietică”. Totuși, în „înfăptuirea reconstrucțiilor nu se poate să nu se țină cont de edificiile deja existente și, actualmente, în proiectare e absolut necesar să fie utilizate foarte atent metodele chirurgicale” – subliniau de nenu-

mărate ori în acești ani arhitecții din Moldova⁶. Astfel, căutările întreprinse, poziția constructivă a multor arhitecți în găsirea celor mai eficiente căi de proiectare și construcții, au dat mai multe rezultate. Așezările citadine din RSS Moldovenească, asemenea tuturilor urbelor din URSS, și, în primul rând, din Federația Rusă, urmau să fie structurate după un plan general. Elaborarea primului plan general de restabilire și reconstrucție a Chișinăului a fost condusă de academicianul A.V. Șciusev. Fiind originar din or. Chișinău, arhitectul cunoștea tradițiile locale în construcții⁷, și încearcă să le păstreze în proiectele sale. Sosind de câteva ori în Moldova, el aduce cu sine multe proiecte, planuri, fotografii⁸. A. Șciusev nu doar consultă arhitecții din Moldova, dar și acordă ajutor la proiectarea obiectelor arhitecturale ale capitalei. În cadrul vizitelor întreprinse la Chișinău el i-a cuvântul în fața arhitecților moldoveni cu comunicări pe așa teme ca: “Planificarea și reconstruirea orașului Chișinău”, “Arhitectura contemporană și tradițiile populare” etc.⁹ Sunt organizate expoziții ale operelor arhitectului¹⁰.

Prezintă interes Stenograma adunării generale a arhitecților din Moldova desfășurată la 5 octombrie 1947 în Chișinău, cu un generic care devine, începând cu această perioadă, reprezentativ – „Cu privire la rezultatele Plenarei a XIII-a a Conducerii Uniunii Arhitecților din URSS și sarcinile arhitecților din Moldova”¹¹. Academicianul A. Șciusev este oaspete de onoare în cadrul ei. Cuvântarea sa s-a transformat într-o discuție pe cele mai acute probleme ce îi frământau pe arhitecții din Moldova: restabilirea fondului locativ, calitatea proiectelor, planul general al or. Chișinău, păstrarea centrului istoric, necesitatea ocrotirii spațiilor verzi etc.¹². Vorbind despre eforturile arhitecților în elaborarea planului general al capitalei, A. Șciusev menționează că specialiștii

¹ Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova (în continuare AOSPRM), Fondul 51, inv. 2-5.

² AOSPRM, Fondul P-2905, inv. 1, un. d. p. 3-49.

³ Ibidem, un. d. p. 30, f. 3.

⁴ AOSPRM, inv. 1, un. d. p. 3, 7, 10, 13, 18, 25, 28, 34, 38, 49, 50, 52, 81, 88, 90-93.

⁵ JACOVLEVA 2002, 535-687; *KPSS o kul'ture, prosveščeni i nauke*, 1976.

⁶ AOSPRM, inv. 1, un. d. p. 30, f. 17.

⁷ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), f. 2905, inv. 1, un. d. p. 10, f. 10.

⁸ Arhiva casei muzeu “A.V. Șciusev” din Chișinău, inv. 1, d. 1, f. 2-3; CURȚ 1973.; AFANAS'EV 1978.

⁹ ANRM, f. 2905, inv. 1, un. d. p. 36, f. 15.

¹⁰ Ibidem, f. 21.

¹¹ AOSPRM, f. P-2905, inv. 1, un. d. p. 34.

¹² Ibidem, f. 21-68.

din Moldova au beneficiat de sprijinul și consultanța D-ei sale, însă inițiativa a aparținut autorilor și ideile acestora au fost interesante și originale. Au fost utilizate proiectele elaborate pentru Chișinău chiar și în perioada română¹³. Totuși, era necesară mai multă siguranță și insistență din partea arhitecților în realizarea proiectelor. Concomitent, se atrage atenția asupra grijii pe care specialiștii trebuie să o aibă față de sporirea măiestriei artistice, îmbinării raționale a cunoștințelor despre stilurile arhitecturale universale și bogatele particularități ale arhitecturii naționale.¹⁴ „Este foarte important să conștientizăm, menționăm arhitectul, că atunci când sosești într-o nouă țară, dorești să admiri și să înțelegi specificul național chiar din primele momente de cunoaștere cu ea, și aceasta se realizează și prin monumentele de arhitectură.”¹⁵

Între anii 1947 și 1949, cu concursul acad. A.V. Șciusev, arhitectul L. Ciuprin înalță clădirea Gării Feroviare din Chișinău, formele arhitecturale ale căreia vin de la procedeele arhitecturii populare și a elementelor arhitectonice ale unor monumente din Basarabia de la sf. sec. XIX – înc. sec. XX: biserica grecească din Chișinău (arh. A. Bernardazzi), biserica din s. Cuhureștii-de-Sus (arh. A. Șciusev)¹⁶. Pe artera principală a orașului sunt înălțate clădiri administrative, arhitectura cărora se deosebește prin frumusețea fațadelor, prezența coloanelor, cioplitul în piatră. E reprezentativă în acest sens clădirea Academiei de Științe a Republicii Moldova. Se reconstruiesc clădirile Teatrului muzical-dramatic moldovenesc, a Filarmonicii moldovenești. Sunt reconstruite bulevardele Negruzzi și Renașterii¹⁷.

Primele blocuri locative construite pe strada Pușkin și pe magistrala principală a Chișinăului aveau în acea perioadă 3 și 4 etaje. Arhitectura lor se deosebește prin îmbinarea reușită a elementelor de decor, rezolvarea plastică a fațadelor și formarea spațiilor verzi deschise, elemente ce fac blocurile originale și frumoase. La definitivarea exterioară a clădirilor se folosește pe larg tradiția populară a cioplitului în piatră. Deosebit de proeminent s-a manifestat acest procedeu la edificiile sportive, administrative și la sălile de expoziții. Arhitectura stadionului republican (arh. A. Mnațakanov), stadionului “Dinamo” din Chișinău (arh. S. Vasiliev, I. Altman), demon-

strează iscusința și măiestria artistică a meșterilor moldoveni¹⁸. Planul general, în ansamblu, prevedea o compoziție ritmică, uniformă, însă inexpressivă, iar marea majoritate a construcțiilor erau menite să fie reprezentate de funcționarii sosiți din alte regiuni, fiind promotoare ale spiritului sovietic.

Un subiect controversat în primii ani de putere sovietică era atitudinea față de moștenirea culturală. Astfel, adunarea generală a arhitecților din RSSM, desfășurată la 29 septembrie 1945, examinează situația monumentelor de arhitectură. Raportorii – arh. Naumov și Zaharov – constată că în bibliotecile din URSS nu se regăsește nici un material arhitectonic pentru teritoriul Moldovei și toate măsurările și înregistrările au fost realizate de către echipele de arhitecți la fața locului. În opinia arhitecților, e necesară continuarea cercetării acestora, înregistrarea lor în documentele de stat și examinarea posibilității restaurării unora din ele.¹⁹

Arhitecții din Moldova deseori sunt acuzați că nu creează un stil nou, moldovenesc. În acest context, arh. V. Mednec, la Congresul II al arhitecților din RSSM, menționa: „...A crea un nou stil este imposibil de realizat într-o perioadă restrânsă de timp, cu atât mai mult, este inutil. Pot fi create opere ce s-ar deosebi, într-o anumită măsură, prin materialele de construcție sau unele elemente arhitecturale. De la noi se cere un stil. Nouă poate ne este cel mai greu să constituim un stil moldovenesc, deoarece pentru început urmează să ne eliberăm de toate suprapunerile pe care le avem din punct de vedere al stilului românesc, ... și această eliberare necesită o muncă enormă”²⁰.

Șeful Direcției arhitectură, tov. V. Smirnov, în luarea sa de cuvânt în aceeași acțiune, menționa: „Noi suntem în stare să producem o adevărată operă de arhitectură populară moldovenească. Urmează să căutăm în popor și atunci vom găsi ceea ce ce avem nevoie. Trebuie să cercetăm, să analizăm rădăcinile, anumite simboluri pentru a le cunoaște și a le asimila, după care să creăm opere noi, total noi, de arhitectură națională, temelilele căreia se găsesc în arta Moldovei încă din sec. XV. E necesar ca ele să fie valorificate și atunci vor avea rezultate bogate”²¹.

În aceeași ședință, vice-președintele Consiliului de Miniștri al RSSM tov. Corneev, examinând particularitățile arhitecturii sovietice, menționează:

¹³ Ibidem, f. 22.

¹⁴ Ibidem, f. 30-31.

¹⁵ Ibidem, f. 32.

¹⁶ *Iskusstvo Moldavii* 1967, 272.

¹⁷ BOROVSKIJ 1987, 57-62.

¹⁸ BOGNIBOV 1975, 111-117.

¹⁹ AOSPRM, f. P-2905, inv. 1, un. d. p. 10, f. 13.

²⁰ Ibidem, un. d. p. 49, f. 197.

²¹ Ibidem, f. 101-102.

”Arhitectura sovietică nu trebuie să nege vechea moștenire clasică și tot ce există astăzi în arhitectura contemporană. Noi nu respingem monumentele trecutului istoric, dar nu putem să îngenunchem în fața conținutului lor. Sarcina arhitecților constă în a prelua ceea ce este cel mai valoros și a utiliza aceste elemente în practica construcției socialiste, a lupta cu tenacitate pentru realismul socialist în arhitectura sovietică”²². Și această luptă urmează să fie orientată „... împotriva formalismului și renașterii artificiale a formelor și tendințelor arhitecturii naționale care se află deja în contradicție cu modul de viață socialist al popoarelor URSS, cu gândirea lor artistică, cu noile necesități estetice”²³.

În tezele și raportul UASM la Plenara a XIII-a a Conducerii Uniunii Arhitecților din URSS directiva creării arhitecturii sovietice este interpretată astfel: „Fiecare dintre noi urmează să înțeleagă pe deplin că arhitectura sovietică este o sinteză creatoare a celei mai înaintate tehnici ingineresti și a celei mai înaintate și profunde arte – arta la baza căreia se află studierea și valorificarea întregii moșteniri culturale mondiale a tuturor popoarelor din toate timpurile”²⁴. Reieșind din aceste postulate, „...sarcina arhitecților ce activează în RSS Moldovenească este studierea culturii materiale a poporului moldovenesc pentru crearea unei arhitecturi ce ar reieși din aceasta, ce ar fi în consens deplin cu ea, pentru ca dominant să fie conținutul socialist”²⁵.

Mari controverse în interpretarea principiului „realismului socialist” și în tratarea conceptului „arhitectură națională după formă și socialistă după conținut” au loc la toate Congresele arhitecților din Moldova, organizate în acești ani²⁶.

Bunăoară, arh. P. Palatnik, în luarea de cuvânt pe marginea raportului Comitetului de Conducere al UASM prezentat la Congresul IV al arhitecților din Moldova, desfășurat la 22-23 octombrie 1954, menționează: „Raportorul neagă moștenirea poporului moldovenesc. Aceasta, în opinia mea, este cea mai dăunătoare teorie. Ea ne conduce spre dezarmarea totală a arhitecților moldoveni, deoarece este imposibil să utilizezi metoda realismului socialist, fără cercetarea moștenirii istorice și fără folosirea frumoaselor tradiții naționale”²⁷. „Dar realizările

noastre sunt bogate, continuă vorbitorul. În perioada constituirii și înfloririi stătalității moldovenești, pe parcursul luptei pentru eliberarea pământurilor sale de sub crotopirea turcă, poporul moldovenesc a creat valoroase monumente de arhitectură. Din păcate, ele sunt foarte puțin cunoscute, deoarece se cercetează insuficient, iar cele ce sunt studiate, nu se propagă. Monumentele patrimoniului se găsesc într-o stare deplorabilă, nu sunt ocrotite și se ruinează.”²⁸. „Cine este vinovat în această stare de lucruri? se întreabă arhitectul. Uniunea Arhitecților din Moldova și Direcția pentru problemele arhitecturii, răspunde d-lui. E necesară o deosebită grijă, multă dragoste, mult entuziasm în atitudinea față de cercetarea istoriei și prețuirii patrimoniului nostru artistic.”²⁹. Însă toate aceste frământări iau sfârșit la mijlocul anilor '50. Atunci se înfăptuiește o schimbare radicală în politica arhitecturală a URSS³⁰.

În luna decembrie 1954, la Moscova, este convocată o consfătuire unională a arhitecților și constructorilor, unde este supusă unei critici nejustificate tendința arhitecților de a crea edificii frumoase, originale. La 23 august 1955 CC al PCUS și Consiliul de Miniștri al URSS adoptă hotărârea “Cu privire la măsurile de industrializare, de îmbunătățire a calității și reducerii cheltuielilor în construcții”³¹. În ea se constată că, concomitent cu unele realizări în sfera proiectării și construcției, există încă multe lacune. Astfel, în proiectare se acordă “o atenție exagerată aspectului exterior al edificiilor, care au ca urmare irosirea resurselor financiare bugetare”³². CC al PCUS și Consiliul de Miniștri al URSS consideră că “condiția hotărâtoare în îmbunătățirea radicală a activităților de construcție este utilizarea largă a utilajelor din beton armat”³³, ce ar permite “într-un termen scurt de a spori productivitatea muncii și a reduce cheltuielile în construcții”³⁴.

În această directivă se subliniază că începând cu a doua jumătate a anului 1956 toate construcțiile blocurilor locative, a școlilor, spitalelor, cinematografulor, caselor de cultură, caselor de odihnă, sanatoriilor, instituțiilor de învățământ mediu și profesional urmează să se înfăptuiască în exclusivitate după proiecte tip³⁵. Dar, în aceeași hotărâre se mențio-

²² Ibidem, un. d. p. 49, f. 7.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, un. d. p. 30, f. 11.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, inv. 1, un. d. p. 49, 88, 118.

²⁷ Ibidem, un. d. p. 118, f. 88.

²⁸ Ibidem, f. 89.

²⁹ Ibidem.

³⁰ FIRSOVA 2010.

³¹ AOSPRM, fondul 51, inv. 14, un. d. p. 65, f. 3-18.

³² Ibidem, f. 4.

³³ Ibidem, f. 5.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem, f. 9.

nează faptul că pentru orașele Moscova, Leningrad, Kiev, se permite elaborarea proiectelor individuale la construirea obiectelor menționate mai sus, ceea ce ne vorbește despre o inechitate socială și o discriminare a celorlalte orașe ale țării³⁶.

Prin această hotărâre este lichidată Academia de arhitectură din URSS, constituindu-se Academia de construcții și arhitectură din URSS, care are ca obiectiv prioritar înfăptuirea activităților de cercetare și experimentare pentru “tipizarea edificiilor și unificarea materialelor de construcție”³⁷.

CC al PCUS și Consiliul de Miniștri al URSS adoptă și alte hotărâri: “Despre acțiunile pentru asigurarea dezvoltării producției materialelor de construcții”³⁸, “Despre evoluția continuă a producției mașinilor și utilajelor”³⁹, “Despre formarea cadrelor de constructori”⁴⁰, “Despre sistematizarea planificării și consolidarea disciplinei financiare”⁴¹, “Cu privire la perfecționarea activității organizațiilor de proiectare”⁴², “Despre constituirea Comitetelor de Stat pentru construcții și arhitectură în republicile unionale”⁴³ etc.

Aici sunt expuse indicațiile cu privire la organizarea activității de proiectare și construcție în corespundere cu noile cerințe ale timpului. Bunăoară, în hotărârea “Despre constituirea Comitetelor de Stat pentru problemele din construcții și arhitectură în republicile unionale” se constată, că Comitetele de Stat pentru problemele de arhitectură nu au reușit să utilizeze posibilitățile “create de noul sistem economic, acordând prioritate elementelor estetice, decorative, în defavoarea necesităților economice”⁴⁴. Noile instituții de stat erau obligate să “dirijeze activitatea de planificare și construcție în localitățile urbane și rurale prin utilizarea tehnicii noi, a materialelor de construcție locale, a construcțiilor economice”⁴⁵, precum și să coordoneze elaborarea proiectelor de construcție tip, care ar permite reducerea cheltuielilor financiare și îmbunătățirea calității muncii⁴⁶.

Într-o altă hotărâre – “Despre modul de aprobare

a proiectelor de construcție a orașelor din URSS”⁴⁷, se preciza că toate schițele și proiectele orașelor și orașelelor urmează să fie “coordonate de ministerele de resort, precum și de Comitetul de Stat pentru planificare al URSS”⁴⁸. Prin această decizie se finalizează constituirea sistemului administrativ de comandă în sfera arhitecturii și construcțiilor, în care instituțiilor de specialitate din republicile unionale li se rezerva doar rolul de executor pasiv, fără dreptul la opinie proprie și la inițiativă. Totodată, anume aceste documente consfințesc obligativitatea tuturor organizațiilor de proiectare și construcții de a înfăptui în orașe edificarea doar a blocurilor locative cu 4-5 etaje, iar în orașele și localitățile muncitorești – a blocurilor nu mai înalte de 4 etaje⁴⁹. Aceste edificii și astăzi sunt numite în popor blocuri “hrușcioviste”, după numele Secretarului CC al PCUS N. S. Hrușciov, ce a coordonat elaborarea și a semnat documentele în cauză.

La 4 noiembrie 1955 este adoptată hotărârea nr. 1871 “Cu privire la înlăturarea exceselor în proiectare și construcții”⁵⁰. În ea se menționa că “partidul și guvernul au întreprins un șir de acțiuni, orientate spre îmbunătățirea radicală a activităților de construcție”⁵¹. “Au fost pregătite cadre de muncitori, ingineri, arhitecți, ce înțeleg corect sarcinile lor”⁵², se menționa în hotărâre. CC al PCUS și Consiliul de Miniștri al URSS constată, că “în activitatea arhitecților și organizațiilor de proiectare a primit o largă răspândire latura exterioară a arhitecturii, ce abundă în mari excese, fapt ce nu corespunde politicii de partid și de stat”⁵³. Hotărârea menționa, în continuare, că mulți arhitecți, fiind atrași de latura exterioară a edificiilor, sunt preocupați, în mare parte, de decorul fațadelor și nu urmăresc îmbunătățirea planificării interioare a spațiilor locative, a apartamentelor, ignorând, totodată, necesitățile economice⁵⁴.

Organele de conducere ale PCUS explică prezența numeroaselor “neajunsuri” și “denaturări” în arhitectură prin faptul că fosta Academie de arhitectură din URSS “orienta arhitecții doar spre aspectele decorative ale construcțiilor în defavoarea comodităților și caracterului rațional al blocurilor”⁵⁵.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem, f. 17.

³⁸ Ibidem, f. 19-34.

³⁹ Ibidem, f. 35-54.

⁴⁰ Ibidem, f. 55-68.

⁴¹ Ibidem, f. 69-114.

⁴² Ibidem, f. 115-130.

⁴³ Ibidem, f. 131-132.

⁴⁴ Ibidem, f. 131.

⁴⁵ Ibidem, f. 132.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem, f. 136-138.

⁴⁸ Ibidem, f. 137.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem, f. 139-147.

⁵¹ Ibidem, f. 139.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem, f. 143.

Această „orientare” a avut ca consecință formarea „gusturilor formaliste și arhaismului în arhitectură. Arhitectura s-a rupt de la viață”⁵⁶. Hotărârea în cauză sublinia totodată, că o bună parte a responsabilității pentru „desprinderea arhitecturii de sarcinile cotidiene în construcții” o poartă Uniunea arhitecților din URSS, care nu „a acordat atenția cuvenită problemelor construcției de masă”⁵⁷ și nu „a orientat arhitecții – membrii Uniunii – spre participarea lor activă la elaborarea proiectelor tip”⁵⁸. „În multe din lucrările sale, - se menționa în continuare, Uniunea era purtătoarea unei viziuni formaliste unilaterale, ce preamărea și denatura rolul moștenirii clasice, dezvoltând o atitudine neprincipială față de ea”⁵⁹.

Așadar, politica arhitecturală a CC al PCUS și Consiliului de Miniștri al URSS urmărea, de fapt, constituirea unei noi arhitecturi „sovietice”, căreia urmau să-i fie caracteristice așa calități ca stilul sobru și avantajele economice. Aspectul atractiv al blocurilor urma să fie obținut nu pe calea utilizării materialelor decorative, ci „prin raportarea organică a formelor arhitecturale la predestinația funcțională a edificiilor, a proporțiilor eficiente, prin întrebuintarea corectă a materialelor și tehnicii, precum și prin calitatea înaltă a muncii”⁶⁰.

Toate hotărârile adoptate în acești ani au determinat obiectivul prioritar al politicii construcțiilor – crearea spațiului locativ. Acestei sarcini i se subordonează toată activitatea arhitecților. Este înfăptuită trecerea la construcția în complex a raioanelor și microraiodelor. În planurile generale ale orașelor teritoriul era strict determinat de predestinația sa funcțională, planificarea străzilor și piețelor era subordonată dezvoltării transportului urban. Se începe edificarea blocurilor locative și administrative, utilizându-se construcțiile bloc, produse la fabricile de beton armat.⁶¹ Arhitecții moldoveni sunt obligați să elaboreze proiecte tip pentru ca „construcțiile să fie înălțate într-un timp cât mai scurt, cu cheltuieli cât mai mici”.⁶² La elaborarea acestor proiecte au fost omise culorile, elementele de stil, de decor etc. Astfel, începând cu sfârșitul anilor '50, localitățile Moldovei sunt împânzite cu edificii lipsite de expresivitate, naturalețe, frumusețe, valoare artistică.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem, f. 144.

⁶¹ Ibidem, f. 5.

⁶² Ibidem, f. 145.

Mecanismele utilizate de regimul totalitar sovietic în scopul îndoctrinării cetățenilor erau multiple și perfide. Cert este faptul că și arhitecții din ce în ce mai mult cădeau în mrejele ideologiei comuniste. Documentele de arhivă păstrează amintirea despre revolta manifestată de către mai mulți arhitecți față de acest proces.⁶³ Însă cei care se încumetau atunci să se ridice împotriva politicii antipopulare de construcții lipsite de gust artistic, de o calitate foarte joasă, de împânzire a localităților cu edificii ce semănau leit una cu alta, erau considerați promotori ai ideologiei „burgheze”, adepți ai „formalismului” și „constructivismul”.

Majoritatea arhitecților și constructorilor din Moldova, ca și din celelalte republici sovietice, erau ferm convinși că sunt făuritorii unei noi societăți, „comuniste”, ce corespunde idealurilor și aspirațiilor poporului.

SUMMARY

Urban settlements were structured in the Moldavian SSR, like all the city in the USSR, and primarily in the Russian Federation, after a general plan. Developing the first general plan for restoring and rebuilding of Chisinau in the postwar period was headed by Academician A.V. Sciusiev. The plan as a whole, provided a rhythmic and uniform composition. A. Sciusiev helped architect L. Ciuprin to build between 1947-1949, edifice of Chisinau Railway Station. Its architectural form come from popular architecture processes and architectonic elements of some Basarabian monuments at the end of 19th century – beginning of 20th. On the principal road of city there are some administrative buildings that have a specific architecture with beautiful fronts, presence of columns, carving in stone. It's considerable in this way the Academy of Sciences of Moldova building. In that period were reconstructed buildings of Moldovan dramatic musical theater and Moldovan Philharmonic, also was reconstructed Negruzzi and Renasterii boulevard.

Unfortunately, in the middle of 1950s has been a radical change in architectural policy of the USSR. In December 1954 at Moscow is convened a union conference of architects and builders which subject is to unjustified criticism architects tend to create beautiful and original buildings. A whole series of decisions of CC of the CPSU and USSR's Council of Ministers follows about objectives, design mechanisms and construction. All these aimed formation

⁶³ AOSPRM, f. P- 2905, inv. 1, un. d. p. 30, 34, 49, 118.

of a new architecture “Sovietic”, which would be his characteristic such qualities as sober style and economic advantages. The attractiveness of blocks would be not obtained using decorative materials, but “by comparing organic architectural forms with functional predestination of buildings, of effective proportions, using materials and appropriate technology, and high quality work”.

These tasks and activities are subordinated to all architects. It is done to build the complex transition of districts and certain sectors. The plan of Chisinau territory was strictly determined by its functional predestination, streets and markets were subject to planning urban transport development. Start building blocks and administrative buildings, using the building block. Moldovan architects are required to develop type projects. Colors, elements of style, decoration, etc. begin to be omitted. Thus, from the 1950s Chisinau is studded with buildings without expression, naturalness, beauty and artistic value.

Multiple and perfidious mechanisms were used by the Soviet regime for citizens indoctrination. The fact is that the architects becoming more nets fell into communist ideology. Those who dare to stand against the policy then the anti-popular artistic taste-free construction, very low quality, were considered promoters of “bourgeois” ideology. But most architects and builders of Moldova, as in the other republics of the USSR, were firmly convinced that they are creators of a new society, “communist”, corresponding with ideals and aspirations of people.

Bibliografie:

- AFANAS'EV K.S., 1978. *A. V. Ńusev*, Moskva.
- AUCOUNTIER M., 2001. *Realismul socialist*, Cluj-Napoca.
- BOGNIBOV E., 1975. *Arhitektura Moldavii*. In: *Kodry*, № 11, 111-117.
- BOFFA D., 1994. *Istoriya Sovetskogo Soyza*. T. 2. *Ot Otečestvennoj vojny do položenija vtoroj mirovoj deržavy. Stalin i Hruščev*. 1941-1964 g., Moskva.
- BOROVSKIJ V.M., 1987. *Istoriya moldavskoj arkitektury*, Kišinev.
- BULAT V., 2000. *Artă și ideologie. De la “realismul socialist” la “noua sensibilitate”: 1940-2000*, Chișinău.
- BULAVKA L., 2008. *Fenomen sovetskoy kul'tury*. Moskva.
- CAȘU I., *Comunismul sovietic și “omul nou” în Basarabia*. In: *Xenopoliana*, Buletin al Fundației Academice “A.D. Xenopol”, v. 4, nr. 1-4, 219-226.
- COZMA V., 2000. *Ideologia comunistă. Iluzii și realitate. Secolul XX*. In: *Demistificarea sau remistificarea istoriei*, Chișinău, 155-163.
- CURȚ P., 1973. *Alexei Victorovici Ńciusev. Pagini din viață și activitate*, Chișinău.
- EGGELING V., 1999. *Politika i kul'tura pri Xruščeve i Brežneve*. 1953-1970 g., Moskva.
- FIRSOVA B.M., 2010. *Raznomyслиe v SSSR i Rossii (1945-2008)*. Sbornik materialov nauchnoy konferentsii 15-16 maja 2009 g., Sankt-Peterburg.
- GORJAYEVA T., 2009. *Političeskaja cenzura v SSSR. 1917-1991 g.*, Moskva.
- Iskusstvo Moldavii*, 1967. Kišinev.
- JAKOVLEVA N., 2002. *Vlast' i hudožestvennaja intelligencija*, Moskva.
- KOLOTOVKIN A., 1973. *Arhitektura Sovetskoy Moldavii*, Moskva.
- KPSS o kul'ture, prosvеščeniі i nauke*, Moskva, 1976.
- NESTEROV T., CARAGAL B., RĪBALCO E., 2010. *Centrul istoric al Chișinăului la începutul secolului al XX-lea. Repertoriul monumentelor de arhitectură*, Chișinău.
- Protecția patrimoniului*, 2001. Culegere de legi și convenții, Chișinău.
- Stranitsy istorii sovetskogo obščestva. Liudi. Problemy Fakty*. 1989. Moskva.
- ȘTEFĂNIȚĂ I., 2010. *Cartea neagră a patrimoniului cultural al municipiului Chișinău*, Chișinău.
- URSU V., 2000. *Arhitectura R.S.S. Moldovenești în sistemul culturii sovietice (1944-1956)*. În *Analele doctoranzilor și competitorilor*, Chișinău, 112-116.
- VERDERY K., 1994. *Compromis și rezistență*, București.
- VERT N., 1992. *Istoriya Sovetskogo gosudarstva*, Moskva.
- WIGNT M., 1998. *Politica de putere*, Chișinău.

DILEME ȘI TENDINȚE ÎNTR-UN ORAȘ POST-SOVIETIC: CHIȘINĂUL ÎN BĂTĂLIA PENTRU VIITOR

Ludmila COADĂ

Introducere

Sfârșitul războiului rece, schimbările politice din URSS din a doua jumătate a anilor '80 ai secolului trecut produse atât în contextul politicilor de „glasnost” și „perestroika”, cât și dezintegrarea Uniunii Sovietice, au generat și influențat transformări radicale, revoluționare în întreaga lume și în spațiul ex-sovietic în particular, afectând și orașele care s-au înviorat în contextul mișcărilor naționale și a procesului de obținere a independenței de către fostele republici sovietice. Acestea, în special orașele-capitale, au devenit centre ale mișcărilor de eliberare și au trecut prin schimbări majore, însoțite atât de succese, cât și frustrări și eșecuri, ultimele inevitabile în procesele de tranziție și în condițiile în care ruperea de imperiu nu însemna neapărat și o libertate deplină de acțiune, aceasta la rândul-i fiind deseori stânjenită de moștenirea sovietică cu care porneau la drum orașele post-sovietice, dar și societățile și statele care tocmai au răsărit pe ruinele Imperiului eurasiatic.

Chișinăul a trecut prin experiențe similare. La hotarul anilor '80-'90, găzduind puternice manifestări cu caracter antisovietic, antitotalitar, anticomunist, Chișinăul își asumă rolul de centru în care se iau decizii importante, dar și de locomotor și inițiator al schimbărilor. În anii ce au urmat orașul este marcat de suflul înnoitor¹ al epocii de tranziție spre democrație și libertate, înregistrând primele succese, dar fiind în același timp afectat și de tot soiul de crize pe care le provoca dizolvarea fostului imperiu sovietic.

În vâltoarea acelor evenimente și procese, atât de complexe și contradictorii, orașul putea izbuti numai având la cârmă personalități capabile să-l gestioneze și să-l conducă în direcția corectă. Or, marile schimbări, reformările, realizările și succesele sau regresele și declinul unui sau altui oraș depind în principal de ceea ce poate oferi și produce un primar. Și se pare că din această perspectivă or. Chișinău a pășit cu dreptul în drumul său spre emancipare, avându-l în calitate de conducător pe Nicolae Costin, primul primar ales democratic, reformator și promotor al schimbărilor. Primar între anii 1990-1994, Costin

și-a făcut auzită vocea și la nivel național și aceasta, în primul rând, pentru că era una dintre figurile-cheie a renașterii naționale și susținător convins al limbii și istoriei românilor, pentru care s-a dat poate cea mai mare bătălie la hotarul anilor '80-'90 și pentru care lupta mai continuă. În al doilea rând – conducând un oraș, parte a statului², un primar ajunge neapărat pe linia întâi a dinamicilor care conduc spre transformarea orașului într-un actor colectiv în guvernare³. Inițind și implementând reforme primarul Costin a contribuit la modernizarea Chișinăului și la schimbarea imaginii capitalei, atât cât se putea schimba la acea vreme – inclusiv prin schimbarea denumirii străzilor și a peisajului urban.

Spațiul urban chișinăuian: între vechi și nou

Peisajul urban – străzile, locurile sale publice – au servit întotdeauna în cazul fostelor orașe sovietice drept câmp pentru conflicte, datorită, pe de o parte, moștenirii sovietice lăsate și a viziunilor cetățenilor și elitelor din perioada post-sovietică, pe de altă parte. Marcat de simbolurile regimului comunist, peisajul urban – amprentat mai ales prin denumirile de străzi și monumentele înălțate – a constituit unul dintre „sectoarele”-cheie asupra cărora s-au concentrat noile autorități, naționale din orașele post-sovietice odată cu emanciparea națională pe fundalul destrămării imperiului sovietic. Totuși, lupta cu simbolurile comuniste nu a fost una ușoară. Ceea ce s-a construit intens și ani în șir de către autoritățile comuniste a devenit greu de demolat, tocmai din considerentul că afectase semnificativ și mentalitatea oamenilor. Autoritățile sovietice au „investit” enorm în politicile pe care le-au inițiat, iar una dintre acestea a fost anume aceea de a aduce eroii, fondatorii, gânditorii și promotorii ideologiei sovietice în spațiul public, prin construcția de monumente și redenumirea străzilor în numele acestora, și de a instaura în acest mod un control simbolic asupra spațiului urban, care devenise proprietate a statului și a fost utilizat în parte pentru a valoriza puterea sovietelor și a partidului comunist, fiind împânzit cu simboluri ale puterii de stat: monumente, drapele, denumiri de străzi și

¹ EȘANU, EȘANU 1997, 26.

² TE VELDE 2011, 240.

³ LE GALÉS 2002, 229.

locuri publice etc.⁴. Se poate astfel constata că orașul sovietic și cel al societății socialiste de altfel era stăpânit de statul și partidul central⁵.

Chișinăul nu putea face excepție de la regulile scrise și nescrise funcționale în spațiul sovietic, fiind marcat prin înfățișare și conținut de politica centralizată privind construcția orașelor și, în special, a spațiilor urbane. Politica sovietică în această direcție a fost, în cazul orașului Chișinău, o „continuare”, deși cu o tentă mult mai accentuată și mai dură, a politicii țariste vizând spațiile urbane, și într-un caz și în altul, spațiul urban devenind un instrument și un mijloc de legitimare și consolidare a puterii. Atenția autorităților țariste asupra spațiului care va deveni în timp „urban” din Chișinăul secolului al XIX-lea s-a făcut simțită în timpul țarului Nicolai I, când a început amenajarea străzilor și construcția scuarurilor mai largi. Atunci s-a înălțat Catedrala și scuarul acesteia (1830 și 1836 respectiv), s-a proiectat parcul din preajma lor în locul vechiului izlaz, Chișinăul devenind astfel atractiv pentru negustori și funcționari publici care vor construi case și clădiri de-a lungul scuarurilor. Datorită acelor schimbări, deși foarte lente și anevoioase, acest teritoriu va fi de curând numit „Noul oraș”⁶, care simboliza prin spațiul său public prezența și controlul Rusiei imperiale⁷. Autoritățile sovietice, la rândul lor, s-au impus printr-o politică a controlului, mobilizând cu o mare intensitate, o varietate de simboluri în peisajul urban pentru a legitima și instituționaliza ideologia sistemului revoluționar. Două dintre aceste simboluri – denumirile străzilor și monumentele ridicate apărătorilor regimului sovietic în Chișinău – vor constitui subiectul cercetării noastre reflectate în paginile ce urmează. Și dacă străzile Chișinăului de astăzi nu mai păstrează denumiri care ar aminti de prezența de altă dată a puterii sovietice, nu același lucru se poate spune despre monumente. Deși scoase, în marea lor majoritate, din peisajul urban, monumentele care eternizează eroismul ostașului sovietic și prin acesta măreția și puterea fostei puteri sovietice, nu au dispărut definitiv și constituie subiect de discuție și motiv de divizare a societății între cei nostalgici după timpurile apuse, care se adună la aceste monumente pentru a comemora eroii sovietici și cei pentru care simbolurile sovietice se asociază cu crimele și fărâdelegile comise de regimul comunist.

⁴ ARGENBRIGHT 1999, 6.

⁵ HÄUSSERMANN 1996, 224.

⁶ HAMM 1998, 23.

⁷ CIOBANU 1925, 59.

Spațiul urban, monumente și comemorări

Problema comemorării unor sau altor evenimente trecute, pare a fi una perpetuă la Chișinău unde, pe parcursul ultimelor două decenii, diferite autorități politice și administrative au promovat diferite proiecte vis-a-vis de ceea ce trebuie comemorat și s-au concentrat în acest sens asupra protejării acelor monumente care reflectau viziunile lor și/sau a unor categorii de cetățeni. Comemorarea prin monumente este justificată, monumentele fiind muniții în tendința autorităților de a dicta ceea ce să se memoreze și comemoreze în domeniul public⁸. Monumentele acționează, altfel zis, ca indicatoare sau marcatoare ale memoriei istorice⁹, stimulând observatorul să țină minte și să comemoreze anumite evenimente¹⁰ în defavoarea altora. „Bătălia” pentru monumente și pentru comemorarea prin ele a unor sau altor evenimente istorice, „bătălia” asupra locurilor memoriei în general dusă de către elitele politice și administrative ale statului și/sau Chișinăului – ca oraș și capitală – în diverse contexte și conjuncturi în ultimii douăzeci de ani atestă lipsa unui consens în ceea ce privește viziunea asupra istoriei și trecutului apropiat sau mai îndepărtat și divizarea clasei politice moldovenești și odată cu ea a societății pe acest segment.

Două categorii de monumente denotă caracterul divizat al societății chișinăuene, dar și a celei moldovenești în ansamblul ei, în ceea ce privește cunoașterea trecutului și atitudinea față de evenimentele care s-au produs în timp și care vizează istoria orașului Chișinău și a statului, capitala căruia este. Prima categorie încorporează monumentele construite în timpul sovietic care s-au mai păstrat și acele care s-au construit recent în același stil, acelorași eroi și cu aceleași scopuri – de a menține vie amintirea despre puterea și armata sovietică. Cea de-a doua vizează modestele și puținele monumente și/sau pietre comemorative ce țin locul viitoarelor posibile monumente care păstrează vie memoria cetățenilor pentru cei care au fost victime ale regimului sovietic comunist. Cele mai elocvente exemple de monumente în reprezentarea categoriilor menționate mai sus ar fi complexul memorial „Eternitate” și respectiv piatra comemorativă în memoria victimelor ocupației sovietice instalată în Piața Marii Adunări Naționale din centrul capitalei.

Complexul Memorial „Eternitate” a fost ridicat

⁸ JOHNSTON 2008, In: http://russiaprofile.org/culture_living/a1228058384.html

⁹ FOREST, JOHNSON 2002, p. 524.

¹⁰ LIGHT, YOUNG 2010, 1454

încă în 1975 și renovat în 2006, de către autoritățile sovietice și respectiv cele comuniste ale Moldovei (care „controlau” și spațiul public de la Chișinău), ale căror viziuni în ceea ce privește cel de-al Doilea Război Mondial, a zilei de 9 mai și semnificației acesteia, au coincis. Ambele puteri au folosit, deși în timpuri diferite, în discursul lor politic termenul de „Marele Război Pentru Apărarea Patriei” în locul termenului de „Războiul al Doilea Mondial”, sau „eliberare” în loc de „ocupare” a Chișinăului și Moldovei de către armata sovietică în august 1944 etc., memorialul fiind dedicat anume celor care au apărut cauza și interesele sovietice și au murit în timpul luptelor de „eliberare” a teritoriilor ocupate anterior de fasciști. Faptul că la renovarea memorialului s-au cheltuit sume colosale și nu este consacrat tuturor celor căzuți în război – monumentul nefiind de departe unicul de acest gen – a stârnit discuții și proteste în societate, mai cu seamă în cea chișinăuienă. „De ce se edifică monumente doar unora? Pe când cei căzuți au fost jertfe cu toții. Cu deosebire că unii au fost trimiși drept carne vie de tun de Hitler, iar alții de Stalin”¹¹ – iată întrebarea și logica unei bune părți a societății, care înțelegea adevăratul scop – cel ideologic și propagandistic – al „Eternității” și faptul că memoria, în sensul comemorării publice este confortabilă celor aflați la putere¹²; care știau ce a însemnat în realitate regimul și politica sovietică și care reușeau să facă diferența între trecutul așa cum s-a întâmplat și trecutul cum e memorat¹³ sau interpretat. Grandoarea și caracterul impunător al monumentului, urmând stilul sovietic de reprezentare prin mărime, nu a ademenit și nici convins această parte a societății de necesitatea și importanța care i-o atribuie autoritățile. Cu atât mai mult cu cât este știut că mărimea monumentelor sugerează tendința de a copleși ori a intimida¹⁴ și cu cât sunt mai slabe instituțiile cu atât mai solide apar monumentele¹⁵, dorința autorităților de a immortaliza permanența și grandoarea în obiecte fizice dezmințind de cele mai multe ori slăbiciunea și/sau chiar declinul lor iminent¹⁶. Aceste deducții reflectă întocmai atât situația Imperiului sovietic care a dispărut în anul 1991, cât și a cea a partidului comunist din Moldova care din 2009 este în declin, după ce ani – în primul caz

¹¹ DABIJA 2004, 1

¹² SNYDER 2010, p. 4

¹³ FULBROOK 2011, 25

¹⁴ KOSHAR 2000, 34

¹⁵ MUMFORD 1970, 434

¹⁶ KOSHAR 2000, 32

decenii – acești subiecți au acționat în vederea eternizării soldatului sovietic, armatei sovietice și a altor simboluri-componente ale puterii sovietice.

Pe cealaltă parte a baricadei – opus memorialului „Eternitate” din Chișinău – se află piatra comemorativă instalată în memoria victimelor ocupației sovietice și care ține locul unui viitor monument al victimelor regimului totalitar comunist. Piatra a fost montată la 26 iunie 2010 de către Primăria Chișinăului după ce președintele în exercițiu de atunci decretase ziua de 28 iunie 1940 drept zi a ocupației sovietice. Deși decretul președintelui a fost de curând abrogat de către Curtea Constituțională, piatra comemorativă nu și-a pierdut susținătorii. Ea a devenit în timp locul în care se adună o parte dintre chișinăuieni și unii dintre oaspeții capitalei, fie la 28 iunie, pentru a comemora pe cei care au suferit de pe urma raptului din 1940, fie la 13 iunie sau/și 6 iulie pentru a comemora, în special, pe cei deportați și în orice alte zile pentru a cinsti memoria victimelor ocupației sovietice, a celor care au fost înfometaji, deportați, terorizați, împușcați.

Prezența, în spațiul public al Chișinăului, a acestor doua categorii de monumente care se exclud reciproc prin ceea ce simbolizează, reprezintă și comemorează, conduce la concluzia că orașul trăiește în lumi paralele. Una aparținând nostalgicilor, celor înclistați în trecutul sovietic și ochind mereu spre răsărit, alta – dinamică și reformatoare, condamnând trecutul totalitar pentru a-și putea construi și asigura un viitor democratic.

Denumirile de străzi – expresii ale identității politice

Străzile cu denumirile lor – ca și monumentele – amprentate de trecutul sovietic și simbolurile comuniste, au constituit un subiect al reformării la hotarul anilor '80-'90, redenumirea lor devenind o sarcină prioritară a administrației chișinăuiene de la acea vreme.

Practica redenumirii străzilor în Chișinău a fost una des utilizată de-a lungul ultimelor aproape două secole și continuă să fie aplicată și astăzi, deși cu o mai mare atenție și/sau reticență. Problema redenumirii străzilor nu este una specifică doar Chișinăului. În majoritatea orașelor din Estul Europei aflate în trecutul nu prea îndepărtat în sfera de influență a Moscovei, și mai cu seamă în cele din fostele republici sovietice, a devenit o necesitate, dar și o tradiție de a se schimba denumirile străzilor ca o consecință

a căderii URSS și a regimului comunist, iar frecvența redenumirii străzilor privită în retrospectivă devenise o normalitate, deși anormală, în comparație, spre exemplu, cu multe orașe din lume – fie occidentale, fie asiatice – în care străzile odată denumite într-un fel sau altul își păstrează acele denumiri secole în șir. Denumirile străzilor constituie simboluri comode și populare. Ele reflectă și manifestă o anumită identitate politică, sunt indicatori ai identității politice și constituie în același timp părți componente ale acesteia¹⁷. Denumirile străzilor stimulează formarea în rândurile populației a unei conștiințe politice preconizate. Nu e de mirare, astfel, ca majoritatea schimbărilor politice sunt reflectate anume în redenumirea străzilor, denumirea constituind un indicator al posesiunii, a controlului¹⁸ asupra orașului.

Analiza subiectului denumirii străzilor din Chișinău ne aduce la concluzia că străzile orașului - din centru sau periferii (dar centrale) – au fost schimbate ori de câte ori s-a schimbat puterea, conducerea sau ca urmare a unor sau altor evenimente produse în oraș sau departe de a avea vreo legătură cu istoria și soarta orașului și a locuitorilor săi. Practica schimbării denumirii străzilor este una mai veche aplicată încet, dar sigur în anii când Basarabia fusese anexată Imperiului rus și când denumirile de străzi – odată cu construcția acestora de altfel în Chișinău devenit capitală – se rusificau, atestând astfel influența țaristă în teritoriu. Străzile Chișinăului de atunci sunau cam în felul următor: Nicolaevskaia, Petropavlovskaia, Vitebskaia, Irinopolskaia, Stepnaia, Vinodelia, Sinagovskaia etc.

În perioada interbelică, în condițiile în care după Marea Unire de la 1918 Basarabia devenise parte integrantă a României, s-a revenit la denumirile de străzi adecvate specificului orașului și regiunii, denumiri proprii istoriei și culturii autohtone. Printre străzile din acele vremuri pot fi menționate cele purtând numele lui Mihai Eminescu, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Mihail Kogălniceanu, Mihai Viteazul, Petru Rareș, Regele Carol I, Regele Ferdinand I, Alexandru Cotruță etc.

Anii de ocupație sovietică au adus noi denumiri străzilor din Chișinău, acestea devenind comunicatori excepționali ai propagandei politice, sovietice, comuniste. Regimul comunist a mobilizat o mare varietate de simboluri în peisajul urban pentru a legitima și instituționaliza ideologia sistemului revoluționar. Noile denumiri de străzi, foarte variate prin conținut și sens, pot fi categorisite în câteva grupuri.

Unul dintre acestea era reprezentat prin denumiri de orașe rusești sau orașe din republicile sovietice de atunci, cum a fost, spre exemplu, cazul străzilor Omsk, Tomsk, Vitebsk, Jitomir, Rostov, Tula, Așhabad, Tașkent și altele. O altă categorie de denumiri reflecta nume de persoane, semnificative pentru cultura rusească, pentru viața politică și/sau militară rusească, și, mai ales, pentru ideologia sovietică comunistă etc., în care se încadrau străzile Gogol, Berzarin, Pirogov, Pavlov, Gagarin, Lenin, Marx, Enghels, Kirov, Jukov, Timoșenko, Dzerjinski, Rosa Luxemburg, Ceapaev și lista ar putea continua. Din gama largă a denumirilor de străzi frecvent întâlnite în epoca sovietică nu doar în Chișinău, ci și în alte orașe din „republicile-surori” făceau parte și cele ce reprezentau simbolurile regimului ideologic comunist și care „aduse în stradă” sunau în felul următor: Okteabrskaja, Soldatskaia, Sovetskaia Armyia, Iskra, Krasnogo znamenii etc. Din Chișinăul timpurilor sovietice, ca de altfel în toate orașele din URSS, nu putea lipsi nici Prospectul Păcii, care avea menirea să reflecte dragostea de pace a URSS și autorităților acestuia, făcută simțită mai cu seamă în 1959 și 1968¹⁹.

Denumirile de străzi cu conținut și mesaj ideologizat, atât de omniprezent și „în forță” în anii puterii sovietice, au început să dispară rapid atunci când puterea sovietică s-a destrămat, chișinăuienii întrebându-se „ce avem noi cu Gogol, Suvorov, Kutuzov, Timoșenko, Pugaciov”²⁰. Astfel, la hotarul anilor '80-'90, în plin avânt al mișcării de eliberare națională, Chișinăul s-a lansat, prin primarul și consilierii de atunci, într-o campanie de redenumire a străzilor, marea majoritate a cărora nu oglindeau la acea dată istoria și cultura locală, ci reprezentau ideologia și interesele unui alt stat, a fostei metropole și care excelau printr-un izbitor colorit comunist și sovietic. Acțiunea de redenumire a străzilor a început după ce Prezidiul Sovietului Orașenesc Chișinău de deputați ai poporului a decis la 3 iulie 1990 revenirea asupra reexaminării denumirilor străzilor, stradelor, bulevardelor și parcurilor din Chișinău. În contextul acestei hotărâri a fost creată o comisie orașenească pentru denumirea străzilor și obiectivelor de subordonare locală, care, la rândul ei, după mai multe întruniri și runde de discuții, a propus Sovietului Orașenesc Chișinău schimbarea

¹⁷ AZARYAHU 1986, 581

¹⁸ FERGUSON 1988, 386

¹⁹ COLESNIC 1997, 435

²⁰ PLUGARU 1990, 8.

denumirilor unui șir de străzi²¹. Denumirile vechi, deloc întâmplătoare în anii de ocupație sovietică, dar total străine, nefirești și false pentru Chișinău, au fost substituie cu altele noi sau cu cele restabilite din perioada interbelică, care comemorează personalități ale neamului, evenimente și fapte din istoria orașului și/sau istoria statului a cărei capitală este Chișinăul. Bulevardul Lenin a devenit bulevardul Ștefan cel Mare; bulevardul păcii a devenit bulevardul Dacia; strada Armatei sovietice a devenit bulevardul Traian; strada Timošenko a devenit bulevardul Decebal²²; strada Kievului a devenit strada 31 August 1989²³. Denumirile de străzi care în perioada interbelică purtau numele lui Grigore Ureche, B.P. Hasdeu, Nicolae Iorga, Octavian Goga, Petru Maior, Mihai Kogălniceanu, Avram Iancu, Anton Pan, Alexandru Vlăhuță au revenit în peisajul urbanistic al Chișinăului post-sovietic.

Totuși, la douăzeci de ani de la schimbările de anvergură de la începutul anilor '90 în materie de denumiri de străzi, problema redenumirii străzilor în Chișinău mai este una de actualitate. Mai mult ca atât, în condițiile în care în Tbilisi, spre exemplu, georgienii fac tot posibilul pentru a se îndepărta de trecutul sovietic, dar și de fostul patron – Rusia²⁴ – și lichidează denumirile sovietice de străzi „rătăcite” în spațiul urban georgian, cum a fost, printre altele și cazul deciziei adunării orașenești din 25 februarie 2009, prin care zece străzi din Tbilisi care mai aveau încă denumiri sovietice urmau a purta numele eroilor georgieni căzuți în rezultatul agresiunii rusești²⁵, la Chișinău se mai fac auzite voci în favoarea restabilirii denumirilor sovietice străzilor capitalei. Se pare, că la Chișinău, de la substituie fizică a denumirilor sovietice de străzi și a altor elemente și simboluri comuniste-sovietice până la schimbarea mentalității unor locuitori ai săi, erodați de nostalgie și atașamente față de ceea ce nu mai există, e drum lung.

Piața Marii Adunări Naționale ca loc al memoriei

Valul schimbărilor intervenite în spațiul public al

²¹ CIUBUC 1990, 4.

²² COLESNIC 1997, 435

²³ EREMIA 1999, 4

²⁴ *Georgia passes law to destroy Soviet-era monuments and street names*, Available at: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/georgia/8549052/Georgia-passes-law-to-destroy-Soviet-era-monuments-and-street-names.html>

²⁵ *Тбилисские улицы будут носить имена погибших от российской агрессии военнослужащих*, In: <http://www.apsny.ge/2009/soc/1235589441.php>

capitalei la hotarul anilor '80-'90 a pornit din centrul acesteia, de acolo unde zeci de mii de oameni s-au adunat spre a-și dobândi libertatea, devenind prin prezența lor sursă de inspirație pentru viitoarea denumire a pieței, botezată de curând Piața Marii Adunări Naționale.

Piața Marii Adunări Naționale este cel mai popular și semnificativ element din peisajul urban al capitalei. Este locul în care chișinăuienii și oaspeții capitalei celebrează sărbătorile naționale și comemorează personalități și evenimente istorice. Este și locul în care oamenii aleg să-și petreacă timpul liber, printr-o plimbare și savurare a împrejurimilor pitorești. Dar dincolo de materialitatea lor fizică acostată în percepția oamenilor, astfel de spații au și alte sensuri și înțelesuri. Ele sunt spații ale reprezentării²⁶ și pot fi reconstruite din prezent în trecut cu ajutorul memoriei colective și a memoriilor individuale²⁷.

Actuala Piață a Marii Adunări Naționale, diferent de cum s-a numit anterior, a fost în timp, martor al multor evenimente, care au afectat, uneori pozitiv alteori negativ, viața de zi cu zi a Chișinăului și au marcat soarta și istoria acestuia. La începuturile secolului al XIX-lea, când abia de-și contura existența prin implementarea planului general de dezvoltare a Chișinăului elaborat atunci, a cunoscut de rând cu „construcția” sa și a orașului primele semne ale influenței politicii rusești și primele valuri ale rusificării Chișinăului și a locuitorilor lui. Supusă lucrărilor de construcție, extrem de lente de altfel, și amenajării spațiului înconjurător, își făcea cu timpul tot mai vizibilă prezența prin înălțarea aici a Catedralei, prin grădina publică și edificiile din piatră care o înconjurau. În 1818 primea, în starea modestă în care era, vizita țarului Alexandru I, venit la Chișinău în contextul promulgării Constituției provinciei Basarabia²⁸. La începutul secolului XX piața făcea loc primelor mișcări care au bulversat Chișinăul anilor 1905, 1917, dar nu numai²⁹. La 1912 mai primea un țar, pe Nicolai I, iar la 1940 trupele sovietice care ocupaseră Basarabia mărșăluiau pe aici într-o paradă militară primită de generalul Jukov³⁰. Odată cu unirea Basarabiei cu România, în piață își vor face prezența regele Mihai și generalul Antonescu și lista figurilor politice care au călcat pe teritoriul pieței din centrul orașului Chișinău poate fi continuată. După

²⁶ LEFEBRE 1996.

²⁷ HALBWACHS 1997.

²⁸ CIOBANU 1925, 37

²⁹ COLESNIC 1996, 17

³⁰ COLESNIC 1996, 17.

ani de ocupație sovietică piața – în anii sovietici Piața Victoriei, găzduindu-l pe Lenin – a fost locul în care, în contextul mișcării de renaștere națională de la sfârșitul anilor '80 din RSSM, s-au organizat Marile Adunări Naționale prin care moldovenii au restabilit un șir de drepturi naționale și și-au proclamat independența. Aici s-a revendicat – la 27 august 1989, prin prezența a circa 750.000 de moldoveni, veniți din toate colțurile republicii de atunci – revenirea limbii la grafia latină, fapt realizat prin adoptarea la 31 august 1989, de către Sovietul Suprem al RSSM, a unui set de legi, prin care limbii moldovenești i se conferea și statutul de limbă de stat și care stipulau că limba moldovenească este de fapt limba română. Și tot aici s-a sărbătorit și continuă să se sărbătorească anual ziua de 31 august, declarată atunci sărbătoare națională, Piața Marii Adunări Naționale adunând de fiecare dată tineri și maturi pentru a sărbători. Sute de mii de oameni s-au convocat în piață și la 27 august 1991, cerând și reușind să convingă Parlamentul de la Chișinău să adopte declarația de Independență a Republicii Moldova. Piața a găzduit, primitoare, și manifestările studenților și profesorilor din primăvara anului 1995 în apărarea dreptului de a studia limba și istoria românilor, dar și mișcarea de protest din octombrie 2006 împotriva introducerii în școli a manualelor de istorie integrată. Iar în aprilie 2009, piața a fost de partea tinerilor în „revoluția” acestora împotriva regimului Voronin și pentru apărarea democrației din Republica Moldova.

„Proiectată” circa două secole în urmă, piața este astăzi înfrumusețată de prezența în preajma-i a grădinii publice, a bulevardului Ștefan cel Mare și a câtorva monumente, fiecare cu istoria sa și toate împreună conturând istoria Chișinăului și a centrului acestuia în particular. Bulevardul Ștefan cel Mare și Sfânt, de exemplu, a crescut în timp dintr-o stradă îngustă și plicticoasă în ceea ce este astăzi principala stradă din Chișinău. Aceasta a avut de-a lungul anilor diverse denumiri³¹, fiecare denumire reflectând perfect perioadele istorice prin care a trecut Chișinăul și Basarabia/RSSM/Republica Moldova în ultimele două veacuri. Din momentul în care politica țaristă își lăsa amprente asupra spațiului urban rusesc și până în 1924 strada s-a numit periodic și consecutiv Millionaia, Moscovscaia, apoi Alexandovskaia. În anii interbelici a purtat numele domnului Moldovei Alexandru cel Bun (1924-1944), devenind bulevard; În perioada sovietică a fost cunoscută sub denumirea

de stradă, ulterior bulevardul Lenin (1944-1990), iar după obținerea independenței de către Republica Moldova – bulevardul Ștefan cel Mare și Sfânt. Catedrala Nașterii Domnului, la rându-i, situată în preajma Pieței, este un frumos monument de arhitectură de importanță națională, ridicat la inițiativa mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Ansamblul catedralei – biserica, clopotnița și arcul de triumf – își deapănă tăcut istoria, constituind o minunată prezență în aria centrală a Chișinăului. Spațiul Pieței Marii Adunări Naționale nu ar fi complet parcă fără monumentul lui Ștefan cel Mare – înălțat în anii '20 ai secolului trecut – „chipul” împietrit al voievodului veghind parcă liniștea Pieței și a vizitatorilor ei, a orașului și a locuitorilor acestuia.

Martor și loc al multor evenimente și întâmplări produse în timp, Piața Marii Adunări Naționale a devenit grație acestora un loc al memoriei, dar și un simbol al capitalei Republicii Moldova.

Concluzii

„Bătălia” monumentelor, „bătălia” sărbătorilor și a datelor comemorative, prezența în aceste lupte a nostalgicilor și simpatizanților simbolurilor sovietice – semnaleză faptul că tranziția și procesul de transformare a orașului post-sovietic sunt anevoioase și îndelungate, că oamenii devin debusolați în condițiile în care politica de stat este inconsecventă. Deși Chișinăul a înregistrat schimbări notabile în evoluția sa prin schimbarea denumiri străzilor de la cele cu iz sovietic la cele cu semnificații naționale; prin promovarea unor primari democrați și deschiși reformelor cum a fost cel puțin cazul primarului Nicolae Costin; prin transformarea Pieții Marii Adunări Naționale într-un loc al memoriei; prin schimbarea imaginii orașului și apropierea acestuia de standardele orașelor europene etc., lupta Chișinăului pentru viitor continuă, o luptă a cărei finalitate ar trebui să fie abandonarea etichetei de oraș post-sovietic și transformarea Chișinăului într-un oraș cu adevărat european, în care valorile democratice și general-umane s-ar ridica la rang de legi nescrise, iar mentalitatea cetățenilor săi nu ar mai găzdui nostalgii și reminiscențe ale vremurilor sovietice.

³¹ COLESNIC 1996, 16; COLESNIC 1997, 436.

SUMMARY

Dilemmas and trends in the post-Soviet city: Chisinau in the battle for the future

The end of the Soviet era and the dissolution of the colossal communist empire have begot significant and radical changes both in the world and in the space soon dubbed “the post-Soviet”. Changes have impacted the post-soviet cities as well especially as regards their image, their trends and policies, their lifestyle and values, etc. – all those transformations occurring in the context of an uncertain atmosphere, marked on one hand, by the Soviet legacy and the recent past sequelae, and on the other, by the seeds of a fragile democracy that was only knocking off in the post-Soviet city in the early 1990s.

This article aims at analyzing the metamorphosis of one of the post-Soviet cities - the city of Chisinau - in the period from 1991 to 2011, viewed through the prism of political changes that have been made during the last twenty years of independence. Being a centre and promoter of Moldovan national liberation movement in late 1980s, Chisinau launched - through some of its democracy-minded and pro-European mayors and residents – in a fight for its future – a battle that would result in the abandonment of the “post-Soviet city” label and in the transformation of the city in a truly European capital, where democratic and general human values would rise to the rank of unwritten laws and citizens’ mentality would not accommodate any more nostalgia and/or reminiscent of Soviet times. Twenty years of freedom and independence – accompanied by both feelings of uncertainty and hopes – have demonstrated that achievement of those above-mentioned desiderata is a matter of time, especially due to the fact that from 1991 onwards there have been implemented contradictory policies, appropriate to political colors of all decision makers who have succeeded at the helm of the capital and/or the state. One of such policies has consisted in building and/or re-building monuments in Chisinau glorifying regimes and/or past events, that became – due to different approach to their historical significance – points of rigorous debate in Moldovan society. To those concerns, on one hand, the memorial complex „Eternity” – and on the other hand – on the opposite side of the barricades - the commemorative stone of a monument to the victims of the Soviet occupation and of the totalitarian communist regime. The first one was renovated

by Moldovan communist authorities in 2006 and denoted the rehabilitation of the Soviet practices in regard to celebrating the “Victory” day/9 May and/or the Soviet “liberation” of Moldovan territory. The second one was installed by liberals and the liberal mayor of Chisinau in the Great National Assembly Square, in 2010. The “battle” over monuments, the “battle” over commemorative holidays and dates, the “battle” over mayoralty in June of 2011 – the last being ardently fought between the left-oriented and Europe-oriented citizens – have proved that the process of transition and transformation of the post-Soviet city is a demanding and long lasting one. Even though Chisinau has scored notable changes in its evolution over the last two decades - by changing the street names from those with a Soviet flavor to those of national significance; by electing and promoting democratic and open-minded Mayors as it was at least the case of Nicolae Costin; by transforming the Great National Assembly Square in a place of memory; by changing its image and by moving closer towards the European standards - Moldovan capital-city keeps fighting for its future.

Bibliografie:

- ARGENBRIGHT R., 1999, *Re-Making Moscow: New Places, New Selves*. In: *The Geographical Review* 89 (1), January, 1-22.
- AZARYAHU, M., *Street names and political identity: the case of East Berlin*. In: *Journal of Contemporary History*, Vol. 21, Nr. 4 (Oct., 1986), 581-604.
- CIOBANU, Șt., 1925, *Chișinăul*, Chișinău: Editura Comisiunii Monumentelor Istorice.
- CIUBUC, V., 1990, *Străzile își schimbă denumirile*. In: *Literatura și Arta*, 22 august, 4.
- COLESNIC, Iu., 1996, *Piața Marii Adunări Naționale*. In: *Moldova*, nr. 6-7, 16-17
- COLESNIC, Iu. (Ed.), 1997, *Chișinău. Enciclopedie*, Chișinău: Editura Museum
- EREMIA, A., 1999, *Strada 31 august 1989*, In: *Capitala*, 4 septembrie, 4.
- EȘANU, A., EȘANU, V., 1997, *Chișinău. Scurtă sinteză istorică*. In: COLESNIC, Iu. (Ed.), *Chișinău. Enciclopedie*, Chișinău: Editura Museum, 16-26.
- FERGUSON, P., 1988, *Reading city streets*. In: *French Review*, 61, 386-397.
- FOREST, B., JOHNSON, J., 2002, *Unraveling the Threads of History: Soviet-Era Monuments and Post-Soviet National Identity in Moscow*. In: *Annals of the Association of American Geographers*, 92 (3), 524-547.
- FULBROOK, M., 2011, *Patterns of Memory*. In: HALL, K., Jones K.N., Eds., *Constructions of conflict: trans-*

mitting memories of the past in European historiography, culture and media, Bern: Peter Lang AG, International Academic Publishers, 17-33.

Georgia passes law to destroy Soviet-era monuments and street names, Available at: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/georgia/8549052/Georgia-passes-law-to-destroy-Soviet-era-monuments-and-street-names.html>

HALBWACHS, M., 1997, *La Mémoire collective*, Paris.

HAMM, M. F., 1998, *Kishinev: the Character and Development of a Tsarist Frontier Town*. In: *Nationalities Papers*, Vol. 26, No. 1, 19-37.

HÄUSSERMANN, H., ANDRUSZ G., HARLOE M., SZELENYI, 1996, *From the Socialist to the Capitalist City: Experiences from Germany*. In: *Cities after socialism. Urban and regional changes and conflict in post-socialist societies*, Cambridge, Massachusetts: Blackwell, 214 -231.

JOHNSTON A., 2008, *Perpetuating Memory*, Available at:

http://russiaprofile.org/culture_living/a1228058384.html

JUDD, D.R., SWANSTROM, T., 2010, *City Politics. The Political Economy of Urban America*, New York: Longman.

KOSHAR, R., 2000, *From Monuments to Traces: Artifacts of German Memory, 1870-1990*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

LEFEBRE, H., 1996, *Writings on Cities*, Oxford-Cambridge.

LE GALÉS, P., 2002, *European Cities. Social Conflicts and Governance*, New York: Oxford University Press.

LIGHT, D. & YOUNG, C., 2010, *Political Identity, Public Memory and Urban Space: A Case Study of Parcul Carol I, Bucharest from 1906 to the Present*. In: *Europe-Asia Studies*, Vol. 62, No. 9, November 2010, 1453–1478.

MUMFORD 1970, *The Culture of Cities*, New York: Harcourt, Brace Jovanovich

PLUGARU, V., 1990, *Cultul regimului de ocupație*. In: *Glasul*, 14 iunie, p. 8.

SNYDER, T., 2010, *Introduction*. In: *East European Politics and Societies*, Vol. 24, Nr. 1, Winter, 3-5.

TE VELDE, H., 2011, *The Nation is a Town: The Netherlands and the Urban Content of the National „Imagined Community”*, 234-256.

Тбилисские улицы будут носить имена погибших от российской агрессии военнослужащих, Available at: <http://www.apsny.ge/2009/soc/1235589441.php>

Foto: Adrian Musteață

DENKMÄLER VON LENIN UND STEFAN DEM GROSSEN: KONKURRIERENDE ERINNERUNGSKULTUREN IN DER REPUBLIK MOLDOVA NACH 1991

Vasile DUMBRAVA

Die Perestrojka erforderte von der Bevölkerung der Moldauischen Sowjetrepublik (MSSR) die Bereitschaft, sich „von heute auf morgen“ auf die neuen Gegebenheiten einzustellen und die Vergangenheit in einem veränderten Licht zu betrachten. Die Moldauer begannen die sowjetischen Symbole neu zu bewerten und oft auch zu beseitigen. Im Jahre 1990 wurden eine neue Staatsflagge, Hymne und Wappen eingeführt und mit der Errichtung nationaler Denkmäler begonnen. Eine Person blieb ungetastet: Genosse Vladimir Il'ič Uljanov. Erst nachdem der *Novyj Mir* erstmals in der Sowjetunion Boris Pasternaks Roman „Doktor Žiwago“ veröffentlichte, der die Brutalität des Bürgerkrieges schildert, folgte eine kritische Bewertung Lenins. Nach dem Scheitern des Putschversuches in Moskau im Sommer 1991 stellten sich immer mehr moldauische Intellektuelle die Frage: „Was machen wir mit dem Lenin-Denkmal?“

Zur Sowjetzeit ergossen sich die Lenin-Denkmäler¹ in einer wahren Flut über die MSSR, sie waren die zahlreichsten und repräsentativsten. In jeder Stadt und in vielen Dörfern wurde mindestens ein Denkmal zu Ehren des Anführers der bolschewistischen Oktoberrevolution, Vladimir Il'ič Lenin errichtet (in der ganzen Republik gab es über 4.000 solche Denkmäler), obwohl Lenin kein einziges Mal in Moldova war. Diese Denkmäler sollten den Personenkult fördern und als Symbol für die Einheit und Ermutigung der Bevölkerung in der MSSR dienen. Die sowjetische Gesellschaft machte an ihnen Sinn und Existenz der UdSSR fest.

Die Stadtverwaltung und die Regierung wurden durch das Lenin-Denkmal im Herzen der Hauptstadt Chișinău gewissermaßen im Jahre 1991 „belästigt“. Das Denkmal konnte sozusagen nicht mehr der neuen Macht dienen. Es schien so, als ob es seinen Sinn, seine Funktionen nun endgültig verloren hatte. Am 25. August 1991 entschied das Präsidium des Parlaments der Republik Moldova (Der Beschluss Nr. 688-XII „Über die Beseitigung von kommunistischen Denkmälern“), dass ein Teil der Denkmäler

aus der Sowjetzeit demontiert bzw. an andere Orte gebracht werden sollte. Es kam zu einer spontanen und chaotischen Welle der Beseitigung der sowjetischen Denkmäler. Sehr viele von ihnen sind unter dem Vorwand, in Museen gebracht zu werden, geschändet oder vernichtet worden. Im Fall des Lenin-Denkmal, das seit 1949 vor dem Regierungsgebäude im Stadtzentrum von Chișinău stand, wurde mit Blick auf seine recht starke ideologische Funktion vorsichtiger verfahren. Es wurde nicht abgerissen, sondern an einen anderen Ort am Stadtrand versetzt, um denen, die ihm huldigen wollen, diese Möglichkeit weiterhin zu geben. Das Denkmal Lenins in Chișinău verschwand nur kurze Zeit vor der Unabhängigkeitserklärung unter dem Vorwand, dem Platz der Großen Nationalversammlung das „natürliche Aussehen von einst“ wieder zu verleihen.

Foto 1. Monumentul lui Ștefan cel Mare și Sfânt, Chișinău

Bevor das Lenin-Denkmal an den Stadtrand verbannt wurde, ist in Chișinău das Denkmal der „Kapitolinischen Wölfin“ im Jahre 1990 vor dem Nationalen Historischen Museum errichtet worden. Dieses Ereignis bedeutete mehr als es zunächst schien. Es wurde damit nicht nur die Kopie eines verlo-

¹ In Russland gibt es etwa 1800 Lenin-Denkmäler und über 20 000 Tausend Büsten. Mehr als 5000 Straßen sind nach *Lenin* benannt.

renen Denkmals erneut aufgestellt², sondern auch versucht, die Zugehörigkeit zur Romania symbolisch wiederherzustellen. Dieses Denkmal sollte die Erinnerung an die romanischsprachige Welt fördern. Im selben Jahr wurde am 31. August auch das Denkmal von Stefan dem Großen an seinen ursprünglichen Platz am Parkeingang zurückgebracht, ein Platz, wo bis 1918 ein Denkmal für den Zaren Alexander II. gestanden hatte und wo das Stefan Denkmal am 29. April 1928 eingeweiht worden war (s. das Bild). In der Moldauischen Sowjetrepublik wurde Stefan der Große ignoriert und tabuisiert, sein Denkmal um 18,20 m im Jahre 1972 ins Innere des Parks versetzt, denn es konnten nicht zwei symboltragende Denkmäler (nämlich das von Lenin und das von Stefan) nebeneinander bestehen. Heute wird diese Verschiebaktion von vielen rumänischsprachigen Historikern als Attacke gegen die Nation gedeutet. Mit dieser Aktion, die sehr mediatisiert wurde, ist Stefan der Große, ein „lobenswürdiger Fürst“, der als „kluger, gerechter Herrscher“ und „Beschützer des ganzen Christentums gegen die osmanische Invasion“ viele Kirchen und Klöster gestiftet, der viele erfolgreiche Kriege geführt hat, zusammen mit anderen Fürsten als Nationalheld „entdeckt“ worden. Nur stieg sein Stern schneller und höher als der der anderen. Seit der Perestrojka ist Stefans Denkmal ein beliebter Versammlungsort für militante Teile der rumänischsprachigen Elite, ein zentrales *Lieux de mémoire*, welcher die Verbundenheit mit Rumänien ausdrückt. Im Zuge dieser Aufwertung des moldauischen Fürsten wurde nun auch der zentrale Boulevard Chişinău (und die Hauptstraßen anderer Städte und Dörfer), die bisher den Namen Lenins getragen hatten, nach Stefan dem Großen benannt. Am 2. Juli 1992 (zu seinem 488. Todestag) wurde er im Kloster Putna, seiner Grabstätte, von der orthodoxen Kirche feierlich kanonisiert³ als „der rechtsgläubige Fürst Stefan der Große und Heilige“. Nicht nur Intellektuellen, Schüler und Studenten, sondern auch Politiker, Vertreter der moldauischen Regierung legen jedes Jahr anlässlich der nationalen Feiertage Kränze und Blumen zu Füßen des Stefans Denkmals nieder. Mircea Snegur, der erste Präsident der Republik Moldova, äußerte den Wunsch, dass Stefan „über uns ewig herrschen solle“. Und es schien so, dass Stefan auch Lenin besiegen kann.

² Das Denkmal wurde erstmals 1925 enthüllt, und war 1940 verschwunden.

³ Anwesend waren die Staatspräsidenten von Rumänien und Moldova, Ion Iliescu und Mircea Snegur.

Foto 2. Monumentul lui V.I. Lenin, Chişinău

Der Sieg der Kommunistischen Partei bei den Parlamentswahlen im Februar 2001 hat aber eine neue Perspektive auch für die Symbole Moldovas bewirkt. Seitdem steht Stefan der Große vor einer Zerreißprobe: ist er Nationalheld Rumäniens oder der Republik Moldova oder beider Staaten? Ist er ein Symbol für die Befürworter einer Wiedervereinigung oder für die Vorkämpfer moldauischer Unabhängigkeit? Und kann man Stefan mit Lenin versöhnen?

Seit 2001 werden die Lenin-Denkmäler (vor allem im Norden der Republik) neu errichtet (im Jahre 2007 – 13 Lenin-Denkmäler) oder vom Rande der Städte in die Stadtzentren zurückgebracht. Ihre Zahl ist explosionsartig angewachsen, so dass in der Oppositionspresse Begriffe wie „Lenin-Denkmalmanie“, „Denkmalseuche“ oder „Denkmalpest“ auftauchen. Diese Sucht nach Lenin ist bei den Kommunisten so groß, dass sie auch an Lenin-Denkmälern im Ausland interessiert sind. So haben sie im Jahre 2005 ein Lenin-Denkmal aus rotem Granit in der Ukraine (Dorf Noua Sulița, in der Bukowina) für zwei Millionen moldauische Lei gekauft, das im Stadtzentrum von Lipcani, einer Stadt im Norden der Republik Moldova aufgestellt wurde (s. das Bild).

Ştefan- und Lenin-Denkmäler in Bălţi

Die meisten Diskussionen und heftigsten Auseinandersetzungen entfachen sich an dem Versuch, Lenin-Denkmäler im Stadtzentrum der großen Universitätsstadt Bălţi, im Norden der Republik aufzustellen. Bălţi ist nicht die einzige Stadt, wo um ein Lenin-Denkmal gestritten wird. So wurde z.B. in Anenii-Noi das Lenin-Denkmal vor der Kirche aufgestellt und hat viel Empörung hervorgerufen. Der Denkmalstreit in Bălţi verläuft nicht nur entlang politischer Linien, sondern ethnischer Trennlinien. Die konkurrierenden Geschichtsbilder verweisen darauf, was für Russischsprachigen und Rumänischsprachigen in dieser Stadt Erinnerungswert ist.

Foto 3. Monumentul lui Ștefan cel Mare și Sfânt, Bălți (inaugurat în 2004)

Das Lenin-Denkmal in Bălți wurde im Februar 1992 unter Polizeischutz demontiert und seitdem befindet es sich im Hof des städtischen Wehrmeldeamts. Gegen den Abriss des Lenin-Denkmal gab es unter den Russischsprachigen wütende Proteste und viele Klagen. Pläne, das Denkmal zu restaurieren und wieder an seinen ursprünglichen Platz ins Stadtzentrum zu bringen, kamen erst im Jahre 2002 auf. Im Juli 2003 beschloss der Stadtrat von Bălți die Wiedererrichtung des Lenin-Denkmal in der Nähe vom Denkmal Stefans des Großen und gab der Baufirma „Nord“ diesen Auftrag. Diese Initiative löste, je nach kultureller und politischer Einstellung, entweder Solidarität und Begeisterung oder Skepsis und Ablehnung aus. Die Kommunistische Partei hat Ihre Sympathie für das Lenin-Denkmal kurz und folgendermaßen formuliert: „Lenin ist unsere Geschichte, unsere Vergangenheit und unsere Realität“. Die Oppositionsparteien⁴ und die NGOs, wie z.B. die „Neue Generation“ oder „Das Anti-Lenin Komitee“ haben den Stadtrat in einer Erklärung aufgefordert, den Beschluss vom 31. Juli 2003 im Hinblick auf die Wiedererrichtung des Lenin-Denkmal im Stadtzentrum zu annullieren,

⁴ PPCD, PSD, PD, PSL, „Moldova Noastra“.

da „Lenin ein Krimineller ist, der durch seine politische Tätigkeit das Ideal der Freiheit zerstört hat“. Sollte das Lenin-Denkmal in Bălți errichtet werden, „werde ich mich vor dem Denkmal anzünden“, so hatte der ehemalige politische Gefangene Gheorghe Briceag die Behörden gewarnt. Einige Lenin-Denkmalgegner wurden verfolgt und haben eine Klage vor Gericht eingereicht. Im Jahre 2006 konnten sie einen ersten Teilerfolg erzielen: das Gericht hat den Beschluss des Stadtrates für „illegal“ erklärt. Das Lenin-Projekt lag somit vorläufig auf Eis⁵. Aber die Lenin-Verehrer der Stadt Bălți haben das Lenin Projekt nicht aufgegeben. Der Oberbürgermeister der Stadt Bălți, Vasile Panciuc schlug im Jahre 2007 der Kommission für Denkmalschutz vor, das Lenindenkmal in die Liste der bedeutender Stadt Denkmäler aufzunehmen, was von der Opposition als ein erneuter Versuch bezeichnet wird, das Lenin-Denkmal in Bălți zu legalisieren⁶.

Foto 4. Monumentul lui V.I. Lenin, Bălți (inaugurat în 1980)

⁵ In einem Fernsehduell (Sendung *Bună seara*), das der Sender M1 veranstaltete, haben die Befürworter des Lenindenkmals, die die Verdienste Lenins priesen, das Duell in den Augen der Fernsehzuschauer verloren.

⁶ <http://www.unimedia.md/index.php?mod=home&chod=newsbyid&id=2914>

Nicht nur Lenin, sondern auch die Aufstellung des Stefans-Denkmal in Bălți sorgt für Unruhen. Mitte der 90er Jahre begann in der Stadt Bălți eine Debatte um das Denkmal von Stefan dem Großen. Infolge dieser hat die Stadt Bălți im Jahre 1997 einen Wettbewerb ausgeschrieben. Es hat aber 7 Jahre gedauert bis Stefans Denkmal ein „Erlaubnis“ bekam, im Stadtzentrum von Bălți aufgestellt zu werden. Die Kommunisten in Bălți, einer Stadt mit starken russischsprachigen Bevölkerung (s. Tabelle), konnten wohl kaum akzeptieren, das der von der Nationalisten verherrlichten Stefan der Große, das Bild des Stadtzentrums prägen sollte. Im Mai 2004 geschah das Unvorstellbare: Das Denkmal Stefan der Große wurde im Stadtzentrum aufgestellt und in Anwesenheit des moldauischen Präsidenten, Vladimir Voronin eingeweiht. Die 6 Meter hohe Stefan-Statue mit dem 5 Meter hohen Sockel ist bis zum heutigen Zeitpunkt das höchste Stefans Denkmal Moldovas.

Die Errichtung dieses Denkmal wurde möglich, weil Stefan inzwischen in Moldova zum Symbol der Staatlichkeit einer eigenständigen moldauischen Nation von den Kommunisten stilisiert wurde. Zudem sticht die Ähnlichkeit zwischen Stefans Statue und die Statue von Lenin ins Auge (s. Foto). Die ausgestreckte Hand, die bei vielen Lenin-Denkmalen zu sehen ist, ist auch bei Stefan wieder zu finden, die Fürstenmerkmale von Stefan - Krone und Szepter – werden klein gehalten, sein fürstlicher Gewand sieht allzu proletarisch aus und auch Schwert und Kreuz, die obligatorischen Insignien aller Stefandenkmäler, werden hier ganz ausgelassen.

Da in der Stadt Bălți über 55 Prozent der Familien gemischtethnisch sind, betonte der Präsident Vladimir Voronin in seiner Einweihungsrede, dass Stefan der Große der „Schöpfer der Frieden zwischen den Nationalitäten“ und der „erste Held der Moldau“⁷ ist.

In diesem Kontext appelliert er an seine Größe und Stärke als „Beschützer der Unabhängigkeit“ und wünschte er sich das Denkmal „als Symbol zukünftiger Siege“. Was hat das zu bedeuten?

**Bulevardul Alexandru, Grădina Publică
(după *Retro Chişinău*)**

⁷ Trotz der offiziellen Stellungnahme durch den Präsidenten war das Denkmal von Stefan dem Großen in der Stadt Bălți von Beginn an Gegenstand von Vandalismus. Es muss regelmäßig von Graffiti befreit werden.

AL CUI ESTE CHIȘINĂUL ISTORIC ?

Adrian CRĂCIUNESCU

Este o întrebare care trebuie să stea la începutul oricărei discuții despre identitate a Chișinăului pentru că această identitate poate fi văzută din două poziții fundamentale distincte: cea a rezidentului și cea a străinului de oraș. În fond, Chișinăul “meu” (în sensul de acela pe care mi l-am construit eu în mentalul propriu) este aproape sigur cu totul altul decât cel al locuitorilor săi. Probabil că este diferit și de cel al majorității celorlalți vizitatori ai săi, căci pe mine mă preocupă și câte un mic imobil “prăpădit”, câte vreo “magherniță” sau alte “vechituri” (aceștia sunt termeni folosiți de primarul Bucureștiului în raport cu o zonă protejată a orașului pe care-l observă ca un medic chirurg ce este), imagini așa cum le-ar vedea, să spunem, un turist de afaceri venit cu intenții de dezvoltare imobiliară. Normalitatea mea, consecință a unei deformații profesionale, se leagă de ideea de continuitate în tranziție, respectiv de patrimoniu în timp ce normalitatea investitorului este cea generată de oportunitatea de afaceri, astfel că noi, în acest caz, fiecare în parte, vom avea formată o altă imagine a orașului.

Eu îmi pun deci problema definirii identității Chișinăului din punct de vedere al patrimoniului său, mai ales că, această definire este vital legată de protejarea acestuia.

A. Deformarea ideii de patrimoniu

Într-o deplasare pe care am făcut-o în vestul României, în județul Arad, m-am abătut din drumul principal pentru ca să vad biserica din sec. XV, monument istoric, cu picturi murale conservate din epocă, aflată în satul Hălmagiu. Ca să găsesc mai ușor biserica am oprit în sat lângă o doamnă în vârstă, convins fiind că e sursa cea mai sigură pentru informația pe care o căutam. Întrebând-o unde este biserica veche, mi-a arătat o biserică ce nu putea fi construită mai devreme de sfârșitul de secolul al XVIII-lea. La insistențele mele și-a adus aminte că totuși mai este o biserică. “Dar aia nu e ortodoxă!” mi-a zis. Cu alte cuvinte, reperul istoric fundamental al satului, monumentul istoric de importanță națională (adică în grupă valorică “A” în lista monumentelor din România) nu exista în harta mentală a acestui cetățean pentru simplul fapt că biserica nu aparținea cultului său!

Cred că este relevantă această anecdotă pentru că pune în evidență ceea ce spuneam mai înainte, anume că identitatea are diverse resorturi în a se defini, iar acestea nu se referă întotdeauna la unele valori pe care, de mai bine de un secol de decantare a teoriilor legate de patrimoniu, specialiștii le-au pus în evidență. Aș evidenția aceste valori în câteva categorii consacrate chiar în criteriile de clasare în lista monumentelor istorice din România¹:

- valoarea istorică (și memorială)
- valoarea vechimii (și a autenticității)
- valoarea urbanistică
- valoarea arhitectural-artistică
- valoarea de utilizare

Felul în care sunt cuantificate aceste valori de către specialiști sau de către publicul larg conduce la aprecieri foarte variate ale aceleiași realități, acestea putând ajunge a fi considerate chiar niște clișee în cazul în care sunt folosite în definirea unei anume identități. Fără îndoială, aceste clișee sunt mai mult sau mai puțin universale și de aceea probabil că nu greșesc dacă spun că pot fi întâlnite și în cazul dezbaterei despre identitatea Chișinăului. În cazul Bucureștiului, aceste clișee sunt cu siguranță foarte prezente.

1. Clișeul orașului turistic

Această percepție stereotipă derivă dintr-o altă extremă a aceleiași probleme a distorsionării ideii de patrimoniu care este raportarea simplistă la ideea

¹ Valorile au fost clasificate încă din 1903 de către Alois Riegl, unul dintre părinții istoriei artei ca disciplină științifică, în două mari categorii: valorile de rememorare și valorile de contemporaneitate. Valorile de rememorare au fost considerate a fi: valoarea istorică, valoarea vechimii și valoarea memorială intențională în timp ce valorile de contemporaneitate erau considerate valoarea artistică și valoarea de utilizare. În legislația din România, valorile luate în calcul la momentul clasării sau declasării monumentelor istorice, sunt cuprinse în Ordinul Ministrului Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național nr. 2480 din 16.11.2009 și sunt următoarele: valoarea de vechime, valoarea arhitecturală, urbanistică și artistică, valoarea de frecvență (unicitate și raritate) și valoarea memorial-simbolică. În funcție de calificativele acordate (de la “valoare mică” până la valoare excepțională”) se poate pondera valoarea și decide clasarea sau declasarea unui obiectiv cultural, precum și nivelul său de importanță națională sau locală. Dar fiind gradul destul de mare de subiectivitate, pentru scopurile acestui articol au fost folosite variații ale acestor aprecieri de valoare incluzând și teoriile mai vechi dar foarte actuale ale pionierilor din domeniul teoriei monumentelor

de turism. Mulți ajung să deplângă pierderea patrimoniului argumentând doar că în lipsa acestuia nu vor mai fi turiști în viitor. Firește, există o mare doză de adevăr în această constatare. Problema este că atunci când un oraș începe să fie croit pentru turiști și nu pentru locuitorii săi, atunci ceva e în neregulă. Brugge poate fi exemplul școală în acest sens. Însă, în ce privește orașul Brugge, măcar profilul turistului mediu este destul de bine conturat astfel că un portret robot al acestuia ar putea fi schițat destul de ușor.

Or, în cazul unui oraș, fie el Chișinău sau București, nu ar trebui să ne coborâm până acolo încât să ne consumăm energiile pentru acest turist anonim când de fapt ar trebui să o facem pentru noi, pentru identitatea noastră, pentru sentimentul nostru de bine că trăim într-un oraș căruia îi putem vedea evoluția, cu care creștem și pe care-l cunoaștem pentru că se schimbă într-un ritm firesc, aproape biologic. Trebuie să ne gândim la valorile de patrimoniu ca la acel copac ce era odinioară sădit la nașterea unui copil și care creștea odată cu el. Era un copac pe care tatăl îl putea arăta copilului spunându-i că e cel sădit de bunicul său. Patrimoniul trebuie să ni-l identificăm și să-l păstrăm pentru noi, cetățenii, și nu pentru ipoteticul turist. Revenind la cazul Brugge, dacă în anii 1960-1970 s-au făcut eforturi pentru a atrage turiștii în acest oraș pentru beneficii economice legate de nevoia de revitalizare a centrului și de repopulare a sa, astăzi se pune din ce în ce mai serios problema limitării fenomenului turistic pentru că aceasta industrie a scumpit excesiv costurile de proprietate centrul devenind treptat prohibitiv pentru localnici. Situația este destul de asemănătoare și în situația Veneziei lagunare, majoritatea italienilor venind doar la muncă în paradisul turistic, fără să-și și permită să locuiască acolo.

2. Clișeul non-valorii orașului în comparație cu alte capitale

Locuitorii Bucureștiului au tendința de a compara resursele de identitate culturală cu cele ale unor mari orașe ale occidentului european și, pe cale de consecință, marea majoritate trag concluzia că orașul lor este lipsit de valori. Nu am îndoieli că și la Chișinău există o astfel de mentalitate, mentalitate care servește foarte bine, atunci când este intens cultivată, unui alt gen de clișeu, foarte convenabil unor investitori fără scrupule, așa numiții rechini imobiliari. Prea puțin se combate acest stereotip dăunător pentru asumarea unei identități locale prin asocierea

comparativă cu alte orașe din aceeași categorie sau zona geografică, o astfel de comparație putând duce la concluzii mai corecte și la stabilirea unui nivel de evaluare acceptabil și generator de asumare a acestei identități locale.

Astfel, o comparație a Bucureștiului sau a Chișinăului secolului al XIX-lea cu Atena aceleiași perioade ar arăta că nu există motive substanțiale de aprecieri în termeni de superioritate sau, dimpotrivă, de inferioritate, ci doar comparații referitoare la, eventual, gradul de întreținere și de utilizare economică sau socială a acestor locuri. O privire aleatorie pe oricare dintre străzile popularului cartier Plaka arată că acele construcții, luate individual, nu sunt cu nimic mai presus decât cele ce pot fi întâlnite pe străzile vechiului Chișinău, ci doar beneficiază de contextul istoric special legat de vecinătatea directă cu Acropola Atenei și de valul inevitabil generat de masele de turiști atrase de acel obiectiv cultural de valoare universală.

Imagini din carterul istoric Plaka din Atena²

² Sursele imaginilor: <http://med07.rasip.fer.hr/images/DSC03943-street.jpg>, <http://images.travelpod.com/users/tom.beccamarty/1.1276003682.greek-orthodox-in-the-plaka.jpg>

3. Clișeul conflictului ireductibil dintre nevoia de patrimoniu și nevoia de dezvoltare

Acesta este o chestiune insuficient studiată din punct de vedere economic, deși este unul dintre clișeele cele mai prezente în legătură cu conservarea și punerea în valoare a patrimoniului. Și se manifestă nu numai în legătură cu construcțiile, dar și în legătură cu diverse aspecte ale spațiului public. Astfel, de cele mai multe ori, nevoia de identitate culturală este considerată a fi antagonică nevoii de dezvoltare, căci majoritatea oamenilor simpli au tendința de a susține că în jurul patrimoniului totul ar trebui să rămână într-o neschimbare absolută în timp ce majoritatea investitorilor imobiliari ar avea tendința să se declare împiedicați în afacerile lor de existența unui patrimoniu cultural ce ar genera convenite constrângeri. Acest presupus conflict duce către campanii de minimizare a importanței patrimoniului ce “stă în calea progresului”, la exagerarea unor condiții tehnice nesatisfăcătoare, la exagerarea aprecierilor sumelor ce ar trebui cheltuite pentru punerea în valoare a acestui patrimoniu. În realitate, toate teoriile contemporane legate de patrimoniu indică nevoia utilizării acestuia pentru scopuri contemporane, integrarea sa în viziunile de dezvoltare economică și socială.

4. Clișeul esteticii

De la evaluarea costurilor la evaluarea estetică nu e decât un singur pas. Clișeul conform căruia patrimoniul este neapărat caracterizat de o deosebită frumusețe, dacă se poate ca la Paris, este foarte frecvent. Ajungem din nou la “valoare”, valoare ce este, în viziunea concetățenilor noștri, dată de frumusețea unei construcții. Aici vom ajunge mereu la relativismul acestui termen. Ce e o construcție frumoasă? Unii ar spune că fără măcar trei patru rânduri de acoperișuri suprapuse, fără un pic de gresie colorată pe fațadă și fără o mică arteziană cu figurine de îngerăși în curte o clădire n-are cum să fie frumoasă. Poate că au dreptate căci există o zicală populară care afirmă ca “nu-i frumos ce e frumos, e frumos ce-mi place mie!” Cum raportarea frumuseții se face în genere la palatul din Versailles, la operele lui Gaudi sau la cine știe ce alte obiective capitale pentru istoria arhitecturii sau pentru industria turismului, am putea ajunge ușor la concluzia că Bucureștiul sau Chișinăul nu au construcții care să se ridice la standardele de exigență care să le califice drept “clădiri frumoase”. Omul obișnuit nu ia niciodată în calcul că unele case au suferit în timp mutilări, că frumusețea nici n-are

relevanță în cazul altora, precum casa din București a lui Anton Pann, cel ale cărui armonii constituie azi linia melodică a imnului național al României.

Casa lui Anton Pann din București, mijlocul secolului al XIX-lea³

Acest monument a fost și a rămas o casă foarte modestă a unui cartier mărginaș al vremii lui, o casă în care nu a locuit un magnat, ci un modest lăutar, o clădire neglijată și maltratată prin diverse intervenții improvizate. Este suficient să aruncăm o privire asupra evoluției fostului Hotelul Hugues de peste drum de vechiul Teatru Național de pe Calea Victoriei din București. Astăzi avem acolo o biată fațadă stearpă ce nu ne spune nimic. Sigur, nu este o fațadă frumoasă. Însă sub acea mască a mutilării se găsește un veritabil monument dacă ținem cont de restul criteriilor de evaluare.

³ sursa: http://lb5.ggpbt.com/K3tzt9FsK6g/Spf3L-rjX6GI/AAAAAAAAABD0/06SikCSE3oU/DSC_0492+Casa+Anton_Pann.JPG

Hotel Hugues, ieri și azi, așa cum apărea în octombrie 2010⁴

5. Stereotipul ignorării unei etape istorice

În unele părți ale lumii, există tendința de a se ignora un patrimoniu care nu corespunde aspirațiilor istorice ale unora sau altora dintre locuitorii contemporani, din diverse motive. Grecii nu se preocupă de arhitectura otomană de pe teritoriul lor, germanii n-ar îndrăzni să restaureze vreun obiectiv proiectat de Albert Speer, talibanii au distrus niște reprezentări ale lui Budha aflate în patrimoniul cultural universal, biserici sau mănăstiri sârbești, armene, georgiene nu prezintă interes pentru autoritățile teritoriilor în care se află acestea acum și așa mai departe. Istoria construită poate fi selectivă.

Cred că o tendință manifestată în majoritatea țărilor foste comuniste este aceea de a nega patrimoniul acestei perioade. Palatul Culturii din Varșovia, Casa Poporului și bulevardul sau axial numit inițial “Victoria socialismului” din București – iată numai două exemple de ansambluri comuniste emblematice ale celor două capitale pentru care s-a pus cândva problema distrugerii lor. O variantă mai puțin agresivă și mai comună este, pur și simplu, ignorarea acestui fond patrimonial.

Astfel, față de lista imobilelor protejate ale Chișinăului anului 2010, eu am mai constatat și prezența unor valori certe în perimetrul centrului istoric, dar care, din motive ce țin în mod evident de interpretarea istoriei și a politicii ultimelor decenii, nu sunt protejate în niciun fel, pentru că, la un moment dat, specialiștii și cetățenii obișnuiți le-au perceput în mod ostil, dat fiind că erau asociate cu opresiunea dintr-o epocă în care libertatea, ca peste tot în blocul statelor comuniste, nu avea sensul pe care îl dăm astăzi acestei noțiuni.

O raportare culturală la aceste imobile trebuie însă cu certitudine să existe căci ponderea lor în definiția caracterului actual al orașului este foarte mare. În același timp, probabil că unele construcții au fost protejate doar accentuând aspectul vechimii, dintr-o legitimă dorință de a menține caracterul istoric al orașului, calitățile lor intrinseci fiind pe alocuri insuficiente în mod normal pentru a genera statutul de monument.

Fotografie din septembrie 2010 cu unul dintre imobilele tipice ale realismului socialist din Chișinău

Această scurtă parcurgere a unor moduri de percepere a identității culturale nu trebuie ignorată atunci când se stabilesc elementele de referință în baza cărora se identifică și se calibrează valorile unui loc atât de complex cum este un oraș precum este și Chișinăul. Pornind de la aceste stereotipii, se poate analiza mai eficient problema valorii în vederea definirii acelei identități cu șansele cele mai mari de a fi asumată de cetățeni și recunoscută de non-cetățeni.

Valorile, ca peste tot în lumea contemporană, au nevoie de un anumit proces de protecție pentru a putea fi menținute și puse în valoare corespunzător. Acest proces va fi inevitabil și cazul Chișinăului, cu atât mai mult cu cât s-a pus deja problema revizuirii registrului monumentelor din oraș. Pentru ca aceste valori să devină însă și parte din identitatea asumată, ele trebuie să fie rațional filtrate, catalogate și expuse publicului larg pentru a putea fi dezbătute, acceptate sau respinse, într-un cuvânt – să fie, în primul rând, cunoscute.

⁴ Sursa: <http://www.bucurestivechi.ro/?p=522>

B. O metodă de a sistematiza și cuantifica elementele de identitate culturală ale orașului Chișinău

1. VALOAREA ISTORICĂ (ȘI MEMORIALĂ)

Acest tip de valoare este practic singurul criteriu care, rezultând în mod explicit a fi și cel predominant, conform legii protejării monumentelor istorice din Republica Moldova, poate fi baza clasării în registrul monumentelor. Astfel, în temeiul legii locale, “valoarea estetică” nu poate fi decât subsidiară celei “istorice” chiar dacă sunt, ambele, insuficient definite.

În simpla parcurgere a spațiului public, pentru un nespecialist sau pentru un turist, este foarte greu de identificat această valoare istorică deși, de cele mai multe ori și pentru cea mai largă categorie de public, aceasta este asociată cu vechimea. Este una dintre valorile cele mai puțin evidente în lipsa unei documentări prealabile astfel că între cetățeanul locului (presupus informat și cunoscător al istoriei) și vizitatorul accidental al orașului, cel din urmă are handicapul de a nu putea, prin propriile sale percepții, să asocieze această valoare unui obiectiv de patrimoniu (construit) în lipsa unor informații adiacente – ghiduri turistice, publicații științifice, panouri explicative. Aceasta face ca valoarea istorică să fie accesibilă mai puțin publicului larg și mai curând unor inițiați și de aceea este poate și valoarea cel mai greu de impus de manieră incontestabilă dat fiind că pentru multe obiective istorice stabilirea gradului de importanță din acest punct de vedere stârnește de multe ori dispute. De exemplu, o categorie de patrimoniu mai recent intrată în atenția publicului, anume patrimoniul industrial, are în general acest atribut de a stârni dispute în ce privește valoarea sau gradul acesteia din punct de vedere istoric sau memorial.

Revenind la clișeu ignorării etapelor istorice neconvenabile publicului larg, este greu de explicat acestei categorii majoritare de beneficiari de patrimoniu cultural că menținerea unei anume grupe de fond construit este, totuși, esențială pentru înțelegerea viitoare, din partea generațiilor ce vor urma, a parcursului istoric al unui oraș, al unei populații, fie ea locală sau națională. Este limpede faptul că acest clișeu, alături de cel al susținerii non-valorii, se dezvoltă în special atunci când însăși valoarea istorică este contestată într-un fel sau altul. Proba este chiar intenția publică de a reface registrul monumentelor istorice din Chișinău ca urmare a constatării că există o stare conflictuală față de acest registru gene-

rată atât de unii “investitori” ce se simt încorsetați de restricțiile registrului cât și din partea “conservatorilor” ce protestează în urma distrugerilor unor imobile pe care le-au considerat suficient de importante pentru a fi menținute.

Referirea mai evidentă în acest caz poate fi, în special, cea legată de construcțiile realismului socialist destinate locuirii colective, atât de prezente în zona centrală a Chișinăului (atât sub aspect cantitativ cât și calitativ).

S-ar putea spune că valoarea istorică în Municipiul Chișinău este în acest moment difuză pentru un nonrezident sau pentru un nespecialist, dar, cu certitudine, greu de identificat chiar și de către localnici în lipsa unor repere clar definite. În acest sens, actualizarea listei monumentelor locale din Chișinău ar avea probabil nevoie de stabilirea unor etape istorice de referință care să ajute la o mai bună și mai obiectivă clasificare. Pragurile istorice cele mai ușor de definit în acest sens ar fi schimbările politice majore cu urmări în administrarea teritoriului de mai multe tipuri de stat – 1812, 1918, 1940, și așa mai departe. Ar putea fi, la fel de bine, ca aceste praguri să fie momentele istorice în care s-a produs o anume mutație socială, un anume personaj istoric ar fi marcat administrația locală (Alexei Șciusev și anul 1947, de exemplu) și așa mai departe.

În fond, identitatea orașului este întotdeauna marcată de astfel de schimbări de etape istorice, așa cum, de exemplu, și Parisul poartă din plin urmele trecerilor de la regimuri monarhice la republicile de diverse nuanțe pe care Franța le-a cunoscut, iar numele lui Haussmann și perioada în care acesta a fost prefect ilustrează cum nu se poate mai bine această afirmație.

2. VALOAREA VECHIMII

Vechimea, la rândul său, este de cele mai multe ori pusă în raport cu patina, cu arhaismul unor tehnici de construcții și așa mai departe. Se poate constata din acest punct de vedere că există pe teritoriul centrului istoric destule construcții cu vechime considerabilă, dar care, prin reabilitări recente, au pierdut caracterul inițial, astfel că un necunoscător le-ar putea considera construcții noi, poate chiar bizare, dat fiind anacronismul volumelor generale, în loc să îi fie limpede vârsta și caracterul specific epocii de origine ale acelei respective construcții.

În Chișinău, în zona limitei dintre orașul vechi și orașul dezvoltat în perioada țaristă, am găsit un exemplu pentru acest criteriu de evaluare. Această construcție arată cum prin schimbarea finisajelor

exterioare și a tâmplărilor (stânga imobilului) dispare aparența unei structuri istorice (dreapta imobilului); inventarierea unui astfel de imobil de către nespecialiști la momentul în care caracterul lui istoric ar fi deja pierdut, ar putea duce la neremarcarea acestuia și, eventual, la solicitarea de a-l exclude din registru în lipsa unor documente iconografice sau bibliografice adecvate. Un astfel de imobil necesită o cercetare amănunțită, dat fiind că partea din piatră indică o structură inițială deschisă, de tip portic, ulterior închis cu pereți din cărămidă și ferestre. Arcul din piatră ușor ogival și porticul ar sugera mai degrabă o clădire de tip bazar (sau bezesten – termen folosit în documentele secolului XVIII ce descriu Bucureștiul), de influență mai curând otomană decât țaristă, ceea ce ar data construcția foarte aproape de începutul secolului al XIX-lea. În mod obiectiv, astfel de ipoteze nu ar putea fi făcute doar prin examinarea părții din stânga porții de acces, detaliile structurale fiind inaccesibile și vechimea fiind astfel mult prea puțin evidentă.

Fotografie (ansamblu și detaliu) din septembrie 2010

Acest aspect al valorii culturale a fost analizat pe larg în urmă cu peste un secol de teoreticianul patrimoniului Alois Riegl care, în cunoscuta sa lucrare dedicată “Cultului modern al monumentelor istorice”⁵, explică amănunțit natura conflictului dintre valorile istorice și de vechime (din grupul valorilor de rememorare), profund dependente de autenticitate și de patina acumulată și valorile de contemporaneitate (cea de utilizare și cea artistică) ce presupun impresia integrității neștirbite și starea fizică perfectă.

Fotografie din septembrie 2010 ce ilustrează un exemplu din Chișinău privind conflictul dintre valoarea de vechime și cea de utilizare

3. VALOAREA URBANISTICĂ

Chișinăul este un oraș ce posedă o certă valoare din punct de vedere urbanistic. Menținerea a două tipuri de așezare, una vernaculară și una planificată, consecvența unor măsuri de dezvoltare până la un moment destul de apropiat în timp ce au condus la un aspect variat, dar și armonios în același timp, sunt motive generale de a aprecia orașul istoric. Este destul de limpede faptul că, deși orașul țarist a fost planificat unitar la începutul secolului al XIX-lea, dezvoltarea ulterioară nu a fost la fel de omogenă. De exemplu, urbanitatea centrată în jurul străzii Armească nu poate fi considerată identică celei desfășurate în lungul străzii Șciusev. Etapele de dezvoltare pe acest țesut omogen probabil că au fost suficiente de liniare în timp încât să poată evidenția, chiar și la simpla observare prin parcurgere pietonală, ordinea în care orașul s-a dezvoltat.

⁵ *Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen, seine Entstehung*, Vienna, 1903; RIEGL, Alois, *Cultul modern al monumentelor; esența și geneza sa*, București, Ed. IMPRESS, 1999.

Este și cazul țesutului ce provine din epoca medievală ce a subsistat în “orașul de jos”, unde este greu de identificat vreo construcție ce ar putea să dateze dinaintea de primul sfert al sec. XIX, moment asociat cu planificarea “orașului de sus”. Ca o consecință directă valoarea istorică a acestei zone se transferă aproape exclusiv către aspectul urbanistic, spre țesutul urban (străzi și parcelar neregulate) și parțial către partea subterană, ca sursă potențială de informații cu caracter arheologic.

O caracteristică tipică orașului Chișinău este, în opinia mea, spațiul public al străzilor generos, cu trotuare largi, marcate de un fond vegetal valoros. Unele părți ale orașului abundă în construcții ce au un parter ridicat ce necesită un important pachet de trepte ale scărilor de acces, scări ce, din acest motiv, înaintează substanțial în domeniul public. În mod evident, această practică a fost la un moment dat inhibată la construcțiile noi, însă clădirile istorice au păstrat până în prezent această caracteristică. Raportarea actuală la acest fenomen trebuie, probabil, mai bine definită căci se pare că în ultimii ani s-a reluat practica ocupării trotuarelor, dincolo de linia de aliniere generală, cu diverse vitrine, terase sau cu aparate de acces la clădirile private.

Privind orașul mai în ansamblul său, pare tristă intervenția urbanistică ce a tăiat în două orașul medieval. Față de această intervenție urbanistică destul de brută, acțiunea de separare a orașului vechi de albia râului Bâc (ce i-a favorizat însăși apariția) prin blocurile străzii Albișoara este, poate, încă mai deplorabilă. Din acest punct de vedere, relația istorică și raportarea la peisajul generator al condițiilor apariției orașului (toate orașele sunt legate de un curs de apă) au fost pierdute definitiv, iar maniera de analiză a valorilor urbanistice din perimetrul medieval a devenit astfel mult mai dificilă. Anihilarea orașului vechi pare a fi, prin această măsură, dusă până aproape la desăvârșire așa cum mascarea componentelor vechi ale Bucureștiului prin construirea bulevardelor canion, cu blocuri ce au devenit adevărate ziduri de mascare a “orașului burghez”. Este, prin urmare, un tip de acțiune urbanistică menită să anihileze un aspect al identității locale dată fiind similitudinea măsurilor și a efectelor acestora.

În acest context este imperios necesar pentru a găsi o formulă de raportare coerentă la aceste premise urbanistice. Se poate spune că, fără o analiză care să identifice microzonele cu caracter distinct în cadrul centrului istoric, este dificil de a judeca aportul

fiecărei componente în parte la conturarea acestor caractere microzonale. Din acest punct de vedere ar fi greșit să judecăm în același mod două clădiri aparținând unei și aceleiași tipologii, dar care sunt situate în contexte urbane și istorice diferite.

Imagine din București, cu Casa Poporului și fostul Bulevard al Victoriei Socialismului ale cărei blocuri formează un coridor ce ascunde în spatele lor orașul vechi după ce a tăiat țesutul istoric al străzilor precum o face și la Chișinău Bulevardul Renașterii

Punctajul de analiză al valorii urbanistice prezente în Chișinău ar trebui să identifice: modul și gradul de ocupare al terenului, raportarea la linia roșie, gabaritul și expresia volumetrică în raport cu punctele de percepție din spațiul public, constituirea spațiului public al străzii etc. Pe baza acestui punctaj vor putea fi definite subzonele istorice de referință, iar în temeiul apartenenței la o astfel de zonă, se va putea face și evaluarea optimă a construcțiilor individuale, cu supunerea lor la cadrul general sau, dimpotrivă, prin caracterul de excepție relevantă. Cu cât mai sistematică ar fi această fundamentare, cu atât mai greu de contestat ar putea fi reglementările ce vor putea conține, negreșit, numeroase servituți datorate spațiului public.

Odată sistematizate rezultatele acestei operațiuni de analiză, s-ar putea trage și concluzia cea mai potrivită în privința identității urbanistice a Chișinăului.

4. VALOAREA ARHITECTURAL-ARTISTICĂ

Pe teritoriul Chișinăului istoric se regăsesc mai multe tipuri de construcții ce acoperă o varietate

de stiluri corespunzătoare funcțiunii și epocilor lor de realizare. Unele dintre ele sunt volume modeste și fără un tratament arhitectural deosebit, dar cu o mare importanță din punct de vedere urbanistic și istoric. Altele sunt imobile ample și cu o concepție elaborată atât ca proiect de arhitectură cât și ca nivel al componentelor artistice, în totală consonanță cu momentele istorice în care au fost edificate. Modul în care aceste imobile vor fi analizate individual nu poate fi același, nu poate fi bazat pe o grilă unitară.

Pentru exemplificare, se poate indica tipul de construcție prezent în strada Armenească nr. 77, probabil derivat dintr-un tip anterior, poate similar celui din Șciusev 67 sau din Șciusev 18A. Fațada este compusă similar casei aflată la intersecția dintre strada Sfatul Țării și Mihail Kogălniceanu sau cu cea din strada Sfatul Țării nr. 9. Aceste case dezvoltate cu latura lungă la stradă, au particularitatea unui acces în extremitatea fațadelor care este marcat de obicei cu un atic supraînălțat peste nivelul cornișei, iar peste ușă se regăsește în general câte o copertină metalică relativ discretă. Din această tipologie poate că este derivată și interpretarea mai modernă, de la sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, ce poate fi regăsită în strada Șciusev nr. 35. Aceste clădiri, probabil, că se află printre grupul cu cele mai multe componente similare, dar și alte grupe arhitecturale au un număr considerabil de exemplare.

În mod rațional, logica unei compoziții arhitecturale regăsită la o clădire de târgoveț a primei jumătăți a secolului al XIX-lea nu poate fi comparată cu cea a compoziției clădirii primăriei sau a unuia dintre vechile hoteluri ale orașului ori cu a oricărei alte clădiri publice. Valoarea majorității acestor construcții constă, în primul rând, în faptul că au generat niște tipuri arhitecturale ușor de recunoscut, specifice locului și care pot defini astfel personalitatea ansamblului centrului istoric, dincolo de calitățile lor arhitecturale sau artistice.

Pentru comparație, Bucureștiul este uneori numit “orașul calcanelor”, ținând seama de evoluția rapidă a arhitecturii sale din prima parte a secolului XX. Astfel, nu de puține ori, întâlnim în oraș construcții impozante și cu peste 5 etaje, făcute după noile reglementări, alipite unor construcții mai vechi și mai modeste construite în regim parter ce au supraviețuit din diverse motive lăsând astfel pereții orbi la limita dintre parcele. Astfel de vecinătăți au creat una dintre componentele identității locului, suficient de prezentă încât să genereze sintagma respec-

tivă. Similar, remarc și la Chișinău că se regăsește un amestec de construcții modeste arhitecturale, dar destul de tipice locului și construcții elaborate ce dezvoltă alte tipologii ce dau caracter orașului și care pot fi astfel comparate cu principiul chinezesc de “yin și yang” aplicat orașului vechi – modest și monumental în același ansamblu. Această varietate participă la identitatea pe care o atribuim eu Chișinăului.

Tipologie de imobil specific centrului istoric al Chișinăului

5. VALOAREA DE UTILIZARE

În vederea determinării acestei valori trebuie luată în calcul doi factori determinanți: starea tehnică a imobilelor și capacitatea lor de a susține anumite tipuri de funcțiuni fără schimbării majore de configurație față de situația actuală. Este clar că anumite străzi din Chișinăul istoric au deja un profil funcțional bine definit în timp ce altele prezintă un amestec funcțional dezvoltat aleator. Dacă vadul comercial deosebit al Bulevardului Ștefan cel Mare și Sfânt este explicabil prin trotuarele largi și plantate la care se deschid marile blocuri cu spații comerciale de la parter, în celelalte situații este mai dificil de determinat un

profil funcțional consistent. De exemplu, pitorescul zonei este în mod evident o atracție pentru cafenelele și micile restaurante, dacă ne referim la partea superioară a străzii Armenească. În același mod, lipsa aglomerației, vastele spații verzi, prezervă funcțiunea de locuire preponderentă în țesutul medieval.

Această separare funcțională concură la crearea unui mod de identificare distinctă a acestor părți ale orașului istoric astfel că, fiecare zonă funcțională în parte lasă o amprentă identitară în memoria vizitatorului pentru ca, în final, perceperea generală a centrului istoric al Chișinăului să aibă acest caracter de imagine de caleidoscop, fiecare bucațică a imaginii generale fiind indispensabilă pentru compunerea întregului.

C. Reglementarea ca factor de accentuare și preservare a identității

O evaluare a rolului reglementărilor care au susținut acest proces, al schimbărilor de mentalitate, al formării mecanismelor de investiție de dată recentă, ar fi utilă pentru a extrage greșelile ce ar trebui corectate în viitoarele politici de administrare ale orașului istoric. Astfel, identificarea unor momente-cheie precum: prezența unui anume arhitect șef, prezența unui anume set de reguli, alți asemenea factori, ilustrarea pe plan a unor noi construcții apărute într-un interval de timp rezonabil de la data respectivului factor, pot constitui indicii clare referitoare la cauzele și la “tratamentele” posibile ale unor anume disfuncții ce catalizează sau dimpotrivă, subminează ideea de identitate a locului.

Acest tip de analiză ar fi, probabil, greu de executat în lipsa unei baze de date istorice complete și a setului corespunzător de criterii. În schimb, o astfel de analiză poate fi, cu certitudine, o temă de cercetare a muzeelor din subordinea municipalității ce ar putea publica în timp util, în paralel cu pregătirea administrativă a revizuirii registrului monumentelor din Chișinău, un studiu pe această temă. Fără rezultatul unui astfel de studiu s-ar putea să nu existe explicații obiective pentru anumite percepții ale orașului în lipsa cunoașterii factorilor sociali, politici sau economici care au contribuit la constituirea unor imagini ce sunt coerente sau au fost menținute în starea lor de origine suficient de multă vreme pentru a se impune ca atare memoriei colective.

Exemple de inserții contemporane ce par să nu fi avut probleme cu reglementarea protecției centrului istoric căci raportarea la context (atât în orașul “de sus” cât și în cel “de jos”) pare să nu fi fost una dintre preocupările investitorilor fie ei privați sau publici

Situația patrimoniului din centrul istoric al Chișinăului este destul de complexă în ciuda unei aparente omogenități ce ar fi trebuit să rezulte din aplicarea unui urbanism raționalizat, bazat pe o tramă stradală rectangulară și urmând o relativă continuitate în dezvoltare. Lipsa unei catalogări și reglementări specifice până la o dată recentă face ca această operațiune să se situeze într-un relativ pionierat ceea ce ar putea genera o oarecare dificultate de apreciere a necesarului de politică publică viitoare pentru preservarea identității locului.

Obiectivele principale ale celor ce gestionează centrul istoric ar trebui să urmărească sintetizarea cât mai pragmatică a caracteristicilor culturale și istorice ale patrimoniului municipiului Chișinău.

Numai așa se pot trage concluziile corecte privind particularitatea sa identitară dintr-o rațiune cât se poate de operativă. Numai având

DE CE

un astfel de instrument ce generează motivații juste și bine fundamentate, se pot determina regulile generale și particulare de protecție a monumentelor ce vor fi menținute în registru și a eventualelor adăugiri la acest registru.

Pentru mine, determinarea precisă a identității unui loc cultural se face în primul rând pentru a înțelege cât și de ce trebuie să-l protejăm

SUMMARY

The title question rose from the observation that the identity of a town is virtually distinct from the point of view of a resident compared to the accidental visitor of that place. The person belonging to the place relates to it according to traditions and continuity as the alien sees the town either as an investment or commercial opportunity either as leisure one.

The identity of Chișinău is developed starting with questioning the idea of heritage, as this concept is different from person to person or culture to culture and is generally based upon clichés.

1. The cliché of tourist town

It is a common stereotype that originates from the distortion of the idea of heritage by relating it, in simplistic manner, to tourism. In fact, towns have to be preserved and made attractive for their own citizens and not for the sake of a virtual tourist flow

2. Cliché of non-value compared to other capitals

It is common that people in București complain about the lack of cultural value of their city compared to western capital. It is a misconception based on inappropriate term of reference since towns such București or Chișinău should not be compared to former power centers of empires such is the case of London, Paris, Viena or Prague. When comparing towns, context of geography and political culture and history have to be considered.

3. Cliché of conflict between heritage and development

Very often heritage is put forward as the main obstacle in front of present “modern times” and

“development”. This presumed conflict is generally aimed in minimizing the role of heritage in order to obtain cheap and fast ways of getting real estate profits by not taking the time and care to integrate such heritage in sustainable future developments.

4. Cliché of aesthetics

It is considered very often that only famous western heritage reach the level of beauty that makes a building to be protected. In fact, heritage is not only related to aesthetics of architecture but with local history and traditions. It is there wrong to set standards according to other cultures and not by the local history. More, buildings that have no aesthetic impact today may have reached this situation by being seriously altered in time even if they maintain behind present appearance some original features that might be restored sometime.

5. Stereotype of ignoring parts of history

Very often it can be seen attitude of dismissing heritage that belongs to periods in history that do not reflect present aspiration of some cultures. It is the case of ottoman architecture in Greece, architecture of Albert Speer in Germany, Armenian, Serb, Buddhist symbols that remained in present different national, religious or political context. Such tendency can be seen in relation to buildings belonging to oppressing socialism of the 1950's either in Romania, Poland or Republic of Moldova. As a consequence, no building of this period can be found among listed monuments from Chișinău.

From these aspects, the article suggest a way of evaluation of the local heritage by using the following:

1. Historical and memorial value. Identifying and understanding these values would help both residents and non-residents in getting the correct picture of the city.

2. Value of heritage's age. It is a value strongly connected to authenticity as today, many landmarks of Chișinău are perceived as buildings lacking any historical value following heavy recent interventions even if they have important historic core left behind new materials of today facades.

3. Urban value. The way urban development was politically managed can be seen in examples both in Chișinău and București. In a way, Victoria Socialismului Boulevard in București is very similar to Renașteri Boulevard in Chișinău. Both obstruct

the original medieval urban structure that has to be protected.

4. Architectural and artistic values in Chişinău are reflected by different group of typologies that require different set of evaluation standards

5. Use value. It is a concept that should lead to better evaluation of certain areas and streets of the town in order to generate the right conservation approach to different historic buildings.

Conclusions of the article are that it is imperious to generate an synthetic and pragmatic analysis of the historic center of Chişinău if better regulations are desired for preserving local heritage. The right conclusions about the cultural identity have to be

operative. Determination of the precise identity of a cultural place has to be done mainly for understanding the reason and the degree of protection required.

Bibliografie:

CRĂCIUNESCU, Adrian, 2011. *Valoarea Bucureştiului*. In: *Bucureştii Vechi şi Noi*, 51-70, Bucureşti, editura Subiectiv, ISBN

CRĂCIUNESCU, Adrian, 2010. Caiet de sarcini pentru refacerea Registrului Monumentelor din Chişinău şi a regulamentului de protejare a monumentelor din Chişinău – UNDP Moldova.

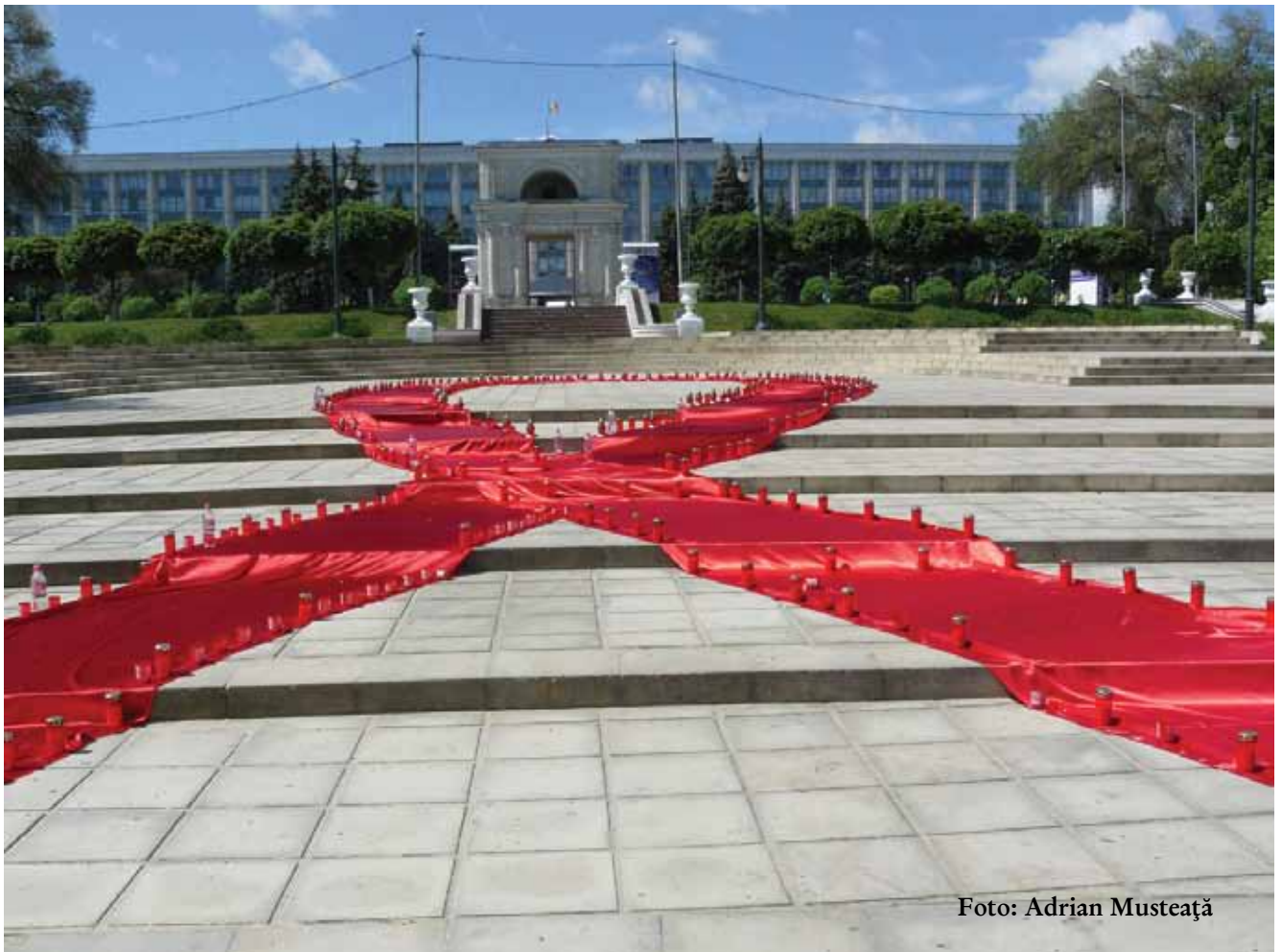

Foto: Adrian Musteață

II. IDENTITĂȚI RELIGIOASE

Biserica Sf. Apostoli Gavriil și Mihail
(după *Retro Chișinău*)

BISERICA SF. TEODOR TIRON DIN CHIȘINĂU

Dinu POȘTARENCU

Introducere

La 1812, Chișinăul medieval, numit târg în actele vremii, avea cinci biserici ortodoxe: Sf. Ilie, Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil, Buna-Vestire, Înălțarea Domnului și Nașterea Maicii Domnului (numită *Mazarachi*).

După anexarea spațiului românesc dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus, în conformitate cu prevederile Tratatului de pace ruso-otoman de la București din 16/28 mai 1812, târgul Chișinău devine centru administrativ al Basarabiei. Treptat, populația lui sporește considerabil. Drept urmare, orașul Chișinău și-a extins perimetrul și a apărut necesitatea de a ridica noi biserici. Printre bisericile noi, zidite pe parcursul secolului al XIX-lea, se numără și cea cu hramul Sf. Teodor Tiron, existentă și astăzi, a cărei istorie o prezentăm în continuare.

Înălțarea bisericii Sf. Teodor Tiron

La 5 mai 1853, locuitorii sectorului II al orașului Chișinău au înaintat arhiepiscopului Irinarh al Chișinăului și Hotinului o cerere în care au explicat că în sectorul II nu este biserică ortodoxă. În plus, suburbiile Tăbăcăria, Drumul Muncești, Malina Mare, Malina Mică și alte suburbii, cu o populație numeroasă, sunt situate departe de bisericile orășenești. Din care motiv și-au exprimat dorința de a ridica o biserică în acest sector al orașului, cu trei pristoluri, și anume: unul în centru, în numele Adormirii Maicii Domnului, al doilea în dreapta, în numele Sf. Apostoli Petru și Pavel, și al treilea în stânga, în numele Sf. Mucenic Dumitru, precum figura pe planul anexat de ei la cerere, elaborat de arhitectul provincial Nicolae P. Golikov din ordinul guvernatorului militar al Basarabiei, care indicase și locul unde urma să fie înălțată biserică. Totodată, semnatarii cererii au mai adus la cunoștință conducerii eparhiale că ei au reușit să adune 5 000 ruble de argint, 100 stânjani de piatră și 30 000 bucați de cărămidă¹.

Supunând discuției cererea, Consistoriul Duhovnicesc din Chișinău a decis, iar arhiepiscopul a dispus să se execute următoarele: 1. Să se dea dispoziție protopopului bisericilor din orașul Chișinău, Vasile Purișkevici, să efectueze cercetări în sectorul

II al orașului, împreună cu poliția, pentru a răspunde la aceste întrebări: a) dacă locul ales este convenabil pentru construcția bisericii; b) dacă toți locuitorii sectorului manifestă dorința de a contribui la zidirea bisericii; c) dacă este suficient numărul de enoriași pentru a constitui o parohie deplină; d) dacă locuitorii dispun de mijloace bănești și materiale de construcție pentru înălțarea bisericii; e) Consistoriului să-i fie prezentată lista enoriașilor care urmau să frecventeze viitoarea biserică. 2. De a se informa la guvernatorul militar al Basarabiei dacă nu există impedimente în privința construirii unei noi biserici pe locul ales din sectorul II al orașului².

Arhiepiscopul Irinarh al Chișinăului și Hotinului

Deoarece pentru a construi o biserică era necesar, conform procedurii, de a solicita consimțământul guvernatorului militar al Basarabiei, Consistoriul Duhovnicesc din Chișinău a comunicat acestuia, prin adresa din 4 august 1853, semnată de arhiepiscopul Irinarh, despre intenția locuitorilor sectorului II al Chișinăului, formulată în cererea din 5 mai 1853³.

Răspunsul guvernatorului a fost favorabil. În

¹ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare, ANRM), F. 2, inv. 1, d. 5924, f. 1; F. 208, inv. 1, d. 22, f. 341.

² ANRM, F. 208, inv. 1, d. 22, f. 342-343.

³ Ibidem, f. 344; F. 2, inv. 1, d. 5924, f. 1.

comunicarea sa din 28 august 1853, expedită pe numele arhiepiscopului Irinarh, el a declarat că în privința acordării permisiunii de a ridica o biserică în sectorul II al orașului nu există nici un obstacol. Mai mult chiar, a ținut el să sublinieze, conducerea regională este gata să sprijine constructorii acestui sfânt locaș prin tot ce este posibil⁴.

Lucrările de zidire a bisericii se desfășurau însă lent. Ele continuau și în primăvara anului 1855, când, la 10 martie, negustorul chișinăuian Anastasie Ciufli a adresat arhiepiscopului Irinarh al Chișinăului și Hotinului o cerere, menționând în ea că în sectorul II al orașului nu este biserică ortodoxă, în timp ce aici sunt mulți creștini ortodocși. Aproape toți dintre aceștia fac parte din parohia bisericii Sf. Gheorghe, față de care unii locuiesc în apropiere, iar alții mai departe. În 1853, locuitorii sectorului II și-au propus să ridice o biserică de piatră, la construcția căreia are și el intenția să participe. Văzând însă că lucrările de înălțare decurg fără succes, din cauza lipsei la orașeni a mijloacelor bănești, el are de gând să construiască pe un teren întins de la capătul străzii Moskovskaia, cu mijloacele proprii, o biserică, al cărei patron să fie Sf. Marele Mucenic Teodor Tiron. Dorința lui era ca lucrările de construcție a bisericii să fie încheiate până la începutul verii, cel puțin, până atunci, să fie ridicați pereții și să fie așezat acoperișul. Anexând la cerere planul viitoarei biserici, întocmit de arhitectul orașului Chișinău, Luca Zaușkevici, negustorul Ciufli a solicitat permisiunea de a iniția construcția ei. El a mai adăugat că drept recompensă pentru ridicarea sfântului locaș nu dorește altceva, decât să i se permită să facă în pridvorul bisericii, la indicația arhitectului, două cavouri – unul pentru înmormântarea sa când va trece în cealaltă lume, iar în cel de-al doilea să fie strămutate de la cimitirul orașenesc din Chișinău rămășițele pământești ale fratelui său Teodor, decedat la 14 octombrie 1854, în numele căruia dorește să fie numită biserică⁵.

Potrivit afirmației primului preot al bisericii Sf. Teodor Tiron din Chișinău Ioan Butuc⁶, Anastasie Ciufli a devenit ctitor al acestei biserici în modul următor. În ajunul morții sale, Teodor Ciufli i-a cerut fratelui său Anastasie să ridice în satul Acui (Ciuflești) din județul Bender o biserică cu hramul Sf. Mare Mucenic Teodor Tiron, dorință pe care Anastasie

Ciufli imediat a început să i-o îndeplinească. Dar chiar din start intervine o modificare. Sfătuindu-se cu arhiepiscopul Irinarh, Anastasie Ciufli renunță la ideea de a construi biserica în satul Acui și alege pentru ea un loc în raza orașului Chișinău⁷.

Examinând solicitarea negustorului Anastasie Ciufli în cadrul ședinței sale din 16 martie 1855, Consistoriul Duhovnicesc din Chișinău i-a poruncit protopopului bisericilor chișinăuene, Vasile Purișkevici, să-și expună în această privință punctul de vedere⁸. Prin raportul din 20 aprilie 1855, V. Purișkevici a comunicat Consistoriului că, din 1842, când a fost stabilită ordinea parohiilor, populația urbei a crescut, din care cauză este necesar de a ridica două biserici: una în limitele parohiei bisericii Sf. Gheorghe și alta în cele ale parohiei bisericii Sf. Haralambie. Astfel, negustorul de ghilda a II-a Anastasie Ciufli a propus să construiască anume biserica prevăzută spre a fi plasată în perimetrul parohiei bisericii Sf. Gheorghe. Locul ales pentru biserica proiectată este destul de bun, avându-se în vedere distanța până la biserica Sf. Gheorghe și numărul mare al enoriașilor care locuiesc prea departe de această biserică⁹.

La 29 aprilie 1855, audiind raportul lui Vasile Purișkevici, Consistoriul a decis: 1. Să i se ordone protopopului V. Purișkevici să cerceteze pe teren problema împreună cu poliția și să răspundă la întrebările formulate în hotărârea din 1853 a Consistoriului (enumerate mai sus). 2. De a ruga guvernatorul militar al Basarabiei să permită construcția bisericii în sectorul II al orașului Chișinău. 3. De a prezenta spre examinare Comisiei de Construcție a Basarabiei proiectul bisericii anexat la cererea lui Anastasie Ciufli¹⁰.

Fiind expedit la Sankt Petersburg, proiectul bisericii este aprobat de către Direcția Principală a Căilor de Comunicație și Clădirilor Publice, iar la 30 aprilie 1856, și de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse¹¹, încuviințându-se astfel zidirea bisericii. Lucrările de construcție și de înzestrare a bisericii au durat până în 1858, când, pe data de 6 iulie al acestui an, noul locaș sfânt a fost sfințit de către Antonie, proaspătul arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului¹².

⁴ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5924, f. 2; F. 208, inv. 1, d. 22, f. 344.

⁵ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6502, f. 18; F. 208, inv. 1, d. 22, f. 345-347.

⁶ Preotul Ioan Butuc a consemnat că informația i-a fost comunicată de însuși Anastasie Ciufli.

⁷ Иоан Бутук, *Кишиневская Теodoro-Тироновская церковь*, în „Кишиневские епархиальные ведомости”, 1875, pg. 4, p. 164.

⁸ ANRM, F. 208, inv. 1, d. 22, f. 348.

⁹ Ibidem, f. 337-338.

¹⁰ Ibidem, f. 352.

¹¹ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6502, f. 19.

¹² Иоан Бутук, *op. cit.*, p. 165; Teodor Petrovici, *Monografia bisericii Sf. Teodor Tiron „Ciufli” din Chișinău*, Chișinău, 1933, p. 6.

Arhiepiscopul Antonie al Chișinăului și Hotinului

Potrivit descrierii făcută, în 1875, de preotul Ioan Butuc, pereții bisericii, cu grosimea de 2 arșini¹³, erau construiți din piatră fasonată, cupolele – din plăci de piatră și cărămidă arsă. Tencuiala din interior era marmorată, iar acoperișul era făcut din tablă de fier. Deasupra pridvorului se află clopotnița, cu 5 clopote, cel mai mare având 25 de puduri¹⁴. Biserica era împrejmuțată cu un gard de piatră, cu grilaj de lemn. Iconostasul era foarte frumos¹⁵.

Protoiereul Teodor Petrovici susține în cartea sa că, „la început, clădirea bisericii n-a fost așa cum se prezintă astăzi. În vremea aceea biserica era mult mai mică, aproximativ de 3 ori, în comparație cu cea de astăzi. Ea avea forma unei cruci grecești. Arhitectura era în stil bizantin, cu 3 turnuri și 3 cruci, câte una deasupra clopotniței, naosului și altarului. Clădirea a fost făcută din piatră pătrată, tencuită pe dinafară, acoperită cu fier vopsit în verde, după cum era obiceiul pe atunci”¹⁶.

¹³ Arșin (cot) – veche unitate de măsură pentru lungime, egală cu 0,711 m.

¹⁴ Pud – unitate rusească de măsură pentru greutate egală cu 16,38 kg.

¹⁵ Иоан Бутук, *op. cit.*, p. 159.

¹⁶ T. Petrovici, *op. cit.*, p. 26.

Frații Teodor și Anastasie Ciufli

Din cauza acțiunilor represive întreprinse de autoritățile otomane împotriva mișcării de eliberare națională a grecilor, care a căpătat amploare în timpul revoltei eteriste din 1821, s-a produs un exod al grecilor în Imperiul Rus, mai cu seamă în Basarabia și în orașul Odesa, atât din Grecia, cât și a celor stabiliți în Principatele Române și în Constantinopol.

Printre grecii refugiați în Basarabia se numără și frații Teodor (1796-1854) și Anastasie (1801-1870) ai lui Constantin Ciufli, născuți în târgușorul Țepeľovo din Epir, care se stabilesc pentru totdeauna în această provincie românească anexată la Imperiul Rus. Drept loc de trai aleg Chișinăul, orașul de reședință și important centru comercial al Basarabiei, unde reușesc să se înscrie în tagma negustorească. La 1844, ambii erau negustori de ghilda a II-a din Chișinău¹⁷, în timp ce la 1846, Anastasie Ciufli continua să fie negustor de ghilda a II-a, iar Teodor Ciufli – de ghilda a III-a¹⁸. Desfășurând o activitate comercială susținută și luând în arendă moșii, frații Ciufli acumulează cu timpul un capital considerabil, pe care îl investesc în bunuri imobiliare. Astfel, treptat, ei devin proprietari ale câtorva prăvălii și hanuri din Chișinău. În plus, au ajuns să fie și proprietari funciari, cumpărând de la Constantin Balș, prin actul de vânzare-cumpărare din 25 octombrie 1844, 4 000 de desetine de pământ din componența moșiei Acui¹⁹, situată în județul Bender (Tighina) și învecinată cu satele Batâr, Căinari, Sahaidac. Această moșie este înregistrată în actele vremii cu două denumiri: Acui și Ciuflești²⁰. În prezent, pe fosta moșie a fraților Ciufli este așezat satul Ciuflești, toponim care le-a eternizat numele.

La 18 ianuarie 1865, când fratele său nu mai era în viață, Anastasie Ciufli intră în posesiunea încă a unei moșii, de această dată situată în zona de nord a Basarabiei, și anume în județul Iași (din 1887, județul Bălți), pe care o cumpără de la Alexandru Gh. Balș²¹. Moșia se numea Catranâc sau Alexăndreni.

¹⁷ ANRM, F. 302, inv. 2, d. 523, f. 1.

¹⁸ ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1245 (Lista negustorilor din orașul Chișinău pe anul 1846), f. 25, 28, 47v.

¹⁹ ANRM, F. 302, inv. 2, d. 523, f. 2.

²⁰ În 1845, ea deja figura cu cea de a doua denumire. Un dosar de arhivă este intitulat astfel: „Cartea de hotărnicie a moșiei Ciuflești, proprietatea negustorilor Teodor și Anastasie Ciufli, din 5 noiembrie 1845” (ANRM, F. 121, inv. 1, d. 134). Mai remarcăm că pe foaia de titlu al registrului, în care au fost trecuți, în 1850, contribuabilii satului Ciuflești, este indicat ca proprietar doar Teodor Ciufli (ANRM, F. 134, inv. 2, d. 207, f. 39).

²¹ ANRM, F. 8, inv. 1, d. 1549, f. 1.

Îmbolnăvindu-se grav, la 14 octombrie 1854 a decedat Teodor Ciufli, în a cărui amintire Anastasie Ciufli ctitoroște biserica Sf. Teodor Tiron din Chișinău.

Pentru ctitorirea bisericii și alte acțiuni filantropice, lui A. Ciufli i-au fost decernate înalte decorații guvernamentale rusești, în virtutea cărora i-a fost acordat titlul de cetățean de onoare de viță. Astfel, A. Ciufli a urcat pe o treaptă socială superioară celei negustorești. Cetățenii de onoare de viță constituiau o clasă privilegiată, scutită de impozite, prestații personale, pedepse corporale, iar casele lor erau dispensate de încartuire.

În acest context semnalăm următorul detaliu. La 24 februarie 1859, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, contele Aleksandr Stroganov i-a cerut guvernatorului militar al Basarabiei să-l informeze în mod secret cu privire la confesiunea negustorului de gilda a II-a din Chișinău, Anastasie Ciufli, informația respectivă fiind solicitată de ministrul Afacerilor Interne al Rusiei²². Guvernatorul militar al Basarabiei i-a comunicat demnitarului de la Odesa, prin adresa din 18 martie 1859, că Anastasie Ciufli este de confesiune ortodoxă, nu este scapet și nu face parte nici dintr-o sectă²³.

Anastasie Ciufli s-a stins din viață la 18 septembrie 1870, fiind înmormântat în cavoul din incinta bisericii ctitorită de el, alături de fratele său²⁴.

În 1872, executorii testamentari ai lui A. Ciufli au ridicat în curtea bisericii un monument de marmură, împrejmuit cu grilaj de fier, cu bustul ctitorului fixat pe monument și cu două inscripții în limbile greacă și rusă²⁵, prin al căror texte, ce diferă²⁶, este exprimată recunoștința față de binefăcătorul grec A. Ciufli²⁷.

Actele de caritate manifestate de A. Ciufli nu au încetat odată cu decesul lui. Ele au continuat în virtutea dispozițiilor enunțate în cele două testamente pe care le-a lăsat cu privire la distribuirea veniturilor provenite din administrarea proprietăților sale, acestea fiind următoarele: moșile Ciuflești (Acui) și Alexăndreni (Catranâc), cu suprafața totală de 6 878 de desetine, și imobile (casă de locuit, magazine, hotel, han), situate pe străzile Bulgară (numită la fel și astăzi), Gostinaia (actualmente str. Mitropolit Varlaam) și Nikolaevskaia (în prezent str. Columna) din orașul Chișinău²⁸.

În primul testament²⁹, întocmit la 17 aprilie

²² ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7019, f. 1.

²³ Ibidem, f. 2.

²⁴ *Некролог*, în „Кишиневские епархиальные ведомости”, 1870, nr. 19, p. 539-543; Иоан Бутук, *op. cit.*, p. 165.

²⁵ Иоан Бутук, *op. cit.*, p. 166-167.

²⁶ În textul grecesc este indicat că a decedat la 18 septembrie, iar în cel rusesc – 17 septembrie.

²⁷ Textul în rusește de pe monument: Анастасий Константинович Чуфли. Родился в Эпире, в местечко Цепелово 24 января 1801 года, умер в Кишиневе 17 сентября 1870 года. Имя покойного связано будет с вечною о нем памятью настоящих и будущих поколений Бессарабии и Греции. Этот храм, выстроенный покойным достаточно говорит о благочестивом христианине, а капиталы, завещанные в пользу воспитания юношества и призрения больных, побудят многих нуждающихся упоминать в их молитвах благотворителя Анастасия Чуфли.

²⁸ Într-un inventar din 1905 cu privire la proprietățile lui A. Ciufli din sectorul al II-lea al orașului Chișinău, aflate în zona Pieții Noi, la intersecția străzilor Bulgară și Gostinaia, sunt enumerate următoarele proprietăți: 1. O curte situată la colțul străzilor Bulgară și Gostinaia, în perimetrul căreia exista o casă de piatră cu un nivel, acoperită cu olane, care da spre strada Bulgară; o casă de piatră cu două nivele, acoperită cu tablă de fier, așezată la intersecția străzilor Bulgară și Gostinaia; o construcție alăturată cu un nivel. 2. O altă curte, pe strada Gostinaia, în care se afla o casă de piatră cu un nivel, acoperită cu olane (ANRM, F. 78, inv. 1, d. 275, f. 44). Gh. Bezviconi menționează că frații Ciufli și-au clădit case în Chișinău pe strada Carol Schmidt, colț cu strada Tighina (*Din trecutul nostru*, 1934, nr. 5, p. 2).

²⁹ ANRM, F. 65, inv. 1, d. 1325, f. 5-7, 35-37; d. 1326, f. 31-33 (ambele dosare conțin testamentul redactat în limba rusă). Testamentul tradus în limba română: ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 3581, f. 1-8; *Testamentul defunctului burghez ereditar de onoare Anastasie Constantinov Cifli*, Chișinău, Tipografia M. Lencovschi, 1927, 13p.

1870, Anastasie Ciufli menționează că este grec de origine din târgușorul Țepelovo, provincia Epir, și, ajuns la o vârstă înaintată, nu are urmași nici în linie descendentă, nici în cea ascendentă. Apoi declară noul testament pe care l-a întocmit la 10 aprilie 1868, în schimbul căruia dă următoarele dispoziții testamentare în privința averii sale: o parte cumpărată, iar alta – moștenită de la fratele său, Teodor Ciufli. După moartea lui toată averea urma să fie pusă la dispoziția executorilor testamentari desemnați de el, și anume: nobilul Dimitrie A. Ciolacu, funcționarul de clasa a X-ea Dimitrie R. Ratco, căminarul Nicolae Nicopulo, funcționarul de clasa a VIII-a Constantin I. Dunca, frații Victor și Ioan Sinadino, funcționarul de clasa a XII-ea Dimitrie I. Camboli și nepotul de văr al lui Anastasie Ciufli, Ioan Teodor Ciufli, care aveau să aducă la îndeplinire stipulațiile din testament atâta timp, până când dintre ei rămâneau în viață nu mai puțin de două persoane, apoi averea trebuia să treacă sub administrarea arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului, directorului Liceului din Chișinău, primarului orașului Chișinău și a persoanelor împuternicite de către Guvernul Greciei, care intrau în dreptul de executori testamentari ai lui Anastasie Ciufli.

El a dispus ca moșiile și imobilele din Chișinău să fie date în arendă. Din numerar să se expedieze Băncii Naționale a Greciei 4 000 de ruble de argint, care să rămână aici pentru a spori din dobândă atâta timp, cât va exista banca. Procentele de la acest capital să fie date directorului Școlii Politehnice din Atena pentru a le utiliza la dotarea școlii, cu doleanța ca administrația acestei instituții de învățământ să-i înscrie numele printre binefăcătorii și fondatorii școlii. Nepoților de văr Ioan și Constantin Ciufli, fiii lui Teodor Cristofor Ciufli, văr primar al lui Anastasie Ciufli, să li se acorde în primii 6 ani după decesul lui A. Ciufli câte 1 500 de ruble fiecare, iar după aceea – câte 3 000 de ruble anual pe viață. Timp de 6 ani să li se plătească o dată pe an Elenei Caramanjoglo și Ecaterinei Voria, fiicele vărului primar Teodor Cristofor Ciufli, precum și Tarșitei Cacor și Niței Chendro, fiicele varii primare Irina Dimitriev, Mamciu după soț, câte 3 000 de ruble fiecare. Celei de a treia fiică a Irinei Mamciu, Paraschevei Cozma, să i se ofere pe viață câte 600 de ruble anual. Pe veci să fie întreținute patru paturi din Spitalul orașenesc din Chișinău, pentru tratare gratuită a bolnavilor săraci, în care scop să se aloce anual câte 600 de ruble. Pentru totdeauna să se acorde anual Direcției Liceului din Chișinău câte 530 de ruble, sumă care să fie distribuită în calitate de bursă unor doi elevi capabili și silitori dintre orfanii săraci atât pe

parcursul studiilor în liceu, cât și după înscrierea lor la instituțiile de învățământ superior, până la absolvire, elevii respectivi fiind numiți “bursieri ai cetățeanului de onoare de viță Anastasie Ciufli”. Anual și pentru totdeauna să se elibereze bisericii Sf. Teodor Tiron din Chișinău, pe care a construit-o, câte 200 de ruble. Servitoarei Doamna Dașchevici, drept recompensă pentru slujire îndelungată și fidelă, să i se dea o pensie viageră de 200 de ruble anual. Finei lui Anastasie Ciufli, Alexandra, fiica negustorului Ioan Milenco, să i se ofere când se va căsători sau când va atinge vârsta majoratului suma de 500 de ruble. Mai-marilor târgușorului Țepelovo să le fie trimisă suma de 300 de ruble pentru a fi împărțită rudelor de departe ale lui A. Ciufli, dacă acestea aveau să fie în satul Kokuli sau în alte locuri, iar în cazul dacă nu aveau să fie urma ca banii să fie dați săracilor. Să fie achitate toate impozitele pe care le vor datora timp de un an țărani stabilii pe moșiile Ciuflești și Alexăndreni. Pe veci să se expedieze anual la dispoziția mitropolitului de Atena, miniștrilor afacerilor interne și afacerilor externe și rectorului Universității din Atena, care vor constitui în acest scop un comitet, câte 3 050 de ruble, sumă care urma să fie repartizată astfel: bisericii Sf. Nicolae din târgușorul Țepelovo câte 50 de ruble, rectorului Universității Elene din Atena câte 1 000 de ruble, rectorului instituției elene de învățământ superior din orașul Ianina, provincia Epir, câte 1 000 de ruble pentru subvenționarea orfanilor săraci și a copiilor din familii sărace, originari din târgușorul Țepelovo, conform deciziei eforilor ai acestei instituții și cu acordul mitropolitului de Ianina, și mai-marilor târgușorului Țepelovo câte 1 000 de ruble pentru a fi distribuite văduvelor sărace și orfanilor, precum și pentru remunerarea permanentă a unui medic, cu obligația să trateze fără plată pacienții săraci. Deoarece A. Ciufli își luase angajamentul să contribuie anual, timp de 10 ani, începând de la 1 octombrie 1867, cu suma de 1 000 de ruble la organizarea Flotei Naționale Elene, el i-a însărcinat pe executorii testamentari să expedieze în continuare această sumă anuală, până la data de 1 octombrie 1877, Comitetului pentru constituirea flotei, existent în Atena. În cazul dacă în urma efectuării plăților sus-menționate și ale altor cheltuieli necesare vor fi solduri din venituri, atunci 1/3 din aceste solduri să fie întrebuințată pentru majorarea numărului bursierilor în liceu și a paturilor în spital, precum și pentru sporirea mijloacelor destinate școlilor din orașul Chișinău, iar 2/3 să fie trimise Comitetului din Atena, care urma să le întrebuințeze pentru sporirea fondurilor destinate Academiei de

Științe din Atena și liceelor grecești care se înființau.

În cel de-al doilea testament, suplimentar, întocmit la 31 iulie 1870, A. Ciufli a specificat că lasă în vigoare prevederile testamentului său din 17 aprilie 1870 și consideră necesar să introducă în el câteva completări, și anume: proprietățile sale să fie date în arendă prin decizia majorității executorilor testamentari; nepotului de văr Ioan Ciufli să i se dea în primii 6 ani după decesul lui A. Ciufli nu 1 500 de ruble, ci 3 000, precum și alte câteva precizări.

Onorându-și obligațiile asumate față de Anastasie Ciufli, executorii testamentari publicau, totodată, în fiecare an, în paginile organului oficial al administrației din Basarabia *Buletinul regiunii* (ulterior, *guberniei*) *Basarabia*, dările de seamă asupra veniturilor și cheltuielilor³⁰.

Din dările de seamă pe anii 1872-1874 aflăm că executorii testamentari i-au dat arhitectului Alexandru Bernardazzi o sumă considerabilă de bani pentru reconstrucția casei lui Anastasie Ciufli.

Este cazul să reproducem în acest context scrisoarea datată cu 25 septembrie 1871, expediată din București de către Ioan (Iancu) Ciuflea, menționat în testamentul moșului său, Anastasie Ciufli: „Iubiții mei domni Sinadinio. Dacă de la pornirea mea din Chișinău nu v-am mai scris, cauza a fost, pe de o parte, intențiunea ce aveam de a mă întoarce cât mai degrabă iarăși acolo, iar pe de alta, mulțimea mea de afaceri familiare cari m-au făcut a ședea mai toată vara la moșie, afaceri de familie atât de importante, încât chiar acuma mă împiedică de a putea veni la Chișinău, după cum aveam intențiunea; din cauza aceasta mă decisei a vă trimite zilele trecute o telegramă prin care vă întrebam dacă este trebuință ca să vin acolo spre a primi revidita mea și a lui frate-meu pe semestru lui septembrie 1871 până la februarie 1872, precum și legatele surorilor mele Elena și Ecaterina, – și prin răspunsul ce mi-ați trimis și pe care l-am primit alaltăieri, am

văzut că încă nu s-a strâns destule capici, dar, având în vedere că-mi va fi imposibil ca în toamna aceasta să pot veni la Chișinău și luând în considerație că până la Sfântu Dumitru posesorii vor plăti posesia lor către Dumneavoastră, și prin urmare se va aduna capici, mi-am luat permisiunea a vă scrii aceasta și a vă ruga ca îndată ce veți primi posesia moșiei să binevoiiți a ne trimite și nouă, adică mie și fratelui meu Costică³¹, suma de 2 250 ruble cuvenite la amândoi pe un semestru, și pentru înlesnirea Dumneavoastră veți trimite chiar ruble de hârtie în scrisoarea recomandată cu adresa de mai jos arătată, pe care noi primindu-le, Vă vom trimite în grabă dovadă legalizată în toată regula, de a lor primire pentru regula contabilității Dumneavoastră. Iar în ceea ce privește legatele surorilor mele, dacă până la Sf. Dumitru se va aduna parale mai de prisos, atunci eu v-aș ruga ca să trimiteți și legatele surorilor, este de prisos a vă mai spune că sunt îndestul de întrebuițate de parale și că le veți face mare bine cu trimiterea lor. Iubitu Victor a avut ocaziunea a se convinge personal de pozițiunea surorii mele Elena. Dacă veți fi dispuși a le face această bunățate, atunci tot eu mă oblig a vă trimite dovezile de primirea legatelor în toată regula și după toate formele. I. Ciuflea, strada Belvedere, nr. 58, București”³².

ДУШЕПРИКАЖИКИ
НО ИМУЩЕСТВУ
ПОС. ПОС. ПРАВДЛИВА
А. К. ЧУФЛИ.

№ 304
Июль 29-го 1871 года.
Г. Кишинев.

Константин Дуреконей Кишиневский Тиняну,

На основании Вашего Превосходительства
от 20-го Декабря текущего года № 304, и на основании
решения уважаемого: «то» взыскать от имени г. № 304
Вашим покаянием к Тиняну в г. Кишиневский от
договора Дуреконей Александр от 20-го Декабря
договора взыскать взыскать Тиняну
А. К. Чурей Тиняну Тиняну.
Дуреконей Д Тиняну Тиняну

³⁰ Menționăm unele numere ale acestei publicații: *Бессарабские областные* (din 1873, *губернские*) *ведомости*, 1872, nr. 33; 1873, nr. 73; 1875, nr. 33; 1877, nr. 39; 1878, nr. 44; 1884, nr. 121, 122, 123; 1884, nr. 127; 1885, nr. 71; 1902, nr. 3 (dare de seamă generală cu privire la administrarea averii lui A. Ciufli pe anii 1870-1899); 1903, nr. 31, 44; 1904, nr. 51, nr. 60 (dare de seamă generală pe anii 1870-1904); 1905, nr. 15. ANRM, F. 65, inv. 1, d. 45 (conține dările de seamă pe anii 1870-1904; dosarul cuprinde mai multe numere de ziar în care sunt prezente dările de seamă).

Prin scrisoarea din 1 august 1874, adresată lui Sina-

³¹ Într-un act din 2 aprilie 1905 se menționează: „Constantin Ciuflea, colonel în rezerva armatei române, domiciliat în București, strada Știrbei-vodă, nr. 76, fiul decedatului Teodor Cristofor Ciuflea și nepot al lui Anastasie Ciufli” (ANRM, F. 78, inv. 1, d. 275, f. 1).

³² ANRM, F. 794, inv. 1, d. 1, f. 1-2 (scrisoare originală, scrisă în română).

dino, Iancu Ciuflea își cerea scuze dacă a „întârziat cu trimiterea chitanței de primirea pensiunii viagere pe semestru martie-septembrie 1874”. Totodată, îl mai înștiința că, odată „cu terminarea drumului de fier Iași-Chișinău, ne vom vedea mai deseori”³³.

La începutul secolului al XX-lea, rămăseseră în viață doar trei executori testamentari din cei opt desemnați de Anastasie Ciufli: Constantin Dunca și frații Victor și Ioan Sinadino. În decembrie 1904 decedează Victor Sinadino, iar la 8 aprilie 1905 – Ioan Sinadino. După decesul lor a fost creat un Comitet de Administrare a Averii lui Anastasie Ciufli, format din următorii membri: arhipăstorul Eparhiei Chișinăului și Hotinului, în calitate de președinte, directorul Liceului din Chișinău, primarul orașului Chișinău, un mandatar al Guvernului Greciei și Constantin Dunca³⁴.

Rapoarte financiare referitoare la gestiunea averii lui Anastasie Ciufli s-au tipărit în continuare³⁵.

Potrivit raportului pe anul 1915, la 1 ianuarie 1915, averea lui A. Ciufli cuprindea următoarele bunuri imobiliare: 1. 3 684 de desetine de pământ din moșia Catranâc, situată în județul Bălți, plasa Fălești. 2. 3 204 de desetine de pământ și pădure din moșia Acui (Ciuflești), situată în județul Bender, plasa Căinari. 3. Construcții din piatră, cu loc de curte, aflate în sectorul al II-lea al orașului Chișinău, pe străzile Bulgară și Gostinaia³⁶.

³³ Ibidem, f. 15.

³⁴ ANRM, F. 65, inv. 1, d. 1325, f. 303.

³⁵ Денежный отчет администрации по имуществу потомственного почетного гражданина А.К. Чуфли за 1915 год, Кишинев, Типография Г.Ю. Волна, 1916; Денежный отчет администрации по имуществу потомственного почетного гражданина А.К. Чуфли за 1919 год, Кишинев, Типография Г.Ю. Волна, 1920, 20 pag.

³⁶ Денежный отчет администрации по имуществу потомственного почетного гражданина А.К. Чуфли за 1915 год, Кишинев, 1916, p. 6.

În cadrul ședinței din 31 iulie 1920, aplicând prevederile Legii privind reforma agrară din 1919, Comisia Județeană Bălți de Expropriere și Împroprietărire a decis să exproprieze în întregime moșia Catranâc-Alexăndreni din plasa Fălești, proprietatea lui Anastasie Ciufli, cu suprafața de 3 663 de desetine (4 001 hectare), trecând-o în Fondul Imobiliar Basarabean al Statului³⁷.

Celelalte proprietăți ale lui A. Ciufli au fost gestionate și în continuare de un comitet de administrare. S-a păstrat următorul proces-verbal din 10 octombrie 1940 al comitetului respectiv: „Subsemnații, membri ai Comitetului Fundației Filantropice A.C. Ciufli, cu sediul în Chișinău, fiind convocați de către P. S. Efrem Tighineanul, locotenent de arhiepiscop al Chișinăului, în mănăstirea Antim din București, spre a lua cunoștință de situația de azi atât a bunurilor, cât și a Comitetului de conducere al acestei fundații, constatăm: 1. Pe ziua de 28 iunie 1940, orașul Chișinău, în care se află sediul și bunurile Fundației A.C. Ciufli, a trecut din stăpânirea românească în cea a statului sovietic, rămânând pe loc și întreaga arhivă a fundației. 2. Evacuarea orașului făcându-se fără prevenire și în mod urgent, nu s-a putut da nici o delegație pentru administrarea mai departe a bunurilor numitului așezământ, rămase acolo sub noua stăpânire. Având în vedere cele de mai sus, cum și faptul că toți membrii comitetului se află, în prezent, în România; considerând că, în situația de astăzi, actualul comitet nu-și mai poate exercita funcția de administrare a tuturor bunurilor Fundației A.C. Ciufli, în conformitate cu prevederile statutului lor, hotărâm: 1. Pe viitor activitatea Comitetului să se limiteze – în conformitate cu spiritul testamentului lui A.C. Ciufli – numai în ceea ce privește bunurile transportate în România, degajând răspunderea sa de la tot în ceea ce privește administrarea bunurilor care se găsesc în Basarabia. 2. Să se întocmească o situație de toate bunurile Fundației A.C. Ciufli, aflate azi pe teritoriul României libere și, deci, în grija și răspunderea actualului Comitet. În acest scop, se delegă domnul consul al Greciei, St. Laskaris, și domnul profesor Harea, fost director al Liceului B.P. Hasdeu din Chișinău. 3. Să se propună guvernelor român și grec ca să se împartă rentele și sumele depuse la Banca Românească în proporție de 2/3 pentru guvernul grec și 1/3 pentru guvernul român. Aceste bunuri vor fi întrebuițate conform spiritului testamentar”³⁸.

Prin scrisoarea din 12 ianuarie 1942, V. Harea l-a

³⁷ ANRM, F. 110, inv. 1, d. 1560, f. 29.

³⁸ ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 128, f. 1.

informat despre următoarele pe arhiepiscopul Efreim Tighineanul: „Liceul *B.P. Hasdeu* figura ca legatar al Fundației *A.C. Ciufli*, condusă de un Comitet compus din Î.P. Sfinția Voastră ca președinte, primarul municipiului Chișinău, directorul liceului nostru și un delegat al guvernului grec ca membri. În 1940, la evacuarea Basarabiei, o parte din averea Fundației, în titluri, depusă la *Banca Românească*, a fost salvată. În București, Comitetul Fundației, adunat, hotărâse să continue administrarea averii rămase”. Totuși, în acest timp când se aflau deja la Chișinău, a notat în continuare V. Harea, aici „rămânea „terenul, unde altădată se ridicau clădirile Fundației, precum și câteva magazii”³⁹.

În primăvara anului următor, V. Harea, deținând în continuare funcția de director al Liceului *B.P. Hasdeu* din Chișinău, i-a prezentat arhiepiscopului Efreim Tighineanul următorul proces-verbal, pe care l-a semnat împreună cu Eugenia Crușevan: „Subsemnatul, în calitate de membru al Fundației *A.C. Ciufli*, împreună cu domnișoara avocat eparhial, Eugenia Crușevan, la 8 aprilie 1843, ne-am deplasat la imobilul Ciufli din Chișinău, str. Carol Șmidt, nr. 62, pentru a face constatări de cine și pe ce bază este ocupat restul din imobilul rămas în urma dezastrului bolșevic. Am constatat că primul apartament, compus din patru camere și o bucătărie, iar în curte două grajduri și două beciuri, este ocupat de hangiuil Pavlov, din 3 septembrie 1941, fără contract și fără a plăti cuiva prețul folosinței. Pentru a justifica ocuparea imobilului, Domnia sa ne-a prezentat două adrese ale Primăriei Municipiului Chișinău: una din 3 septembrie 1941, cu care se aprobă d-lui Pavlov, în mod provizoriu, deschiderea unui han, și a doua din 9 septembrie 1941, prin care i se face cunoscut că imobilul este proprietate particulară, și anume a Fundației *A.C. Ciufli*. Prin urmare, cu aceste două adrese Pavlov nu poate justifica deținerea imobilului. Optăm pentru evacuarea lui Pavlov. A doua despărțitură din imobil, alături de hanul lui Pavlov, este ocupată de doamna Alexandra Stănescu și reprezintă o mică cameră și un grajd, împreună cu loc de curte. După declarația doamnei Stănescu, ea a închiriat imobilul în 1937, cu contract scris, pe termen de șase ani. Imobilul se compunea din 18 camere, care serveau ca hotel și han. A făcut reparații conform contractului, în sumă de 150 000 de lei. Odată cu distrugerea de către bolșevici a imobilului, a ars și toată averea d-sale, astfel a rămas o femeie săracă”⁴⁰.

La ședința din 12 noiembrie 1943 al Comitetului

³⁹ Ibidem, f. 23.

⁴⁰ Ibidem, f. 29.

de Administrație al Fundației *A.C. Ciufli* au fost prezenți: arhiepiscopul-locotenent Efreim Tighineanul, în calitate de președinte, și membrii: primarul municipiului Chișinău, colonel A. Dobjansky, directorul Liceului de Băieți *B.P. Hasdeu*, V. Harea, econom-stavrofor Vlad Burjăveanu (Burjacovschi) și domnișoara avocat E. Crușevan⁴¹.

Așadar, Anastasie Ciufli, grec din Epir, și-a pus averea pe care a acumulat-o în Basarabia în slujba societății din această provincie românească și a celei din Grecia. Este semnificativă în această ordine de idei următoarea formulare din textul rusec de pe monumentul lui A. Ciufli instalat lângă biserica pe care a ctitorit-o în Chișinău: „Numele răposatului va exista pe veci în amintirea generațiilor actuale și viitoare ale Basarabiei și Greciei”.

Contribuind în mod substanțial, alături de alți greci stabiliți în Basarabia, la prosperarea Greciei, Anastasie Ciufli merită toată recunoștința din partea posterității țării sale de origine.

Secvențe din viața bisericii până în 1944

Deoarece prin decretul sinodal din 30 aprilie 1856 lui A. Ciufli i s-a acordat dreptul de a-i strămuta osemintele fratelui său mai mare, în ziua de 4 aprilie 1859 a avut loc procesiunea de reînhumare. Rămășițele pământești ale lui T. Ciufli au fost așezate în cavoul din incinta bisericii, situat în partea de mijloc a locașului, lângă peretele din dreapta⁴². Tot în acest cavou a fost înmormântat și Anastasie Ciufli, care a decedat la 18 septembrie 1870. Ritualul de înmormântare a ctitorului acestei biserici, care s-a desfășurat în ziua de 20 septembrie 1870, a fost oficiat de arhiepiscopul Antonie al Chișinăului și Hotinului și mitropolitul grec Ierotei⁴³.

În 1872, precum s-a menționat deja mai sus, în curtea bisericii a fost instalat monumentul de marmură cu chipul lui Anastasie Ciufli. Tot în acest an, în naos, în partea dreaptă de la intrare, deasupra cavoului, a fost fixată o placă de marmoră, cu text scris în rusește, indicându-se anii de naștere și de deces ai celor doi frați Ciufli. O altă placă, de bronz, a fost fixată pe peretele din partea de sud-vest, vizavi de altar, cu următoarea inscripție în rusește: „Acest locaș este ridicat cu mijloacele bănești ale lui Teodor și Anastasie Ciufli”.

Pe data de 18 iunie 1875, parohul Ioan Butuc a raportat conducerii eparhiale că la începutul acestei

⁴¹ Ibidem, f. 18. Într-un act din februarie 1944, comitetul respectiv este numit astfel: Comitetul Fundației Testamentare *A.C. Ciufli* (ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 1764, f. 16).

⁴² И. Бутык, *op. cit.*, p. 165.

⁴³ Ibidem.

luni, enoriașii au cumpărat pentru biserică un clopot cu greutatea de 50 de puduri, care, fiind instalat, a fost sfințit în ziua Sfintei Treimi⁴⁴.

În articolul său despre biserică, publicat în 1875, preotul Ioan Butuc a notat că serviciile divine sunt oficiale în limba slavă bisericească⁴⁵. Peste doi ani, citim într-un document din epocă, slujbele se făceau în limba rusă⁴⁶.

Prin procesul-verbal din 22 martie 1877, Secția Construcții a Cărmuirii Guberniale a Basarabiei a aprobat proiectul privind efectuarea lucrărilor de prefacere a bisericii Sf. Teodor Tiron, elaborat de arhitectul orașului Chișinău, Alexander Bernardazzi, și prezentat, la 17 martie 1877, de către Consistoriul Duhovnicesc din Chișinău⁴⁷. Drept consecință, în 1877 au fost realizate lucrările de reconstruire, în urma cărora biserica a fost lărgită. Mijloacele bănești necesare pentru realizarea acestei reconstrucții au fost puse la dispoziție de către episcopul bisericii, Iosif Zvonciukov, și enoriași⁴⁸. Autoritățile bisericești au dat o apreciere cuvenită acestei contribuții. Prin decizia din 8-19 februarie 1878, Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a binecuvântat și a acordat diplome persoanelor din cler și din rândul mirenilor din Eparhia Chișinăului și Hotinului care aveau merite față de biserică. Printre aceste persoane s-au numărat și parohul bisericii Sf. Teodor Tiron din Chișinău, Ioan Butuc, preotul acestei biserici Petru Donici, episcopul acestei biserici Iosif Zvonciukov și enoriașii bisericii nominalizate⁴⁹.

Prin actul de vânzare-cumpărare din 10 iulie 1879, biserica a cumpărat de la Sava Vlahov două case situate pe strada Svecinaia⁵⁰. În una dintre ele, până în anul 1893, a locuit preotul Petru Donici, după care, până în 1917, a servit drept local pentru școala bisericească parohială. În cea de a doua locuia cântărețul⁵¹.

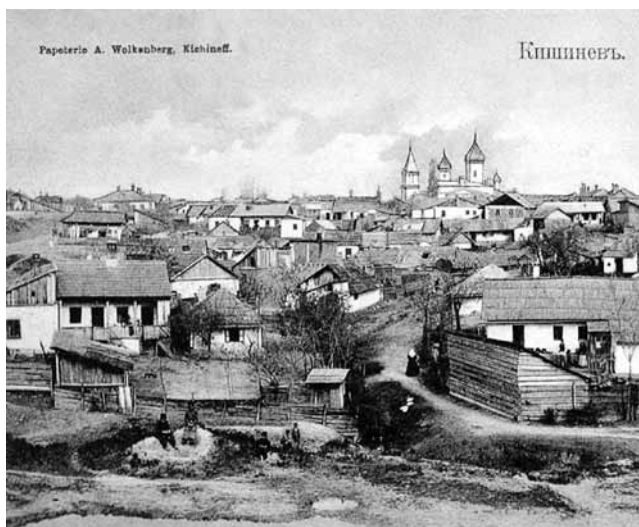
În 1880, parohia bisericii Sf. Teodor Tiron cuprindea următorul număr de curți⁵²:

Categoria socială	Numărul de curți	Persoane de sex masculin	Persoane de sex feminin
Militari	30	120	118
Funcționari	7	30	49
Mic-burghezi	225	903	911
În total	263	1053	1078

În limitele parohiei locuiau și 298 de rascolnici.

În 1880, pe lângă biserică a fost instituită o bibliotecă, a cărei fond de carte a fost încuviințat de către Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse și cenzura duhovnicească⁵³.

La 11 aprilie 1880, Secția Construcții a Cărmuirii Guberniale a Basarabiei a acceptat „proiectul cu privire la încheierea lucrărilor de construcție a bisericii *Ciuflea*”, întocmit de arhitectul eparhial Siroținski⁵⁴. Fiind demarate în urma procedurii de aprobare a proiectului, lucrările de reconstrucție, realizate cu scopul de a lărgi locașul sfânt, au fost duse la bun sfârșit, după toate probabilitățile, în anul următor. Ritualul de sfințire a bisericii, după noua modificare arhitectonică intervenită, s-a produs în ziua de 29 noiembrie 1881, el fiind oficiat de arhiepiscopul Pavel Lebedev al Chișinăului și Hotinului⁵⁵.

În 1891, înfăptuindu-se o reparație capitală a bisericii, a fost pusă o podea nouă. Deoarece nivelul dușumelei s-a dovedit a fi mai jos cu jumătate de metru față de cel al dușumelei precedente, a apărut necesitatea de a muta prestolul în alt loc. Cu această ocazie a fost instalată o catapeteasmă nouă, cea veche fiind donată bisericii episcopale din Ismail. După încheierea reparației, biserica a fost sfințită, eveniment care s-a produs în ziua de 21 iulie 1891⁵⁶.

⁴⁴ Кишиневские епархиальные ведомости, 1875, nr. 15, p. 285-286.

⁴⁵ И. Бутук, *op. cit.*, p. 160.

⁴⁶ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 77, f. 122v.

⁴⁷ ANRM, F. 6, inv. 4, d. 13.

⁴⁸ T. Petrovici, *op. cit.*, p. 26.

⁴⁹ Кишиневские епархиальные ведомости, 15-30 iunie 1878, nr. 12, p. 160.

⁵⁰ În perioada administrării românești, strada respectivă s-a numit A. Sturdza, iar aceste două case au avut numerele 19 și 21.

⁵¹ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 210, f. 1; T. Petrovici, *op. cit.*, p. 28.

⁵² ANRM, F. 208, inv. 12, d. 87, f. 143v.

⁵³ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 157, f. 204.

⁵⁴ ANRM, F. 6, inv. 4, d. 2167, f. 30.

⁵⁵ Кишиневские епархиальные ведомости, 1881, nr. 24, p. 1168; T. Petrovici, *op. cit.*, p. 26.

⁵⁶ T. Petrovici, *op. cit.*, p. 26.

În anii 1924-1928, epitropia bisericii a construit în curtea bisericii, alături de stradă, o sală parohială de 12 metri în lungime și 6,5 metri în lățime, cu pereții de piatră și acoperișul din olane, ea fiind destinată pentru oficiul parohial, organizarea conferințelor cu ocazia sărbătorilor și alte necesități. Alături de sala parohială a fost zidită o locuință cu lungimea de 4 metri și lățimea de 6 metri, compusă dintr-o cameră și un antreu, destinată pentru traiul unei bătrâne care locuia în căminul parohial. Prezența acestei locuințe se explică prin faptul că, inițial, căminul parohial fuseseră proiectat să fie construit la nord de sala parohială. În cele din urmă s-a renunțat la proiectul respectiv, fiind ridicată doar o singură locuință. Drept urmare, azilul a fost construit în capătul curții, din piatră și acoperit cu olane, fiind constituit din trei clădiri, care însumau 11 locuințe, cu câte 1-2 camere⁵⁷.

O altă reparație serioasă s-a desfășurat în 1928, în timpul căreia a fost înlocuit acoperișul din fier negru, care trebuia vopsit peste fiecare 3-4 ani, cu unul din fier alb, galvanizat⁵⁸.

În 1933, cu ocazia jubileului de 75 de ani de la construirea bisericii, Consiliul parohial a întreprins o reparație capitală. A fost zugrăvit din nou interiorul bisericii, cu vopsele de ulei și clei, în stil bizantin și

românesc, misiune care a fost încredințată pictorilor Grigore Filatov, Ion Protchenko, Teodor Mantaluța și Serghie Liubinețchi. În partea exterioară a locașului a fost reînnoită tencuiala și s-a dat cu var⁵⁹.

Serviciile divine, consemnează protoiereul Teodor Petrovici în cartea sa despre biserică, apărută în 1933, erau oficiate „zilnic de către preoții parohiali, câte unul săptămânal, începând sâmbătă seara cu privegherea Duminicii. Acest obicei se păstrează din timpul când paroh era preotul Ioan Butuc, care a introdus această ordine.

Slujbele se fac în limbile română și slavonă.

Serviciul divin se oficiază după tipic. Serviciile deosebite se fac în ziua Adormirii Maicii Domnului, când se scoate în mijlocul bisericii Sf. Aer al adormirii, punându-se pe un mormânt special, unde rămâne până la odovania praznicului, apoi în fiecare vineri, după liturghie, acatistul Maicii Domnului – Bucuria tuturor scârbiților și sfințirea apei, iar duminică seara acatistul acoperemântului Maicii Domnului, înaintea copiei icoanei Maicii Domnului din Hârbovăț.

Biserica are cor înființat în anul 1920 de către protoiereul T. Petrovici. El cântă în fiecare duminică și de sărbători. Corul este organizat din elevi. În prezent biserica este întreținută cu ajutorul Primăriei orașului⁶⁰.

La 28 iunie 1940, ca rezultat al transpunerii în practică a stipulațiilor Tratatului sovieto-german din 1939, numit și Pactul Ribbentrop-Molotov, trupele sovietice invadează Basarabia și instaurează diabolicul regim totalitar stalinist, care s-a menținut pe parcursul unui an. Pe lângă șirul de transformări radicale de ordin politic, social, economic, cultural ce au fost înfăptuite, autoritățile sovietice de ocupație au cauzat importante prejudicii morale și materiale bisericilor din Basarabia.

După izgonirea, în vara anului 1941, a sovieticilor, în Basarabia revine administrația românească.

La 1942, funcția de paroh al bisericii Sf. Teodor Tiron o exercita preotul Ioan Erhan. În această calitate el a semnat inventarul bunurilor bisericești, întocmit în anul respectiv, pe care îl reproducem în continuare (între paranteze este indicat numărul de exemplare)⁶⁰.

1. Veșminte sacre: Veșminte pentru sfânta masă (6), catapetesme (4), veșminte preoțești (15), stihare diaconești (4), stihare (cămașă) preoțești (7), acoperiminte pentru sfintele vase (4).

⁵⁷ Ibidem, p. 29.

⁵⁸ Ibidem, p. 27.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 537, f. 10-13.

2. **Vase sacre:** un atofor de argint în sicriu de sticlă (1), cruci de mână (6), mirnițe de metal și lemn (2), potire de argint aurite (2), steluțe de argint (2), discuri de argint (2), lingurițe de argint (3), copii (sulițe) de metal (2), pahare mici de argint (3), talgere mici de argint (4), vas de metal pentru miruit (1), sfeșnice de masă, de metal alb (2), litier de metal (1), cununii de metal (4), cădelnițe de argint și metal (4), tablă de alamă (3), vas pentru agheasmă (1), lavoar smălțuit (1), cristelniță de alamă (2), candelabru cu 7 lumânări (1), sfeșnice de alamă: mari și mici (31), vas de lemn pentru agheasmă (1), policandru cu 24 de lumânări (1), candelă de argint (7), candelă de metal a câte 3 pahare (4), candelă de metal a câte 1 pahar (32), candelă mari cu sfeșnice (3), tablă de lemn (1), lumânări de metal (12), policandru cu 12 de lumânări (1), sfeșnic de mână pentru Paște (1).

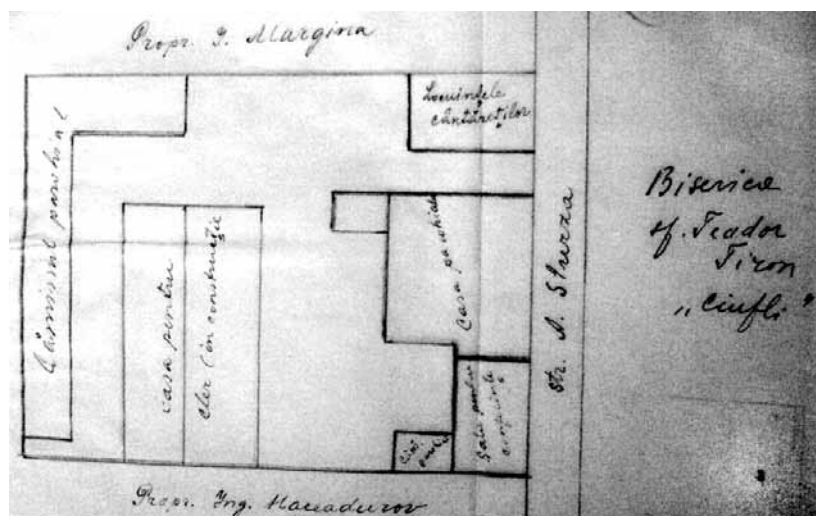
Icoane: Icoana Mântuitorului, în chivot (1), icoana Sf. Vasile și Ioan Botezătorului (1), icoană cu Isus Hristos Pătimitorul (1), icoana Mântuitorului Sf. Teodor, Antipa și Mina (1), icoana Maicii Domnului, pe tumbă (1), cruce situată pe tumbă (1), icoana Domnului Isus Hristos (1), icoana Sf. Eugraf și Anastasie (1), icoana Domnul Isus Hristos, de argint (1), rame cu postament pentru icoane (2), icoana de argint Sf. Ilie-Cristina (1), icoana Sf. Gurie, Samon, Avivae, de argint (1), icoane ale 12 sărbători domnești (12), tâmplă (catapeteasma), cu 23 icoane icoana Maicii Domnului, de metal, atârnată (1), icoana Maicii Domnului și Isus Hristos (1), icoana Sf. Teodor Tiron și Isus. (2), icoana Tuturor Sfinților, în chiot (1), icoana Ioan Botezătorul, în chiot (1), icoana Adormirea Maicii Domnului, în chiot (1), icoana Trei Ierarhi, cu postament (1), icoana Sf. Ilie și Elena, cu postament (1), icoana Sf. Ștefan și Ana, cu postament (1), icoana Sf. Nicolae, în chiot (1), icoana Schimbarea la Față, în chiot de stejar, cu dulap și icoane (1), icoana Sf. Gheorghe și Dimitrie (1), icoana Sf. Mina și Parascheva (1), icoana Sf. Anastasia și diaconul Ștefan (1), icoana Sf. Teodor Tiron și Strat. (1), icoana Sf. Nicolae, în chiot (1), icoana Sf. Nicolae, în ramă (1), icoana Domnul Isus Hristos, Maica Domnului și Sf. Nicolae (1), icoana Maicii Domnului și Sf. Pantelimon (1), icoana Maicii Domnului (3), tablou cu diferite scene religioase (1), icoana Sf. Antonie și Teodosie (1), icoana mucenica Varvara, în chiot (1), icoana cuviosul Serafim, în chiot (1), icoana cuvioasa Parascheva, în chiot (1), icoana Mântuitorul în grădina G. (1), icoana Sf. Constantin și Elena (1), icoana Sf. Serafim (1), icoana Botezul

Domnului, în chiot (1), icoana Sf. Epitaf, în ramă (1), icoana Sf. Arhanghel Mihail și Apostolul Pavel (1), icoana aflarea capului Sf. Ioan (1), icoana Maicii Domnului, în chiot (1), icoana Mormântul Maicii Domnului, cu Epitaf și icoane alografie: Isus Hristos și Maica Domnului (4), icoana Crucea și Golgota (1), icoana Sf. Teodor Tiron și Anastasie (1), icoana Sf. Pantelimon, în chiot (1), epitaf Adormirea Maicii Domnului (1), icoana cuvioasa Parascheva, în ramă (1), o candelă cu trei păhăruțe (seraf.), icoana Sf. Teodor Tiron, în ramă (1), clopote (6).

3. **Cărți rituale:** Evangheliile (5), liturghie (1), agheasmatar (trebnic) (3), carte de Tedeum (1), acatist la mai mulți sfinți (6), liturghie (1), triodul postului mare (1), minei comun (1), acatistul Învierii și Sf. Teodosie (2), apostolul (1), acatistul Sf. Pantelimon și Maria (2), mineie a sărbătorilor (2), viețile sfinților (1), agheasmatar (1), cartea *Cazaniile* (1), triodul Sf. Paște (1), minei a sărbătorilor (1).

4. **Mobilier:** Prașore de alamă (4), o cruce de metal, un postament pentru morți, de lemn, un proscomiater (jertfelnic) de stejar, în formă de balaohan, un dulap mic, de lemn, pentru veșminte, un dulap mare de lemn pentru păstrarea obiectelor de ritual, un analog cu dulap pentru cărți, patru analoguri de lemn în naos, trei dulapuri de lemn pentru arhivă, două mese mari, de lemn, pentru prinoase, două mese mici, de lemn, pentru parastas, o tejghea de lemn pentru lumânări, o tejghea pentru vânzarea prescurilor, trei scaune simple (taburet), un dulap mare, de lemn, pentru veșminte, un portret al ctitorului bisericii Anastasie Ciufli, o năsalie pentru morți, un preș de lână, de 20 m. lungime, un preș de cocos, de 17 m. lungime, patru bănci de lemn, în naos.

În iunie 1944, pe lângă biserica Sf. Teodor Tiron se afla sediul protopopiei, în cadrul căreia, în acest timp, activa preotul Teoctist Procopan⁶¹.

Școala bisericească parohială

La 1 decembrie 1885, în casa parohială din curtea bisericii Sf. Teodor Tiron a fost deschisă o școală bisericească parohială, care era susținută financiar din bugetul bisericii⁶². Predarea se efectua, evident, în limba rusă, ca și în toate instituțiile de învățământ din Basarabia pe parcursul dominației țariste.

Primul învățător de religie, desemnat la 10 septembrie 1885⁶³, a fost protoiereul Ioan Butuc.

În anul de studiu 1887/1888, cei 60 de elevi (55 de băieți și 5 fete, inclusiv 1 băiat și 3 fete de confesiune romano-catolică), înscriși la școală, au fost instruiți de preotul Petru Donici (învățător de religie) și Andrei Pavlenco⁶⁴.

Din 1893 și până în 1917, școala a avut drept sediu casa de pe strada Svecinaia, cumpărată în 1879, în care a locuit preotul Petru Donici⁶⁵.

În anul de învățământ 1894/1895, școala era frecventată de 67 de băieți și 7 fetițe, pe care îi învățau protoiereul Ioan Butuc și Andrei Pavlenco, ultimul fiind absolvent al școlii duhovnicești⁶⁶.

La 26 iunie 1898, dascălul Teodor Grippa este numit în funcția de cel de-al doilea învățător al acestei școli⁶⁷.

În 1903, posturile de învățător le ocupau: protoiereul Ioan Butuc, care continua să predea religia, și Andrei Pavlenco⁶⁸.

⁶¹ Paul Mihail, *Jurnal (1940-1944) și corespondență*, București, 1998, p. 211.

⁶² *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1888, nr. 24, p. 899.

⁶³ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 147, f. 8v.

⁶⁴ *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1888, nr. 24, p. 899.

⁶⁵ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 210, f. 1; T. Petrovici, *op. cit.*, p. 28.

⁶⁶ *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1895, nr. 17, p. 286.

⁶⁷ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 147, f. 16.

⁶⁸ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 152, f. 1.

În 1904, școala avea 65 de elevi (55 de băieți și 10 fete)⁶⁹.

Protoiereul I. Butuc și A. Pavlenco dețineau funcția de învățător și în 1906, școala fiind frecventată în acest an de 54 de băieți și 12 fete⁷⁰.

În 1907, la această școală erau înscriși 61 de elevi⁷¹.

De la 2 septembrie 1910, director al școlii și învățător de religie a devenit preotul Teodor Petică⁷².

Școala a funcționat până în 1917, când a fost închisă⁷³.

Pe data de 3 decembrie 1917, în incinta acestei școli s-a desfășurat adunarea reprezentanților Societății Grecești din Basarabia, în cadrul căreia Pantelimon Sinadino a fost ales deputat în Sfatul Țării – organul legislativ al Basarabiei⁷⁴.

Ospătăria parohială

A fost organizată în 1915, cu scopul de a acorda ajutor alimentar enoriașilor săraci. La 1933 era condusă de Comitetul parohial de binefacere, de un epitrop, o conducătoare și o supraveghetoare.

Masa era pregătită în fiecare duminică și în zilele de sărbătoare, pentru circa o sută de persoane, care își aveau domiciliul în limitele parohiei bisericii Ciuflea. Ospătăria funcționa într-o clădire mică și incomodă din curtea bisericii, amenajată în 1919 special pentru o asemenea menire. Ea dispunea de mobilier și veselă, fiind întreținută exclusiv din donațiile enoriașilor binefăcători.

Pe lângă ospătărie activa și o prescurărie⁷⁵.

Societatea de Trezie de pe lângă biserica Sf. Teodor Tiron

Societatea respectivă a fost întemeiată la 24 noiembrie 1919⁷⁶, înregistrată de către Tribunalul

⁶⁹ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 157, f. 204.

⁷⁰ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 168, f. 42.

⁷¹ *Справочная книга Кишиневской епархии на 1907 год*, Кишинев, 1907, p. 79.

⁷² ANRM, F. 208, inv. 12, d. 210, f. 8.

⁷³ T. Petrovici, *op. cit.*, p. 31.

⁷⁴ ANRM, F. 727, inv. 2, d. 41, f. 218. În 1908, funcția de președinte al Societății Grecești din Basarabia o exercita C.I. Dunca, iar în calitate de membri ai consiliului de conducere erau: I.E. Capitanopulo, A.V. Sinadino, Gheorghiu și Hristodulo-Finiti (*Друг*, 20 octombrie/2 noiembrie 1908, nr. 268, p. 2).

⁷⁵ T. Petrovici, *op. cit.*, p. 29.

⁷⁶ ANRM, F. 171, inv. 2, d. 3447, f. 13; T. Petrovici, *op. cit.*, p. 30.

județului Chișinău la 6 decembrie 1919. Membrii fondatori ai societății: preotul Teodor Petrovici, Alexandru Botezatu, Gheorghe Cordaneț, A. Svetlinski, Teodosie Levițchi, Nicolae Alexandrov, A. Dracev și I. Siazov⁷⁷.

Potrivit statutului⁷⁸, societatea avea drept scop să propage în parohie ideea treziei „prin curmarea patimilor beției, fumatului și înjurăturilor”. Acest scop urma să fie realizat prin oficierea slujbelor bisericești, tedeumurilor, organizarea unor matinee, lecturi, conferințe, serbări, concerte, serate, șezători, cercuri școlărești, excursii și ale altor manifestări culturale, deschiderea unei ceainării, a unui bufet sau ospătării fără băuturi alcoolice, a unei biblioteci.

În 1925, Societatea de Trezie era compusă din 46 de membri: 25 de persoane mature și 21 de copii⁷⁹.

Din darea de seamă a societății, datată cu 3 decembrie 1925, aflăm că, din 1920, în fiecare an, se tipăreau foi volante cu conținut religios, care erau distribuite enoriașilor. În zilele de sărbători se țineau predici contra beției, fumatului și înjurăturilor și se făceau colecte în folosul societății.

Tot aici se menționează că, din 1920, în fiecare an, se petreceau conversații cu elevii din școlile situate în perimetrul parohiei, cărora li se vorbea despre daunele beției. S-au organizat serbări, defilări, excursii, concerte; săracilor le-au fost distribuite costume și alte ajutoare pecuniare.

În fiecare an, pentru a da exemplu de viață trează și cumpătată, membrii societății, atât persoanele mature, cât și elevii dădeau făgăduințe în scris sau verbale de a se abține de la băuturi spirtoase, fumat și înjurături.

În 1921, societatea a organizat un cor bisericesc de copii, care continua să activeze și în 1925. Ea a mai constituit și o orchestră formată din membrii elevi, pentru care au fost cumpărate instrumente muzicale.

Din 1922, societatea stăruia ca în ospătăria parohială să nu fie întrebuițate băuturi spirtoase, iar cu prilejul zilelor onomastice ale membrilor societății erau organizate serate cu mese, fără băuturi alcoolice.

În 1923, cu scopul de a distra atenția elevilor de la „petrecerea sărbătorilor în desfrânare”, pentru ei au fost organizate cursuri de gimnastică, în al căror program erau prevăzute și dansuri naționale. Iar în 1925, au fost deschise cursuri de limbile română și franceză, geografie, religie și cântare bisericească pentru elevii de naționalitate rusă.

În 1924, a fost înființată o ceainărie, „nu atât în scop comercial și material, cât moral și misionar. În ea se vindea ceai pentru popor, cu preț redus, iar elevilor li se dădea ceai pe gratis, în tot timpul anului. În prezent, ceainăria funcționează în localul ospătăriei parohiale și ceaiul se dă doar gratis”.

Cu ocazia sărbătorilor de Crăciun, Anul Nou și Bobotează, societatea împodobește pomul de iarnă, pentru a-i abate pe enoriașii bisericii de la serbarea acestor sărbători după stilul vechi și, astfel, să-i orienteze să le serbeze împreună cu biserica, conform stilului nou⁸⁰.

Căminul parohial

Înființat în anul 1924 de către protoiereul Teodor Petrovici, căminul dispunea de local propriu, construit în anii 1926-1928, în curtea bisericii, „din ctitoriile bătrânelor care se adăpostesc în el”, din subvențiile acordate, grație intervenției ministrului Sănătății, Ion Inuleț, de către Primăria orașului Chișinău, din mijloacele bănești ale epitropiei și din alte venituri.

Căminul parohial era condus de epitropia bisericii, în conformitate cu regulamentul aprobat de arhiepiscopie, potrivit căruia în el erau primite persoanele trecute de 50 de ani, cu acordul epitropiei și aprobarea arhiepiscopiei. Spațiul permitea adăpostirea a 10-15 persoane, care, trăind pe cont propriu, nu aveau nici o obligație, decât cea de a păstra imobilul în stare bună și de a da ajutor la îngrijirea bisericii, după posibilitatea și dorința fiecăreia. Oamenii adăpostiți în mod legal nu aveau dreptul să primească în locuința sa alte persoane, rude sau străini, pentru a locui împreună. Căminul parohial exista și în 1933⁸¹.

⁷⁷ ANRM, F. 171, inv. 2, d. 3447, f. 6v.

⁷⁸ Ibidem, f. 5-6.

⁷⁹ Ibidem, f. 8.

⁸⁰ Ibidem, f. 9-14.

⁸¹ T. Petrovici, *op. cit.*, p. 30.

Biserica după 1944

În 1944, ca rezultat al înaintării trupelor sovietice pe câmpurile de luptă ale celui de-al Doilea Război Mondial, pe teritoriul Basarabiei este reinstaurat regimul sovietic de ocupație. Drept consecință, aici își reiau activitatea instituțiile Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești.

Pe lângă alte acțiuni inumane (prigonirea a tot ce este românesc, foamete organizată, arestări și deportări în masă), autoritățile sovietice impoștore au continuat să desfășoare o intensă propagandă antireligioasă, pe care au început s-o aplice în Basarabia în anul de teroare stalinistă din 1940-1941, declanșând, totodată, o amplă campanie de închidere a bisericilor.

Din fericire, norii negri ai acestei campanii barbare au ocolit biserica Sf. Teodor Tiron și ea a funcționat pe tot parcursul regimului sovietic.

De remarcat că activitatea bisericilor era supusă unui control permanent și riguros din partea administrației sovietice. Această misiune o avea o structură specială, în frunte cu împuternicitul Consiliului în problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Consiliul de Miniștri al R.S.S. Moldovenești.

În registrul de înregistrare al consiliilor bisericești și comisiilor de revizie pe anul 1948, care conține înscrierile făcute în baza informațiilor furnizate acestui împuternicit de către parohi, sunt trecute următoarele persoane alese în componența Consiliului Bisericesc și Comitetului de Revizie al bisericii Sf. Teodor Tiron din Chișinău: Paraschiva Trifan (născută în 1903), epitrop al bisericii; Natalia Nicolai-ciuc (născută în 1898), ajutoare al epitropului bisericii; Anastasia Buneaev (născută în 1894), casier; Olga Rujcov (născută în 1895, cu studii liceale), președintă a Comisiei de Revizie (numele ei este tăiat și în locul ei este înscrisă Anastasia Cernobai, născută în 1892); Xenia Bociarov (născută în 1902) și Serghei Ivanov (născută în 1889), ultimele două persoane fiind în calitate de membri ai Comisiei de Revizie. Persoanele enumerate erau originare din orașul Chișinău, cu excepția Anastasiei Cernobai, născută în Comrat, și S. Ivanov, venit pe lume în orașul Batumi⁸².

Prin intermediul raportului cu privire la prima jumătate a anului 1953, P. Romenski, împuternicitul Consiliului în problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Consiliul de Miniștri al R.S.S.M., a informat conducerea de la Moscova că serviciile divine în biserica *Ciuflea* din Chișinău se oficiau în zilele de vineri, duminică și în cele de sărbătoare, în

catedrala chișinăuiană – zilnic, în biserica Tuturor Sfinților – în zilele de sâmbătă, duminică și în cele de sărbătoare, iar în biserica Înălțării – în zilele de joi, duminica și de sărbători⁸³.

Pe parcursul anului 1959, oficialitățile sovietice au închis câteva biserici din Chișinău (între paranteze sunt indicate datele când în aceste biserici au fost întrerupte slujbele religioase): Buna-Vestire (15 iunie 1959), Sf. Gheorghe (1 iunie 1959), Adormirea Maicii Domnului (20 mai 1959), Sf. Arhangheli Mihail și Gavril (20 decembrie 1959)⁸⁴.

Campania propagandistică denigratoare împotriva catedralei

După ce au zăvorât mai multe biserici din Chișinău, demnitarii sovietici și-au ațintit privirea asupra catedralei din centrul capitalei, cu intenția fermă de a o închide și pe aceasta.

Pusă la cale, fără îndoială, de structurile ideologice ale regimului totalitar comunist, campania s-a desfășurat în modul următor. La un moment dat, ca la comandă, organele de stat și de partid au început să înregistreze tot mai multe solicitări de a închide catedrala din centrul Chișinăului. Ele erau adresate de către unele colective de muncă, instituții și chiar de persoane particulare. Astfel, se producea impresia falsă că această doleanță era formulată de opinia publică, că inițiativa provenea din rândul orașenilor.

Este cazul să reproducem textele unor astfel de solicitări, pentru a ne convinge că ele, în cea mai mare parte, sunt scrise după un calapod, fără să conțină vreo părere contrară, ci doar una singură, exprimată în unison: să fie suprimată activitatea religioasă a catedralei.

După cum rezultă din dosarul de arhivă ce cuprinde actele referitoare la această campanie⁸⁵, prima solicitare a fost adresată, la 24 februarie 1960, de către membrii Comitetului de fabrică al Fabricii de Conserve și de Fructe din Chișinău: P. Armașev, V. Nedeleaev, V. Chetraru, V. Frolov, M. Frolova, R. Gavriș, R. Balabanova și I. Șutko.

În cererea înaintată de către membrii biroului organizației Partidului Comunist al Uniunii Sovietice de la fabrica sus-menționată, Koroliuk, Zborovskaia, Davâdova, Bolteanskaia și Roiternștern, au propus ca locașul de cult să fie dat tineretului din oraș, pentru a-l transforma într-un palat al tineretului.

⁸³ ANRM, F. 3046, inv. 2, d. 12, f. 52.

⁸⁴ ANRM, F. 3046, inv. 1, d. 106, f. 3.

⁸⁵ ANRM, F. 3046, inv. 2, d. 4.

⁸² ANRM, F. 3046, inv. 1, d. 19, f. 93v-94.

Data de 25 februarie 1960 figurează pe cererea cu șase semnături, depusă de membrii clubului ateștilor de la aceeași fabrică. Tot în ziua de 25 februarie, la fabrica respectivă a avut loc o adunare deschisă de partid, la care au asistat 115 oameni. Audiind informația adusă la cunoștință de către secretarul organizației de partid de la fabrică, A. Anosov, asistența a decis în unanimitate să fie închisă catedrala. Mai târziu, la 11 martie 1960, o cerere similară au adresat cinci tineri ai secției de sucuri, la 14 martie – colectivul de agitatori (secretarul biroului de partid, A. Anosov, și agitatorii V. Tvigun, A. Zidu, A. Lebeda, E. Srebțova, M. Frolova și D. Bordian), iar la 16 martie – nouă angajați ai personalului tehnico-ingineresc de la fabrica nominalizată mai sus.

La 29 februarie 1960, cu propunerea de a închide catedrala, au intervenit pe lângă președintele Prezidiului Sovietului Suprem al R.S.S.M., I. Codiță, nouă cetățeni ai orașului.

În cadrul adunării comsomoliste deschise din 3 martie 1960 de la Facultatea de Istorie și Filologie a Universității de Stat, la care au asistat 264 de persoane, iar în prezidiu se aflau A. Pediura, E. Pânzaru, G. Pelisov, S. Șcelkunov, I. Osadenco, G. Paharkova și M. Munteanu, studenții acestei facultăți au adresat rugămintea să fie închisă catedrala.

Prin adresa din 10 martie 1960, directorul Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului Natal, D. Antoniu, i-a comunicat secretarului Comitetului Orășenesc Chișinău al Partidului Comunist al Moldovei, A. Corobceanu, că pe data de 5 martie, colectivul cercetătorilor științifici ai muzeului „a discutat problema privind raționalitatea utilizării în continuare a clădirii catedralei. Majoritatea covârșitoare a cercetătorilor științifici au opinat pentru crearea în clădirea catedralei a Muzeului de Istorie a Religiei. Este necesar de a păstra o parte din obiectele bisericești care există în catedrală, ele urmând să fie completate cu exponate ale altor religii: catolicism, budism și, în special, cu materiale ce ilustrează sectarismul reacționar, dând tuturor obiectelor expuse o explicație cu caracter politic și științific”.

Prezentăm în continuare un fragment din cererea datată cu 5 martie și semnată de un grup de actori, care, redactată în rusește ca și celelalte solicitări, a fost adresată Consiliului de Miniștri al R.S.S. Moldovenești: ”În preajma monumentului lui Lenin din Chișinău se petrec demonstrații și mitinguri ale oamenilor muncii, au loc paradele unităților Armatei Sovietice; aici oamenii sovietici se întâlnesc cu

conducătorii Partidului Comunist și ai Guvernului sovietic; aici sunt demonstrate succesele noastre, unitatea de nezdruccinat al poporului sovietic și coeziunea lui sub drapelul Partidului Comunist. Pe lângă toate acestea, vizavi de monumentul lui V.I. Lenin – ca un focar al obscurantismului religios și al clericalismului – activează catedrala, în care sunt oficiate ceremoniile religioase, iar în jurul ei mișună bătrâne, în stare de isterie, și popi, provocând nedumerire celor maturi și întunecându-i pe copiii noștri, care se joacă pe terenul pentru copii, situat în apropierea catedralei. Nu se poate tolera așa ceva, deoarece această „vecinătate” este incompatibilă și demult depășită, în timp ce catedrala este frecventată de un grup mic, foarte mic de oameni, care nu s-au debarasat încă de opiul religios. Toate acestea ne obligă să rugăm Consiliul de Miniștri al R.S.S. Moldovenești să adopte decizia de a închide catedrala din orașul Chișinău”. Cererea este semnată de Chiril Știrbul, artist al poporului din R.S.S.M., Victor Gherlac, artist al poporului din R.S.S.M., Metodie Apostol, artist al poporului din R.S.S.M., Piotr Mankovski, artist, Andrei Naghiț, artist emerit al R.S.S.M., Fiodor Tornan, artist emerit al R.S.S.M., Ecaterina Cazimirova, deputat în Sovietul Suprem al R.S.S.M., artistă emerită a R.S.S.M., Domnica Darienco, artistă a poporului din R.S.S.M., Petru Baracci, artist, Valeriu Cupcea, regizor, și Constantin Constantinov, artist al poporului din R.S.S.M.

Cu siguranță, unii dintre acești reprezentanți ai lumii artiștilor și-au depus semnăturile nu din proprie voință, ci fiind impuși de situație, plătind, astfel, tribut pentru titlurile onorifice ce le-au fost acordate. Bănuim că semnatarii cererii respective nici nu s-au întrunit pentru a-și da părerea în această ordine de idei, dar le-a fost prezentat textul dactilografiat al cererii, la sfârșitul căreia figurează numele lor. Am considerat astfel, deoarece la sfârșit este indicat și numele lui Eugeniu Ureche, artist al poporului din R.S.S.M., laureat al premiului în numele lui Stalin, care, însă, nu a semnat, numele dactilografiat al lui fiind tăiat.

Chestiunea cu privire la trecerea serviciilor divine din catedrală într-o biserică de la periferiile orașului s-a aflat pe ordinea de zi a adunării sindicale care s-a desfășurat pe data de 5 martie 1960, la Școala Medie nr. 37 din Chișinău, sub președinția lui M. Riazanova. Cei 65 de membri ai sindicatului care au asistat, citim în procesul-verbal al adunării, au motivat în felul următor această transferare: „Suntem alarmați de faptul că în catedrală, situată pe teritoriul micror-

ionului nostru, au loc ceremonii religioase, deoarece elevii, mai cu seamă cei din clasele inferioare, din curiozitate, uneori se interesează de slujbele religioase care se oficiază, ceea ce poate influența negativ asupra educației lor”.

Adresându-se Comitetului Orașenesc Chișinău al Partidului Comunist al Moldovei, 11 membrii ai brigăzii muncii comuniste de la Uzina Electromecanică *G.I. Kotovski* din Chișinău au considerat „că este necesar de a închide catedrala sau să fie mutată de pe piața Biruința la periferia orașului, iar pe locul ei să fie construit un edificiu frumos al Palatului Tineretului”.

Executând indicația parvenită de sus, membrii Uniunii Pictorilor din Moldova au consemnat următoarele în adresa din 15 martie 1960, pe care au expediat-o primului secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei, Z. Serdiuk: „În prezent, pictorii nu pot fi indiferenți față de problemele ce țin de aspectul arhitectural și social al centrului orașului, a pieții Biruința de aici. Ne îngrijorează faptul că orice amenajare a pieții centrale va fi într-o contradicție revoltătoare cu existența în centrul orașului a catedralei care funcționează. Aceasta este nu numai un anacronism arhitectonic, ci un anacronism de idei, o ciocnire a ideologiei religioase, perimată și reacționară, cu ideologia leninistă, cu procesul progresiv al construirii societății comuniste. [...] Existența în centrul orașului a catedralei care funcționează nu poate fi justificată nici prin dreptul credincioșilor de a-și îndeplini ceremoniile religioase, din moment ce prezența în oraș a altor biserici care funcționează pe deplin le asigură necesitățile. Pe de altă parte, noi Vă rugăm cu insistență să atrageți atenția asupra faptului că orașul nu dispune de un local amenajat pentru organizarea diferitelor expoziții. Păstrând catedrala ca monument de arhitectură și efectuând o reconstrucție neînsemnată a interiorului ei, s-ar putea de a o transforma într-un muzeu de artă populară și aplicată”. Adresa este semnată de președintele Uniunii pictorilor din Moldova, A. Vasilev, la ședință, în cadrul căreia a fost abordată această chestiune, fiind prezenți pictorii I. Bogdescu, L. Grigorașenco, V. Rusu-Ciobanu, I. Postolachi, I. Jumati, M. Grecu, M. Petric, E. Meregă, B. Șirocard, C. Lodzeiski, I. Dațco și C. Țonțev.

În acest context, este cazul să reproducem și opiniile arhitectului-șef al orașului Chișinău, V. Smirnov, pe care acesta le-a expus în adresa din 17 martie 1960, expediată secretarului Comite-

tului Orașenesc Chișinău al Partidului Comunist al Moldovei, A.V. Corobceanu: „Secția în Problemele de Construcție și Arhitectură a Comitetului Executiv al Consiliului Orașenesc Chișinău Vă roagă să examinați chestiunea cu privire la raționalitatea iminentă de a închide catedrala situată în parc, în preajma pieții Biruința, și de a transfera serviciile divine în biserica *Ciuflea*, care funcționează și în jurul căreia există o zonă verde. În plus, ea, de asemenea, se află în centrul orașului și este aproape de linia orașenească de troleibuze. Necesitatea și caracterul rațional al închiderii catedralei și transformării ei într-o clădire publică este dictată de dezvoltarea orașului și din motivul că unicul masiv verde din oraș nu poate fi folosit în cadrul manifestărilor culturale, din cauza funcționării catedralei. Cupola cu cruce de pe turnul catedralei, ca elementul arhitectonic, poate fi înlăturat, deoarece nu are teme istorice, ea fiind construită în 1947⁸⁶, după incendiul, din timpul războiului, ce a distrus cupola. Clopotnița, ca monument de arhitectură, trebuie păstrată și luată sub protecția statului, iar crucea de pe ea poate fi schimbată cu o săgeată sau un paratrăsnet”.

A urmat hotărârea din 29 martie 1960 al Biroului Comitetului Orașenesc Chișinău al P.C.M. și Comitetului Executiv al Consiliului Orașenesc de Deputați ai Oamenilor Muncii, în care se menționează: „În ultimul timp s-a intensificat torentul de scrisori și cereri atât din partea unor muncitori, funcționari, oameni din domeniul științei, culturii și artei, cât și din partea unor colective de la fabrici, uzine, construcții, instituții, instituții de învățământ, adresate organelor de conducere orașenești și republicane, cu solicitarea de a transfera catedrala, situată în parcul Biruința, în altă parte, iar edificiul să fie utilizat pentru realizarea manifestărilor culturale”. După cum considerau edilii orașului, la acea oră, „credincioșii constituiau o minoritate neînsemnată a populației orașului, iar dacă se ia în considerație că în oraș există opt biserici care funcționează, atunci închiderea catedralei din centrul capitalei nu va deranja satisfacerea cerințelor religioase ale oamenilor evlavioși”. Decizia s-a dovedit a fi următoarea: „Ținând cont de numeroasele doleanțe ale maselor largi ale orașului, este necesar de a interveni pe lângă Comitetul Central al Partidului Comunist al Moldovei și Consiliul de Miniștri al R.S.S.M. în privința transferării catedralei și acordării permisiunii de a folosi edificiul evacuat pentru o instituție culturală”.

⁸⁶ Conform sursei.

Drept consecință al acestei campanii înscenate, la 15 iulie 1961 au fost sistate serviciile devine oficiate în catedrală⁸⁷.

La 20 mai 1960, împuternicitul Consiliului în problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Consiliul de Miniștri al R.S.S.M., A. Oleinik, i-a comunicat președintelui Consiliului Orășenesc Chișinău, M.P. Godoba: „Vă aduc la cunoștință că, pe linia noastră, a fost tratată cu arhiepiscopul Nectarie chestiunea cu privire la suspendarea slujbelor religioase în catedrală. Drept rezultat, arhiepiscopul a consimțit să transfere catedrala în biserica *Ciuflea* de pe strada Tkacenko, nr. 12. Concomitent, el ni s-a adresat în mod oficial cu rugămintea de a acorda conducerii eparhiale ajutor în privința lărgirii dependenților, situate în curtea bisericii *Ciuflea*, în așa fel ca ele să fie întrebuințate pentru veșmântărie, instalarea unei cazangerii pentru încălzire centrală și ca locuință destinată paznicului. Din partea mea consider că această rugămintă a arhiepiscopului ar trebui satisfăcută”⁸⁸.

Prin adresa din 1 iulie 1961, același A. Oleinik l-a informat pe președintele Comitetului Executiv al Consiliului Orășenesc Chișinău, M. Dieur: „Ne-a fost trimisă hotărârea de la 1 iunie 1961 al Consiliului în problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Consiliul de Miniștri al Uniunii Sovietice privind excluderea catedralei din registrul de evidență ale bisericilor care funcționează și întrebuințarea edificiului pentru muzeu. După primirea hotărârii respective am discutat cu arhiepiscopul Nectarie ca el să renunțe la construirea în curtea bisericii *Ciuflea*, unde s-a mutat catedrala, a încăperilor pentru veșmântărie, instalația de cazane cu aburi și altele. Acceptându-ne recomandările, arhiepiscopul Nectarie a decis să construiască sobe obișnuite în viitoarea catedrală, veșmântăria să fie plasată în casa din curtea bisericii, în care locuiește preotul Mușcinski. În legătură cu aceasta consider că este necesar de a retrage documentele acordate eparhiei de către Secția de Arhitectură a Consiliului Orășenesc și permisiunea de a construi veșmântăria, un depozit pentru cărbuni și instalație de cazane cu aburi. Odată cu soluționarea acestei probleme, catedrala să fie mutată de urgență în biserica *Ciuflea*”⁸⁹.

Este curioasă decizia cârmuirii bisericești a catedralei episcopale Sf. Teodor Tiron, adoptată pe data

de 1 iunie 1963, referitoare la autoturismul marca *Volga*, proprietatea catedralei. De comun acord s-a hotărât să-i fie adresată împuternicitului în problemele Bisericii Ortodoxe Ruse rugămintea să-și dea concursul spre a da autoturismul în fondul păcii, prin intermediul magazinului universal⁹⁰. La 21 iunie 1963, împuternicitul A. Oleinik a solicitat directorului magazinului universal din Chișinău să ia în primire de la comunitatea religioasă a catedralei Sf. Teodor Tiron autoturismul *Volga* pentru a-l comercializa, iar suma de bani încasată să fie trecută în contul fondului păcii⁹¹.

Într-un act din 20 martie 1965 sunt enumerate următoarele fețe bisericești care activau la catedrala Sf. Teodor Tiron: preoții V.M. Dumbavă, M.N. Polihovici, G.A. Mușcinski. Cântăreții: Tihon Rotaru, Vasile Patereu și Ipate Cernat⁹². În acest timp, postul de paroh îl deținea protoiereul Valentin Dumbavă, după al cărui deces, în 1968, acest post i-a fost acordat protoiereului Gheorghe Mușcinski.

Pe parcursul anului 1972, au fost întreprinse lucrări de reparație capitală a catedralei, ele fiind gestionate de epitropii bisericii Gordei Cotlarencu (1970-1972) și Alexandru Gurschi (1972-1990). Restaurarea picturilor murale a fost efectuată de pictorul A.I. Burdela.

În 1974, prin binecuvântarea arhiepiscopului Ionatan al Chișinăului și Moldovei, a fost ridicat și înfrumusețat altarul lateral de sud al catedralei, în cinstea Acoperământului Maicii Domnului.

Renașterea vieții religioase

Transformările sociale radicale ce s-au produs la sfârșitul anilor '80 ai secolului XX în procesul de restructurare a societății au reanimat credința în Dumnezeu. Astfel, a luat sfârșit perioada sovietică de combatere a activității religioase și de propagare, în mod susținut, a ideilor ateiste. Grație perseverenței pe care au manifestat-o persoanele cu spirit de inițiativă, în localitățile basarabene au început să fie redeschise bisericile.

În aceste circumstanțe, favorabile vieții religioase, a crescut rolul catedralei episcopale Sf. Teodor Tiron.

⁸⁷ ANRM, F. 3046, inv. 1, d. 102, f. 26.

⁸⁸ ANRM, F. 3046, inv. 1, d. 102, f. 83.

⁸⁹ ANRM, F. 3046, inv. 1, d. 110, f. 66.

⁹⁰ ANRM, F. 3046, inv. 1, d. 133, f. 244.

⁹¹ *Ibidem*, f. 293.

⁹² ANRM, F. 3046, inv. 1, d. 128, f. 12.

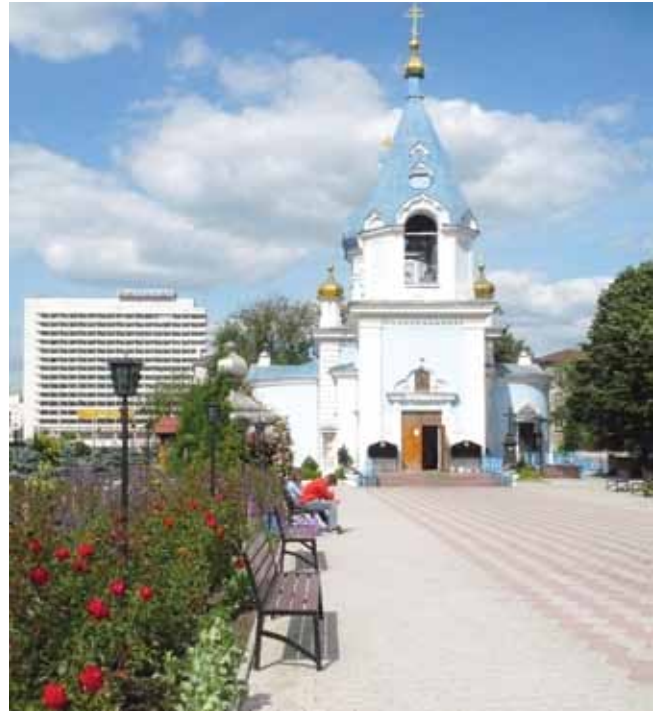

Biserica Sf. Teodor Tiron a exercitat funcția de catedrală până în anul 2002, când această funcție a fost pusă din nou pe seama fostei catedrale din centrul capitalei, care, între timp, a fost restaurată.

În 2002, obștea monahală, constituită pe lângă biserica Sf. Teodor Tiron, s-a adresat mitropolitului Vladimir al Chișinăului și a întregii Moldove cu rugămintea de a înființa la biserica Sf. Teodor Tiron o mănăstire. Drept urmare, la 17 iulie 2002, în baza raportului prezentat de către mitropolitul Vladimir, Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a binecuvântat întemeierea mănăstirii, iar pe data de 8 august 2002, Serviciul de Stat pentru Culte al Republicii Moldova i-a acordat mănăstirii certificatul de înregistrare, cu numărul 1652, semnat de către directorul acestui serviciu, Serghei Iațco.

Prin decret mitropolitan, în funcția de duhovnic-administrator al mănăstirii a fost desemnat protoiereul Teodor Roșca.

Peste un timp, în curtea mănăstirii a fost construit un bloc social-administrativ, care cuprinde biserica de iarnă cu hramul Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil, chiliile pentru călugărițe și ascultătoare, muzeul de artă bisericească, bucătăria, trapeza, veșmântăria, prescurăria și alte încăperi necesare vieții monahicești.

Clerul bisericii

Ioan Butuc. Este originar din satul Ohrincea, județul Orhei, unde a văzut lumina zilei la 20 decembrie 1830, fiind fiul preotului Ștefan Butuc⁹³. Își face studiile la Seminarul Teologic din Chișinău (1849-1855), după absolvirea căruia, la 28 iunie 1855, este numit învățător la Școala Duhovnicească Parohială din Chișinău, de unde, la 22 iulie 1856, este transferat la Școala Duhovnicească Județeană din Chișinău, activând aici ca învățător până la 31 august 1861. Între timp, la 9 martie 1858 este hirotonit preot și desemnat în această calitate la biserica Sf. Teodor Tiron. Pe data de 10 octombrie 1872 este numit paroh al acestei biserici, iar la 24 martie 1877 este ridicat la rangul de protoiereu⁹⁴.

Fiind preot la biserica Sf. Teodor Tiron, Ioan Butuc revine, în același timp, la activitatea didactică. La 13 martie 1864 este numit din nou învățător la

Școala județeană din Chișinău, în anul următor – la Școala bisericească parohială nr. 3, la 17 august 1878 – la Școala cu două clase de fete din Chișinău, iar la 10 septembrie 1885 – la Școala bisericească parohială de pe lângă biserica Sf. Teodor Tiron din Chișinău⁹⁵.

Protoiereul Ioan Butuc a trecut în lumea celor dreți la 9 martie 1914, fiind înmormântat în curtea bisericii Sf. Teodor Tiron⁹⁶.

El este autorul unui articol despre biserica Sf. Teodor Tiron, publicat în numărul 4 din 1875 al *Buletinului Eparhial Chișinău*⁹⁷.

Piotr Perojinski. Născut în 1819, Piotr Perojinski era ucrainean de naționalitate, provenind dintr-o categorie socială laică din Basarabia. Absolvent al Seminarului Teologic din Chișinău (1844). După încheierea studiilor i se acordă postul de învățător la Școala duhovnicească din Chișinău, apoi și cel de bibliotecar de la Seminarul Teologic din Chișinău, ambele aceste funcții deținându-le până în luna martie 1848. De la 15 august al acestui an devine profesor de religie la Școala de Pomicultură din Basarabia. Între timp, la 26 martie 1846, este hirotonit preot, începând să slujească la biserica Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil din Chișinău. La 10 octombrie 1853, el este transferat de la această biserică la catedrala Nașterea Domnului din Chișinău, iar de aici, la 16 iulie 1861, este trecut ca paroh la biserica Sf. Teodor Tiron, unde a oficiat serviciile divine până la 17 septembrie 1863, când a fost transferat ca preot la catedrala Înălțarea Domnului a orașului Chișinău. Ulterior a fost paroh al bisericilor chișinăuene Sf. Haralambie (de la 12 ianuarie 1866) și Sf. Ilie (de la 29 august 1878). În 1873 este ridicat la rangul de protoiereu⁹⁸.

Petru Donici. S-a născut la 16 ianuarie 1837, fiind fiul preotului Gheorghe Donici din satul Dondușeni, județul Soroca⁹⁹. După ce și-a făcut studiile la Seminarul Teologic din Chișinău (1853-1859), Petru Donici a fost desemnat, la 11 august 1859, ca învățător la Școala Duhovnicească Județeană din Chișinău¹⁰⁰, iar peste câteva zile, la 23

⁹³ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 87, f. 135v. P. Lotoțki menționează incorect că I. Butuc s-a născut în 1831 (П.А. Лотоцкий, *Список и краткие биографии окончивших полный курс Кишиневский Духовный Семинарии за сто лет ее существования. 1813-1913*, Кишинев, 1913, p. 27).

⁹⁴ ANRM, F. 152, inv. 1a, d. 150, f. 11v-16; F. 208, inv. 12, d. 77, f. 123v-126; F. 208, inv. 12, d. 87, f. 135v-138; F. 208, inv. 12, d. 122, f. 223v-231; F. 208, inv. 12, d. 128, f. 18v-26; F. 208, inv. 12, d. 136, f. 2-9v; F. 208, inv. 12, d. 138, f. 12v-20; F. 208, inv. 12, d. 140, f. 2-9; F. 208, inv. 12, d. 147, f. 8v-10; F. 208, inv. 12, d. 152, f. 2v-9; F. 208, inv. 12, d. 157, f. 204v-212; F. 208, inv. 12, d. 168, f. 42v-50.

⁹⁵ ANRM, F. 152, inv. 1a, d. 150, f. 15-16; F. 208, inv. 12, d. 147, f. 8v; *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1878, nr. 18, p. 291.

⁹⁶ *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1915, nr. 7-8, p. 88.

⁹⁷ Ioan Butuc, *Кишиневская Теодоро-Тироновская церковь*, în „*Кишиневские епархиальные ведомости*”, 1875, nr. 4, p. 159-173.

⁹⁸ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 77, f. 126v; d. 87, f. 49v-52v; F. 208, inv. 12, d. 116, f. 52v-54.

⁹⁹ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 87, f. 138v. P. Lotoțki a notat în cartea sa că P. Donici s-a născut în 1836 (П.А. Лотоцкий, *op. cit.*, p. 32).

¹⁰⁰ ANRM, F. 152, inv. 1a, d. 150, f. 9v.

august 1859, se cunună, la biserica Sf. Haralambie din Chișinău, cu Parascheva, de 18 ani, fiica protopopului Nicolae Danilevski de la această biserică (chezași ai mirelui au fost: profesorul Seminarului Teologic din Chișinău, preotul Grigore Galin, și funcționarul Consistoriului Duhovnesc din Chișinău, Constantin Vartic)¹⁰¹.

La 7 februarie 1860, Petru Donici este hirotonit preot și numit în această calitate la catedrala orașenească Înălțarea Domnului din orașul Chișinău, de unde, la 17 ianuarie 1863, este transferat la biserica Sf. Teodor Tiron din Chișinău¹⁰², fiind aici preot până la sfârșitul vieții sale.

În ziua de 3 ianuarie 1865, familia Donici s-a bucurat de venirea pe lume a fiicei lor Domnica. Dar în anul următor, pe data de 2 august, secerată de holeră, la vârsta de 24 de ani, se stinge din viață Parascheva Donici, care a fost înmormântată la cimitirul orașenesc¹⁰³.

În 1872, Petru Donici este transferat de la Școala Duhovnicească din Chișinău la Școala Eparhială de Fete din Chișinău, unde și-a desfășurat activitatea didactică până în anul 1878¹⁰⁴.

El a exercitat și funcția de ajutor de protopop al bisericilor din orașul Chișinău (1863 – 1872), apoi cea de protopop al acestor biserici (1878 – 2 iunie 1884)¹⁰⁵.

Petru Donici a decedat la 28 septembrie 1889, fiind înmormântat la cimitirul orașenesc, lângă mamă, soție, frate, fiu și nepoțică¹⁰⁶.

În 1902, pe terenul donat de Petru Donici, situat în suburbia Mălina Mare a orașului Chișinău, a fost înălțată biserica Sf. Dumitru.

Scriindu-se despre fiul Domnicăi, scriitorul Leon Donici-Dobronravov (1887-1926), s-a menționat fără temeii că acest nepot al preotului Petru Donici este un descendent pe linie maternă al neamului de boieri Donici, ba chiar al fabulistului Alexandru Donici¹⁰⁷. Pe de altă parte, genealogistul Gheorghe

Bezviconi a stabilit în acest sens următoarea situație: „Am căutat legătura de sânge între reprezentanții acestui neam Donici cu boierii Donici, dar a fost cu neputință de răzbătut prin trecutul necercetat”¹⁰⁸.

Să existe oare o legătură de rudenie între ramura Doniceștilor de rang boieresc și cea ascendentă a preotului Petru Donici sau, pur și simplu, este vorba de o omonimie? O considerăm valabilă varianta a doua, deoarece Gheorghe Donici, tatăl lui Petru Donici, născut prin 1804, provenea din categoria țărănilor, ceea ce constatăm în virtutea documentelor din care vom cita în continuare.

Prin rezoluția din 25 mai 1827 arhiepiscopul Dimitrie Sulima al Chișinăului și Hotinului a dat curs cererii locuitorului satului Parcovă, județul Hotin, Gheorghe Donici, care a menționat în ea că are 23 de ani, cunoaște scrisul și cântul moldovenesc, a fost dascăl, timp de aproape 3 ani, la biserica Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil din satul Fântâna Albă, ținutul Iași, și solicită să fie trecut la treapta socială a slujitorilor bisericești. Totodată, a mai comunicat conducerii eparhiale de la Chișinău că preotul și moșierul de la Fântâna Albă și-au exprimat dorința de a-l avea ca dascăl la biserica lor, iar locuitorii satului Parcovă i-au pus la dispoziție un certificat, prin care au confirmat că el s-a născut în acest sat, nu plătește bir și nu este supus prestațiilor, întrucât este holtei și slujitor al bisericii, fapt constatat și de Isprăvnicia ținutului Iași. Vizavi de această doleanță, arhiepiscopul Dimitrie Sulima a formulat următoarea rezoluție: ea îi va fi satisfăcută în cazul, când autoritatea civilă îl va exclude din starea socială laică¹⁰⁹.

La 22 iunie 1827, Direcția Financiar-Economică a Guvernului Regional al Basarabiei a înștiințat Dicasteria Duhovnicească din Chișinău că în privința excluderii locuitorului satului Parcovă Gheorghe Donici din subordonare civilă pentru a fi trecut la treapta slujitorilor bisericești este nevoie de consimțământul guvernatorului civil al Basarabiei¹¹⁰.

După cum a fost informată Dicasteria prin adresa din 11 iulie 1827 al aceleiași Direcții Financiar-Economice, guvernatorul civil și-a dat acordul¹¹¹. Drept urmare, la 15 iulie 1827, Dicasteria a decis: Deoarece autoritățile civile l-au eliberat pe Gheorghe Donici din subordonarea civilă, el este numit dascăl la biserica din satul Fântâna Albă, ținutul Iași¹¹².

Așadar, preotul Petru Donici nu este un descendent

¹⁰¹ ANRM, F. 211, inv. 3, d. 134, f. 359v; ANRM, F. 208, inv. 1, d. 68, f. 49.

¹⁰² ANRM, F. 152, inv. 1a, d. 150, f. 10-11; F. 208, inv. 12, d. 87, f. 139-140; С.Е. К-ий, *Некролог священника Феодоро-Тироновской церкви г. Кишинева о Петра Донича*, în „Кишиневские епархиальные ведомости”, 1889, nr. 20, p. 862.

¹⁰³ ANRM, F. 208, inv. 1, d. 68, f. 49.

¹⁰⁴ С.Е. К-ий, *op. cit.*, p. 862.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Ibidem, p. 860-862.

¹⁰⁷ Leon Donici, *Marele Archimedes*. Proză literară, publicistică, receptare critică. Ediție îngrijită, prefață, tabel cronologic, bibliografie de Ana-Maria Brezuleanu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997; A. Burlacu, *Un antiutopist modern: Leon Donici*, în „Limba română”, 1999, nr. 10, p. 72.

¹⁰⁸ Gh. Bezviconi, *Biserica Ciufli*, în „Din trecutul nostru”, 1934, nr. 5, p. 14-15.

¹⁰⁹ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 5392, f. 4.

¹¹⁰ Ibidem, f. 6.

¹¹¹ Ibidem, f. 8.

¹¹² Ibidem, f. 14.

al renumitului neam al Doniceștilor, în timp ce tatăl său, la începutul secolului al XIX-lea, era fiu de țaran.

Protoireul Nicolae Costinovici. Transferat, la 3 octombrie 1889, de la biserica Buna Vestire din Chișinău, în locul decedatului preot Petru Donici¹¹³. A slujit la biserica Sf. Teodor Tiron timp de un an de zile¹¹⁴.

Constantin Rădvănescu. S-a născut la 25 martie 1847, în satul Mateuți, județul Orhei, fiind fiul preotului Ioan Rădvănescu. După absolvirea Seminarului Teologic din Chișinău (1871) este admis la Academia Teologică din Sankt Petersburg, de unde, în octombrie 1871, se transferă la Academia Teologică din Moscova. La 18 decembrie 1872, fiind student în anul doi de învățământ, este nevoit, pe motiv de boală, să-și întrerupă studiile academice.

După hirotonire, devine preot la catedrala Înălțarea Domnului din orașul Chișinău (25 noiembrie 1873), de unde, în 1881, este transferat la biserica Sf. Ilie din Chișinău și tot în acest an, la 5 iunie 1881, este mutat la biserica Nașterea Maicii Domnului din Chișinău, iar de aici – la biserica Sf. Teodor Tiron (13 martie 1890)¹¹⁵. Păstorește la această biserică, fiind ridicat la rangul de protoiereu, până la 27 noiembrie 1908, când este trecut în afara schemei¹¹⁶. A decedat la 3 iunie 1916¹¹⁷.

Teodor Petică. A fost cel de-al treilea paroh al bisericii Sf. Teodor Tiron. S-a născut în anul 1867, în satul Bogzești, județul Orhei, și este fiul cântărețului Alexandru Petică¹¹⁸.

După încheierea studiilor la Seminarul Teologic Chișinău (1887), la 7 februarie 1888 este hirotonit preot și numit în această calitate la biserica Sf. Paraschiva din satul Nișcani, județul Orhei. De aici este transferat la biserica Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil din satul Slobozia Doamnei, județul Orhei (25 martie 1891), apoi la biserica Sf. Nicolae din orașul Orhei (8 iunie 1897). Ulterior devine paroh al catedralei din orașul Orhei (de la 12 ianuarie 1906), al bisericii Sf. Treime din orașul Chișinău (de la 7 decembrie 1908) și, în cele din urmă, al bisericii Sf. Teodor Tiron (de la 2 septembrie 1910)¹¹⁹, unde a exercitat funcția de

paroh până la sfârșitul vieții sale. Îmbolnăvindu-se de tifos exantematic, Teodor Petică a decedat la 3/16 ianuarie 1920, fiind înmormântat în curtea bisericii Sf. Teodor Tiron.

Vasile Glăvan. A venit pe lume în anul 1861, fiind fiul preotului Nicolae Glăvan din satul Mihăleni, județul Iași. În 1882 absolvește Seminarul Teologic din Chișinău, iar în 1886 – Academia Teologică din Kiev. A fost profesor de limba greacă la Seminarul Teologic din Chișinău (23 iunie 1887-15 august 1908). Temporar a predat limbile franceză și rusă la Școala Eparhială de Fete din Chișinău. La 28 octombrie 1905 a fost numit preot, peste schemă, la catedrala din Chișinău și, totodată, membru al Consistoriului Duhovnicesc din Chișinău, ultima funcție exercitând-o până la 8 februarie 1908. Îmbolnăvindu-se protoierei de la biserica Sf. Teodor Tiron I. Butuc și C. Rădvănescu, V. Glăvan a fost numit, prin decretul Consistoriului din 23 octombrie 1906, în calitate de locțiitor al acestora până la însănătoșirea lor, această calitate având-o până la eliberarea din funcție, în 1908, a protoiereului C. Rădvănescu. Prin rezoluția episcopului Serafim din 27 noiembrie 1908, el a fost desemnat în postul de preot, prevăzut în schemă, de la biserica Sf. Teodor Tiron, de unde, la 10 august 1915, a fost transferat la biserica Sf. Nicolae din orașul Orhei¹²⁰.

Ioan Baconschi. A văzut lumina zilei la 22 iunie 1829, în satul Văscăuți, județul Soroca, fiind fiul preotului Teodor Baconschi. Terminând, în 1849, Școala Duhovnicească din Chișinău, în 1850 este hirotonit diacon pentru biserica din satul Selemet, județul Bender. De aici, în 1851, este transferat ca diacon la biserica Sf. Ilie din Chișinău, urmând, concomitent, cursul Seminarului Teologic din Chișinău. Tot în acest an este trecut la biserica Acoperământul Maicii Domnului din incinta sediului eparhial, unde a fost diacon până în 1857. Este hirotonit preot pentru biserica din satul Coșernița, județul Soroca (1857), de unde, în același an, este transferat la biserica din târgul Fălești, iar de aici, în 1859, – la biserica din satul Ciutulești. În 1861 este numit în postul întâi de preot de la biserica Sf. Dumitru din Ciutulești, apoi, la 25 septembrie 1866, ca preot extrabugetar la biserica Sf. Teodor Tiron din Chișinău. Peste scurt timp, la 3 februarie 1867, i se acordă funcția de preot de la biserica Sf. Treime din Chișinău, unde slujea și în 1880¹²¹.

210, f. 3v-9.

¹²⁰ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 202, f. 47v-49; П.А. Лотоцкий, *op. cit.*, p. 73-74; Кишиневские епархиальные ведомости, 1915, nr. 33, p. 433; T. Petrovici, *op. cit.*, p. 18.

¹²¹ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 87, f. 152v.

¹¹³ Кишиневские епархиальные ведомости, 1889, nr. 20, p. 841.

¹¹⁴ T. Petrovici, *op. cit.*, p. 17.

¹¹⁵ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 116, f. 89v; F. 208, inv. 12, d. 122, f. 232v-235; F. 208, inv. 12, d. 128, f. 27v-31; F. 208, inv. 12, d. 136, f. 10v-13; F. 208, inv. 12, d. 138, f. 20v-24; F. 208, inv. 12, d. 140, f. 10v-13; F. 208, inv. 12, d. 147, f. 10v-12; F. 208, inv. 12, d. 152, f. 10v-15; F. 208, inv. 12, d. 157, f. 212v-216v; F. 208, inv. 12, d. 168, f. 51v-55v; П.А. Лотоцкий, *op. cit.*, p. 53-54.

¹¹⁶ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 210, f. 15.

¹¹⁷ Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 19.

¹¹⁸ П.А. Лотоцкий, *op. cit.*, p. 86; T. Petrovici, *op. cit.*, p. 18.

¹¹⁹ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 202, f. 40v-46; F. 208, inv. 12, d.

Teodor Petrovici. Născut la 14 februarie 1873, el este fiul cântărețului Ilie Petrovici din Telenești Vechi. A absolvit Seminarul Teologic din Chișinău (1894), iar în 1930 – Facultatea de Teologie din Chișinău. La 6 august 1895 este hirotonit preot pentru biserica din satul Poiana, județul Orhei, de unde, pe data de 22 octombrie 1899, este mutat la biserica din satul Corjova, județul Chișinău. De la 22 martie 1914 devine secretar al Consiliului Școlar Eparhial din Chișinău, apoi, la 25 iulie 1914, este desemnat ca membru, peste schemă, al Consistoriului Duhovnicesc din Chișinău și, concomitent, în cel de-al treilea post de preot de la biserica Înălțarea Domnului din Chișinău. Peste scurt timp, la 11 august 1915, este trecut la biserica Sf. Teodor Tiron.

În 1919, Teodor Petrovici este ridicat la treapta de protoiereu. Postul al doilea de preot de la biserica Sf. Teodor Tiron l-a deținut până la 1 februarie 1920, când a devenit paroh al acestei biserici. A demisionat la 1 februarie 1939¹²².

Ioan Erhan. S-a născut la 9 noiembrie 1880, în satul Tănătari din județul Bender, fiind fiul preotului Vasile Erhan de la biserica din acest sat și a soției acestuia, Efimia¹²³. Este fratele lui Pantelimon Erhan (1884-1971), om politic și de stat.

În anii 1896-1903 și-a făcut studiile la Seminarul Teologic din Chișinău, iar la 1 februarie 1904 a fost hirotonit preot pentru biserica din satul Tartaul de Salcie, județul Ismail, de unde, pe data de 1 octombrie 1918, este transferat la biserica din satul Mereni, județul Chișinău. La 1 februarie 1920 devine cel de-al doilea preot al bisericii Sf. Teodor Tiron din orașul Chișinău, unde a funcționat până în ziua de 1 decembrie 1943, când și-a dat demisia. A fost ridicat la treapta de protoiereu.

Activitatea didactică a protoiereului Ioan Erhan: profesor de religie la Gimnaziul de Băieți nr. 2 din Chișinău (1920), apoi, de la 1 septembrie 1931, la Liceul de Fete *Regina Maria* și la Școala Profesională R.F.R. Menaj, iar de la 1 septembrie 1931 – la Gimnaziul de Băieți nr. 1 din Chișinău. A deținut și postul de director al Gimnaziului de Băieți nr. 1 din Chișinău (1933-1936)¹²⁴.

¹²² ANRM, F. 208, inv. 12, d. 202, f. 10v-11; F. 208, inv. 12, d. 210, f. 10v-12; F. 1135, inv. 3, d. 200, f. 44v; d. 203, f. 81v-85v; d. 204, f. 144v-146v; d. 205, f. 162v-164v; d. 206, f. 73v-75v; *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1915, nr. 33, p. 433; *Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului (Basarabia)*. Ediție specială, Chișinău, 1922, p. 72; T. Petrovici, *op. cit.*, p. 14; Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 20-21.

¹²³ ANRM, F. 211, inv. 2, d. 196.

¹²⁴ ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3363, f. 23v-24; F. 1135, inv. 2, d.

Vladimir Ioan Aronov. În formularele de serviciu ale lui este notat că s-a născut la 1 noiembrie 1887, în satul Molovata, fiind fiu de cântăreț. A absolvit Seminarul Teologic din Chișinău (1910). Hirotonit preot pentru biserica din satul Cihoreni, județul Orhei (4 februarie 1911). Transferat la biserica din Mărcăuți, același județ (1917). A participat ca preot militar la I Război Mondial (1914-1915). Numit administrator al caselor eparhiale *Suisse* (1920). În 1921 este desemnat ca preot la biserica Nașterea Maicii Domnului (Mazarachi) din Chișinău, de unde, la 1 ianuarie 1924, a fost trecut la biserica Sf. Teodor Tiron, în care a slujit până la 1 aprilie 1927, când a fost mutat la biserica Sf. Împărați Constantin și Elena de la Visterniceni, suburbia Chișinăului¹²⁵.

Teodor Rudiev. S-a născut la 6 februarie 1899, în satul Popești, județul Soroca. Avea studii seminare. Din 1924 a fost pedagog la Seminarul Teologic din Chișinău. La 8 august 1926 este hirotonit preot pentru capela Trei Ierarhi a Seminarului Teologic din Chișinău. Tot în acest an este numit misionar eparhial. De la 1 ianuarie 1931 devine preot la biserica Sf. Teodor Tiron din Chișinău, unde activa și în 1942¹²⁶.

Pavel Danilov. În anii 1923-1927 a fost preot la biserica din Cărnățeni, județul Tighina, de unde, la 1 ianuarie 1928, a fost transferat la biserica Sf. Teodor Tiron din Chișinău¹²⁷.

Simion Neaga, născut la 21 iulie 1901, în satul Suruceni. Hirotonit preot la 25 decembrie 1924. A fost preot la biserica din satul Pepeni (1925-1939), iar de la 1 aprilie 1939 – la biserica Sf. Teodor Tiron¹²⁸.

Andrei Silvestrovici¹²⁹.

Serghei P. Petrov, născut în 1891, în satul Izmailovo din părțile Miloslavului, rus de naționalitate, absolvent al academiei teologice. Preot din anul 1915. La 31 mai 1946, autoritatea sovietică de stat de supraveghere a activității religioase din societate l-a înregistrat ca preot la biserica Sf. Teodor Tiron din orașul Chișinău. În 1948 era protoiereu¹³⁰.

Vasile Andrei Safronov. S-a născut în 1896,

2971, f. 83; F. 1135, inv. 3, d. 200, f. 44v; d. 203, f. 85v; d. 204, f. 146v-147v; d. 205, f. 165v-166v; d. 206, f. 76v-77v; F. 1862, inv. 9, d. 532, f. 23v; Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului, p. 72; Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 22.

¹²⁵ ANRM, F. 1135, inv. 3, d. 200, f. 44v; d. 203, f. 140v.

¹²⁶ ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3363, f. 23v-24; F. 1135, inv. 3, d. 200, f. 44v; d. 203, f. 86v; d. 204, f. 148v; d. 205, f. 167v; d. 206, f. 78v-79v.

¹²⁷ ANRM, F. 1135, inv. 3, d. 200, f. 44v.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3363, f. 23v-24.

¹³⁰ ANRM, F. 3046, inv. 1, d. 20, f. 16v-17.

în satul Temeleuți, județul Soroca. Absolvent al Seminarului Teologic din Chișinău și al Facultății de Teologie din Chișinău.

În mai 1918 este hirotonit preot pentru biserica din satul Cioc-Maidan, județul Tighina, unde a păstorit până la data de 6 august 1945, când a fost transferat la biserica Sf. Teodor Tiron din Chișinău și numit, la 7 august 1945, de către Ieronim Zaharov, episcop al Chișinăului și al Moldovei, în calitate de preot la această biserică¹³¹. A slujit însă un timp scurt. La 22 februarie 1946, împuțernicitul pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Consiliul de Miniștri al R.S.S.M. l-a exclus din registrul său de evidență a clerului¹³².

Gheorghe A. Mușcinski, născut în 1898, cu studii seminariale. Preot din 1925. În 1956 avea rangul de protoiereu și exercita funcția de paroh al bisericii Sf. Teodor Tiron¹³³.

Mina Polihovici. Este originar din satul Vadul Rașcov, unde a văzut lumina zilei în anul 1914, cu studii seminariale. Hirotonit preot în 1942. La 30 iulie 1945 a fost desemnat ca preot la biserica Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil din satul Ghizdita, unde a păstorit până la 20 iunie 1951, când a fost transferat la biserica Adormirea Maicii Domnului din orașul Soroca¹³⁴. După ce a fost preot la această biserică soroceană vreo 3 ani, el a fost trecut la biserica Sf. Teodor Tiron din orașul Chișinău, slujind aici timp de 25 de ani. Ridicat la treapta de protoiereu, o perioadă a exercitat funcția de paroh al catedralei.

Protoiereul Mina Polihovici a decedat la 8 martie 1995 și este înmormântat la Cimitirul Ortodox Central din Chișinău.

¹³¹ ANRM, F. 3046, inv. 1, d. 5, f. 76.

¹³² ANRM, F. 3046, inv. 1, d. 7, f. 10.

¹³³ ANRM, F. 3046, inv. 2, d. 16, f. 5.

¹³⁴ ANRM, F. 3046, inv. 1, d. 20, f. 43v-44. Sub regimul sovietic de ocupație, discreditarea fețelor bisericești reprezenta o metodă de luptă antireligioasă, promovată cu asiduitate de către autoritățile impoștoare. Bunăoară, pentru a le compromite, împotriva lor se ticluiau scrisori cu caracter denigrator. Reproducem una dintre acestea, ea fiind anonimă, adresată împuțernicitului Consiliului în problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Consiliul de Miniștri al R.S.S.M., cu numărul de înregistrare din 7 septembrie 1962, prin care era calomniat preotul Mina Polihovici: „Noi, credincioșii din orașul Chișinău, am aflat că, în timpul ocupației, secretarul eparhiei, preotul Mina Polihovici, a activat în Transnistria, în orașul Nikolaev. Noi știm că încolo erau trimiși preoți pentru a face propagandă împotriva puterii sovietice, de aceea credem că lui nu i se cuvine să fie secretar al eparhiei. De asemenea, să i se interzică să fie preot în orașul Chișinău. Din Transnistria el a fugit în România, iar de acolo s-a întors cu trenul, fiind ascuns într-o cisternă goală pentru transportarea benzinei. Cerem să luați măsurile corespunzătoare” (ANRM, F. 3046, inv. 1, d. 121, f. 121).

În interiorul catedralei Sf. Teodor Tiron. Anii '80 ai secolului al XX-lea. De la stânga la dreapta: protodiaconul Ipatie Cernat, protoiereul Gheorghe Duveacov, arhidiaconul Zisima Bunduchi, protoiereul Iacob Zaharia, parohul catedralei, protoiereul Mina Polihovici, paracliserul Teodor Codreanu, protoiereul Alexei Adam, protodiaconul Vasile Paterău.

Arhimandritul Ermoghen. S-a născut în 1929, în lume numindu-se Alexei, fiul lui Gheorghe Adam din satul Boldurești din părțile Nisporenilor.

La începutul anului 1955 devine frate la mănăstirea Noul Neamț din Chițcani. Tot în acest an se înscrie la Seminarul Teologic din Sankt Petersburg, în care studiază pe parcursul a patru ani. Urmează apoi cursul Academiei Teologice din Sankt Petersburg și, timp de un an, aspirantura din cadrul Academiei Teologice din Zagorsk (oraș din regiunea Moscova), încheindu-și studiile în 1964, cu titlul de candidat (magistru) în științe teologice.

Pe data de 7 ianuarie 1965, în catedrala Sf. Teodor Tiron din Chișinău, este hirotonit diacon, iar peste câteva zile, la 24 ianuarie, este ridicat la treapta de preot. A fost preot la biserica Sf. Nicolae din satul Berlinți (Beleavinți, după cum mi-a spus arhimandritul Ermoghen), raionul Briceni (1965-1974), paroh al catedralei Schimbarea la Față a Domnului din orașul Bender (Tighina) (1974-1975). La 1 ianuarie 1976, el este mutat la catedrala Sf. Teodor Tiron din Chișinău, unde a slujit ca preot până în 1991, perioadă în care s-a călugărit și a fost ridicat la treapta de protoiereu, iar ulterior – la cea de arhimandrit. În 1991 devine profesor la Facultatea de Teologie din Chișinău, unde își desfășura activitatea didactică și în 2008.

Gheorghe Nour. Este de baștină din satul Scoreni (Strășeni), unde a venit pe lume la 20 decembrie 1942.

A învățat cinci clase în satul natal. De la vârsta de 17 ani a lucrat muncitor în orașul Chișinău: la fabrica de vinuri și la o întreprindere de construcție. Însă,

visul său era să se consacre slujirii lui Dumnezeu. Deși, în condițiile rigide ale regimului sovietic, care promova cu insistență ideile ateiste, era problematică angajarea în calitate de față bisericească, Gheorghe Nour a reușit, totuși, prin 1967, să devină dascăl la biserica Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil din satul Puhăceni, unde, călăuzit de preotul Teodor Lungu, a exercitat această funcție în decurs de 11 ani.

Trecând cu traiul în Chișinău, timp de 6 ani a fost dascăl la biserica din satul Suruceni, a cărei paroh era preotul Gavriil Graur. De aici se transferă ca dascăl la catedrala Sf. Teodor Tiron din Chișinău, unde, în 1977, este hirotonit diacon, în 1988 – preot, iar în 1989 – protoiereu.

Soția sa, Maria, născută în 1942, fiica lui Ioan Haralambie Dumitrașcu din Pânășești, este regentă a corului catedralei Sf. Teodor Tiron din 1966 până în prezent.

Teodor Nicolae Roșca. S-a născut la 16 august 1967, în satul Măgurele din părțile Unghenilor. După absolvirea școlii medii (1982), el și-a continuat studiile la Școala Pedagogică din Chișinău (1982-1986), apoi la Conservatorul de Stat *Gavril Musicescu* din Chișinău (1986-1987) și la Facultatea de Actorie a Școlii-Studio MHAT din Moscova (1987-1988). Ulterior, după ce și-a satisfăcut serviciul militar în termen în rândurile armatei sovietice (1988-1989), a decis să se consacre vieții clericale. A învățat la Școala Duhovnicească din Chișinău (1989-1990), apoi la Seminarul Teologic din Moscova (1990-1992), iar mai târziu – și la Academia Teologică din Kiev (2000-2004). Între timp, a fost hirotonit diacon (6 noiembrie 1989), apoi preot (20 aprilie 1990), fiind numit, în 1990, chelar la catedrala mitropolitană Sf. Teodor Tiron din Chișinău, iar la 2 iunie 1992 – adjunct al parohului acestei catedrale. La 28 mai 1997, prin dispoziția mitropolitului Vladimir, a fost desemnat în calitate de președinte al Departamentului Mitropolitan Relații Externe, membru al Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe din Moldova și secretar al Mitropoliei Chișinăului și a Întregii Moldove, ultima funcție exercitând-o până la 3 aprilie 2000. La 19 mai 1999 este numit redactor-șef al ziarului *Clopotnița Moldovei*. În anul 2000 devine paroh al catedralei Sf. Teodor Tiron din Chișinău, iar în 2002, odată cu reorganizarea catedralei în mănăstire, este numit în calitate de duhovnic-administrator al mănăstirii Sf. Teodor Tiron. Prin decretul mitropolitan din 27 iunie 2001, este desemnat ca preot militar (capelan) al Ministerului Afacerilor Interne al Republicii Moldova.

Daniil Grigori. S-a născut la 21 iunie 1976,

fiind fiul lui Vasile Grigori din satul Izvoare (Fălești).

Studii: Școala de Cântăreți de pe lângă mănăstirea Chiștelnița (2002-2003), Facultatea de Teologie Ortodoxă (2003-2007).

În 1991, absolvind nouă clase ale școlii din satul natal, este numit ipodiaton la catedrala Sf. Teodor Tiron din Chișinău. La 5 octombrie 1994 este hirotonit preot și desemnat în această calitate la biserica Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil din satul Musteața (Fălești), unde a propovăduit cuvântul Domnului până în 1997. Ulterior, a fost paroh al bisericilor din satele Boroseni (Râșcani) (1997-1998), Mârzaci (Orhei) (1998-1999), Trebujeni (Orhei) (1999-2000), cleric la biserica Cuvioasa Paraschiva din sectorul Botanica al orașului Chișinău (2001-2003), cleric la biserica Sf. Mucenic Gheorghe din același sector al Chișinăului (2003-2005), iar din 2005 este cleric la biserica Sf. Teodor Tiron din Chișinău.

Concomitent, în anii 2005-2007 a fost preot militar în Unitatea 1002 a Departamentului Trupelor de Carabinieri din cadrul Ministerului Afacerilor Interne, iar din 2008 exercită aceeași funcție în Batalionul Independent de Pază nr. 1 al Băncilor, subordonat Direcției Generale de Stat a Ministerului Afacerilor Interne al Republicii Moldova.

Rodion Severin. S-a născut la 18 martie 1981, în orașul Chișinău, fiind fiul lui Gheorghe și a Ludmilei Severin.

A absolvit Liceul *Liviu Deleanu* din capitală (1997), apoi Seminarului Teologic din Chișinău (2002) și Academia Teologică din Kiev (2007).

În ziua de 23 noiembrie 2002 este hirotonit diacon, iar în cea de 4 noiembrie 2006 – preot. La biserica Sf. Teodor Tiron activează din 2002.

Dascălii bisericii

– Primul cântăreț al bisericii Sf. Teodor Tiron a fost Ioan Sinevici (5 februarie 1858-1872).

– Diaconul Vasile Lisinski¹³⁵.

– Diaconul Atanasie Petru Cemerinov, fiu de preot, născut în 1822, în satul Iretova, județul Hotin. A exercitat funcția de paracliser la catedrala din orașul Hotin, unde, în 1845, a fost hirotonit diacon. În 1856 este transferat la catedrala din Chișinău, iar de aici, la 14 iulie 1859, – la biserica Sf. Teodor Tiron, unde a fost cântăreț până în 1891. În 1901 era diacon extrabugetar al acestei biserici¹³⁶.

– Diaconul Serghie Pânzaru (1871-1872). Mutat

¹³⁵ T. Petrovici, *op. cit.*, p. 15.

¹³⁶ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 77, f. 128v; d. 87, f. 141; ANRM, F. 208, inv. 12, d. 147, f. 17; T. Petrovici, *op. cit.*, p. 15.

ca ipodiaton la catedrala din Chișinău¹³⁷.

– Alexandru Muranevici, cu studii seminariale, trecut la această biserică de la biserică din satul Budac, județul Akkerman, prin rezoluția din 27 mai 1872 al episcopului Petru al Akkermanului. El a ocupat postul de dascăl până la 10 mai 1874, când a demisionat¹³⁸.

– Ioan Oatul, cu studii seminariale, numit în locul lui A. Muranevici, dar tot în acest an a fost transferat într-un sat¹³⁹.

– Diaconul Gheorghe Ternovschi, mutat de la biserică Sf. Treime din Chișinău¹⁴⁰.

– Manuil Popescu, fiul diaconului Ioan Popescu, născut la 15 octombrie 1844, în orașul Chișinău. De la 14 februarie 1866 a fost paracliser la biserică Sf. Teodor Tiron din Chișinău, iar de la 26 octombrie 1872 – dascăl la această biserică, funcție pe care o exercita și în 1880¹⁴¹.

– Simion Stoicov (1886-1893).

– Alexei Nigarev (1892-1893)¹⁴².

– Ioan Nicolae Cârlig, născut la 2 iulie 1875, în târgul Telenești din județul Orhei. La 25 iunie 1893, fiind în anul doi de studii, a fost exmatriculat din Seminarul Teologic din Chișinău, iar la 23 noiembrie 1893 este numit dascăl la biserică Sf. Teodor Tiron din Chișinău, unde a ocupat această funcție până în anul 1905¹⁴³.

– Nicolae Vasile Cozacu, născut în 1869, în orașul Chișinău, fiu de preot, absolvent al Seminarului Teologic din Chișinău (1893). Numit dascăl la biserică Sf. Teodor Tiron la 23 noiembrie 1893, el a exercitat această funcție până în anul următor¹⁴⁴.

– Alexandru Gobjilă (28 noiembrie 1894-1895)¹⁴⁵.

– Ioan Celac, născut în 1867, în orașul Chișinău. Dascăl la biserică Sf. Teodor Tiron de la 23 octombrie 1895. La 22 aprilie 1898 a fost desemnat în postul de preot la biserică din satul Gârlea, județul Chișinău¹⁴⁶.

– Teodor Grippa, fiu de țăran, născut în 1875, în gubernia Poltava. A învățat la școala orașenească din Kiev. Pe data de 5 mai 1898 este numit de către arhiepiscopul Arcadie al Chișinăului și Hotinului în calitate de dascăl la biserică Sf. Teodor Tiron din Chișinău, unde a îndeplinit această funcție până în 1904¹⁴⁷.

– Vsevolod Crițchi, fiu de protoiereu. S-a născut în 1879, în orașul Bălți. A studiat timp de trei ani la Seminarul Teologic din Chișinău, până la 15 iunie 1899. Cântăreț la biserică Sf. Teodor Tiron din Chișinău de la 1 mai 1904. La 23 noiembrie 1916 este numit diacon la această biserică. În 1920 este ridicat la treapta de preot¹⁴⁸.

– Diaconul Nicolae Veliant, născut la 20 iunie 1862, în satul Buțeni, județul Chișinău, fiind fiul preotului Gheorghe Veliant. Și-a făcut studiile la Școala Duhovnicească din Chișinău. Din 1883 a activat ca dascăl, inclusiv la biserică Sf. Teodor Tiron (în anii 1905-1923). La 2 februarie 1906 este hirotonit diacon¹⁴⁹.

– Ștefan Andrei Pavlencu, născut la 24 decembrie 1888, în orașul Chișinău, absolvent al Seminarului Teologic din Chișinău (1915). Cântăreț la biserică chișinăuiană Nașterea Maicii Domnului (din 1915), iar de la 12 decembrie 1918 – la biserică Sf. Teodor Tiron. Activa aici și în 1939¹⁵⁰.

– Diaconul Ioan Petcu (1923-1924).

– Diaconul Pavel Siminel, născut în 1884, fiu de cântăreț. După absolvirea Școlii de Cântăreți din Chișinău (1904), a fost cântăreț la biserică Sf. Nicolae din satul Ciuciuleni, județul Chișinău (1904-1924). În 1923 este hirotonit diacon. La 1 octombrie 1924 este transferat la biserică Sf. Teodor Tiron din Chișinău, iar de aici, la 1 decembrie 1933, – la biserică Sf. Treime din Chișinău¹⁵¹.

– Ieremia Filip Nacu, născut în 1883, absolvent al Școlii de Cântăreți din Chișinău (1910). Cântăreț

¹³⁷ Кишиневские епархиальные ведомости, 1875, nr. 4, p. 161-162.

¹³⁸ Ibidem, p. 162.

¹³⁹ Ibidem.

¹⁴⁰ Ibidem.

¹⁴¹ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 77, f. 129v; d. 87, f. 142.

¹⁴² T. Petrovici, *op. cit.*, p. 15.

¹⁴³ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 122, f. 238v; F. 208, inv. 12, d. 128, f. 33v; F. 208, inv. 12, d. 138, f. 24v-25; F. 208, inv. 12, d. 147, f. 15v; F. 208, inv. 12, d. 157, f. 216v; T. Petrovici, *op. cit.*, p. 15.

¹⁴⁴ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 122, f. 237v.

¹⁴⁵ T. Petrovici, *op. cit.*, p. 15.

¹⁴⁶ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 128, f. 32v; Кишиневские епархиальные ведомости, 1898, nr. 9, p. 165.

¹⁴⁷ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 138, f. 25; F. 208, inv. 12, d. 147, f. 16v; F. 208, inv. 12, d. 152, f. 15v; T. Petrovici, *op. cit.*, p. 15.

¹⁴⁸ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 168, f. 56; F. 208, inv. 12, d. 210, f. 12v-13; Кишиневские епархиальные ведомости, 1916, nr. 48-49; T. Petrovici, *op. cit.*, p. 15.

¹⁴⁹ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 210, f. 12v-13; ANRM, F. 208, inv. 12, d. 168, f. 55v-56; Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului, p. 72; T. Petrovici, *op. cit.*, p. 15.

¹⁵⁰ ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3363, f. 23v-24; F. 1135, inv. 3, d. 200, f. 44v; F. 1135, inv. 3, d. 203, f. 88v; F. 1135, inv. 3, d. 204, f. 148v; F. 1135, inv. 3, d. 205, f. 168v; F. 1135, inv. 3, d. 206, f. 79v; Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului, p. 72; Petrovici, *op. cit.*, p. 15.

¹⁵¹ ANRM, F. 1135, inv. 3, d. 200, f. 45; F. 1135, inv. 3, d. 203, f. 87v; T. Petrovici, *op. cit.*, p. 15.

la biserica din satul Trebujeni, județul Orhei (din 1910), la cea din satul Susleni același județ (din 1918), biserica Sf. Treime din Chișinău (din 1927), biserica Sf. Teodor Tiron din Chișinău (de la 1 octombrie 1933), unde continua să exercite această funcție și în 1938¹⁵².

– Diaconul Victor Postică. Este originar din orașul Chișinău, unde a văzut lumina zilei la 15 februarie 1976. A absolvit școala medie rusă din orașul Ocnița, apoi, în 1994, Școala Profesional-Tehnică nr. 4 tot din acest oraș situat în nordul republicii, obținând specialitatea de lăcătuș auto, după care își satisface serviciul militar în termen (1994-1996). În anii 1996-2001 a fost ascultător la catedrala Sf. Teodor Tiron, urmând, concomitent, fără frecvență, cursul Seminarului Teologic din Chișinău (1997-2002). În anii 2005-2007 a activat în cadrul Ministerului Afacerilor Interne. Revine la biserica Sf. Teodor Tiron și, la 1 martie 2008, este hirotonit diacon.

– Diaconul Ion Călin, născut la 29 iunie 1978, în satul Iurceni din părțile Nisporenilor. După absolvirea școlii medii a devenit ascultător la biserica din satul natal, apoi la mănăstirea Noul Neamț din Chișcani, iar din 1998 – la catedrala Sf. Teodor Tiron din Chișinău. La 9 ianuarie 2007 a fost ridicat la treapta de diacon. Din 2006 își face studiile la Facultatea de Teologie din Chișinău.

– Diaconul Petru A. Graur, născut la 18 octombrie 1980, satul Abaclia (Basarabeasca). A absolvit școala medie din satul de baștină. În 1998 devine ascultător, apoi a fost paracliser (până în 2004) la catedrala mitropolitană Sf. Teodor Tiron din Chișinău. La 10 iulie 2005, în catedrala Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil din orașul Cahul, este hirotonit la treapta de diacon de către Anatolie, episcopul de Cahul și Comrat.

Mitropolitul Grigorie al Irinupoleosului și Vatopediului

În micul cimitir din spatele bisericii se află piatra funerară ce fuseseră instalată pe mormântul mitropolitului Grigorie al Irinupoleosului și Vatopediului, cu inscripții în limbile rusă și greacă. Acest mitropolit grec, citim pe lespede, s-a născut la 23 ianuarie 1764, în Efes, și a decedat la 3 ianuarie 1846, la Chișinău.

Este cazul să oferim cititorului unele informații referitoare la mitropolit și la piatra funerară.

El a fost hirotonisit ca mitropolit al Irinupoleosului și Vatopediului în ziua de 18 ianuarie 1802,

la Sf. Munte, ceremonialul fiind săvârșit de către fostul patriarh al Constantinopolului, Grigore al V-lea (1797-1798). În 1806, vine la Iași în calitate de egumen al mănăstirii Golia. Declanșându-se revolta eteristă din 1821, mitropolitul Grigorie părăsește Principatul Moldovei și, împreună cu valul de refugiați, trece Prutul și se stabilește la Chișinău, unde a locuit până la decesul său¹⁵³. A fost înmormântat în incinta catedralei Nașterea Domnului din Chișinău.

După închiderea, în 1961, a catedralei, piatra funerară de pe mormântul mitropolitului a fost adusă în curtea bisericii Sf. Teodor Tiron, unde se află și în prezent.

Arhiepiscopul Antonie

În cimitirul din curtea bisericii mai este instalată și piatra funerară de pe mormântul arhiepiscopului Antonie (Șokotov) al Chișinăului și Hotinului, născut la 10 ianuarie 1800, în orașul Iziium din gubernia Harkov, și decedat la 13 martie 1871, la Chișinău.

El a stat în fruntea Eparhiei Chișinăului și Hotinului de la 17 martie 1858 până la moarte, fiind înmormântat în interiorul catedralei chișinăuiene Nașterea Domnului.

După închiderea catedralei, lespedeza funerară, fiind luată de pe mormântul arhiepiscopului, a fost așezată în curtea bisericii Ciuflea.

¹⁵² ANRM, F. 1135, inv. 3, d. 206, f. 80v-81.

¹⁵³ V. Mischevca, F. Marinescu, *Mitropolitul Grigorie Irinupoleos*, în „Raporturile moldo-grece în contextul relațiilor internaționale: probleme și perspective”, Chișinău, 2002, p. 106-107; V. Mischevca, *Mitropolitul Grigorie Irinupoleos (240 de ani de la naștere: 1764-2004)*, în „Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova”, Anuar istoric 5, Chișinău, *Pontos*, 2004, p. 34-37.

Piatra de mormânt a mitropolitului Grigorie

Piatra de mormânt a mitropolitului Antonie

CONSTITUIREA, EVOLUȚIA ȘI PRINCIPALELE ACTIVITĂȚI ALE COMUNITĂȚII EVANGHELICO-LUTERANE DIN CHIȘINĂU ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Ion GUMENĂI

Etnia germană ca reprezentantă a protestantismului, este cunoscută în Basarabia înainte de 1812, dar numai datorită legăturilor comerciale existente, reprezentanții acesteia nefiind organizați în structuri comunitar-confesionale. Spre deosebire de germani, pe teritoriul dintre Nistru și Prut, în perioada anterioară, pot fi întâlnite obști ale altor etnii așa cum, de exemplu, ar fi evreii, armenii sau grecii.

Numărul populației germanice crește considerabil datorită politicii de colonizare dusă de țarism în Basarabia. Deja în ianuarie 1814 este emisă ordonanța pe numele Ministrului de Interne care permitea coloniștilor germani din ducatul Varșoviei colonizarea Basarabiei în aceeași condiții în care se stabilesc în această regiune și sârbii, și bulgarii, mai mult chiar, deoarece se considera că acest lucru este anevoios și cu neputință pentru unii, s-a permis alocarea unor subsidii care urmau să fie stabilite de către M.A.I.¹

Procesul respectiv începe cu colonizarea a 31 de familii germane din Ducatul Varșoviei în regiunea Bugeacului în baza manifestului din 1813 privind regulile și privilegiile coloniștilor care completa în mare regulile din 1804. Conform acestui act, coloniștii se eliberau pentru 10 ani de toate dările și obligațiile față de stat, familiile neînstărite primind o indemnizare de 270 de ruble în argint. Fiecărei familii i se repartiza câte 60 de desetine de pământ, o pereche de boi, o pereche de cai și două vaci, totodată toți coloniștii și urmașii săi erau eliberați de recrutare cu posibilitatea de liberă profesare a cultelor².

Colonizarea Basarabiei cu germani, de fapt, constituia o parte componentă a politicii de colonizare a acestei națiuni de către Imperiu a sudului țării, devenit al doilea centru important al comunităților evanghelico-luterane din Rusia, după Povoljia. Până la mijlocul secolului al XIX-lea în guberniile de sud ale Rusiei, în Crimeia și Basarabia au fost colonizați aproximativ 150 000 de nemți, în majoritate luterani.

Popularea cu elemente germane a acestor regiuni a urmat imediat după cucerirea Hanatului Crimeii și anexarea la Imperiu Rus a stepelor din sudul Mării Negre și a Crimeii în anul 1783. În conformitate cu

manifestul Ecaterinei a II – a din același an se invitau coloniști pentru a se așeza în Novorosia, Crimeia și Cubani. Un proces activ de colonizare a regiunii a început în anul 1787 când aici s-au așezat locuitori din diferite pământuri ale Germaniei deveniți supuși a Rusiei după prestarea jurământului față de Împărăteasă. Către sfârșitul secolului al XVIII-lea în Novorosia locuiau aproximativ 5500 de nemți³.

Etapa a doua a emigrării elementului german în Rusia revine primului sfert al secolului XIX. Conducerea generală a coloniilor străine din regiune se efectua de către Oficiul de tutelă a coloniștilor străini, creat în 1800. Pentru administrarea coloniilor din sudul Rusiei a fost creat în 1816 Comitetul de tutelă a coloniștilor străini a sudului țării. Toată populația germană a fost împărțită de către Comitetul de tutelă în districte coloniale ce constau din câteva sate.

Stabilirea populației străine în hotarele Imperiului Rus se efectua în baza manifestului emis de către Ecaterina a II în anul 1763. Creșterea rapidă a numărului coloniștilor a dus la necesitatea renovării regulamentului privind colonizarea teritoriului din interiorul Imperiului, fapt ce are loc în 1804, în perioada lui Alexandru I (1801-1825). Conform noii legi aprobată la 20 februarie, în Rusia se permitea să se stabilească cu traiul numai persoanelor căsătorite, înstărite, cu un comportament exemplar și folositoare în domeniul agriculturii⁴.

Cauza principală a migrării populației germane din Polonia în Basarabia a fost, pe de o parte, decăderea economică a acestei regiuni, în urma războaielor cu Napoleon, iar, pe de alta, persecuția din punct de vedere religios a protestanților. Noilor veniți, li s-a repartizat în ținutul Ackerman 115,5 desetine de pământ situat pe malurile râuoarelor Cagalnic, Sarata și Ciagi⁵.

Perioada anilor 1812-1817 a fost segmentul temporar principal când această zonă a fost populată de către coloniști. Astfel, în aproximativ cinci ani au fost înființate 13 colonii cum ar fi: Tarutino, Arțiz, Paris, Klostitz, Leptzig, Teplitz ș.a. Din 1817 și până

¹ П.С.З. XXXI/734

² Ibidem, XXXII/842-843.

³ КАБУЗАН 1989, 18-29.

⁴ ЛИЦЕНБЕРГ 2003, 134.

⁵ <http://www.bessarabia.ru/rus2.htm>

la jumătatea secolului XIX numărul acestora crește neconsiderabil ajungând la 25, la coloniile vechi adăugându-se așa așezări ca: Lihtental, Gnadental, Fridental, Denviț ș.a.⁶.

Atât o bună parte a denumirii noilor așezări cât și datele privind apartenența confesională a populației ne demonstrează că acestea în marea majoritate erau germani-luterani. Practic toți coloniștii veniți din Ducatul Varșoviei erau de origine germani, alte naționalități între ei practic neîntâlnindu-se.

Aceiași „polonezi”, de fapt, își aveau originea în zona Viurtemberg. Datele privind componența confesională a coloniștilor arată că din 1743 de familie venite din Ducatul Varșoviei numai 141 erau catolici (6,9%) restul fiind luterani. Către mijlocul secolului XIX catolicii din rândurile coloniștilor nu depășeau 5% (toți aceștia erau concentrați în colonia Crasnoe)⁷.

Pentru o mai bună conlucrare cu populația nou venită Gubernatorul militar și civil al Basarabiei general-maiorul Harting cerea ca pentru aceștia din Gubernia Herson să fie trimiși pastori luterani conform privilegiilor stabilite pentru tipul respectiv de slujitori din Novorosia. Conform acestora, fețelor bisericești a confesiunii protestante li se stabilea un salariu de 400 de ruble, iar celor catolici de 300 de ruble pe an; eliberarea pentru 10 ani de impozite, din visteria statului un credit de 300 de ruble pentru preoții catolici și 600 pentru cei luterani în vederea constituirii de gospodării; 120 de deseatine de pământ pentru pastor și 60 de deseatine pentru pater și încă câte 3 deseatine pentru construcție de casă; ajutor necesar pentru construcția casei, precum și câte 600 de ruble pentru necesitățile de transport⁸.

De fapt înzestrați cu privilegii erau nu numai fețele bisericești protestante, dar chiar întreaga populație. Astfel sunt cunoscute foarte multe dispoziții imperiale privind înzestrarea cu privilegii sau scutiri, anuale de datorii și alte decrete favorabile acestora⁹.

O astfel de structură a comunităților confesional-etnice a luteranilor, precum și atitudinea față de aceștia a organelor administrativ-teritoriale de diferit rang au creat condiții speciale atât pentru coloniile evanghelic-luterane din Basarabia cât și din întreaga Rusie.

Atât din punct de vedere cultural, cât și a vieții

cotidiene, populația germană din colonii reprezenta o lume izolată ce se deosebea de restul populației înconjurătoare. După cum observa încă cunoscutul geograf rus P. P. Semenov-Tean-Șanski, coloniștii germani cu o deosebită pedantitate își apărau identitatea națională, evitând la maximum contactele cu populația autohtonă, o bună parte din ei necunoscând și nedorind să cunoască limba rusă sau a băștinașilor¹⁰.

Alți cercetători ai timpului subliniau că în multe cazuri, chiar dacă coloniștii evanghelic-luterani s-au născut și au trăit în Imperiul Rus, aceștia nu manifestau nici o dorință de a se apropia de populația și tradițiile locale. Mai mult ca atât, după concepțiile politice, limbă, obiceiuri și religie respectivii tindeau mai mult către compatrioții săi¹¹.

Obstacolul de asimilare a populației germane, în cazul Basarabiei, a confesiunii evanghelic-luterane, în primul rând, îl constituia condițiile create pentru coloniști datorită cărora pe parcursul unei perioade îndelungate de timp ei își puteau păstra identitatea națională. Pe lângă faptul că constituiau zone compacte de locuire în colonii, germanii își aveau școlile sale în care predomina limba germană, și aveau și posibilitate de liberă profesare a cultului cu o funcționare maximal posibilă de autonomie a bisericii evanghelic-luterană, unică de felul său pentru Imperiul Rus.

Tradiția existentă între luteranii germani cerea ca soțul și soția să aparțină unei singure confesiuni. Pentru un reprezentant al unei obști evanghelic-luterane practic era imposibilă căsătoria cu un soț sau soție de rit ortodox, deoarece legea impunea botezul urmașilor în legea ortodoxă¹².

Anume din aceste considerente în arhivele Dicasteriei Bisericii ortodoxe din Chișinău pot fi găsite o serie întregă de cereri privind reconvertirea la religia bisericii dominante, printre care însă practic nu sunt reprezentanți ai bisericii evanghelic-luterane¹³.

În afară de luteranii din colonii o comunitate confesională a acestora se constituie și în capitala oblastei, la Chișinău. Este evident că atât reprezentanții administrației și armatei, cât și vârfurile păturii negustorești au tins să se stabilească în centrul administrativ al Basarabiei. Este un lucru firesc dacă se ia în considerație intensitatea vieții din Chișinău ca centru

⁶ КАБУЗАН 1974, 147-148.

⁷ <http://www.bessarabia.ru/rus2.htm>

⁸ П.С.З. XXXII/842-843.

⁹ <http://www.bessarabia.ru/rus2.htm>; de asemenea Cf. ПСЗ, Собрание 2 – е.

¹⁰ Cf. СЕМЕНОВ ТЯН-ШАНСКИЙ 1901.

¹¹ КУРИЛО 2002, 90.

¹² Ibidem, 91-92.

¹³ Cf. ANRM, Inv. I, fond 205 și 208.

administrativ al regiunii. Concentrarea în Chișinău a funcționarilor, ofițerilor, iar mai târziu și a urmașilor primilor coloniști luterani care au ocupat locuri importante în conducerea oblastei a fost unul dintre factorii esențiali care au avut drept rezultat plasarea conducerii acestui cult la Chișinău și, bineînțeles, înzestrarea acestuia cu lăcașul de cult corespunzător. Drept exemplu al acestui fapt poate servi bunăoară prezența în Comitetul de Construcție al Oblastei, la începutul anilor 30, a lui I.P.Sper, A.I.Gleining, O.I. Gaschet, B.I. Eitner, M.P. Neimar care erau germani de confesiune luterană¹⁴. De fapt societăți luterane nu mai sunt consemnate în alte orașe din spațiul pruto-nistrean, fiind necesar să consemnăm și faptul că aceasta în marea sa majoritate era constituită de proveniență etnică germană.

Nu există o dată fixă când societatea luterană ar fi fost înregistrată de către autoritățile țariste. Cert este însă că deja în deceniul trei această comunitate exista, fiind condusă de către un sfat de înaintași în frunte cu un staroste, fapt confirmat de corespondența timpului. În primul rând, conducerea comunității a fost nevoită să rezolve problemele legate de oficierea cultului acestei confesiuni.

De fapt toată prima jumătate a secolului al XIX-lea, societatea evanghelic-luterană din Chișinău a fost preocupată de organizarea vieții spiritual-religioase. În felul acesta cererea adresată de societatea evanghelic-luterană către Guvernatorul General al Novorosiei și Basarabiei pentru permisiunea de acordare a unui loc pentru construcția bisericii luterane la Chișinău este înaintată încă în anul 1828. Deoarece aceasta a rămas fără răspuns în anul următor T. Anderson, Vicarul superintendent al Bisericilor evanghelice din regiunea de sud a Rusiei, înaintează o nouă scrisoare către comandantul unității trei de infanterie General locotenentul A. I. Crasovchii aflat în acel moment în funcția de Guvernator General al Novorosiei și Basarabiei. În aceasta T. Anderson intervine cu rugămintea repetată de a numi un preot protestant cu salariu din vistieria statului pentru necesitățile societății protestante din Chișinău care numără aproximativ 200 de suflete precum și alegerea unui loc decent pentru construcția bisericii acestei confesiuni și a clădirilor destinate pentru școala protestantă și casa preotului¹⁵. Această cerere se argumentează prin faptul că luteranii din Chișinău nu au nici o posibilitate

de a-și oficia cultul.

În același an, în luna mai către P. M. Rubinin, președinte al judecătoriei ținutului, și totodată Guvernator civil al Basarabiei, a parvenit raportul poliției orașenești din Chișinău în care se arăta că societatea amintită și-a ales locul pentru construcția viitoarei biserici¹⁶.

Totuși, la 13 iunie 1829, în scrisoarea Guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei către Guvernatorul civil al Basarabiei acesta insista asupra faptului ca ultimul să țină sub control problema societății luterane, deoarece au fost sugerate anumite nereguli¹⁷.

În cele din urmă pentru luarea decizie definitive de către Șeful Direcției principale pentru probleme spirituale a confesiunilor străine, Bludov, a fost întocmit un raport în care se arată că: la acel moment în Chișinău se aflau 134 de suflete de ambele sexe de confesiune luterană, societatea a strâns prin intermediul donațiilor 1500 de ruble pentru construcția bisericii și că locul rămas nevalorificat de către Lugovschii este suficient pentru necesitățile luteranilor¹⁸.

În septembrie același an Guvernatorul General al Novorosiei și Basarabiei anunță că a primit acordul Ministrului Afacerilor interne prin care acesta permite societății luterane din Chișinău de a începe colectarea de donații pentru construcția bisericii, iar la 6 mai 1833 arhitectul oblastei și a Chișinăului este însărcinat să întocmească devizul cheltuielilor necesare pentru construcția acesteia¹⁹.

Conform bugetului întocmit biserica avea să aibă următorii parametri: lungimea cu coridoare și clopotniță – 14,5 arșini, lățimea – 4 arșini, înălțimea 2,5 arșini, înălțimea clopotniței de la soclu – 12 arșini. Suma totală necesară pentru aceasta era estimată la 19808 ruble 58,25 copeici, dintre care 5604 ruble 23 copeici pentru plata lucrului²⁰.

Proiectul propriu zis al bisericii Evanghelic – luterane pentru orașul Chișinău, a fost efectuat de către Gheloghie (Djordjio) Toriceli (1796-1843) ce a activat la Odessa pe lângă M. S. Voronțov, fiind aprobată la 31 august 1833 de către Comisia de proiecte și buget de pe lângă Direcția căilor de comunicații și a clădirilor publice a Ministerului de Interne²¹.

Odată acceptat, planul de construcție a bise-

¹⁴ РЫБАЛКО 2005, 159-160.

¹⁵ ANRM, Fond 7, inv. I, d. 1 f. 4

¹⁶ Ibidem, Fond 2, inv. I, d. 1376, f. 4.

¹⁷ Ibidem, f. 6-8.

¹⁸ Ibidem, f. 30

¹⁹ Ibidem, f. 68-73v.

²⁰ Ibidem, Fond 7, inv. I, d. 2 f. 1-2.

²¹ РЫБАЛКО 2005, 163

ricii se pune problema finanțelor necesare pentru construcția acesteia. Colectarea unei sume atât de mari din contul donațiilor era imposibilă din care cauză societatea evanghelică-luterană din Chișinău se adresează cu rugămintea de finanțare din partea statului.

În scrisoarea din 27 octombrie 1833 a Guvernatorului general a Novorosieie și Basarabiei către Guvernatorul civil al Basarabiei, acesta anexa scrisoarea Ministrului de Interne în care arăta că cererea de la luteranii din Chișinău privind construcția bisericii a fost adresată Direcției principale a drumurilor în Departamentul Clădirilor publice, arătându-se că după ce aceasta va fi examinată, respectiva va fi prezentată în Comitetul de Miniștri²².

Cu toate că discuția asupra acestei probleme s-a tergiversat, hotărârea fiind luată în primăvara anului următor, totuși ea a fost pozitivă. În luna mai conducerea societății evanghelice din centrul Oblastiei era anunțată că Ministrul de interne punând în discuție cererea privind finanțarea construcției bisericii luterane din Chișinău la Comitetul de Miniștri a hotărât prin voința Împăratului să fie alocată suma de 20000 de mii de ruble din Capitalul de 10% a Oblastiei Basarabiei pentru această construcție. Totodată se hotăra ca 10000 de ruble să fie date fără recompensă, iar restul sumei să fie dată sub formă de împrumut. La 12 mai 1834 Starostele societății evanghelice, printr-o scrisoare oficială, mulțumea organelor vizate pentru ajutorul acordat²³.

La 23 iunie este emis ordinul de înștiințare a Societății evanghelice din Chișinău pentru a desemna candidatura sau candidaturile persoanelor care ar putea ridica suma alocată pentru biserică din Vistieria de stat. În răspunsul dat de către societatea evanghelică, șeful poliției orășenești este rugat ca cele 20000 de ruble să fie transferate la vistieria ținută din Orhei de unde aceștia vor putea fi ridicați direct de antreprenor²⁴.

Aproximativ o lună mai târziu, la 7 august, același șef al poliției este anunțat de către starostele societății evanghelice despre faptul că la data de 16 a acestei luni, în casa Arhitectului Oblastiei Basarabiei se va desfășura licitația publică privind concesionarea dreptului de construcție a bise-

ricii luterane²⁵. Licitația a avut loc, dar la aceasta s-a prezentat numai arhitectorul orașului Osip Gaschet, care a și devenit antreprenorul construcției. În schimbul concesionării construcției acesta a pus drept gaj casa sa proprie construită din cărămidă și evaluată la suma de 19.800 de ruble, care la rândul său, a fost evaluată de către starostele obștei la 19775 ruble²⁶.

Totodată, între Osip Gaschet și obștea luterană a fost încheiat un contract conform căruia controlul asupra mersului lucrărilor urmau să fie efectuate de către conducerea obștei, lucrările de ridicare a bisericii urmând să fie începute chiar în 1834, deci anul în derulare, și finisate în anul următor. În cazul în care antreprenorul nu va termina la timp lucrările sau se va dezice de acestea, societatea își asuma dreptul de a vinde proprietatea pusă în gaj în vederea definitivării lucrărilor. În același timp arhitectului orașului i se plătea o treime din sumă pentru procurarea de materiale și începerea lucrărilor, o treime din sumă după ce construcția va fi ridicată până la acoperiș, iar restul sumei la finisarea lucrărilor, arătându-se că dacă se vor folosi mai multe materiale de construcție decât au fost prevăzute acestea să fie plătite de către Osip Gaschet²⁷. În perioada de construcție a bisericii antreprenorul urma să amenajeze o fântână care după finisarea lucrărilor urma să rămână în posesia bisericii.

Odată rezolvate toate problemele principale, fundamentul bisericii luterane este pusă la 26 septembrie 1834²⁸. Cu toate acestea la 21 octombrie același an, pe numele Guvernatorului civil al Basarabiei vine scrisoarea Guvernatorului general al Novorosieie și Basarabiei prin care se cerea explicarea cauzelor neorganizării licitației privind concesionarea dreptului de construcție a Bisericii luterane din Chișinău²⁹. Drept răspuns au fost prezentate toate actele de petrecere a licitației, precum și copia contractului numit mai sus astfel încât la 17 august 1835 Guvernatorul civil permite continuarea construcției bisericii³⁰.

Paralel cu rezolvarea problemelor legate de dreptul de construcție a bisericii societatea evanghelică-luterană mai avea de rezolvat problema

²² ANRM, Fond 2, inv.I, d. 1376, f.78-79.

²³ ANRM, Fond 7, inv.I, d.2, f. 13-16.

²⁴ Ibidem, f.17-19.

²⁵ Ibidem, f.120 — 20v.

²⁶ Ibidem, f.11-11v.

²⁷ Ibidem, f.1-8.

²⁸ Idem, Fond 7, d. 25, f.2-2v.

²⁹ Ibidem, Fond 2, inv.I, d.1376, f. 102.

³⁰ Ibidem, f.121.

legată de finanțarea lucrărilor asupra acestora. Dacă 10 mii de ruble au fost date de către Comitetul Miniștrilor fără rambursare atunci restul sumei din 20000 de mii luate sub formă de credit urma să fie reîntoarsă de către aceasta. Conducerea amintitei societăți intervenea din nou pe lângă Ministrul de Interne privind continuarea colectărilor de donații pentru construcția bisericii și a rambursării împrumutului³¹. Baniile colectate în același timp urmau să fie folosiți și pentru amenajarea teritoriului din jurul bisericii și la construcția unei case pentru necesitățile feței bisericești care urma să vină la Chișinău³².

Din cauza problemelor financiare apărute la 17 august Osip Gaschet se adresa Guvernatorului civil arătând că societatea evanghelică-luterană nu îndeplinește înțelegerile anterioare încălcând contractul încheiat din care cauză se cerea intervenția acestuia pentru plata sumei specificate³³.

Ca urmare a imposibilității de colectare a unei sume atât de impunătoare din partea societății, la 20 noiembrie 1835, este emisă hotărârea Ministrului de Interne a Imperiului Rus prin care 10000 de ruble date prin credit pentru construcția bisericii urma să fie rambursată fără de nici o sumă suplimentară și în perioada când se vor putea aduna toți banii, iar ca rezultat al acestei hotărâri în luna decembrie societatea luterană primește suma necesară³⁴.

Este evident că problemele respective au tergiversat construcția bisericii luterane și definirea acesteia în anul următor conform prevederilor stipulate în contractul încheiat cu arhitectul orașului Chișinău, Osip Gaschet nu a fost posibilă lucrările continuând și ulterior.

Din sursele existente putem să constatăm că societatea evanghelică nu s-a folosit de prevederile contractului și nu a întreprins nimic față de proprietatea pusă în gaj de către antreprenorul constructor al Bisericii luterane din Chișinău. Este evident faptul, că contractul nu a fost îndeplinit doar din cauza lui Osip Gaschet, ci și a problemelor apărute din cauza sistemului birocratic și a problemelor financiare, deci practic vina fiind din partea ambelor contractanți.

În cele din urmă, la 27 august 1837, este emis raportul Comitetului obștii evanghelică-luterane

din Chișinău prin care este primită clădirea bisericii, lucrările de construcție considerându-se finite³⁵.

În toamna aceluiași an, la 15 octombrie, Osip Gaschet semna scrisoarea prin care se arăta că la 20 august 1834, prin adeverința Nr.2974 a depus gaj casa personală societății evanghelică-luterane din Chișinău primind concesiunea dreptului de construcție a bisericii acestei societăți. Acum lucrările fiind finisate a primit în posesie înapoi casa sa proprie, pentru care a și semnat acest act³⁶.

Biserica fiind construită oricum nu putea fi folosită de către reprezentanții confesiunii luterane în lipsa unei fețe bisericești cu apartenență la această religie. Din această cauză este efectuat un nou demers pe numele împăratului pentru instituirea și numirea unui preot luteran la Chișinău. Rugămintea este acceptată și în capitala Oblastiei este instituit postul de preot de divizie protestant, post în care a fost numit pastorul Ghelviș, care, la 28 august 1838, va Sfinți noua Biserică luterană din Chișinău și va efectua în ea primul serviciu divin³⁷.

Paralel cu rezolvarea problemei legate de construcția localului de cult s-a pus și cea legată de locul pentru cimitirul comunității. La 27 septembrie 1834, este emisă cererea societății luterane către Guvernatorul civil al Basarabiei în care se arăta că acesteia i s-a permis construcția bisericii rugându-se în același timp să li se permită repartizarea unui loc pentru amenajarea cimitirului acestei confesiuni³⁸. Cererea a avut o rezolvare favorabilă, deoarece în luna următoare, la data de șase, Comitetul Construcțiilor din Chișinău adresa o scrisoare către conducerea Societății evanghelică-luterane în care se arată că primind dispoziția Guvernatorului Basarabiei Nr.1211 din 27 octombrie prin care se cerea analiza cererii sus numitei societăți, Comitetul precizând că, conform legii din 31 decembrie din 1731, cimitirele puteau fi construite în Gubernii și orașe în afara bisericilor pe pământuri alese pentru o astfel de destinație. Din aceste considerente comunității luterane i se cerea să indice cât mai repede posibil locul și planul localului de cimitir ales pentru a fi verificat dacă corespunde cerințelor³⁹.

Aproximativ un an mai târziu, la 30 noiembrie

³¹ ANRM, f.117-117 v.

³² Ibidem, fond 7, inv. I, d. 2 f. 24-24 v.

³³ Ibidem, fond 2, inv. I, d.1376, f. 130.

³⁴ Ibidem, f. 133-138v.

³⁵ Ibidem, f. 144v.

³⁶ Ibidem, Fond 7, d. 2 f. 11-11v.

³⁷ Idem, d.25, f. 2-2v.

³⁸ Ibidem, d.2, f. 27-27v.

³⁹ A.N.R.M.,d.2, f. 28-28v.

aceiași Comitet de construcții raporta Guvernatorului Civil că pentru satisfacerea cerinței comunității luterane a fost desemnat inginerul cadastral Eitner care a măsurat un loc de o deseatină și 0,5 stânjeni pentru cimitirul luteran care a prezentat la 4 octombrie raportul final arătând că acest loc se află după locurile destinate pentru construcția de case lângă cimitirul greco-rus, în partea stângă a drumului poștal spre Leova, care a fost îngrădit printr-un șanț urmând să se sătească copaci, iar comitetul respectiv pe viitor să-l întrețină în bunăstare și ordine⁴⁰.

Pe lângă cimitirul deschis pentru necesitățile comunității luterane, biserica luterană a fost înzestrată și cu o parcelă de pământ (un astfel de privilegiu existând atât pentru confesiunea ortodoxă, cât și pentru alte confesiuni) care măsoară o deseatină și 0,72 stânjeni pătrați și pentru care, conform înștiințării poliției orașului Chișinău din 6 mai 1841, era necesar de plătit suma de 26 ruble și 25 de copeici⁴¹. La 12 mai a urmat răspunsul păstorului bisericii luterane arătând că respectivul nu are nimic de plătit cu referire la posesia de pământ acestea fiind făcute la timp⁴².

În același an, numai ceva mai devreme, la 11 aprilie, este emis raportul comitetului bisericii luterane în care se arată că, deși biserica a fost terminată în 1834, în primăvara anului următor acoperișul construcției s-a defectat din care cauză a început să se deterioreze tencuiala fiind astfel efectuată reparația. În 1839 din nou a fost întreprinsă o reparație, dar situația nu s-a îmbunătățit din care cauză comitetul cerea o nouă permisiune pentru a face o reparație capitală a bisericii⁴³.

Problema este rezolvată pozitiv, deoarece la 3 mai 1841 este emisă scrisoarea comitetului de construcții către comitetul bisericii evanghelic-luterane în care se arată că la cererea Guvernatorului militar al Basarabiei survenită din partea societății luterane privind defectiunea acoperișului bisericii cu înlăturarea problemei a fost însărcinat arhitectul Zagrichevici⁴⁴.

Înlăturarea neajunsurilor strecurate în timpul construcției bisericii a necesitat anumite eforturi financiare, care, nu puteau fi suportate numai de societatea evanghelic-luterană din Chișinău. Din

această cauză în același an este emisă foaia de solicitare din partea comunității luterane pusă în circulație cu acordul Ministerului de interne a Imperiului țarist. În baza acestei scrisori de solicitare sunt adunate diferite sume de bani sub formă de donații din diferite regiuni al Basarabiei. Astfel, pe parcursul anilor 1841-1842 judecătoria comercială din Ismail donează 10 ruble de argint, Judecătoria zemstvală din Soroca – 1,5 ruble argint, Medicul de campanie din Hotin – 3 ruble și 40 copeici în asigurațiuni, poliția orașului Cahul – 1,5 ruble de argint, Administrarea coloniștilor de după Dunăre – 98 de ruble și 86 copeici de argint, Judecătoria zemstvală din Bender – 14 ruble și 90 copeici de argint, Medicul din Orașul Ismail – 2 ruble de argint, Șeful vămii Sculeni – 40 ruble 65 copeici de argint, poliția din orașul Reni – 6 ruble 1,5 copeici de argint, Administrația salinilor din Basarabia – 2 ruble 65 copeici de argint, poliția orașului Bender – 1 rublă 65 de copeici de argint, Carantina din Ismail – 5 ruble 65 copeici de argint, poliția orașului Ismail – 4 ruble 85 copeici de argint și poliția orașului Chilia – 3 ruble 30 copeici de argint⁴⁵. Se poate de considerat că aceste sume de bani în linii generale au fost colectate de la cei ce profesau confesiunea luterană, deoarece în scrisoarea de răspuns a conducerii carantinei din Leova se arată că aceasta reîntoarce scrisoarea de solicitare fără de nici un ajutor, arătându-se că printre funcționari nu există nici un luteran⁴⁶.

De fapt aceste supoziții pot fi comparate și cu datele statistice privind numărul luteranilor din Basarabia pentru anii 1841-1842. Astfel în 1841 în or. Chișinău erau consemnați 129 luterani, în Cahul 1 și în Tucicov 6. În ținuturi erau: Soroca – 64; Bender 23; Iași – 74, Hotin – 7; Akkerman – 14560⁴⁷. În 1842 în Chișinău erau 149 luterani; în Cahul 3; Bălți 4; Soroca 5. În ținuturi erau: Bender 10; Soroca 64; Iași 76; Akkerman 14368⁴⁸. Deci în linii generale donațiile au fost făcute din zonele unde locuiau luteranii.

Probabil reparația bisericii luterane a fost efectuată temeinic, deoarece până la sfârșitul secolului XIX nu găsim referiri ce ar consemna nereguli cu privire la construcția acesteia.

În sfârșit un alt lucru care trebuie consemnat este și faptul că persoana desemnată pentru oficierea serviciilor religioase a comunității evanghelic-

⁴⁰ Ibidem, f.2, inv. I, d. 1376, f. 101 – 101v.

⁴¹ Ibidem, f.7 d.3 f. 57 – 57v.

⁴² Ibidem, f. 58.

⁴³ Ibidem, f. 59.

⁴⁴ Ibidem, f. 55.

⁴⁵ A.N.R.M., d.4, f. 1-70.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem, f. 2, inv. I, d. 3704, f. 2-27.

⁴⁸ Ibidem, d. 4282, f. 7-7v.

luterane din Chișinău trebuia să officieze aceleași servicii și în unitățile militare unde erau luterani. Din aceste considerente și problema întreținerii preotului luteran era pusă în seama oficialităților militare. În acest sens este și scrisoarea din 26 iunie 1840 a comandantului diviziei 14 de infanterie, general-locotenentului Șirman către Guvernatorul Basarabiei în care se arată că până acum, conform hotărârii Consistoriului Evanghelic-Luteran, a plătit salariul preotului de divizie Ghelvih și a slujitorilor săi. Acum, deoarece unitatea sa părăsea Basarabia acesta transmitea toate actele privind salarizarea lui Ghelvih administrației regiunii, cerând să se rezolve problema salarizării de mai departe. Problema a fost rezolvată și întreținerea preotului luteran este pusă pe sama Comendurii militare din Balta⁴⁹.

Faptul că preotul luteran avea în obligațiile sale și o serie de servicii religioase în unitățile militare de pe teritoriul Basarabiei este confirmată și de corespondența timpului.

Așa, în 1843, comandantul diviziei 3 de infanterie și a bateriei 3 de câmp, De Vitte și Samson, se adresau către Guvernatorul militar al Basarabiei Fiodorov cerându-i informații privind existența în regiune a fețelor bisericești de confesiune luterană și musulmană ce ar putea oficia o serie de servicii religioase în unitățile sale. În răspuns se arată că preoți musulmani pe teritoriul Basarabiei nu sunt, iar preotul luteran de la Chișinău are în obligațiile sale și oficierea de slujbe religioase în unitățile militare⁵⁰. La 6 septembrie 1844 comandantul brigăzii 3 de artilerie de câmp scria lui Ghelvih că îi va trimite banii cheltuiți pentru drumul făcut de acesta la Soroca pentru îndeplinirea slujbelor creștine față de ofițerii luterani⁵¹. La începutul următorului an, la 27 ianuarie, este emisă scrisoarea comandantului diviziei 3 de infanterie către același preot prin care îl anunța că a primit de la Comisariatul din Kiev banii ce au fost cheltuiți pentru transport în timpul deplasării pastorului prin unitățile militare din Basarabia pentru îndeplinirea datoriei creștine față de ofițerii luterani aflați în Basarabia în 1844⁵². Deci, se poate de constatat că păstorul luteran de la Chișinău avea în grija sa nu numai pe luteranii comunității de aici, dar și pe cei ce-și făceau serviciul militar în unitățile de pe teritoriul dintre Nistru și Prut.

În afară de construcțiile eclesiastice, pe lângă bise-

rica evanghelic-luterană a fost întemeiată puțin mai târziu și o școală pentru instruirea copiilor luteranilor de aici⁵³. Pentru comparație – școala catolică din Chișinău a fost deschisă abia la începutul secolului XX.

Mai mult, în timpul vizitei lui Alexandru al II-lea la Chișinău în 1877 și cu ocazia zilei de naștere a acestuia, Împăratul dăruiește bisericii luterane pe care o vizitează 500 de ruble, astfel fiind constituit fondul țarului Alexandru al II-lea de pe lângă biserica luterano-evanghelică destinat pentru instruirea copiilor. Respectivul gest nu va fi unicul din partea puterii imperiale, deoarece în 1886, persoana imperială pentru întreținerea fondului amintit va mai dăruia 2000 de ruble⁵⁴.

Legat de Chișinău este și activitatea societății pentru ajutorul celor săraci de pe lângă Biserica evanghelic-luterană Sfântul Nicolae⁵⁵, formată credem aproximativ în perioada când a început să activeze biserica și care între 1883-1899 a intervenit de 241 de ori pentru ajutorul bolnavilor luterani din spitalul gubernial-zemstval, sau pentru înmormântarea luteranilor decedați, rămași fără de nici o susținere financiară⁵⁶. În această ordine de idei vom observa că o instituție similară în acest sens a bisericii catolice a fost acceptată abia în anul 1899⁵⁷.

În sfârșit, tot Chișinăul a fost și locul unde se desfășura periodic Sinoadele locale ale bisericii luterane din Sudul Rusiei. În Arhiva Națională a Republicii Moldova s-au păstrat numai procesele verbale ale Sinoadelor locale din 1890 și 1912. Conform datelor furnizate de acestea în Basarabia în afară de parohia luterană din Chișinău mai existau încă cel puțin șapte parohii⁵⁸.

Informația documentară prezentată mai sus ne permite să constatăm că activitatea de bază a comunității evanghelic-luterane din Chișinău a fost îndreptată spre organizarea vieții spirituale, situație normală dacă se ia în considerație faptul că această comunitatea apare în deceniile doi-trei a veacului XIX. În acest sens, în primul rând, au fost efectuate demersurile necesare și a fost construită biserica luterană care a fost sfințită în vara anului 1834. Paralel, societatea luterană a obținut și un alt obiect indispensabil pentru oficierea cultului religios și anume – cimitirul, spațiul destinat pentru acesta fiind dat în supravegherea comunității în anul 1835.

⁵³ Cf. A.N.R.M., fond 7.

⁵⁴ A.N.R.M., fond 7, d. 21, f 3-3v.

⁵⁵ Ibidem, fond 7, d.14, f. 1-6v.

⁵⁶ Ibidem, fond 7, d. 20.

⁵⁷ <http://www.bessarabia.ru/rus2.htm>

⁵⁸ A.N.R.M., fond 7, d. 15.

⁴⁹ Ibidem, d. 2241, f. 1-8.

⁵⁰ Ibidem, d.4108, f.1-7.

⁵¹ Ibidem, f. 7, inv. I, d. 3, f. 41-41v.

⁵² Ibidem, f. 38-38v.

Tot societatea evanghelic-luterană a fost cea care a inițiat colectarea de fonduri și a efectuat reparația bisericii care din cauza anumitor scăpări din planul construcției a început să se defecteze chiar din anul următor după ce a fost sfințită.

În sfârșit, prima față bisericească numită ca păstor a luteranilor din Chișinău a fost preotul Ghelviș, care, pe lângă oficierea cultului religios propriu zis în Chișinău, avea în obligația sa și grija păstorească asupra militarilor de confesiune luterană ce își făceau serviciul militar pe teritoriul Basarabiei.

Informațiile documentare de mai sus ne permit să facem și o serie de concluzii privind politica confesională a Imperiului Rus față de confesiunea luterană. Aceasta în linii generale depinde de o serie de factori cum ar fi: organizarea și legătura cu organismele din afara hotarelor imperiului; componența etnică a confesiunii; repercusiunile pe care putea să le aibă această confesiune față de unitatea imperiului.

Anume din aceste considerente administrația țaristă a avut o poziție destul de dură față de catolici orientată spre limitarea la maximum a influenței și extinderii acestora, în unele cazuri chiar ajungându-se la convertiri din rândul romano-catolicilor la ortodoxism, lucru care însă nu a avut proporțiile din nord-vestul imperiului.

Datele referitoare la confesiunea luterană ne arată, însă, că atitudinea și politica religioasă a autorităților

ruse față de această confesiune din Basarabia era destul de maleabilă și favorabilă, fapt datorat factorilor enunțați mai sus și confirmat și prin acțiunile împăratului Alexandru al II, precum și prin posibilitatea de a desfășura la Chișinău unele congrese locale a reprezentanților confesiunii luterane.

Bibliografie

П.С.З. XXXI/734 - Polnoe Sobranie Zaonov Rosijscoj Imperii, Sankt – Peterburg, Cobranie I, 1825

П.С.З. XXXII/842-843 - Polnoe Sobranie Zaonov Rosijscoj Imperii, Sankt – Peterburg, Cobranie I, 1825

КАБУЗАН, В.М., 1989, *Nemeșoe naselenie v Rosii v XVIII-naciale XX veka (cislennosti i razmescenie)*. In: Вопросы истории № 12, 18-29.

ЛИЦЕНБЕРГ, ОЛЬГА, 2003, *Evanghelicesco-liutearscaia čercovi v Rosijscoj Imperii*, Москва.

КАБУЗАН В.М., 1974, *Narodonaselenie Bessarabscoi oblasti i levoberejnyh rajonov Pridnestrovia (koneč XVIII – pervaia polovina XIX v.)*, Кишинев.

СЕМЕНОВ ТЯН-ШАНСКИЙ, П.П., 1901, *Rossia. Polnoe geograficescoe opisanie našego otecestva*, Санкт-Петербург.

КУРИЛО, ОЛЬГА, 2002, *Liuterrane v Rossii. XVI-XXvv*, Москва.

РЫБАЛКО Е., 2005, *Zametki ob istorii yastrojki vokrug Kișinevscoego costela*. In: Analecta Catolica, nr. 1, Chișinău.

Bulevardul Alexandru, Biserica Luterană (după *Retro Chișinău*)

ȘCOALA RELIGIOASĂ EVREIASCĂ DIN CHIȘINĂU FONDATĂ ÎN MEMORIA HAIIEI MOGHILNIK (SRULEVICH) ÎN ANUL 1874

Alexandr ROITMAN

Învățământul religios în comunitatea evreiască a ocupat permanent un loc foarte important, evreii au avut școli specializate pentru copii de diferite vârste, respectiv și școli de diverse niveluri. În vederea integrării sociale (insertiei sociale) a evreilor, țarismul a introdus școlarizarea evreilor în instituții de învățământ de stat. La un moment dat se acordau și unele privilegii pentru evreii care se înscriau la instituțiile de învățământ etatice, treapta primară, erau scutiți de la încorporare în serviciul militar, sau, în alte cazuri, erau admiși la studiile superioare.

Evreii basarabeni, care s-au învrednicit să facă permanent parte din ambele spații culturale, cel românesc și cel rusesc, prin Iași și Petersburg, au ținut mult la specificul național, dar au făcut împrumuturi selective din cele două curente spiritual-culturale. Acest moment semnificativ a și determinat gradul sporit de religiozitate al acestora, evreii basarabeni constituind „mijlocul de aur” dintre evreii este-europeni și vest-europeni, primind, pe de o parte, beneficiile modernizării, și rămânând conservativi din punct de vedere al vieții cotidiene.

Odată cu evoluția numerică a populației evreiești a orașului Chișinău (aceasta fiind estimată la 20.000 în 1874), a apărut nevoia și de un număr mai mare de sinagogi, case de rugăciuni și, desigur, școli religioase, această evoluție numerică a generat și o legislație specifică pentru deschiderea și funcționarea unor asemenea instituții. Ca rezultat a avut loc o reglementare strictă a procesului de deschidere a unei sau altei instituții de cult mozaic, specializată în învățământ religios.

Perpetuarea instituțiilor de învățământ primar pentru evrei constituia nu doar o activitate în sfera culturală sau socială, aceasta a însemnat o conservare a tradițiilor și o perpetuare a acestora la mai multe generații. Exemplul ce-l avem în față reflectă și o altă parte a cutumei evreiești, anume intențiile de binefacere și filantropie, astfel *Haia Moghilnik (Srulevich* – după soț) în testamentul său, a cărui executor a fost numit *Șmuel Averbub-Kantor*¹, a stipulat ca în casa în care aceasta a locuit, să fie fondată o școală religioasă. Cazul fiind reprezentativ nu doar din punct

de vedere al respectării tradiției religioase, dar și din viziunea dimensiunii praxiologice, a procesului de fondare a unei școli religioase. La această doleanță a *Haiei Moghilnik* au subscris și membrii comunității evreiești din Chișinău, dovadă fiind semnăturile acestora lăsate pe cererea depusă către Gubernatorul Basarabiei.

1. Melamed din gubernia rusă Podolia, secolul al XIX-lea

Sursa: (http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/32/Pale_teacher.jpg)

Respectarea procesului birocratic de către reprezentanții comunităților evreiești a fost un imperativ pentru funcționarii administrației Basarabiei, instituind „cordonul legislativ”, aceștia au reușit să gestioneze procesul fondării, activității, desființării unei școli religioase, sinagogi etc. Locul politicii legislative a țarismului în Basarabia, mai ales, în ceea ce privește cadrul religios și educațional, în dimensiunea holistă (adică a tuturor denominărilor existente la acel moment), este unul imperios, această politică a influențat caracterul iudaicității atât pe tot parcursul secolului al XIX-lea, cât și ulterior.

Acest studiu de caz demonstrează, în primul rând,

¹ În latină, *stricto sensu* „cântăreț”, persoana care citește rugăciunea la *Bimah*.

stadiul secularizării prin care a trecut sau n-a trecut comunitatea evreiască din Basarabia, într-al doilea rând, atitudinea aparatului birocratic rusesc din Basarabia asupra reprezentanților cultului mozaic, și care nu în ultimul rând, ne oferă o secvență din realitățile cotidiene a evreilor basarabeni în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În articolul de față ne propunem să analizăm mai multe aspecte ale învățământului din Basarabia, să realizăm o retrospectivă asupra evoluției educației pentru comunitatea evreiască din Chișinău, precum și o amplă descriere a sistemului educațional evreiesc în dezvoltarea sa istorică cu o definiție a instituțiilor acestui sistem educațional. Vom trece în revistă și toate legile care prestabileau deschiderea acestor instituții educaționale, vom aduce unele date ce descriu nivelul de instruire a populației Basarabiei (în special a celei urbane), corelate cu componența etnică a guberniei la perioada respectivă.

Referitor la situația generală în învățământului din Basarabia, către anul 1897², vom apela la veritabilul studiu realizat de Poștarencu D., care demonstrează că, orașul Chișinău avea cel mai mare număr de ștutiori de carte 39,3% (49,1% bărbați; 28,6% femei), pe locul doi se situa Bolgrad cu 35,1% (46,5% bărbați; 23,5% femei), iar pe locul trei Bender 32,1% (42,9% bărbați; 19,6% femei)³. Astfel în Basarabia către 1897, ștutiorii de carte reprezentau 15,6% din întreaga populație a provinciei, acest indicator pentru Imperiul Rus fiind 21,1%⁴.

Pentru populația evreiască din Basarabia înregistrăm unul dintre cele mai înalte procente dintre toate denumirile existente la acel moment, acesta fiind de 49,6% sex masculin și 24,1% sex feminin, pe primele două poziții situându-se germanii (63,5% sex masculin; 62,9% sex feminin) și respectiv polonezii (55,6% sex masculin; 52,9% sex feminin)⁵, nu trebuie să uităm însă că numărul acestora era cu mult mai mic decât al evreilor și rușilor (care ocupau locul cinci), perspectivă ce trebuie luată în calcul pentru a nu avea o serie de concluzii eronate.

După un alt criteriu, și anume cel de limbă, adică știința de carte într-o anumită limbă, lucrurile stau puțin altfel, reprezentative fiind datele ce se referă la cunoașterea limbii ruse, astfel, pe locul întâi se situează armenii, pe locul doi germanii, pe locul trei fiind bulgarii și bielorușii, pe locul patru grecii, pe locul

cinci rușii, iar pe locul șase evreii (35,9% sex masculin; 18,4% sex feminin)⁶, faptul că puțini evrei cunoșteau limba rusă îl reflectă și documentele de arhivă, chiar până la sfârșitul secolului al XIX-lea evreii semnau documentele în ebraică, iar persoana care întocmea, fie demersul, fie scrisoarea, traducea familiile subsemnaților. Pe de altă parte, evreii erau instruiți în limba maternă într-o proporție destul de mică (sex masculin 13,5% și sex feminin 6,6%), iar accesul la studiile secundare și superioare la fel înregistra cote minime (sex masculin 0,9% și sex feminin 1,2%)⁷.

Lașcov N. V., menționează caracterul conservativ al *Comunității Israelite din Chișinău*, conform acestui autor ”școlile evreiești, oficial au fost deschise la Chișinău în 1839, aceste instituții fiind de tip *Heder*⁸, până la apariția acestora, evreii se bucurau de existența învățământului privat, copii fiind învățați în particular de către *Melamezi*⁹ (Anexa 1). Evreii s-au eschivat foarte mult timp de la plasarea copiilor în instituțiile oficiale de învățământ, fondate la nivel administrativ. Iar atunci când în anii '40 ai secolului al XIX-lea, administrația a dispus ca evreii să fie obligați să înmatriculeze copiii în gimnaziu, Comunitatea Israelită din Chișinău printr-un demers a rugat să fie scutită de această obligație”¹⁰.

⁶ Ibidem, 54.

⁷ Ibidem.

⁸ În ebraică (הדר, הדר), *stricto sensu* „cameră”, reprezintă o școală primară evreiască. Prima mențiune a acestui tip de instituție educațională se referă la secolul al XIII-lea, aceasta și-a găsit o răspândire largă printre evreii Ashkenazy. Conform tradiției, în *Heder* învățau numai băieții, această instituție fiind considerată una privată, *melamed*-ul era plătit de către părinții copilului. Lecțiile aveau loc în casa profesorului, în una din camere, acest fapt explică denumirea instituției. Exista o delimitare a vârstei elevilor, astfel deosebim 3 trepte: a). **Grupa mică** (*dardike*, copiii de la 3 ani): elevii erau puși să învețe alfabetul și citirea de texte în ebraică, însă fără traducere; b). **Grupa mijlocie** (de la 5 ani): se studia *Pentateuh*-ul, cu comentariile lui *Rași*, în plus se făcea introducerea în *Talmud*; c). **Grupa mare** (de la 8 ani): studiau mai aprofundat *Talmud*-ul. Disciplinele „laice”, nu erau predate în cadrul învățământului din *Heder*. Lecțiile începeau dis-de-dimineață și finalizau la ora șapte-opt seara, erau utilizate și pedepsele corporale, aplicate elevilor neascultători, numărul maxim de elevi nu putea depăși 40. Profesorul nu trebuia să posede cunoștințe speciale, iar munca acestuia nu era foarte mult cotată, respectiv și veniturile unui *melamed* erau foarte mici. Majoritatea locuitorilor unui *Șteitl* (târșușor), puteau cu multă dificultate să-și permită doar finalizarea studiilor în *Heder*. (Enciclopedia Electronică Evreiască, <http://www.eleven.co.il/article/14491>).

⁹ La singular, în ebraică se pronunță *Melamed*, (מלמד), *stricto sensu* „profesor”, foarte reușit este redat portretul unui *melamed* basarabean în lucrarea lui Șolom-Aleihem „Stelele rătăcitoare”.

¹⁰ LASHKOV 1912, 210.

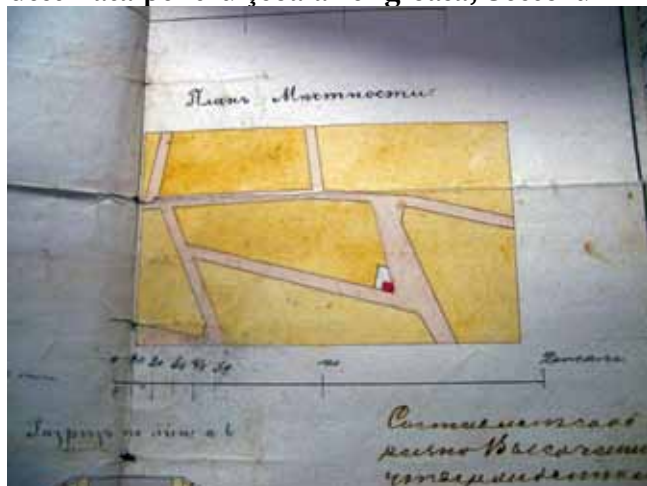
² Până la acest recensământ situația științei de carte nu a cunoscut o preocupare consistentă.

³ POȘTARENCU 2004, 53.

⁴ Ibidem, 52.

⁵ Ibidem, 53.

2. Planul locului în care se afla clădirea predestinată pentru școala religioasă, Sectorul III

Sursa: ANRM, F. 6, inv. 5, d. 50, f. 5.

Sistemul de învățământ evreiesc posedă următoarea structură:

Sistemul iudaic de învățământ reprezintă o structură foarte echilibrată, a cărei realizare nu cere prea multe resurse, ceea ce permite constituirea procesului educativ în condițiile cele mai dificile.

Vom analiza fiecare treaptă în parte, de la treapta cea mai joasă terminând cu instituțiile formate de către administrația rusească, observând schimbările care au survenit în sistem în decursul secolului al XIX-lea.

Prima treaptă, după cum se observă, o ocupă *Heder*-ul și *Talmud Tora*¹¹, funcțiile și structura celei dintâi fiind urmărite mai devreme, trecem nemijlocit la descrierea celei din urmă. *Talmud Tora* este o instituție la un nivel cu *Heder*-ul, deosebirea dintre ele însă constă în faptul că *Talmud Tora*, cu precădere în mediul Ashkenazic, întrunea copiii orfani, precum și cei din familiile sărace.

Cea de-a doua treaptă o reprezintă *Eshiva*¹², a

¹¹ În ebraică, (תּוֹרַת־דִּוּרָה, ל. ת), *stricto sensu* "învățând Tora". Instituții de acest gen au început să apară în epoca medievală, obiectele de bază erau: Ivrit, Tora și Talmud. Rolul acestei instituții era de a pregăti elevii, până la 14 ani, pentru Eșiva, în caz că copilul nu manifesta aptitudini profunde în materie religioasă, la finisarea cursului erau îndreptați spre instruirea unei profesii laice. Către anul 1898 în Imperiul Rus existau circa 500 de asemenea instituții (neorganizate) cu numărul mediu de elevi, circa 40, precum și în jur de 100 de *Talmud Tora* cu tentă iluministă (organizate), (<http://www.eleven.co.il/article/14023>).

¹² În ebraică, (שֵׁדֶרָה, ה. ב. ש. י), *stricto sensu* se traduce ca "ședere", "ședință", „consfătuire". Apariția Eșivelor este atribuită epocii celui de-al doilea Templu, sau epocii Taaneilor. După dispariția acestuia Eșivele devin centrul spiritual al evreilor. Cea mai veche Ieșivă este considerată cea din Iavne. La condu-

cărei istorie și evoluție are o importanță nemijlocită pentru înțelegerea rolului acestora în tradiția iudaică. Este considerată de fapt instituția superioară în învățământul religios iudaic. În epoci anumite Ieșiva îndeplinea funcții legislative și juridice, iar în ultimii 300 de ani a avut rolul de centru de pregătire a *rabimilor*. Conform datelor furnizate de către I. Korn, în 1860, la Chișinău, s-a deschis un *Eșivot*¹³, informația, cu siguranță, necesită verificare, căci autorul nu oferă sursa acesteia.

Cât privește *Beit Midraș*¹⁴-ul acesta avea o predestinație pentru categoriile mai largi de populație, întrunind doritorii de a medita asupra textelor sacre, cenzul de vârstă nu mai era atribuit, dar în aceste instituții cel mai des erau întâlniți doar maturii căsătoriți.

Școlile evreiești de stat¹⁵ au luat naștere în procesul de iluminare a maselor evreiești, prin instituirea acestora s-a încercat o îmbinare dintre școlile religioase

cerea unei Eșive era pus *Roș-Eșiva* (capul eșivei). Procesul educațional în această instituție se realiza în următorul fel: lecția începea cu expunerea unui capitol din *Hemara*, însoțită de comentariile *Rași* și *Tosafot*. Lectorul răspundea la întrebările din auditoriu, pe baza textului studiat, elevii trebuiau să formuleze întrebări, iar răspunsul la acestea trebuia găsit de lector în forma cea mai ingenioasă numită *Hiddușim*, fiind considerată calitatea cea mai necesară. Se studia foarte aprofundat *Talmud*-ul, pe de altă parte *Torah* și gramatica limbii ebraice nu erau studiate deloc. În eșivă la fel exista o diferențiere după vârste: 1). Eșiva mică – *yeshivá ktaaná* – în care învațau de obicei elevi între vârstele de 14-17 ani. 2). Eșiva mare – *yeshivá gdolá*, în care învațau elevi între 17-20 ani, de obicei până la căsătorie. Pentru bărbații căsătoriți, existau ieșive speciale numite *kolel* (כּוֹלֵל), (<http://www.eleven.co.il/article/11719>).

¹³ KORN 2002, 10.

¹⁴ În ebraică, (בֵּית מִדְרָשׁ), *stricto sensu*, „casa învățaturii”, locul preconcept pentru învățarea textelor sacre ca: Mișna, Talmud, literatură rabinistică din epoca posttalmudică, instituită încă din perioada celui de-al doilea Templu. Accesul la această instituție l-au avut mereu atât savanții în domeniu, cât și simplii enoriași, acest fapt a permis perpetuarea culturii ebraice.

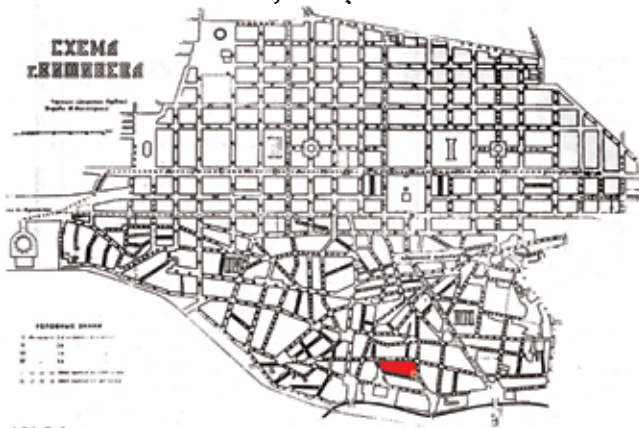
¹⁵ Școlile evreiești de stat (*kazennye uchiliwa*), au activat în Imperiul Rus în perioada 1847-1873, unele însă au apărut și mai devreme, Uman (1822, 1835), Odesa (1826), Vilna (1830), Chișinău și Riga (1838). Autoritățile au pledat pentru subsidierea acestor instituții din impozitele comunitare, se credea că acestea vor dezrădăcina fanatismul ortodox printre evrei, căci urma ca aceste instituții să nu se aprofundeze în studierea *Talmud*-ului. În 1841, aceste aspirații au fost fundamentate de către Ministrul Învățământului S.Uvarov, legislativ aceste instituții au fost aprobate pe 13 noiembrie 1844, având două nivele: a). **Prima categorie** - durata studiilor 2 ani, fiind un curs introductiv și b). **Categoria a doua** - fiind considerate la un nivel cu școlile din ținuturi. Școlile erau subordonate Ministerului Instrucțiunii Publice; corpul profesoral și administrativ era format exclusiv din creștini, în grija evreilor erau lăsate doar obiectele cu caracter iudaic. Învățământul era scutit de plată, cheltuielile fiind lăsate pe seama comunității (<http://www.eleven.co.il/article/11921>).

evreiești și școlile laice, școlile de stat aveau în cadrul programului de studiu incluse obiecte „laice”. Evreii se opuneau cu insistență implementării în sistemul de învățământ iudaic a acestor școli, recurgând chiar la mituirea funcționarilor, sau plătind familiile sărace ca aceștia să-și trimită copiii în locul odraslelor bogătașilor, având loc fenomenul „lampei verzi” a lui A. Grin, acești elevi devenind primii evrei complectamente integrați în societatea rusă, cunoscând cultura și limba rusă.

La moment toate aceste instituții cu întreaga gradăție respectivă, activează conform principiilor enumerate în țări ca Israel și Statele Unite ale Americii, întâlnim și o parte dintre acestea în țările C.S.I.

Direct proporțional cu evoluția numerică a populației evreiești din Basarabia, era în creștere și numărul instituțiilor de învățământ religios, Chișinăul, la 1859, înregistra circa 14.000 de etnici evrei¹⁶. De fapt existența numărului necesar de populație era condiția imperativă pentru deschiderea unei școli sau a unei case de rugăciuni.

3. Poziția casei pe strada Greaznîi, Sectorul III, Chișinău

Sursa: www.oldchisinau.com

Școlile religioase își aveau amplasarea în centrele urbane, pe seama spațiului rural, era lăsat vechiul sistem de școli private (cu melamed), evreii, conform statisticilor, printre populația urbană ocupau locul trei, reprezentând 24,6 %, numărul lor fiind impunător în orașele Orhei, Soroca, Bălți, și Hotin, iar în Chișinău și Bender se plasau pe locul doi¹⁷. În localitățile unde numărul caselor evreiești nu este mai mare de treizeci, se permite deschiderea unei școli religioase, iar în acelea unde acestea depășesc cifra de optzeci, se permite deschiderea unei case de

rugăciuni¹⁸, motivul evocat fiind pertinent pentru o asemenea adresare.

Pe 16 iulie 1874, din partea executorului testamentar (*dusheprikazchik*) – Șmuel Averbuh (Kantor) și a Comunității evreilor Psaltiriniți (*Obwestvo Psaltyrskii[h] evreev*) în număr de 40 de persoane, a parvenit un demers spre Administrația Guberniei Basarabia, cu următoarea formulare: „Haia Moghilnik (Srulovich)¹⁹ a lăsat un testament, întocmit pe 14 octombrie 1873, iar decesul său a urmat pe 3 noiembrie 1873. Testamentul a fost aprobat de către Judecătoria de Circumscripție din Chișinău pe 24 mai 1874”²⁰.

S-a păstrat și traducerea în limba rusă a textului integral al testamentului, realizată de rabinul din Chișinău I. Blumfeld, din 4 octombrie 1873, originalul fiind redactat în ebraică:

„Subsemnata, locuitoarea orașului Chișinău, Haia Ruhlea, fiica lui Haim(ov) Moghilnik, după soț Srulovich, dat fiind faptul că deja timp de trei ani sufăr de tuberculoză (*chahotka*), iar boala de zi cu zi progresaază, neavând copii, am hotărât să las toată averea pentru care am lucrat o viață întreagă, cât timp încă sunt conștientă de propriile acțiuni, las testament următoarele:

1). Declar toată moștenirea mea: câțiva ani în urmă, mi-am construit o casă din piatră, pe un lot de pământ nearabil, pe care l-am moștenit de la tatăl meu Haim Moghilnik, având și un document care-mi atribuie această proprietate cu teritoriu adiacent casei și cu căsuțe în interiorul acestuia, precum și toată proprietatea din apartamentul pe care o posed, și unde ne aflăm în prezent împreună cu soțul meu Șmerel-Leib Gershovich Srulovich, aceste case cu tot cu teritoriul adiacent se află în Sectorul III al Chișinăului, pe strada Greaznîi.

2). Soțului meu Șmerel-Leib i se cuvine din partea mea casa cea veche, pe care am luat-o de la el pentru a putea construi celelalte două case, din această cauză îi sunt datoare până în ziua de azi, astfel îi las moștenire căsuța mică din teritoriul adiacent casei (*de piatră*), precum și jumate din curte pentru a le folosi fără termen, cu dreptul de a da acestea în arendă, sau chiar a le vinde, după propriile doleanțe, cu eliberarea documentului corespunzător.

3). Casa din piatră, care se află la colț (*Anexa 2,3*), cu toate camerele, și a doua jumătate a curții, o las spre gestionare executorului testamentar nominalizat, ca să procedeze cu acestea după cum voi

¹⁸ GIMPEL'SON 1915, 721.

¹⁹ Numele complet fiind *Ruhlea-Haia Haimova*.

²⁰ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), F. 6, inv. 5, d. 50, f. 1.

¹⁶ POȘTARENCO 2004, 45.

¹⁷ Ibidem, 47.

arăta în punctul următor, pentru împăciuirea sufletului meu, și nici o persoană apropiată sau străină nu poate să protesteze asupra deciziei luate de mine. Astfel, îl nominalizez ca executor testamentar pe: Șmuel Averbuh Kantor din Chișinău, și am încrederea că el va face totul în favoarea mea²¹.

4). Încă de la bun început, construind casa, am dorit să o donez pentru a se face în ea o casă de rugăciuni, pentru folosire nelimitată, dar din cauza datoriilor pe care le-am avut, nu am putut să o fac, însă odată cu moartea mea Dl. Șmuel va putea dona casa și teritoriul adiacent acelei obști religioase pe care va considera el că va fi de cuviință. În fiecare an din banii ce se vor acumula, se vor repartiza ajutoare bănești, evreilor săraci de aici, după bunul său plac și nimeni nu poate să conteste deciziile sale. Când privește cheltuielile pentru oficierea înmormântării mele, acestea vor fi suportate de către soțul menționat, pentru aceasta lui îi va reveni tot mobilierul din casă și toată vesela, dacă acestea nu vor fi de ajuns pentru achitarea înmormântării, atunci executorul testamentar va adăuga suma necesară pentru procedură, din banii obținuți prin arenda clădirii și a teritoriului adiacent.

5). Dacă se va afla, după moartea mea, că, există vreo datorie asupra casei în cauză, atunci soțul meu să plătească jumătate și executorul jumătate din banii pentru arenda²².

4. Fațada casei Moghilnik

Sursa: ANRM, F. 6, inv. 5, d. 50, f. 5.

Foarte neobișnuit se prezintă faptul că testamentul a fost scris sub dictare de către Moșco Șmuel Kojfman, și a fost semnat și de către Herș Haim(ov) Zaracanskij, toate dubiile dispar însă, îndată ce descoperim că testamentara era analfabetă! După cum se observă, testamentul oferă instrucțiuni amănunțite,

iar punctele 1 și 3 se referă nemijlocit la soarta casei ce ne preocupă.

Evreii din obște au făcut o adunare pentru a hotărî cum va fi utilizată clădirea în cauză, conform sentinței (*mirskoj prigovor*), aflăm următoarele: „Subsemații, locuitori ai orașului Chișinău din partea populației evreiești, ne-am adunat și am discutat, despre faptul că au loc dificultăți în realizarea rugăciunilor obștești, mai cu seamă în zilele de sărbătoare, acestea apar din motivul că, casele de rugăciuni și sinagogile, existente în Chișinău au un spațiu foarte strâmtorat. Având în vedere ultima dorință a Haiei Moghilnik, de a dona casa sa și teritoriul adiacent ei, din Sectorul III a orașului, unei obști religioase, am hotărât să deschidem în această încăpere o școală religioasă nouă, primind denumirea „*Citind Psaltirea*”²³, drept care au și semnat, aceștia au fost²⁴:

BERLIN Abram
 SHIF Gersh
 MOLIKOVSKIJ Lejb-Ajzik
 SONICKIJ Abram
 FEL'DMAN Moshko
 CIPINSKIJ Moshko
 POLANSKIJ Zel'man
 VOL'MAN Shaja
 TRAHTENBROJT Abram
 VOLIHOVSKIJ Froim
 ROJZIN Abram-Shimon
 MEDLINSKIJ Abram-Zel'man
 SHOELOVICH Srul'-Lejb
 GORFINKEL' Ihil
 ZIL'BERFARD Abram-Nusin
 GURFINKEL' Idin
 RUTKOVSKIJ Gersh
 KUNICKIJ Shabsa
 SHMULEVICH Abram-Mojshe
 ABRAMOVICH Srul'
 KAZAK Jelja
 ROJTENSHTejN Haim
 GOLDMAN Moshko
 VOL'MAN Shmul'
 LJUBSH Shmul'
 GOLDMAN Berko
 RAPOPORT Moshko
 SHULIMOVICH Abram-Moshko
 FIDSHTRAJBER Jankel'
 ASTRIJSKIJ Haim
 RUTKOVSKIJ Jankel'
 KOFSMAN Moshko

²¹ ANRM, F. 6, inv. 5, d. 50, f. 8.

²² ANRM, F. 6, inv. 5, d. 50, f. 8 (verso), 9.

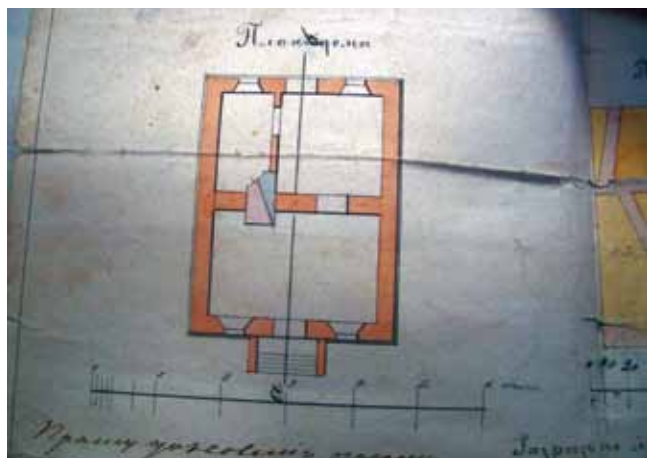
²³ ANRM, F.6, inv. 5, d. 50, f. 6, 6 (verso).

²⁴ ANRM, F. 6, inv. 5, d. 50, f. 10, 10 (verso).

KEL'MAN Lejb
RUBINSHTEJN Pinkus
LIFSHIC Aizik
RETOVICH Ruvin
TOBOL'SKIJ Icko
KORTCVIT Jankel'
SANICKIJ Haim
DVORECKIJ Srul'.

Șmuel Averbuh a obținut și confirmarea de la poliție pe 11 iunie 1874, care permitea fără restricții realizarea ultimei dorințe a testamentarei: “Casa răposatei Moghilnik, se află la o distanță mai mare de 60 de stânjani, de la biserica ortodoxă, astfel nu există alte motive din care să nu fie deschisă casa de rugăciuni”²⁵. Conform legislației în vigoare, la acel moment orice instituție cu caracter religios mozaic trebuia să se afle la o distanță anumită de instituțiile religioase ortodoxe, mai concret, locația construcțiilor sinagogilor și *hederilor* în raport cu cea a locașurilor de cult creștine, apare în 1844, pe 26 iunie și conform acesteia sinagogile care se aflau pe aceeași stradă cu bisericile creștine trebuiau construite la o distanță de 100 de stânjani (216 metri), iar dacă pe străzi diferite – la 50 stânjani (108 metri), în acest fel toate sinagogile care nu corespundeau standardelor stabilite trebuiau închise²⁶.

5. Planul casei Moghilnik

Sursa: ANRM, F. 6, inv. 5, d. 50, f. 5.

La 10 august 1874, s-a luat hotărârea definitivă asupra cazului Moghilnik, rabinul Blumfeld către Administrația Guberniei Basarabia aduce la cunoștință următoarele: “Conform dispoziției verbale din partea Vice-Gubernatorului General al Basara-

biei, și în urma demersului evreilor din *Societatea de Rugăciuni din Chișinău*, denumită “Frăția Psaltirii”, privind deschiderea unei școli de Rugăciune, s-a constatat că în anul 1861 a fost creată o comisie pentru inspectarea stării caselor de rugăciune din orașul Chișinău, în urma căreia s-a decis ca să fie păstrate doar 26 de instituții de rugăciune, iar celelalte să fie închise. Cu timpul, unele case de Rugăciuni, au fost renovate, reconstruite în încăperi spațioase și mai echitabile, iar dintre acelea care au fost închise, în conformitate cu decizia administrativă din 1869, s-a permis să se redeschidă casa de Rugăciuni “Intermediarilor” (*Perekupshikov*). Din acel moment populația evreiască a orașului aproape s-a dublat, iar numărul caselor de rugăciune a rămas același, din această cauză ele au devenit neîncăpătoare, în acest sens demersul evreilor din Chișinău pentru deschiderea unei noi case de rugăciuni este foarte întemeiat²⁷.

Observăm în perioada dată o activitate prodigioasă a rabinului Blumfeld, acesta fiind foarte activ în privința deschiderii noilor sinagogi, case de rugăciuni, școli religioase, precum și alte activități de folos comunitar, rezoluțiile sale asupra demersurilor depuse de către obștile evreiești deseori au fost decisive pentru aprobarea clauzelor respective.

Conform datelor de arhivă, pentru anul 1889, aflăm că în orașul Chișinău erau înregistrate 43 de școli religioase pentru un număr total de 39.803 evrei, iar în ținutul Chișinău – 7 școli religioase pentru o populație de 4891 de etnici evrei²⁸. Comparativ cu comunitatea evreiască din Hârlău, care înregistra următoarea populație evreiască în decursul secolului al XIX-lea: 300 de persoane în 1803, 525 persoane în 1820, 1389 persoane în 1859, 2254 persoane în 1886, 2718 în 1899. Această comunitate, deși foarte mică în comparație cu cea din Chișinău a reușit să deschidă o școală evreiască doar către anul 1904, acest fapt ne vorbește despre o organizare foarte puternică a comunității evreiești din Chișinău.

Comunitatea evreiască din Chișinău în decursul secolului al XIX-lea a avut o evoluție cât se poate de fulminantă. Membrii acestei comunități au dezvoltat toate sferile existențiale, sfera religioasă (instituții religioase), sfera economică (impozite speciale pentru întreținerea comunitară), socială (societăți de ajutorare a nevoiașilor, a bolnavilor, băi publice, spitale, aziluri de bătrâni), fondând o infrastructură proprie, paralelă celei administrative, fapt ce a generat

²⁵ ANRM, F. 6, inv. 1, d. 50, f. 3.

²⁶ LEVANDA 1874, 569.

²⁷ ANRM, F.6, inv. 1, d.50, f. 12, 12 (verso), 13.

²⁸ ANRM, F. 6, inv. 8, d. 207, f. 26, 26 (verso).

o evoluție specifică a iudaicității chișinăuene.

SUMMARY

One of the most important aspects of the Jewish life in Bessarabia was the education. Jews use to have a private system of education, using the Melamed. The case study we bring into discussion shows the role of (Jewish) educational system for the existence of a community, and for the perpetuation of the tradition and culture within it. From all the existing structure of the Jewish educational system, there were in Bessarabia all kind of Jewish schooling system institutions, the Talmud Torah, Heder, Yeshiva and the Beit ha-Midrash. Bessarabian Jews had a special attitude to the appearance of the „Jewish State Schools”, particularly they were against it, they even requested from the authorities not opening such institutions in Chisinau. We should emphasize that the most part of them were in the urban space, so the rural population had the degree of the evolution of the educational system can be seen from the number of mosaic cult schools in Chisinau in 1889, the number was 43, for a population of 39.803 Jews. The level of literacy among Jews was quite high, but there were also many alliterate individuals, the percent of literate woman was lower than the literate man, as in the case of Moghilnik, we see the particular situation of an alliterate woman whom donates her house in order to make in it a religious school. First state school was opened in Chisinau in 1838, and the first Yeshiva appeared in 1860, these institutions served as authentic center for the education of young rabbis. In order to regulate the process of building synagogues and religious schools, there were several projects intending some laws which strictly determined the rules of building and opening of these institutions. The percentage of literate Jews was pretty high, in comparison with other denominations. The evolution of the population generated a need in increasing the number of the institutions. Jews didn't want to give their children to the state schools, thinking that this was a certain way of keeping the tradition and stopping the assimilation process. Obviously the will of Moghilnik is a truly act of philanthropy, and it represented more than a simple donation; this meant a stronger cohesion of the Jews from Chisinau and also a civic initiative that generated a favorable situation for the enlargement of the community in general. The law establishment should not be considered as a negative factor as some authors consider, the law tried to make an order in

this area of Jewish life. The cooperation between the community and the administration of the Gubernia is seen very well from the situation below, some of the initiatives of the Jewish Community were supported and even encouraged by the Governor and its bureaucracy apparatus. The contribution to the architecture of Chisinau became also an important part of the Jewish infrastructure building, so we can see until nowadays a little number of buildings which have a particular Jewish aspect.

List of illustrations:

1. A Jewish teacher from Podolia, XIXth century.
2. General plan of the area where the school was placed.
3. The position of the house on the street Greaznii, third sector of Chisinau.
4. The facade of the building.
5. The plan of the building.

Bibliografie:

- ANRM, F. 6, *Administrația Guberniei Basarabia*, d. 50, d. 207.
- GIMPEL'SON, Ja. I., BRAMSON L.M., 1915. *Zakony o evrejah. Sistematičeskij obzor dejstvujuwih zakonopolozhenij o evrejah s razesenenijami Pravitel'stvujuwago Senata i Central'nyh pravitel'stvennyh ustanovlenij*, Izd. «Jurisprudencij», Petrograd, ch. II.
- IANCU, C., 2011. *A brief history of the Jewish community of Hârlău*. In: *Studia HEBRAICA*, Nr. XI-X, 2011, 135-157.
- KORN, I., 2002. *Oblik bessarabskogo evrejstva*, Izd. «Bejt Bessarabija», Izrail'.
- LASHKOV, V. N., 1912. *Bessarabija k stoletiju prisoedinenija k Rossii 1812-1912 g., (Geografičeskij i istoriko-statističeskij obzor sostojanija kraja)*, Izd. „Tipografija Bessarabskogo Gubernskogo Pravlenija”, Kishinev.
- LEVANDA, V. O., 1874. *Polnyj Hronologičeskij Sbornik Zakonov i polozhenij kasajuwihsja evreev, ot Ulozhenija Carja Alekseja Mihajlovicha do nastojawego vremeni, ot 1619 do 1873. Izvlečenie iz Polnyh Sobranij Zakonov Rossijskoj Imperii*. SPb.
- POȘTARENȚU D., 2004. *Componenta etnică și nivelul de instruire al populației urbane din Basarabia*. In: *Revista de Istorie a Moldovei*, Nr. 3, Chișinău, 2004, 44-58.

FILE DIN ISTORIA BISERICII GRECEȘTI SF. PANTELIMON DIN CHIȘINĂU

Dinu POȘTARENCU

În zona centrală a orașului Chișinău, la intersecția străzilor 31 August 1989 și Vlaicu Pârcălab se află biserica Sf. Pantelimon, care, odinioară, a aparținut comunității grecești din oraș. În ceea ce urmează ne-am propus să prezentăm secvențe referitoare la ridicarea acestei biserici, ctitorii și clerul ei. Informațiile pe care le expunem au menirea să le completeze în mod substanțial pe cele redată de Vicențiu Curelaru într-un scurt articol¹.

Înălțarea bisericii și viața ei ulterioară

Prin decizia sa din 28 mai 1887, Consiliul Municipal (Duma) Chișinău a dispus Primăriei orașului să întreprindă un demers pe lângă Guvernul Rusiei pentru a-i permite cetățeanului de onoare de viță I.P. Sinadino și soției sale A.C. Sinadino să construiască o biserică pe terenul cumpărat de ei, situat la colțul străzilor Galbenă și Kiev și pe care era casa fostului proprietar Ivan Gumalik². Permisivitatea de rigoare le-a fost acordată, de vreme ce în ziua de 10 aprilie 1888, intenția nobilă a ctitorilor a fost încuviințată de conducerea Eparhiei Chișinăului și Hotinului³.

Proiectul bisericii a fost examinat în cadrul ședinței din 29 aprilie 1889 a Secției Construcție a Cărmuirii Guberniale a Basarabiei. În procesul-verbal întocmit cu această ocazie se menționează următoarele: „Cetățenii de onoare de viță Ioan și Alexandru Sinadino și negustorul chișinăuean Victor Sinadino, care locuiesc în orașul Chișinău, au depus la Cărmuirea Gubernială, pentru aprobare, proiectul de construire în orașul Chișinău, la colțul străzilor Galbenă și Kiev, a bisericii grecești. Deoarece în acest loc pe planul orașului Chișinău, aprobat de împărat, nu este indicată prezența unei biserici, a fost necesar ca înainte de examinarea proiectului, cu scopul de a modifica în această privință planul orașului, guvernatorul Basarabiei să ceară, prin adresa din 27 ianuarie 1888, permisivitate de la ministrul Afacerilor Interne. Drept urmare, locuitorul ministrului, senatorul Pleve, prin adresa din 19 ianuarie 1889, a adus la cunoștință că el, având în vedere decizia ober-procurorului Sfântului

Sinod cu privire la această chestiune, nu vede nici un impediment în calea aplicării modificării proiectate în planul orașului Chișinău⁴.

Constatând că proiectul este elaborat corect sub raport tehnic, Secția Construcție a Cărmuirii Guberniale a Basarabiei l-a aprobat. Conform proiectului, biserica urma să fie construită din piatră, acoperită cu tablă metalică, fiind prevăzută cu subsol pentru cavouri⁵. Autor al proiectului era arhitectul Alexander Bernardazzi (1831-1907), care, între anii 1856 și 1878, a exercitat funcția de arhitect principal al orașului Chișinău.

Într-o cerere adresată la 24 octombrie 1889 Primăriei orașului Chișinău, Victor Pantelimon Sinadino menționa că biserica este ridicată pe locul unde o parte din construcțiile lui Gumalik au fost demolate⁶.

Biserica cu hramul Sf. Mare Mucenic Pantelimon

¹ V. Curelaru, *Biserica grecească Sfântul Pantelimon din Chișinău*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 2004, nr. 4, p. 88-92.

² Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), F. 78, inv. 1, d. 122, f. 91v-92.

³ ANRM, F. 208, inv. 4, d. 5003, f. 17.

⁴ ANRM, F. 6, inv. 4, d. 62, f. 100.

⁵ Ibidem, f. 101-102.

⁶ ANRM, F. 78, inv. 1, d. 122.

a fost sfințită pe data de 13 octombrie 1891⁷, în actele de epocă ale bisericii fiind menționați în calitate de ctitori cetățenii de onoare de viță⁸ frații Ioan și Victor Sinadino. Despre faptul că această biserică a fost zidită din banii oferiți de frații greci Ioan și Victor Sinadino, în urma permisiunii ce le-a fost acordată prin decizia Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse din 7 noiembrie 1887, este scris și pe placa de marmură, prezentă și astăzi pe peretele din stânga, imediat la intrarea în lăcaș. Pentru finanțarea lucrărilor de înălțare a bisericii lor le-au fost decernate înalte distincții guvernamentale⁹.

Biserica a fost construită din piatră, în stil bizantin, fiind acoperită cu tablă de fier. În subsolul bisericii se afla un cavou cu 20 de locuri pentru înmormântarea răposaților. Locașul sfânt era împrejmuit de un grilaj de fier frumos executat, fixat pe un fundament de piatră și de stâlpi despărțitori la fel de piatră. În două extremități opuse ale curții erau amplasate porți de fier. Biserica dispunea de trei case de piatră, situate în preajma ei, donate de către Alexandra Constantin Sinadino, născută Zoti, soția lui Ioan P. Sinadino. În ele își aveau sediul parohul bisericii și cântărețul. Cu excepția spațiului locativ pus la dispoziția acestor două fețe bisericești, existau încă cinci apartamente, care erau date în chirie. Venitul provenit în urma încheierii tranzacțiilor de închiriere era vărsat în folosul bisericii¹⁰.

Serviciile divine în biserică Sf. Pantelimon, din ziua deschiderii ei, se oficiau în limba greacă. Pentru oficierea lor clerul de aici avea la îndemână suficiente cărți în limba greacă. Enoriași ai bisericii erau etnicii greci care locuiau în orașul Chișinău și în satele învecinate. Numărul lor, la 1893, se ridica până la 1 000

de persoane¹¹.

După terminarea lucrărilor de construcție a bisericii, ctitorii au trecut-o sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice¹². Din 1898, pe lângă biserică Sf. Pantelimon, funcționa o școală primară parohială grecorusă, cu două clase paralele: una de băieți, deschisă în septembrie 1898, și alta de fete, deschisă în septembrie 1899. Situată pe strada Bulgară (sectorul dintre străzile transversale Gostinnaia¹³ și Nikolaevskaia¹⁴), școala se întreținea din mijloacele financiare provenite de la averea testată a fraților Teodor și Anastasie Ciufli (în 1911, școala își avea sediul în curtea bisericii Sf. Pantelimon)¹⁵.

La 8 august 1898, autoritatea ecleziastică de la Chișinău l-a desemnat în calitate de șef al școlii pe arhimandritul Sofronie Fotopoulos, învățător de religie – pe protoiereul Chiriac Ioan Topalov¹⁶, învățător de limbă greacă – pe diaconul bisericii Sf. Pantelimon Alexandru Vasiliadi, iar ca învățător – pe Ioan Machedon¹⁷.

În anul 1900, în școala respectivă învățau 50 de băieți și 55 de fete. Pe lângă funcția de șef al școlii,

¹¹ Ibidem, f. 114, 119v. Vicențiu Curelaru afirmă incorect că prima biserică a comunității grecești din Chișinău a fost biserică Sf. Teodor Tiron (ctitorită de Anastasie Ciufli și târnosită la 6 iulie 1858). În această privință este necesar de precizat următoarele. Ridicarea unei biserici cu trei pristoluri, pe locul unde astăzi se află biserică Sfântul Teodor Tiron, a început în 1853, din inițiativa locuitorilor din această parte a orașului. Deoarece locuitorii nu dispuneau de mijloace bănești suficiente, construcția decurgea lent. La 10 martie 1855, negustorul chișinănean Anastasie Ciufli, grec de origine, a propus conducerii eparhiale a Basarabiei să înalțe el biserică, cu mijloacele proprii, al cărei patron să fie Sfântul Mare Mucenic Teodor Tiron, ofertă care a fost acceptată. Deci, biserică Sf. Teodor Tiron a fost zidită pentru credincioșii ortodocși din oraș și nu în mod special pentru comunitatea grecească. Într-un articol, publicat în 1875, preotul acestei biserici Ioan Butuc a notat că serviciile divine în biserică Sf. Teodor Tiron se oficiază în limba slavă bisericească. Peste doi ani, citim într-un document de epocă, slujbele se făceau în limba rusă.

¹² V. Curelaru, *op. cit.*, p. 89.

¹³ Actualmente, strada Mitropolit Varlaam.

¹⁴ În prezent, strada Columna.

¹⁵ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 140, f. 152; d. 189, f. 151v.

¹⁶ Chiriac I. Topalov era bulgar, născut la 6 ianuarie 1835 în satul Gaidar, județul Bender, absolvent al Seminarului Teologic din Chișinău. În 1860 a fost hirotonisit preot la catedrala din orașul Bender (Tighina), de unde, în 1861, este transferat la biserică din târgul Manzâr (județul Bender), apoi, în 1873, – la cea din orașul Hotin. Din 1889 este duhovnic la Seminarul Teologic din Chișinău, iar din 1891 – preot la biserică Sfânta Treime din Chișinău, unde slujea și în 1906 (ANRM, F. 208, inv. 12, d. 122, f. 184v-187; d. 157, f. 176-183; d. 168, f. 60v-65).

¹⁷ *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1898, nr. 16, p. 298.

⁷ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 122, f. 114.

⁸ Ioan Sinadino nu era cetățean de onoare al Chișinăului, precum se menționează eronat în volumul enciclopedic *Chișinău* (Editor: I. Colesnic, Chișinău, 1997, p. 87), dar cetățean de onoare de viță. La fel și fratele său Victor Sinadino era cetățean de onoare de viță. Adică ambii făceau parte din categoria socială a cetățenilor de onoare. Aceștia constituiau o clasă privilegiată deosebită de orașeni, creată prin manifestul imperial din 10 aprilie 1832 și divizată în cetățeni de viță (потомствённые) și personali (лицёные), dar care nu erau întruniți într-o organizație de castă. Ei erau scutiți de impozite, prestații personale, serviciu militar obligatoriu și de pedepse corporale; casele lor erau dispensate de încartuire. În clasa cetățenilor de onoare se înscriau copiii nobililor personali și ai clericilor, negustorilor, în cazul în care li se acorda acest drept în corespundere cu regulamentul.

⁹ ANRM, F. 208, inv. 4, d. 5003, f. 24; *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1895, nr. 8, p. 83.

¹⁰ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 122, f. 114.

arhimandritul Sofronie mai era și învățător de limbă greacă în clasa de fete. Învățător de religie era protoiereul Chiriac Topalov. Învățător în clasa de băieți – Ioan Șt. Machedon, iar în cea de fete – Panelopa Caradia. Învățător de limbă greacă în clasa de băieți – ierodiaconul Alexandru. Învățător de cânt – Nicolae V. Homițchi¹⁸.

În 1904, școala era frecventată de 52 de băieți și 46 de fete. Activau aceleași cadre didactice, cu excepția învățătorului de cânt, acest post fiind ocupat de Filaret Romanciuc¹⁹. În 1911, învățător de religie era protoiereul Mihail Ciachir, învățător de limbă greacă – ierodiaconul Filaret, iar de cânt – protodiaconul Ilie Ciachir²⁰.

În luna august 1909, în biserica Sf. Pantelimon au fost realizate lucrările de instalare a electricității²¹.

La începutul anului 1910, după cum informa publicul un ziar chișinăuean, conducerea capelei bisericii grecești a fost încredințată absolventului Școlii Muzicale din Chișinău G. Iovlev. „Demult exista necesitatea de a numi în fruntea capelei o persoană cu pregătire teoretică muzicală, deoarece în ultimii ani ea era condusă de persoane necompetente în domeniul muzicii. Exprimăm speranța că

¹⁸ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 140, f. 152.

¹⁹ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 157, f. 194.

²⁰ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 189, f. 151v. Învățător în clasa de băieți continua să fie Ioan Machedon, iar învățătoarea clasei de fete, după cum citim în act, se numea Azlaia Carida.

²¹ *Аргъ*, nr. 210 din 28 august/10 septembrie 1909, p. 2.

G. Iovlev va introduce cântul național grecesc, excluzând măcar pe jumătate cântul italian, străin grecului care se roagă”²².

După reinstaurarea, în 1944, a regimului sovietic în Basarabia, un număr important de greci au fost siliți de noile circumstanțe politice intervenite să părăsească Chișinăul, astfel că, rămânând biserica aproape fără enoriași, ea s-a închis de la sine în 1947. Un timp, acest edificiu cu o arhitectură impresionantă este utilizat ca depozit pentru peliculele cinematografice.

În anii '70, interiorul ei este supus unor modificări de ordin arhitectural. Conform proiectului elaborat de arhitectul R. Curtș, podeaua a fost ridicată cu un metru și jumătate, ceea ce a influențat negativ asupra rezonanței clădirii. În plus, este profanat cavoul familiei Sinadino. Fiind distrus, osemintele au fost aruncate.

În urma acestor transformări, edificiul de cult devine sală de degustare a vinurilor, numită oficial Sala de Expoziții Metodice a Ministerului Viticulturii și Vinificației al R.S.S. Moldovenești. Ulterior, clădirea trece în subordinea Ministerului Culturii al R.S.S. Moldovenești, care o folosește ca depozit.

Prefacerile sociale radicale ce s-au produs la sfârșitul anilor '80 ai secolului al XX-lea în procesul de restructurare a societății au reanimat credința în Dumnezeu. Drept consecință, într-un șir de localități basarabene au fost redeschise locașurile sfinte, zăvorâte de autoritățile sovietice propagatoare de ateism.

În 1990, când părintele Valeriu Bazatin a început să întreprindă demersuri în vederea redeschiderii bisericii Sf. Pantelimon, ea continua să servească ca depozit al forului cultural. Pentru a-i reda menirea de cândva, a existat necesitatea de a contacta oficialitățile Greciei, fiind luată în considerație una dintre cele patru dispoziții scrise pe placa de marmură din pronaos cu următorul conținut: „Ctitorilor Sinadino și membrilor familiilor lor le este acordat dreptul să participe la treburile bisericii și la decorarea ei, precum și la administrarea veniturilor de pe clădiri împreună cu clerul și trei reprezentanți ai comunității grecești; după moartea fraților Sinadino și a urmașilor lor, se va apela la consulul Greciei pentru a se implica în privința acestei probleme”.

La 4 februarie 1991, Ambasada Greciei din Moscova a consimțit ca biserica să fie reconstruită conform tuturor regulilor și redeschisă pentru oficierea serviciilor divine. Deoarece aceeași placă din nartex conține și stipulația că „slujbele în bise-

rică trebuie să se săvârșească întotdeauna în limba greacă”, Ambasada Greciei a permis oficierea slujbelor bisericești în limba română, în statutul bisericii specificându-se că ea este o biserică greco-română²³.

După consimțământul acordat de către Ambasada Greciei din Moscova a urmat o altă formalitate. La 15 august 1991, Ministerul Culturii al Republicii Moldova a emis ordinul cu privire la redeschiderea bisericii.

În cele din urmă, pe data de 10 noiembrie 1991, a fost oficiat primul serviciu divin după atâția ani de pângărire a acestui edificiu de cult. Cel care i-a dat bisericii o nouă viață a fost protoiereul Valeriu Bazatin, primul paroh al ei după redeschidere.

Ctitorii bisericii

După masacrul săvârșit de turci în 1822 pe insula grecească Kios, Pantelimon Ioan Sinadino (1795-1865), participant la mișcarea eteristă, se refugiază la Odesa, apoi se stabilește la Chișinău, unde se afla deja la 1829. Aici se înscrie în tagma negustorească, iar între anii 1837-1842 a exercitat funcția de primar al orașului Chișinău. Împreună cu soția sa, Despina, fiica lui Ioan Petrocochino, au crescut cinci copii: Ioan, Victor, Alexandru, Elena și Despa.

Ioan Sinadino (1838 – aprilie 1905). Educat în sânul familiei, el a devenit negustor. În 1874 posedă o casă de piatră cu un nivel, situată în sectorul al II-lea al orașului Chișinău (stradela Fontanâi, nr. 2), 400 de desetine de pământ din trupul moșiei Izbiște, județul Orhei, și, împreună cu fratele său Victor, 4 300 de desetine din cuprinsul moșiilor satelor Chițcani și Negureni, același județ. El era căsătorit cu Alexandra, fiica negustorului Constantin Anastasie Zoti.

Ioan Sinadino a deținut mai multe funcții administrative și juridice: membru al Judecătoriei Comerciale din Basarabia (1866-1871, 1881-1883); judecător de pace onorific în cadrul circumscripțiilor judiciar-conciliatoare din județele Chișinău (1872-1890) și Orhei (1881-1893, 1899-1904), fiind ales în aceste funcții de către zemstvele acestor județe; membru al Comitetului Executiv (Uprava) al Zemstvei Guberniale a Basarabiei (1878-1885, 1887-1890); membru al Administrației în Problemele Sătenilor din județul Orhei (din 1883); judecător de pace onorific în circumscripția Balta (1893-1902); consilier în Consiliul Municipal Chișinău²⁴.

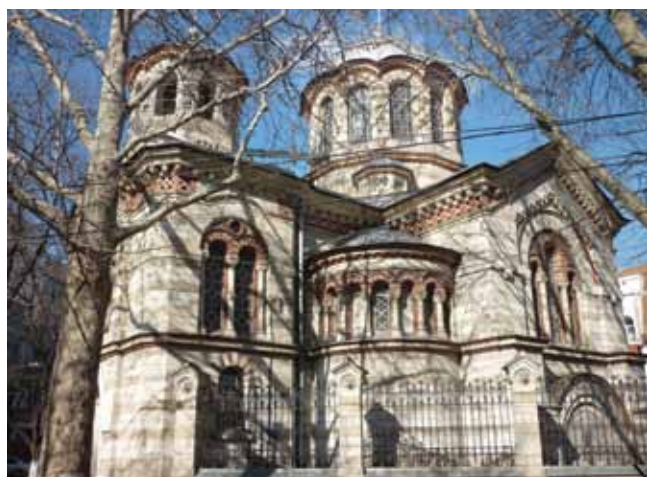
²³ *Patria tânără*, nr. 3 din ianuarie 1995, p. 10.

²⁴ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 2217, f. 1-4; F. 9, inv. 1, d. 36, f. 1; F.

Pentru aportul adus în folosul națiunii elene, regele Greciei l-a decorat cu ordinul regal de argint Crucea salvatorului. Prin dispoziția din 30 iunie 1881 a împăratului Rusiei, i s-a permis să poarte acest ordin²⁵.

Într-un stat personal, întocmit la 12 ianuarie 1896, se menționează că el stăpânea în județul Orhei aceleași 400 de desetine din moșia Izbiște, iar împreună cu fratele său Victor – 4 300 de desetine din moșiile satelor Chițcani și Negureni și 6 600 de desetine din moșiile Jora și Bulăiești. Aici se mai precizează că după partajul efectuat cu Victor Sinadino, el deținea în județul Chișinău moșia Strâmbeni (625 de desetine), iar în județul Orhei – moșiile Chițcani și Negureni (2 200 de desetine), Jora de Sus, Jora de Mijloc și Jora de Jos (2 200 de desetine) și un sector din moșia Izbiște (400 de desetine). În total: 5 425 de desetine de pământ. În plus, soția sa mai poseda 500 de desetine din trupul moșiei satului Izbiște²⁶.

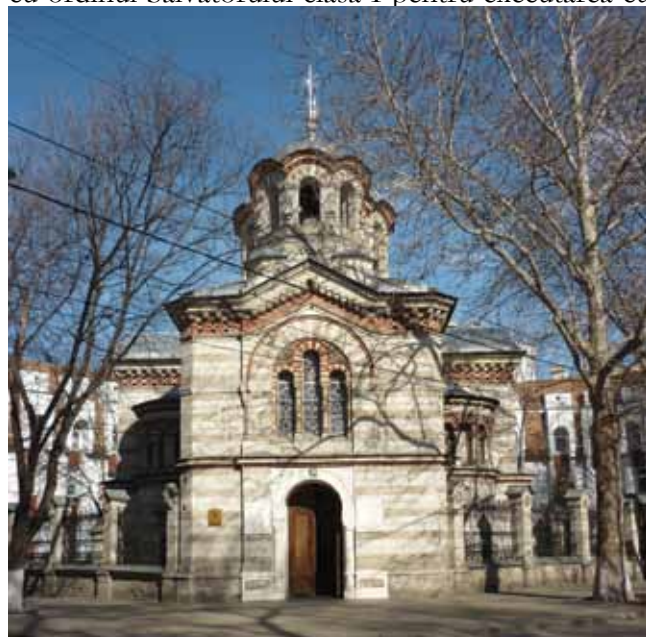
Victor Sinadino a exercitat timp îndelungat (1876-1897) funcția de director al Băncii orașului Chișinău. În 1899, în semn de recunoștință din partea comunității orașului pentru activitatea utilă și sânguincioasă de care a dat dovadă pe parcursul deținerii acestui post, i s-a conferit, ca urmare a demersului înaintat de Primărie, titlul de cetățean de onoare al orașului Chișinău. El mai era, din 1877, membru al Comitetului de Scont al Sucursalei din Chișinău a Băncii de Stat al Rusiei.

Clerul bisericii

Sofronie Fotopoulos. Grec de obârșie, născut la 1 martie 1841, fiind fiul funcționarului Constantin Foti. Și-a făcut studiile la școala grecească din Constan-

tinopol, numită Marea Școală Patriarhală *Kürü-Çeşme* (Ksira-Krini), pe care a absolvit-o în 1859. La 23 iulie 1859, urmând propunerea patriarhului Bizanțului Grigore al II-lea, s-a înscris la Academia din Halki. În ziua de 15 mai 1865 a fost hirotonit diacon de către episcopul Sofronie al Amasiei. După încheierea studiilor academice, prin dispoziție patriarhală, a activat în cadrul misiunii (30 iunie 1865 - 30 iunie 1866), apoi a fost diacon la biserica Sf. Sava din Ierusalim (30 iunie 1866 – 20 octombrie 1866); predicator împotriva protestanților în Marefukt (20 octombrie 1866 – 1 noiembrie 1867); diacon la biserica Sf. Treime din Constantinopol (1 noiembrie 1867-1871); trimis în orașul Volos din Tesalia cu misiunea de a face apel la conștiința mahomedanilor, care se răsculasera împotriva creștinilor, unde s-a aflat timp de un an; participant, pe parcursul a doi ani, la colecta pentru creștinii nevoiași din Tesalia, desfășurată în Roma, Atena, Parnas și în alte locuri; învățător la școala Ksira-Krini din Constantinopol (1874-1877). La 20 aprilie 1877, cu binecuvântarea patriarhului Grigore al VI-lea, a fost hirotonit ieromonah de către episcopul Fotie al Philippopolisului, la 30 aprilie 1877, patriarhul Ioachim al III-lea al Constantinopolului l-a ridicat la rangul de singhel, iar la 24 noiembrie 1882, patriarhul Ioachim al IV-lea al Constantinopolului l-a ridicat la rangul de arhimandrit, desemnându-l, totodată, egumen al mănăstirii de la Philippopolis. Pe data de 4 mai 1884 patriarhul Ioachim al IV-lea l-a numit paroh al bisericii Buna Vestire din orașul basarabean Ismail. La propunerea consulului Greciei din Ismail, el a fost decorat, prin decretul din 26 noiembrie 1888 al regelui Greciei, cu ordinul Salvatorului clasa I pentru executarea cu

39, inv. 13, d. 884, f. 1-10.

²⁵ ANRM, F. 39, inv. 13, d. 884, f. 8.

²⁶ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 2217, f. 1, 7, 12.

râvnă a atribuțiilor preoțești.

La 5 iulie 1891, în virtutea adresei trimisă episcopului Isachie al Chișinăului și Hotinului de către patriarhul Dionisie al V-lea al Constantinopolului referitor la desemnarea arhimandritului Sofronie în funcția de preot al bisericii grecești din Chișinău, Consistoriul Duhovnicesc din Chișinău, cu aprobarea Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe a Rusiei, a dispus instalarea arhimandritului Sofronie în postul de paroh al acestei biserici²⁷.

Arhimandritul Sofronie a păstorit la biserica Sf. Pantelimon din Chișinău până la începutul anului 1909. La 23 ianuarie/5 februarie 1909, presa chișinăueană comunica cititorilor: „Curând va sosi la Chișinău arhimandritul Gherasim, numit de către patriarhul Ioachim al II-lea al Constantinopolului în calitate de preot al bisericii grecești Sf. Pantelimon, în locul arhimandritului Sofronie, care s-a retras din activitate”²⁸.

Gherasimos Theologhidis. S-a născut în 1870, în orașul Serres. A învățat în școala primară și în liceul din orașul natal, apoi, în 1887, a intrat ca novice la

mănăstirea Preasfânta Maica Domnului. La 2 ianuarie 1890 se călugărește, schimbându-i-se numele din Demostene în Gherasimos, iar la 10 ianuarie 1890 este hirotonit ierodiacon de către mitropolitul Dionisie al Eparhiei Elefterupolisului. În septembrie 1892 s-a înscris la Institutul de Teologie al Patriarhiei Ecumenice de pe insula Halki, după absolvirea căruia, în septembrie 1900, este numit arhidiacon pe lângă mitropolitul Serafim al Eparhiei Șacelui și Sisanului din provincia Macedonia. La 20 iulie 1904, Sf. Sinod al Patriarhiei Ecumenice l-a numit egumen al mănăstirii Schimbarea la Față a lui Hristos Mântuitorul de pe insula Prince și învățător de religie în Azilul Național de Orfani al Greciei. În ziua de 6 august 1904 a fost hirotonit ieromonah de către mitropolitul Eparhiei Didimotihonului, iar la 20 august 1904, în catedrala patriarhală, a fost ridicat la rangul de arhimandrit de către patriarhul Ioachim al III-lea. În ianuarie 1907 este desemnat mare arhimandrit pe lângă patriarhul ecumenic, îndeplinind funcția de exarh în diferite locuri ale Turciei. La 13 martie 1909, patriarhul l-a numit paroh al bisericii Sf. Pantelimon din Chișinău, devenind și șef al Școlii Bisericești Parohiale Greco-Ruse în numele lui Anastasie Ciufli²⁹. Arhimandritul Gherasimos a decedat la 22 august 1913, în orașul Volos din Grecia, la vârsta de 42 de ani, din cauza tuberculozei, contractată la Chișinău³⁰.

În continuare funcția de paroh al bisericii Sf. Pantelimon au exercitat-o arhimandritul Nikolaos Nikolaidis (1913-1917), originar din Vizi, absolvent al Facultății de Teologie din Halki (1904), decedat, în 1917, la Chișinău; preotul Moritakis (1919-1931), originar din insula Samos și absolvent al Facultății de Teologie din Halki (1915), care, în 1931, a fost transferat la biserica elenă Buna-Vestire din București; arhimandritul Sofronios Dukas din Atena (din

²⁷ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 122, f. 115v-117; d. 128, f. 144v-146; d. 132, f. 127v-129; d. 136, f. 150v-152v; d. 138, f. 190-192v; d. 140, f. 152v-154; d. 147, f. 154-156v; d. 150, f. 139-142v; d. 152, f. 137v-138; d. 157, f. 194v-197.

²⁸ *Аргъз*, nr. 21 din 23 ianuarie/5 februarie 1909, p. 2. Prin urmare, este incorectă afirmația lui V. Curelaru că arhimandritul Gherasimos Theologhidis a fost preot la biserica Sf. Pantelimon din 1901 (V. Curelaru, *op. cit.*, p. 89).

²⁹ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 189, f. 152v-153; d. 191, f. 156v-158v.

³⁰ *Аргъз*, nr. 195 din 25 august/7 septembrie 1913, p. 3.

1933), absolvent al Facultății de Teologie din Sankt Petersburg; părintele Theodoros Kentridis (1 iunie 1942-11 martie 1944)³¹.

Cântăreți

La etapa inițială, dascălul era angajat prin acord³².

Primul cântăreț desemnat a fost ierodiaconul Alexandru Gheorghide, grec, născut în 1867. El a fost numit în această calitate la 1 iunie 1894 de către patriarhul Neofit al Constantinopolului³³.

Ierodiaconul Filaret Hrisostolidis. S-a născut în 1871, în satul Mariofit din provincia Tracia. În 1886, după terminarea școlii primare, a intrat la mănăstire, pe Muntele Athos, unde a stat nouă ani, apoi, până în 1898, a studiat la Institutul Teologic de pe insula Halki. Fiind hirotonit ierodiacon, el a slujit, în perioada august 1898 – decembrie 1899, la două

biserici din suburbiile Constantinopolului, de unde, în decembrie 1909, a fost transferat la biserica Sf. Pantelimon din Chișinău. El continua să fie cântăreț la această biserică și în 1912³⁴.

³¹ V. Curelaru, *op. cit.*, p. 89.

³² ANRM, F. 208, inv. 12, d. 122, f. 117.

³³ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 128, f. 146-147; d. 132, f. 129; d. 136, f. 153; d. 138, f. 192v; d. 140, f. 154; d. 147, f. 157; d. 150, f. 142v; d. 152, f. 139v; d. 157, f. 197v.

³⁴ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 189, f. 154; d. 191, f. 158v-159v.

Epitropi ai bisericii

Mihail Alexandru Bacal, de la 1 mai 1893. Exercita această funcție și în 1900³⁵.

Ioan Gh. Capetanopulo (din 1909), proprietar funciar. Născut în 1869, el era absolvent al Liceului de Băieți nr. I din Chișinău. În 1911 activa în calitate de membru al Judecătoriei Comerciale, judecător de pace onorific, membru al Administrației *Ciufli*, reprezentant al Guvernului Greciei în privința averilor lui Anastasie Ciufli și Ioan P. Sinadino, consilier în Consiliul Municipal Chișinău, epitrop de onoare al Școlii Greco-Ruse *Ciufli* de pe lângă biserica Sf. Pantelimon³⁶.

³⁵ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 132; d. 140.

³⁶ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 189, f. 154v.

CONSIDERAȚII PRIVIND IDENTITATEA EPARHIALĂ A CHIȘINĂULUI (SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA - ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA)

Silvia SCUTARU

Discuțiile despre trecut sunt fundamentale pentru înțelegerea destinului unui popor. Istoria, cultura și spiritualitatea pot fi privite ca identitate națională a neamului, ca un imperativ al sufletului omenesc. Astfel devine evidentă necesitatea formării concepțiilor despre trecut, ceea ce determină anumite opinii despre prezent și viitor, opinie împărtășită și de istoricul Nicolae Iorga care spunea că „...un popor care nu-și cunoaște istoria este ca un copil care nu-și cunoaște părinții”.

Istoria Chișinăului cuprinde o serie de evenimente importante, care au marcat evoluția orașului. În acest sens; dezvoltarea orașului ca centru religios al eparhiei Chișinăului și Hotinului, ocupă un loc distinct în tratarea exhaustivă a temei abordate.

În urma anexării Basarabiei de către Imperiul Rus în 1812, Chișinăul devine capitala Basarabiei, pentru a da o nouă orientare politică, culturală și spirituală întregii provincii. Gavriil Bănulescu-Bodoni a fost inițiatorul proiectului de constituire a eparhiei Chișinăului și Hotinului. Acest proiect a fost aprobat de țar la 21 august 1813¹. S-a hotărât să se „îngăduie Exarhului Mitropolit a se conduce după obiceiurile locale, întrucât ele nu vor fi în contradicție cu legile civile și bisericești fundamentale ale Rusiei”². În fruntea eparhiei era Gavriil Bănulescu-Bodoni, cu titlul de exarh și mitropolit, fiind ajutat de Dimitrie, episcop al Benderului și Akkermanului³. La 30 septembrie 1813 a fost fondată Dicasteria Chișinăului⁴, activitatea căreia urma să fie reglementată de Regulamentul duhovnicesc din toată Rusia, ucazurile Sf. Sinod, dispozițiile și rezoluțiile acestuia⁵. În 1852, Dicasteria a fost transformată în consistoriu

eparhial, atribuțiile căruia au fost fixate în Regulamentul consistoriilor duhovnicești, publicat în 1841.

Viitorii preoți erau instruiți în Seminarul Teologic de 6 clase din Chișinău, deschis în 1813⁶. Studiile se făceau în limba rusă. Autoritățile eparhiale invitau absolvenți ai seminarelor din Rusia, care urmau să ocupe posturi bisericești adecvate studiilor. Legea din 16 aprilie 1869 prevedea pentru absolvenții seminarului din Chișinău obligativitatea activității de cântăreți și hirotonirea la vârsta de 30 de ani, iar, ca diaconi, la 25 de ani, ceea ce era un impediment serios în obținerea unui rang bisericesc mai înalt. Astfel era facilitată activitatea absolvenților seminarelor din Rusia. Puteau fi numiți preoți înainte de 30 ani doar cei care aveau studii academice sau cei care absolviseră seminarul și activaseră ca îndrumători în instituțiile teologice nu mai puțin de 3 ani⁷. Cei mai buni absolvenți își urmau studiile la Academia Teologică din Kiev. Dintre aceștia, Mircea Păcurariu i-a menționat pe Arsenie Stadnițchi, fiu de preot din Comarovo, jud. Hotin, arhimandritul Anatolii Tihai din Tărăsouți, jud. Hotin etc.⁸ Unul dintre cei mai cunoscuți profesori ai Seminarului teologic a fost Andrei Parhomovici, care, în perioada 10 noiembrie 1863-26 ianuarie 1890 a activat aici ca pedagog, iar din 26 ianuarie 1890 până la 1 martie 1904 ca inspector⁹. El a semnat mai multe lucrări istorice despre viața bisericească din eparhia Chișinăului și Hotinului, care conțin informații utile, deși acestea se caracterizează printr-un pronunțat caracter rusofil. În 1913, la împlinirea a 100 de ani de la înființarea Seminarului din Chișinău, s-a făcut un bilanț, conform căruia în perioada 1813-1913 instituția a avut 67 de promoții, cu 2436 de absolvenți, dintre care 102 au continuat studiile în academii teologice, 281 – în universități și instituții tehnice¹⁰. Între anii 1813 și 1915, seminarul a avut 2557 de absolvenți¹¹. O bună parte din colaboratorii acestei instituții de învățământ au contribuit la evoluția presei bisericești

¹ Eparhia cu reședința în Chișinău, cu titlul de arhiepiscopie a fost numită „a Kișiněului și a Chotinului, și cuprindea, afară de mica Eparchiă a Chotinului, și ținuturile de la stânga Prutului, ce formase mai înainte Eparchia Hușilor, anume: Lăpușna, Codrul, Soroca; parte din ținutul Iașilor; toate olaturile sêu ținuturile cetăților dupe teritoriului Moldovei, ocupate de Turci: Benderul, Achermanul, Kilia, Ismailul, Renii. La această Eparchiă s'au adăos și satele și orașele române aflătore între Nistru și Bugu”. În: Melchisedec 1869, 150.

² PSZRI 1830, 613.

³ STADNIȚKII 1894, 476.

⁴ În 1852, dicasteria a fost transformată în consistoriu eparhial, atribuțiile căruia au fost fixate în Regulamentul consistoriilor duhovnicești, publicat în 1841.

⁵ POPOVSCHI 1931, 42.

⁶ Pe lângă seminar activa și o școală spirituală, care pregătea discipolii săi pentru seminar.

⁷ KEV, №13, 459.

⁸ PĂCURARIU 1993, 368.

⁹ KURDINOVSKII 1905, 41.

¹⁰ PĂCURARIU 1993, 97.

¹¹ ANRM, F. 1862, inv. 9, d. 657, f. 10.

din Basarabia¹². În 1914, în seminar învățau 586 de elevi, preponderent copiii ai preoțimii (469), dar erau și copiii ai altor categorii sociale: nobilime și funcționari (5), orășeni (11), țărani (57), alte categorii (36), cetățeni străini (8)¹³.

La 21 noiembrie 1873, în Chișinău a fost creată Direcția provizorie a averilor mănăstirești din Basarabia, aceasta fiind însărcinată cu administrarea averilor respective. Conform legii din 1884, în Chișinău, a fost înființat Consiliul Școlar Eparhial, condus de episcopul vicar și de revizorul eparhial¹⁴, membrii căruia erau aleși de episcop din rândurile preoților și ale laicilor¹⁵. Acesta era responsabil de distribuirea cărților și manualelor, de alocarea mijloacelor pentru susținerea școlilor bisericești-eparhiale; cerceta circumstanțele închiderii unor școli; supraveghea procesul de studii¹⁶.

O sursă de venituri de mare importanță pentru clerul basarabean a fost Fabrica de lumânări¹⁷, care a trecut în proprietatea preoțimii, conform hotărârii congresului eparhial din 1882 (ședința de la 28 noiembrie)¹⁸. Din veniturile acesteia se întrețineau Seminarul Teologic, Școala Eparhială de Fete, școlile spirituale din Chișinău, Edineț și Ismail, se acordau ajutoare văduvelor și orfanilor, se construiau case parohiale destinate clerului etc. (Anexa 1) Inițial administrația Fabricii de lumânări din Chișinău se conducea după Regulamentul Fabricii eparhiale din Penza și hotărârile Congreselor eparhiale. Noul Regulament a fost alcătuit și tipărit în anul 1905 tot după modelul celui din Penza, dar cu unele completări și rectificări propuse de congresele din perioada 1883 – 1903. Episcopul Serafim a aprobat un nou

Regulament după modelul Fabricii eparhiale de lumânări din Orel, acesta fiind impus clerului până în anul 1916. Menționăm unii membri ai administrației Fabricii de lumânări din Chișinău: protoiereul Kiril Ghinkulov – decembrie 1883 – 1917 (34 ani), protoiereul Gheorghe Dânga – decembrie 1883 – 1903 (20 ani), preotul Constantin Parfeniev – 1894 – 1910 (16 ani)¹⁹.

Administrația eparhială a propus înființarea unui Muzeu de Antichități Bisericești. A fost formată o comisie în frunte cu Serafim, care urma să se ocupe cu colectarea a noi exponate pentru Muzeul de Antichități Bisericești. Conform circularei emise de această comisie, bisericile trebuiau să depisteze „documente vechi, cărți cu caracter religios, mobilă veche moldovenească, obiecte din metal, monede din perioada 1812-1917 emise în Rusia, dar cu stema moldovenească, cărți editate la tipografia mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni”²⁰. Bisericile eparhiale au donat tipărituri, icoane, veșminte, cruci etc. Printre donatori s-au numărat protoiereii „C. Popovici, N. Crocos, familiile Suruceanu, Curdinovschi, Sofronovici, profesorul I. Parhomovici”²¹.

În cadrul pregătirii pentru manifestațiile dedicate împlinirii a 100 de ani de la anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, în 1910, la Chișinău, a început construcția Casei Eparhiale, care s-a terminat la 18 decembrie 1911²². Problema cu privire la construcția unui edificiu pentru necesitățile eparhiale a fost discutată la Congresul eparhial din 1908. Deputații au propus repartizarea unui teren de pe str. Aleksandrovkaia din Chișinău pentru ridicarea Casei eparhiale. Aceasta urma să cuprindă o bibliotecă, un depozit de cărți, broșuri, foi volante cu caracter religios, redacția revistelor eparhiale, Casa Emeritală etc.²³ Au fost aleși preoții Al. Baltaga, C. Parfeniev și S. Celan, care, după ce primeau aprobarea Sfântului Sinod, urmau să prezinte viitorului congres planul și cheltuielile pentru construcția Casei Eparhiale. Arhiepiscopul Serafim a aprobat propunerea preoțimii cu rezoluția nr. 8104 din 22 noiembrie 1908, specificând: „Se acceptă, dar cu schimbări: comisia trebuie să elaboreze planul, apoi să se adreseze către

¹² Astfel, protoiereul Constantin Popovici a fost redactorul revistei „Luminătorul” și redactor-recenzent al publicațiilor Frației „Nașterea lui Hristos”; profesorul Pavel Lotoșchi a elaborat lucrări despre istoria seminarului: „Istoria Seminarului Teologic din Chișinău”, „O scurtă istorie a Seminarului Teologic din Chișinău pe parcursul a 100 de ani de existență”, „Lista și biografiile scurte a absolvenților Seminarului Teologic din Chișinău pe parcursul a 100 de ani”.

¹³ ANRM, F. 1862, inv. 9, d. 657, f. 10.

¹⁴ Toți membrii consiliului erau ruși, cu excepția lui Emilian Ghepețchi.

¹⁵ Componența Consiliului Școlar Eparhial: „a) protoiereul Vasile Parhomovici, rectorul seminarului, b) protoiereul Emilian Ghepețchi, c) preotul Mihail Ganițchi, doi profesori de la seminar, d) Eugenie Saharov, profesor de matematică, e) Mihail Luzanovschi, profesor de pedagogie”, În: Popovschi 2000, 298.

¹⁶ ANRM, F. 209, inv. 1, d. 26, f. 5.

¹⁷ Clădirea era din piatră și cărămidă, cu parter și etaj, 26 de camere.

¹⁸ Fabrica de lumânări bisericești din Chișinău-proprietatea clerului acestei eparhii 1921, 3.

¹⁹ Ibidem, p. 18.

²⁰ Muzeul bisericesc din Chișinău-geneză, împliniri, pribegii. Materialele Conferinței organizate cu prilejul a 100 de ani de la fondarea primei instituții muzeale bisericești din Basarabia 2006, 7.

²¹ GHEDROVICI 2006, 50.

²² BUZILĂ 1996, 395.

²³ Jurnalul siezdov deputatov duhovenstva Kișinevscoi eparhii (supliment la KEV) 1908, 7.

Sfântul Sinod²⁴. Serafim a obținut de la Sfântul Sinod permisiunea de a contracta un împrumut de la mănăstirea Hârjăuca în sumă de 174600 ruble, cu o dobândă de 5% anual, 197717 ruble fiind primite fără dobândă²⁵. Clădirea, construită în stil rus, avea două etaje. Parterul a fost dat în arendă magazinelor și prăvăliei, care comercializau cărți, obiecte de cult și lumânări; tot aici se afla redacția revistei eparhiale bisericești și depozitul de cărți și obiecte de cult. Etajul unu a fost ocupat de biblioteca și sala de lectură a Frăției „Nașterea lui Cristos”, Epitropia Eparhială, Casa Emeritală, Consiliul Eparhial Școlar, Anticamera și sala mare de ședințe. La etajul doi se aflau sălile de studii și căminul pentru elevii școlii de cântăreți. În anii celui de-al doilea război mondial clădirea a fost distrusă.

Amintim și alte bunuri imobile care vin să întregască imaginea vieții religioase Chișinăului de la răscrucea secolelor XIX-XX: „...Casa Emeritală, Casa de Împrumut, Comitetul de Construcție, Sediul Societății de Ajutor Reciproc, Epitropia Eparhială, Sediul Frăției „Nașterea lui Hristos”²⁶, Tipografia Eparhială, Redacția Revistei Eparhiale, Sediul Societății istorico-arheologice bisericești, Imobilul Frăției Alexandru Nevski, Școala Eparhială de Fete, Școala Spirituală de Băieți, Școala de cântăreți, școlile eparhiale etc.”²⁷

Un eveniment marcant pentru autoritățile eparhiale a fost vizita de lucru a oberprocurorului Sfântului Sinod Vladimir Karlovici Sabler (15-16 octombrie 1913)²⁸. Subliniem faptul că ultima dată Chișinăul a fost vizitat de oberprocurorul Dmitrii Andreevici Tolstoi în 1875²⁹. Vladimir Karlovici Sabler s-a întâlnit cu reprezentanții autorităților eparhiale și ai preoțimii basarabene, a vizitat biblioteca Frăției „Nașterea lui Iisus”, clasa de cântăreți, anticamera casei emeritale etc. Oberprocurorul a mers și la muzeul Societății Istoric-Arheologice

²⁴ Ibidem, 9.

²⁵ Frăția „Nașterea lui Iisus” avea drept obiectiv susținerea săracilor. Din componența acesteia făceau parte arhiepiscopul, vicarul, guvernatorul Basarabiei, un ieromonah, preoți, misionari, mireni.

²⁶ PARHOMOVICI 1929, 22.

²⁷ GUMA 1913, 1.

²⁸ Eparhialinaia hronica 1875, 806-809.

²⁹ **Mitră** – acoperământ pentru cap, de formă sferică sau conică, bogat ornamentat, purtat de arhieriei și unii arhimandriți în timpul slujbei, **sacos** – veșmânt arhieresc de mătase, până la genunchi, ornamentat cu broderii și pietre scumpe, cu mâneci largi, purtat peste stihar, **stihar** – veșmânt lung și larg purtat de diaconi, preoți sau arhieriei în timpul serviciului religios, confecționat din material de culoare galbenă, roșie etc. Simbolizează sângele vărsat pe crucea Golgotei.

Bisericești, unde a admirat exponatele din cele 3 camere: în prima – mitrele și veșmintele bisericești ale lui Gavriil Bănulescu-Bodoni și Dimitrie Sulima, sacose, vase bisericești, cruci, cunune, a doua cameră – icoane, în a treia – cărți³⁰.

La începutul secolului al XX-lea, Chișinăul erau 2 catedrale, 14 biserici parohiale, 18 capele pe lângă instituțiile de învățământ și curative, o biserică armeano-gregoriană, o biserică romano-catolică, o biserică luterană, o biserică militară și una de rit vechi, o capelă armenească și una catolică³¹ (Anexa 2). Petre Cazacu menționa: „Bisericele din Chișinău, fără de cele din târgul vechiu, nu sînt interesante și nici frumoase ca arhitectură; în schimb sînt mari, bine ținute și aproape toate au cupole rotunde și colorate în verde”³². Ștefan Ciobanu menționează opt biserici ortodoxe ridicate sub regimul țarist: „Biserica Sf. Gheorghe (1819), Biserica Sf. Haralambie (1836), Biserica Tuturor sfinților (1830), Biserica Sf. Teodor Tiron (1858), Biserica Sf. Treime (1869), Biserica Adormirii Maicii Domnului (1892), Biserica Sf. Dimitrie (1902)”³³. Clerul orașenesc avea studii seminarele rusești; cei cu studii academice erau destul de puțini.

În anii Primului Război Mondial localurile instituțiilor școlare bisericești din Chișinău erau folosite ca centre medicale pentru răniți³⁴. Astfel în 1915 s-au înființat infirmerii militare în clădirile noi ale Seminarului Teologic (300 de răniți), în incinta Școlii eparhiale (400 de persoane)³⁵. Epitropia eparhială urma să doneze 800 de ruble pentru construcția unui azil eparhial pentru familiile preoților și prizonieri de război³⁶. Tot în Chișinău a fost deschis un orfelinat temporar pentru orfanii de război, care, cu timpul, a devenit neîncăpător. În acest scop, s-a achiziționat un teren arabil de 100 ha, sădit cu pomi fructiferi și o vie la 6 km de oraș. În lunile iulie și noiembrie 1916, în orfelinatele din oraș și cel din afară, numărul orfanilor de ambele sexe a crescut de la 220 la 400 de copii³⁷. Grație predicilor rostite de preoți, enoriașii acordau ajutoare orfelinatului.

Evenimentele din februarie au prefațat dezastrul pe care avea să-l aducă lovitura de stat bolșevică din octombrie-noiembrie 1917. Se formează Partidul

³⁰ COLESNIC 1997, 89.

³¹ CAZACU 1921, 267.

³² CIOBANU 1925, 103.

³³ ANRM, F. 208, inv. 4, d. 4692, f. 27.

³⁴ Eparhialinaia hronica 1915. În KEV. N°21-22, 578-579

³⁵ ANRM, F. 208, inv. 4, d. 4692, f. 27.

³⁶ ANRM, F. 2119, inv. 1, d. 162, f. 80.

³⁷ ANRM, F. 727, inv. 2, d. 3, f. 5.

Național Moldovenesc, programul căruia cuprindea în linii generale toate aspectele unei provincii autonome în cadrul unui stat federativ. Preoțimea basarabeană, folosindu-se de moment, cere biserică națională. Obținerea dreptului de a oficia serviciul divin și de a învăța în limba română erau posibile doar prin organizarea unui congres. În aprilie 1917, în Casa eparhială din Chișinău, și-a ținut lucrările Congresul Extraordinar Eparhial al preoțimii și mirenilor din eparhia Chișinăului și Hotinului.

Preoții au pledat pentru „...serviciul militar al ostașilor basarabeni în Basarabia, învățarea istoriei Basarabiei, istoriei poporului moldovean, culturii, literaturii, cântării naționale moldovenești, care devin obligatorii pentru elevii moldoveni, iar pentru elevii altor națiuni – la dorință...”³⁸. Deputații au aprobat comunicarea despre administrarea bisericii în Basarabia autonomă, în care se precizează: „Biserica ortodoxă din Basarabia se supune canonic Bisericii Ortodoxe Ruse autocefale”³⁹. Din păcate, clerul basarabean, format în spiritul pravoslaviei, nu concepea începutul mutațiilor eparhiale „fără Rusia-mamă”. Pe lângă congresul eparhial extraordinar al clerului și mirenilor, în Chișinău aveau loc întruniri ale intelectualității, militarilor, țărănimii, unde se discuta despre organizarea și administrarea provinciei în noile condiții⁴⁰. Între 3 și 26 august 1917 s-a desfășurat congresul ordinar eparhial al preoților și mirenilor. De rând cu alte hotărâri, congresul a optat pentru introducerea limbii „moldovenești”, începând cu anul de studiu 1917-1918 în Școala Eparhială de Fete și în școlile teologice de băieți din Chișinău, Edineț și Ismail. Este semnificativ faptul că deputații au recunoscut necesitatea introducerii grafiei latine în procesul de învățare a limbii „moldovenești” în toate școlile bisericești.

Evenimentele din martie 1918 au încununat aspirațiile de secole ale tuturor românilor de a trăi într-un singur stat. La Chișinău s-a votat nu numai o unire teritorială, ci și una spirituală, de suflet și de sânge. A început o nouă etapă în evoluția orașului. Acesta devine unul din cele mai mari orașe ale României, afirmându-se ca un puternic centru economic, cultural, artistic și spiritual.

³⁸ ANRM, F. 727, inv. 2, d. 2, (partea I), f. 238

³⁹ Adunarea femeilor ortodoxe, Congresul învățătorilor moldoveni, Congresul cooperativilor din Basarabia, primul Congres al studenților etc.

⁴⁰ Jurnalul siezdov deputatov duhovenstva Kișinevskei eparhii (supliment la KEV) 1917, 3- 26 august. 249.

ABREVIERI:

ANRM – Arhiva Națională a Republicii Moldova
KEV – Kișinevske Eparhialinîe Vedomosti
PSZRI – Polnoie Sobranie Zaconov Rosiiscol Imperii
RSIABC – Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău
TBȚIAO – Trudi Besarabscoogo Țerconogo Istorico – Arheologhicescogo obșestva
VR – Viața Românească

Bibliografie:

- ANRM, F. 208, *Consistoriul duhovnicesc din Chișinău*, inv. 4, d. 4692
ANRM, F. 209, *Consiliul școlar eparhial din Chișinău și instituțiile subordonate lui*, inv. 1, d. 26
ANRM, F. 1862, *Direcția basarabeană a învățământului și cultelor și așezămintele sale de învățământ*, inv. 9, d. 657
ANRM, F. 727, inv. 2, d. 3
ANRM, F. 2119, *Mănăstirea Noul-Neamț*, inv. 1, d. 162
Buzilă. B., 1996. *Din istoria vieții bisericești din Basarabia*. București, Chișinău.
Cazacu. P., 1921. *Chișineu*. In: VR. nr.8, Iași. p. 264-280
Colesnic. I., 1997. *Chișinău*. Enciclopedie. Chișinău.
Ciobanu. Șt., 1925. *Chișinăul*. Chișinău.
Eparhialinaia bronica, 1875. In: KEV. №21, 806-809
Eparhialinaia bronica, 1915. In: KEV. №21-22, 578-579
Melchisedec., 1869. *Chronica Hușilor și a episcopiei cu asemenea numire*. București.
Muzeul bisericesc din Chișinău-geneză, împliniri, pribegii. Materialele Conferinței organizate cu prilejul a 100 de ani de la fondarea primei instituții muzeale bisericești din Basarabia, 2006. Chișinău.
O postuplenii v Rosii na țercovnie doljnosti, 1873. In: KEV. №13, 516-529
Parhomovici, I., 1913. *Kratkii ocerc jizni i deiate-linosti Vîsocopreosviascennogo Serafima (Ciceagova), arhiepiscopea Kișinevskogo i Hotinskogo*. In: TBȚIAO. VIII-i vîpusc, 1 - 294
Parhomovici, I., 1929. *Scurtă schiță istorică despre arhipăstoria Chișinăului și Hotinului (1914-1917): Arhiepiscopeul Platon și Arhiepiscopeul Anastasie*. In: RSIABC. vol. XIX, 1-125.
Păcurariu. M., 1993. *Basarabia. Aspecte din istoria bisericii și neamului românesc*. Iași.
Păcurariu. M., 1993. *Istoria bisericii ortodoxe române*. Chișinău.
PSZRI с 1649 года. *Том XXXII, 1812-1815, 1830. Печатано в Типографии II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии*. Санкт-Петербург.
Popovschi. N., 1931. *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*. Chișinău.
Popovschi. N., 2000. *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*. Chișinău.

Stadničkii. A., 1894. Piatidesiatiletie so dnea concinî preosviascennogo Dimitria, vtorogo Arhipastîrea Bessarabii. In: KEV. №16, 475 - 481

Fabrica de lumânări bisericești din Chișinău-proprietatea clerului acestei eparhii. 1921, Chișinău.

Ghedrovici. V., 2006. *Muzeul istorico-bisericesc.* In: Luminătorul. nr. 5, 50 - 51

Guma. V., 1913. *Prebîtvanie v Kișineve ego vîsocoprevoshoditelstva Gospodina Ober – Procurora Sviateișego*

Sinoda, Deistvitelinogo Tainogo Sovetnica Stats – Secretarea Vladimira Karlovicea Sablera. Kișinev.

Kurdinovschii. V., 1905. *Po povodu vîhoda v otstavcu inspectora Kișinevscoi Duhovnoi Seminarii A. M. Parhomovica,* Kișinev.

Jurnalî siezdov deputatov duhovenstva Kișinevscoi eparhii (supliment la KEV) 1908. Kișinev.

Jurnalî siezdov deputatov duhovenstva Kișinevscoi eparhii (supliment la KEV) 1917, 3 – 29 august. Kișinev.

Anexa 1

Banii folosiți pentru necesitățile eparhiei, din venitul net al fabricii de lumânări:*

Anul	Suma (ruble)	Anul	Suma (ruble)
1883	1.805	1901	29.885
1884	2.800	1902	30.800
1885	3.000	1903	26.629
1886	2.000	1904	29.202
1887	2.000	1905	41.003
1888	2.000	1906	47.923
1889	2.000	1907	55.070
1890	2.000	1908	52.443
1891	2.300	1909	61.758
1892	18.680	1910	69.827
1893	7.075	1911	89.922
1894	10.003	1912	114.329
1895	1.250	1913	97.083
1896	4.750	1914	84.242
1897	4.082	1915	110.747
1898	22.780	1916	164.395
1899	32.034	1917	267.720
1900	14.000	1918	954.870

*Sursa: *Fabrica de lumânări bisericești din Chișinău-proprietatea clerului acestei eparhii.* 1921, Chișinău, p. 20.

Anexa 2

Bisericile municipiului Chișinău, construite în perioada anilor 1882-1918:*

Localizarea administrativă actuală	Tipul	Cronologie
Dimo, 6	Capela de pe lângă casa invalizilor, construită din inițiativa lui Carol Schmidt, primarul Chișinăului, arhitect Leopold Scheidewandt	1881-1882
Vlaicu Pârcălab, 42	Biserica Sf. Pantelimon, construită pe banii donați de către frații Ioan și Victor Sinadino, arhitect A. Bernardazzi	1891
Bulgară, 21	Biserica Adormirii Maicii Domnului (a fost construită de comunitatea ortodoxă de rit vech rus, care recunoștea Sinodul Rus)	1892
Pușchin, 20 A	Capela** liceului pentru fete a zemstvei basarabene (ctitori – Teodor Krupensky și Eufrosinia Veazemsky, arhitect A. Bernardazzi)	1895
Pușkin, 20 A	Biserica Sfânta Teodora de la Sihla – arhitect A. Bernardazzi, ctitori – Teodor Crupenski și Eufrosinia Veazemscia	1895
Ștefan cel Mare, 164 A	Biserica Scimbarea la față a Mântuitorului (arhitectul eparhial M. Serojinschi)	1898-1902
Hâncești, 14	Biserica Sfântul Vladimir	1900
Ștefan cel Mare, 188	Biserica Sfântul Ierarh Nicolae, arhitect V. Țăganco	1901
Traian, 3	Biserica Sfântul Dumitru, construită cu banii și pe pământul oferite de preotul Petru Donici și cu sprijinul financiar al negustorului Dumitru Ciolacu	1902
Valea Trandafirilor, 11	Capela familiei Oganovici paraclisul cimitirului catolic, polonez și armenesc.	1912
București, 64/2	Biserica Sfântul Nicolai a gimnaziului de fete	1914
Valea Trandafirilor, 11	Capela Învierea mântuitorului paraclisul cimitirului armenesc – gregorian (arhitect A. Hacikiant)	1916

* Tabelul este alcătuit în baza informațiilor preluate din Colesnic I., 1997. *Chișinău. Enciclopedie*, Chișinău, 78, 82, 84, 85,87, 108; Stăvilă T., Ciobanu C., Diaconescu T., 2004. *Patrimoniul cultural al Republicii Moldova*, Chișinău. 218; de pe situ-rile <http://www.monument.md>, www.sit.md/biserici/

**capelă – parte a unei biserici, care adăpostește altarul

III. PERSPECTIVA IDENTITARĂ ȘI CULTURALĂ A CHIȘINĂULUI

Certrul Chișinăului, 1947 (după *Retro Chișinău*)

DESPRE ROLUL ARHEOLOGIEI ÎN PROCESUL DE PROTECȚIE A PATRIMONIULUI CULTURAL-ISTORIC AL URBEI

Alexandru POPA

Introducere

Patrimoniul arheologic reprezintă o parte integră a moștenirii culturale a fiecărui oraș modern. În calitate de Simbol al memoriei și identității de grup, patrimoniul arheologic oferă o evidență pregnantă a istoriei și specificului cultural al fiecărei urbe. Sub aspect economic, el reprezintă un element de atracție atât pentru vizitatori, cât și pentru investitori preocupați de dezvoltarea infrastructurii și economiei locale. Orice oraș are nevoie să-și păstreze urmele trecutului. Protecția patrimoniului arheologic (asemenea protecției mediului înconjurător) nu pretinde (și nici ar putea) să se opună progresului tehnico-științific sau investițiilor și evoluției tehnologice a localităților actuale. Analiza experienței din ultimii '30-'40 de ani din Germania și alte țări industrializate arată că această îmbinare de interese – la prima vedere diametral opuse – este totuși posibilă.

Premisele conflictelor

Situația de conflict în jurul patrimoniului cultural-arheologic este generată, de regulă, atunci când inițiativa privată încearcă să practice afaceri imobiliare într-un oraș sau altul. Proiectele de investiții imobiliare ale statului se supun de cele mai dese ori altor reguli și e nevoie să facem abstracție de ele în acest context.

Punctul de pornire și interesul oricărui investitor privat este de a ridica gradul de eficiență a suprafețelor terenului sau construcției din proprietatea lui cu cât mai puține mijloace financiare – orice afacere (pentru a deveni una ca atare) trebuie să fie rentabilă. Faptul, că afacerea în cauză generează tangențe mai mari sau mai mici cu o parte de patrimoniu arheologic sau arhitectural, are pentru investitorul în cauză o cu totul altă semnificație, decât pentru mulți dintre cei prezenți în această sală! Pentru soluționarea acestei situații de conflict este nevoie de o politică fermă, clară și transparentă din partea instituțiilor de profil ale statului.

Cauzele și căile de depășire ale conflictului

Informarea populației. Una din cauzele conflictului amintit mai sus este lipsa unei sensibilități a păturilor largi ale populației cu privire la perceperea

patrimoniului arheologic urban drept parte componentă indispensabilă a urbanizării și dezvoltării culturale a orașelor. Acest lucru este, la rândul lui, posibil prin consultarea permanentă a populației orașenești și prin participarea cetățenilor urbei la procesul de luare a deciziilor. Europa de vest a acumulat în această direcție o experiență bogată, care se manifestă, de exemplu, în măsuri concrete, cum ar fi:

- organizarea de vizite în siturile arheologice;
- campanii educaționale în școli;
- lecții publice și conferințe ale arheologilor pentru publicul larg;
- campanii de informare în masă a publicului larg;
- site-uri Internet cu privire la monumentele arheologice ale urbei.

Cunoașterea patrimoniului propriu zis. O altă cauză a problemelor protecției patrimoniului arheologic constă în necunoașterea poziției precise ale siturilor arheologice: Localizarea și întinderea monumentelor arheologice nu au, de cele mai dese ori, nici o legătură cu planul localității actuale și nu se supun legilor arhitecturii moderne. Această stare a lucrurilor înseamnă riscuri pe ambele părți ale „baricadelor”:

- pentru potențialii investitori această înseamnă un element de risc, greu de estimat înainte de începutul lucrărilor.
- în cadrul lucrărilor de construcție urmele arheologice pot rămâne neobservate (voit sau nevoit) și sunt supuse distrugerii ireparabile.

Evidență GIS

Ce soluții se impun pentru depășirea acestei probleme? În primul rând, este necesară – din punctul de vedere al unui arheolog – o inventariere a tuturor săpăturilor, care au avut deja loc până la moment: atât a celor cu rezultat pozitiv, cât și a celor cu rezultat negativ. Este vorba de săpături arheologice sistematice, de săpături de salvare, precum și a celorlalte categorii de operațiuni la sol, datorate amenajărilor de teren, edificării de construcții noi sau re-amenajării celor vechi. Suna simplu, dar este dintre cele mai complicate activități, care îi așteaptă pe colegii care își vor lua asupra lor răspunderea în cauză.

Cadastrul arheologic

Această inventariere a săpăturilor petrecute nu va putea înlocui însă cadastrul arheologic al urbei, care urmează să fie completat sistematic, nu doar pe baza surselor arheologice, ci, mai ales, pe baza informațiilor scrise. Cadastrul istorico-arheologic al orașului reprezintă baza deciziilor de construcție, reconstrucție și re-amenajare arhitecturală a orașului.

Re-verificarea situației arheologice

În multe țări europene există deja câte un cadastru de evidență a patrimoniului istorico-arheologic. De exemplu, în Germania, majoritatea comunelor și municipiilor dispun de o imagine clară a situației subterane din teritoriu. Cu toate acestea, înaintea oricărui proiect de dimensiuni mai mari, sunt efectuate diferite investigații de teren, pentru început prospecțiuni prin forare în adâncime cu sonde de 2-5-10 cm în diametru; o altă metodă aplicată în ultimul timp sunt măsurări cu georadarul. Toate acestea au scopul inventarierii resturilor arheologice din sol înainte de începutul lucrărilor de construcție. În cazul în care pentru o parcelă sau alta încă nu există o imagine a situației arheologice, mulți investitori din Europa își comandă singuri asemenea lucrări de prospectare – pentru a se proteja de riscul unor costuri suplimentare, în cazul în care terenul ar fi purtat urme arheologice, protejate de lege.

În unele zone, asemenea celei din preajma mult discutatei biserici Mazarache din Chișinău, este ușor de prevăzut că lucrările de construcție vor deranja urmele trecutului istoric al orașului. În asemenea cazuri, este de obligația arhitecților responsabili de a lua contact cu serviciul de protecție a patrimoniului arheologic – pentru a preveni atât întârzierea termenilor proiectelor de construcție, cât și mai ales încălcarea sau – cum e la modă mai nou – ocolirea legislației în vigoare.

Descoperiri întâmplătoare

În cazul în care un monument arheologic este descoperit întâmplător (adică după acordarea de certificat de descărcare arheologică) – serviciului specializat i se oferă, conform legilor majorității landurilor, o perioadă de până la șapte zile pentru investigarea și documentarea monumentului. Costurile prelungirii perioadei de construcție sunt suportate de investitor, dar nu și cele ale serviciului arheologic.

Monumente distruse

În multe cazuri distrugerea sitului arheologic este inevitabilă. În asemenea situații, legislația majorității țărilor europene, prevede ca monumentul arheologic să fie investigat și documentat științific de personal abilitat pentru asemenea lucrări. Costurile acestor lucrări urmează să fie purtate de investitor, dar legislația îl protejează și pe el: astfel, o lege a Landului Nordrhein-Westfalen, prevede că costurile de documentare științifică a patrimoniului arheologic nu pot depăși 5-7 % din costurile totale ale investiției.

Scutiri fiscale

Un alt moment interesant pentru sistemul de protecție, atât a patrimoniului arheologic, cât și a investițiilor – constă în faptul că săpăturile arheologice și documentarea lor sunt recunoscute drept forma de păstrare și protecție a patrimoniului arheologic. Din acest motiv, costurile legate de aceste activități sunt – cel puțin în Germania – deductibile din impozite, adică se exclud din volumul venitului impozabil al unui subiect de fisc – fie că este persoană fizică, fie juridică.

Perspective

Privind problema dintr-un alt punct de vedere, prezența unor resturi arheologice oferă și șanse deosebite pentru viitoarea construcție. Prin conservarea profesională urmele arheologice pot fi implementate în viitoarea construcție. Experiența internațională ne poate oferi numeroase exemple pentru asemenea „Ferestre în trecut”. Rezumând cele spuse putem semnală încă o dată importanță majoră a registrului săpăturilor efectuate, dar, mai ales, a cadastrului istorico-arheologic. Răspunderea pentru protecția patrimoniului arheologic nu este doar una a societății civile, sau a ministerului culturii, sau a unor mecenați, ci a tuturor oamenilor din oraș, indiferent de poziția socială, situația financiară sau studii absolvite. Una dintre condițiile de bază ale protecției reușite a patrimoniului arheologic al urbei este cunoașterea lui: de către populație, de către edilii orașului și investitorii dornici de a desfășura activitățile economice.

Bibliografie:

- BUMBARU 2009
D. BUMBARU, *Urban Archaeology in Metropolitan Montreal: The Old Waterfront and Square Dorchester*. In: Archäologisches Nachrichtenblatt 14, 2009, 310-311.
- DEGRAEVE 2009
A. DEGRAEVE, *Großstadtarchäologie in Brüssel - Erhaltung und Erschließung von Bodendenkmälern in einer Metropole*. In: Archäologisches Nachrichtenblatt 14, 2009, 305-307.
- EBERHARDT 1993
J. EBERHARDT, „Archäologische Bestandserhebung“ in Nordrhein-Westfalen. In: V. D. L. I. D. B. DEUTSCHLAND (Hrsg.), *Stadtarchäologie – Aspekte der Denkmalpflege: Kolloquium im Rahmen der Jahrestagung 1991, Hamburg-Harburg, 3. - 6.6.1991* (Stuttgart 1993) 38-42.
- FEHRING 1990
G. P. FEHRING, *Stadtarchäologie in Deutschland*. In: Kölner Jahrbuch 23, 1990, 605-611.
- FEHRING 1993
G. P. FEHRING, *Stadtarchäologie: Fragestellungen, Entwicklungen und Konzeptionen*. In: V. D. L. I. D. B. DEUTSCHLAND (Hrsg.), *Stadtarchäologie – Aspekte der Denkmalpflege: Kolloquium im Rahmen der Jahrestagung 1991, Hamburg-Harburg, 3. - 6.6.1991*, Stuttgart, 1993, 7-14.
- FEHRING 1996
G. P. FEHRING, *Das Phänomen Stadt in Mitteleuropa*. In: *Stadtarchäologie in Deutschland. Archäologie in Deutschland Sonderheft*, Stuttgart 1996, 7-13.
- HASPEL 2009
J. HASPEL, *Internationales Expertengespräch vom 13. bis 15. September 2009 in Berlin. Die unterirdische Stadt - Großstadtarchäologie und Innenstadtentwicklung in Europa*. In: Archäologisches Nachrichtenblatt 14, 2009, 300-304.
- HERMANN 1993
R. HERMANN, *Baurecht und Archäologie*. In: V. D. L. I. D. B. DEUTSCHLAND (Hrsg.), *Stadtarchäologie – Aspekte der Denkmalpflege: Kolloquium im Rahmen der Jahrestagung 1991; Hamburg-Harburg, 3. - 6.6.1991*, Stuttgart, 1993, 66-71.
- ISENBERG 1993
G. ISENBERG, *Die Anforderungen an die archäologische Bestandserhebung in historischen Städten*. In: V. D. L. I. D. B. DEUTSCHLAND (Hrsg.), *Stadtarchäologie – Aspekte der Denkmalpflege: Kolloquium im Rahmen der Jahrestagung 1991; Hamburg-Harburg, 3. - 6.6.1991*, Stuttgart, 1993, 30-37.
- KIER 1993
H. KIER, *Interessenverbund von Baudenkmalpflege und Archäologie*. In: V. D. L. I. D. B. DEUTSCHLAND (Hrsg.), *Stadtarchäologie – Aspekte der Denkmalpflege: Kolloquium im Rahmen der Jahrestagung 1991; Hamburg-Harburg, 3. - 6.6.1991*, Stuttgart, 1993, 43-48.
- KRUPINSKI 1993
H.-D. KRUPINSKI, *Erhaltung und Erneuerung historischer Stadtkerne in Nordrhein-Westfalen*. In: V. D. L. I. D. B. DEUTSCHLAND (Hrsg.), *Stadtarchäologie – Aspekte der Denkmalpflege: Kolloquium im Rahmen der Jahrestagung 1991; Hamburg-Harburg, 3. - 6.6.1991*, Stuttgart, 1993, 72-81.
- MANTIS 2009
A. MANTIS, Athen. *Die alte Stadt unter und in der neuen Stadt. Vereinigung der archäologischen Plätze. U-Bahn Stationen. Neues Akropolis Museum*. In: Archäologisches Nachrichtenblatt 14, 2009, 312-313.
- MELISCH 2009
C. M. MELISCH, *Moderne Grabungsmethoden für die Erforschung und museale Präsentation am Beispiel der Ausgrabungen auf dem Petrikirchplatz Berlin*. In: Archäologisches Nachrichtenblatt 14, 2009, 319-322.
- PELA 2009
W. PELA, *Towards modern times - Issues of archaeological and architectural research at Warsaw (Poland) from 1936-2009*. In: Archäologisches Nachrichtenblatt 14, 2009, 322-324.
- POLLAK 2009
M. POLLAK, *Stadtarchäologie im Spannungsfeld von Verlust und Bewahrung*. In: Archäologisches Nachrichtenblatt 14, 2009, 325-327.
- SARFATIJ 1993
H. SARFATIJ, *Stadtarchäologie in den Niederlanden. Konzeption und Umsetzung*. In: V. D. L. I. D. B. DEUTSCHLAND (Hrsg.), *Stadtarchäologie – Aspekte der Denkmalpflege: Kolloquium im Rahmen der Jahrestagung 1991; Hamburg-Harburg, 3. - 6.6.1991*, Stuttgart, 1993, 15-29.
- SCHÄFER 1993
H. SCHÄFER, *Stadtarchäologie - Bilanz des Kolloquiums*. In: V. D. L. I. D. B. DEUTSCHLAND (Hrsg.), *Stadtarchäologie – Aspekte der Denkmalpflege: Kolloquium im Rahmen der Jahrestagung 1991; Hamburg-Harburg, 3. - 6.6.1991*, Stuttgart, 1993, 82-90.
- SCHÖNSTEIN 1993
H. D. SCHÖNSTEIN, *Bodendenkmal und Baurecht im historischen Stadtkern*. In: V. D. L. I. D. B. DEUTSCHLAND (Hrsg.), *Stadtarchäologie – Aspekte der Denkmalpflege: Kolloquium im Rahmen der Jahrestagung 1991; Hamburg-Harburg, 3. - 6.6.1991*, Stuttgart, 1993, 56-65.
- STEUER 1984
H. STEUER, *Zum Stand der archäologisch-historischen Stadtforschung in Europa. Bericht über ein Kolloquium 1982 in Münster*. In: *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 12, 1984, 35-72.
- SWOBODA 1993
R. SWOBODA, *Stadtplanung und Sanierungsplanung in historischen Stadtkernen*. In: V. D. L. I. D. B. DEUTSCHLAND (Hrsg.), *Stadtarchäologie – Aspekte der Denkmal-*

pflege: Kolloquium im Rahmen der Jahrestagung 1991; Hamburg-Harburg, 3. - 6.6.1991, Stuttgart, 1993, 49-55.

TENTIUC 2010

I. TENTIUC, *Arheologia între legislație și deologie: studiu de caz*. In: S. MUSTEAȚĂ/A. POPA/J.-P. ABRAHAM (Hrsg.), *Arheologia între știință, politică și economia de piață*, Chișinău, 2010, 128-144.

WAGNER 2009

K. WAGNER, *Bodendenkmalpflege in situ ergraben, erhalten und erschließen - Fallstudie Belrin*. In: *Archäologisches Nachrichtenblatt* 14, 2009, 315-317.

WEMHOFF 2009

M. WEMHOFF, *Die Keller des Belriner Schlosses - aktuelle Grabungen und Erwartungen der Bodendenkmalpflege an den Bau des Humboldt-Forums*. In: *Archäologisches Nachrichtenblatt* 14, 2009, 327-329.

WESTPHALEN 2009

T. WESTPHALEN, *Kellererhaltung und Nutzung bei Baumaßnahmen im Stadzentrum von Dresden*. In: *Archäologisches Nachrichtenblatt* 14, 2009, 317-318.

WILD 2009

D. WILD, *Das Konzept der archäologischen Fenster in Zürich*. In: *Archäologisches Nachrichtenblatt* 14, 2009, 313-315.

WYSS 2009

M. WYSS, Saint-Denis, *Von der Archäologie in der Stadt zur Stadtarchäologie*. In: *Archäologisches Nachrichtenblatt* 14, 2009, 307-309.

ZABIELA 2009

G. ZABIELA, *The excavations in Klaipeda castle cellars and their preservation*. In: *Archäologisches Nachrichtenblatt* 14, 2009, 324-325.

Parc arheologic, Frankfurt pe Main, Germania

CHIȘINĂU - TO THE FUTURE WITH HISTORY IN LUGGAGE

Bo LARSSON

There is no contradiction between modern development and preservation of cultural heritage

The main aim with this article is to show that there is no contradiction between prosperous development and preservation of historical and cultural heritage. On the contrary, built heritage, memory sites and traces of history will enrich future urban environment and make the city more attractive for living, investments and tourists. A city with rapid construction of new buildings at the expense of demolished cultural and historical heritage will gradually lose much of its soul and atmosphere. A city with a creative unification of modern thinking and regard to cultural and historical heritage has a potential for a prosperous development of high quality. History and heritage are means for future development and competition parameters in relation to other cities.

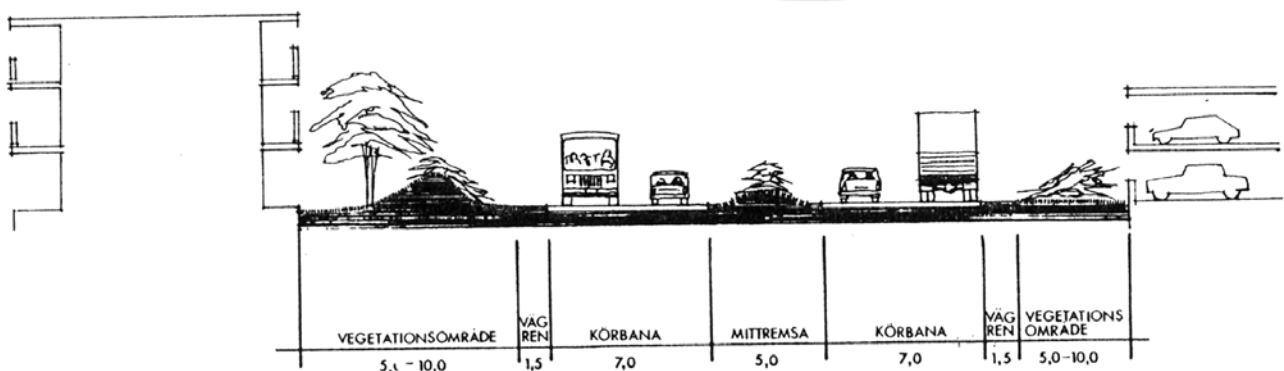
In Chișinău, a large number of demolitions have occurred in recent decades, also including buildings of historical, cultural and architectural significance¹. The planned extension of Strada Cosmonauților – Bulevardul Cantemir will cause severe demolitions in the historic heart of Chișinău, and at the same time be out of date compared with contemporary sustainable urban planning. A bad scenario for the future attraction of Chișinău would be large-scale demolitions followed by new buildings of second-rate architecture and priority to car traffic. This does not mean, however, that no new buildings should be erected in historical areas and that all old build-

ings must be preserved. There is a need to follow up the work *Centrul istoric a Chișinăului la începutul secolului al XXI-lea*² with a deepened preservation policy and rules for combining old and new buildings in historical parts of the city, not least the pre-1812 town (Old Town). This should be integrated in a comprehensive urban development strategy, also defining well-located areas for urban improvement and change, not damaging historical and cultural values.

Urban cultural heritage and environment qualities are, however, not only single architectural monuments, but also urban image, urban spaces, meeting places, memories of earlier population, events and cultural life. Buildings, individually without outstanding architectural qualities, can be of very high significance to the urban environment, as part of an ensemble of characteristic buildings.

Lessons from Lund, Sweden

The discussion in Chișinău today has interesting parallels with the discussion in my own Swedish city, Lund, more than 40 years ago. In spring 1968 two documents were presented: On one hand an inventory, *Lunds stadsbild* ("Urban image of Lund")³, describing all buildings and important urban spaces in the historic city district, listing three categories of buildings and urban environments of special preservation value. On the other hand a proposal of a 42 m wide street breakthrough with adjacent new buildings in the old town, causing demolition of a large number of the buildings and urban spaces,

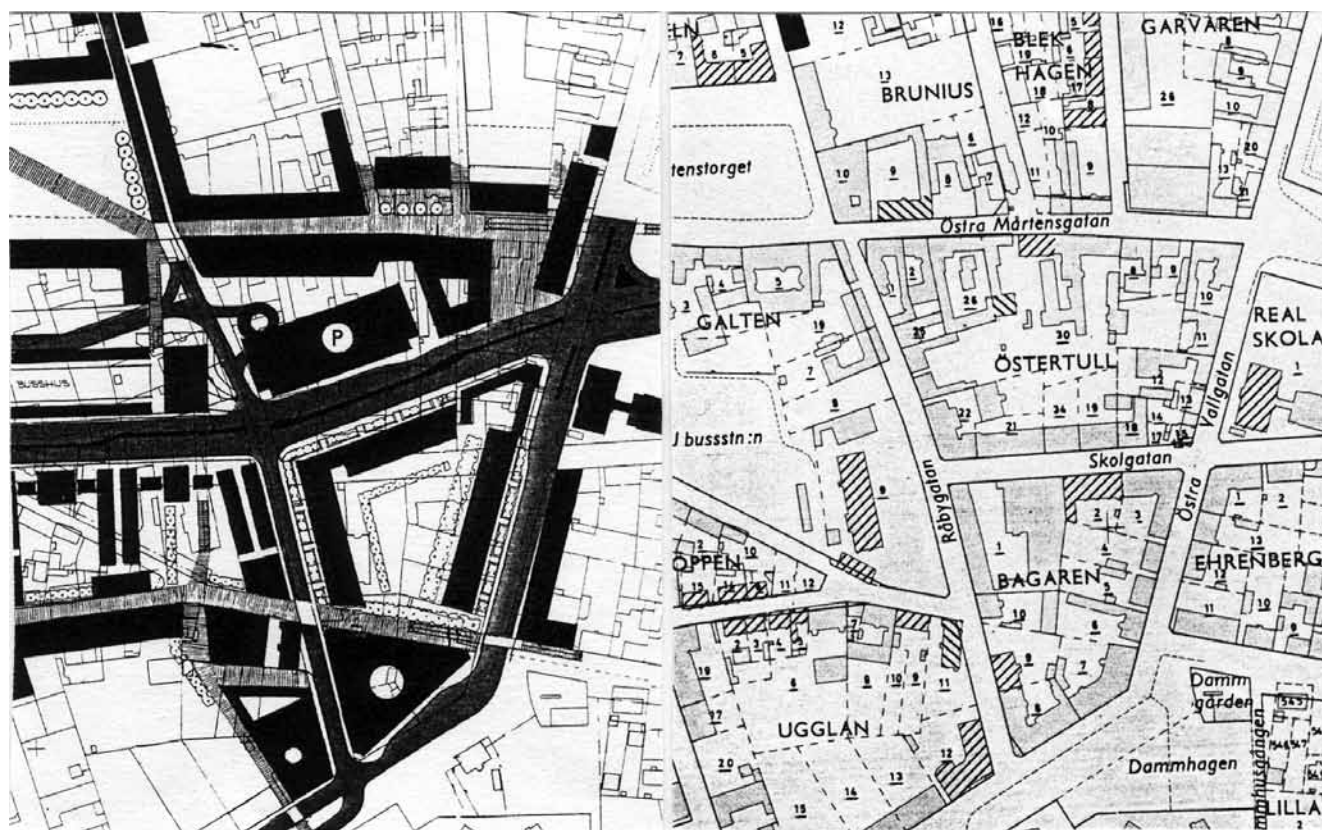

Section of proposed new street through the medieval city centre of Lund, 1968.

¹ CIOCANU 2006/2007, ȘTEFĂNIȚĂ et al. 2010,

² GANGAL, NESTEROV, RĂBALCO et al. 2010.

³ BLOMQVIST et al. 1968.

Fragments of the traffic plan (left) and the urban heritage preservation plan (right), both from 1968. hatched buildings in the right plan were especially described as important to preserve. Many of these buildings would be demolished according to the left plan. After 1968 the number of buildings, defined as important to preserve, has increased about three times

described to be of preservation value. Planning of the new street began already in the 1950s, but the dimensions successively increased to give space for more cars and larger buildings. There were two alternative locations of the new street, and demolitions of buildings began in both of them, partly by using expropriation laws. Other buildings were empty and decaying. *Lunds stadsbild* was based on inventories, also began already in the 1950s. These two documents represented very different planning ideologies. On one hand to highlight cultural and architectural heritage and on the other hand to create a modern and effective city centre, adapted for cars.

Behind the preservation plans were some leading personalities of culture, history and art history, as well as the city antiquarian and the regional museum of history and culture. The demolition and urban renewal plans were, on the other hand, supported by strong political and economical forces, as well as architects, urban planners and traffic engineers, influenced by the contemporary modernist and functionalist ideologies. Most of the buildings, threatened by demolition, were low and rather simple, but forming a human city scale, based on local traditions. To leading social democrats, the old buildings repre-

sented poverty, social injustice and class differences of the past – they wanted to create a new society with new buildings and a modern city layout. To leading market liberal and right-oriented politicians, the old buildings were not enough profitable – they wanted to replace them by larger buildings. Thus, a broad political unity, also influenced by the general societal optimism of future growth and repudiation of “nostalgia”, supported the demolition plans. But there was also a kind of bad conscience in relation to the respected personalities working for preservation, also representing the proud academic traditions of Lund.

To many citizens in Lund, earlier little informed about city planning issues, it was obvious that the two documents were incompatible. A heavy discussion arose, also influenced by the contemporary leftist student movement. From this “new left” side demolitions were heavily criticized. The main reasons were not to preserve the cultural heritage as such, but to maintain cheap dwellings for low-income groups and young people, not to give priority to profits and financial interests and to limit car traffic in the city centre. To most inhabitants it was obvious that there must be a decision whether to choose preservation

Building in Lund from the beginning of the 19th century, threatened by demolition in 1968

Building at Strada Octavian Goga, Chişinău, threatened by demolition by the planned new street. Note the similarity with the building in Lund (left)

Buildings from the beginning and middle of the 19th century, today used as hotel. These buildings were for a long period deteriorated

Buildings at Strada Zamfir Arbore, Chişinău, not listed as valuable for protection in the inventory from 2010, but nevertheless important to the historic urban image. Compare the buildings in Lund (left)

or an urban change ideology. Local politicians also took up these discussions. Many of them had not until then realised the extent of demolitions that would directly and indirectly be caused by the street breakthrough. The point of change came, when the social democrat politician Agne Gustavsson started a campaign against the planned street. Then the liberal politician K. A. Levin supported him. A growing number of politicians began to change their minds and in 1969 the plan for a street breakthrough was finally abandoned. This was the first step of a radical change of urban planning policy in the city centre of Lund.

Already in 1971 the central square in Lund was preliminarily closed for private cars. This prevented passage through the city centre by private cars. In 1973 this regulation was permanent and in 1975 a new traffic plan was adopted, allowing through traffic only for buses and taxis, and introducing several pedestrian streets and bicycle lanes. In the

meantime demolitions of old buildings had ceased. Several run-down buildings were sold at low prices to private persons who successively began to repair and improve them and make contemporary sanitary installations. This proved to be successful, creating attractive homes and leading to considerably higher property values. This also influenced larger housing companies in the 1980s and 1990s to begin a new policy with improvements of older buildings. Almost all old houses were restored and improved and very few were demolished. On empty grounds new buildings were erected, in scale and architecture adapted to the old buildings. Streets and urban spaces that had been tattered in the 1950s and 1960s, were reconstructed as attractive urban environments. This also contributed to make the city as such more attractive to tourists and new inhabitants. Buildings that once might have housed up to 20 rather poor persons and in the 1950s regarded as not repairable slum had been turned into attractive one- or two-

Corner buildings, architecturally adapted to the place, constitute a very important feature in the grid-net area of Chişinău

family homes. A row of deteriorated buildings from the first half of the 19th century were turned into a cosy hotel. This kind of combined preservation and improvement also maintained the memories of the people that once lived in these buildings and, despite their poverty, created the basic elements of the attractive city environment of today.

Generally there was a paradigm shift in Sweden from the 1970s, towards more preservation-oriented urban planning. In several smaller and middle-sized, but expanding Swedish towns, up to 50 % or even 70 % of the old buildings in central areas were replaced by new ones in the 1950s, 1960s and early 1970s – a demolition comparable to many war-damaged cities in Germany, Poland and other countries. The amount of demolition was especially high in towns characterized by low, wooden buildings⁴. In less prosperous towns a larger part of the older building remained, today making these towns attractive for tourism and settling. Also towns with little built heritage left, today try to highlight this reminiscent heritage in their branding in the urban competition.

The special qualities of Chişinău

Chişinău has a very clear urban structure, rooted in topography as well as in history. The old Moldovan, pre-1812 town developed on the hills and slopes on the right side of Rîul Bâc with an irregular street pattern, adapted to the landscape. The Russian 19th century grid-net plan formed a quite new urban district, but it was organically connected with the old Moldovan town. The suburbs from the 20th century developed on hills outside the historic town, partly

⁴ The demolitions of the 1960s are described in JOHANSSON 1997.

In the south part of the old town of Chişinău, a brutal urban transformation is going on

separated by green valleys. This distinction between different urban districts in Chişinău has an important role to the city identity. The different urban districts represent different historic phases and also different urban development ideologies. The Russian grid-net town was given its own evident identity, but it also respected the old Moldovan city as something else. Also street regulations in the old town in the 19th century were adapted to the old urban pattern. The grid-net plan as such had a considerable flexibility. The central parts were characterised by monumental buildings, parks and rather dense urban blocks, while the outer parts were characterised by smaller and lower buildings and green gardens. Almost all streets were lined with trees.

The grid-net city had no real central square, only green areas adjacent to monumental buildings, such as the main cathedral and the governor's palace. A market area developed in the south part of the town, but this could not be regarded as a representative urban space or meeting-place. The only traditional square in the city was in fact the Old Market, Piaţa Veche, in the old, Moldovan town.

Changes in central Chişinău in Soviet time

The old town was before World War II to a great extent inhabited by Jews. In the beginning of the Holocaust period in Chişinău, after July 1941, a ghetto was delimited in this part of the town. It included Piaţa Veche and the area towards St. George's church in the south. In 1940, the Jewish population of Chişinău reached 65 000 – 70 000. Around 10 000 of them were murdered on site already in 1941, and then the deportations to Transnistria began. It is estimated that 53 000 Jews from Chişinău perished during Holocaust and that 5 500 surviving Jews

remained in 1947⁵. The central and southern part of the old town does not only represent the memory of the old, pre-1812 Moldovan town of Chişinău, but also a significant Jewish heritage⁶ and especially the horrors during Holocaust.

The area around Piaţa Veche was rather damaged during the war, but many buildings remained and others were partly destroyed but possible to reconstruct or repair. The new Soviet authorities, however, had no aim to restore the core of the old town. Instead, a new boulevard was planned, as an extension of the grid-net city, in the axis through the Triumph Arch and the main cathedral. This plan could be regarded as an extension of the “Russian” city into the very core of the old Moldovan town, like a symbolic statement that Chişinău belonged to the Russian-Soviet hemisphere and not to the Romanian. Piaţa Veche vanished totally, as well as all buildings in its vicinity, including the St. Michael – St. Gabriel cathedral, St. Ilie church, the public buildings Casa de stat and Casa Gubernatorului and a large number of dwellings and shop houses and bazaars. Several streets, such as the Jewish street, the Turkish street and the Greek street, totally disappeared⁷. The new urban plans, designed by the city architects of Shchusev (Şciusev) and Kurz (Curt), had undoubtedly architectural qualities connected with the new-classical urban ideals of the late Stalin era in the Soviet union, but they paid no regard or respect whatsoever to the old Moldovan and Jewish heritage. The new boulevard, today called Bulevardul Grigore Vieru – Bulevardul Renaşterii Naţionale - was planned as an axis to the airport, then located north east of the city⁸.

Somewhat paradoxical, urban design and construction had evident qualities during the repressive Stalinist post-war years and the continued 1950s. Buildings in central Chişinău were adapted to traditional urban design, shaping well-defined urban streets and spaces, frequently having shops or other public areas in the ground floor and offices and apartments in the upper floors. Most buildings were solidly constructed in local limestone and there was

an attempt to create a special “Soviet-Moldovan” architecture with ornaments and details inspired by vernacular traditions. This type of architecture characterises the central parts of Bulevardul Ştefan cel Mare şi Sfânt and the railway station and Hotel Chişinău with some adjacent blocks. This traditional urban layout has proved to function well, also in interaction with older buildings. Along the new boulevard mentioned above, only the first blocks were constructed according to this traditional pattern, as an extension of the Russian grid-net town. The continued urban layout was gradually more open and scattered, with a more suburban image. This even more features the extensions of Strada Puşkin and Strada Vasile Alecsandri through the old town. Being at these streets, it is hard to believe that you are in the very historic centre of Chişinău. Nor has any notable qualities of modern urban design been achieved. There is a need for an improvement of this urban environment.

In the central part of the old town, around the new boulevard, new buildings in the post-war decades replaced almost all remaining older buildings, except some of the churches, arbitrarily included in the new urban pattern. The northern and southern parts of the old town, however, remained rather well, including the southern part of the World War II ghetto. Today the most well-preserved streets are Strada Ion Pruncul, Strada Octavian Goga, Strada Alexandru Vlahuţă and parts of Strada Armenească and Strada Alexandru cel Bun. Most of this historic urban environment will be totally erased if the planned extension of Strada Cosmonauţilor – Boulevard Dimitrie Cantemir with adjacent new buildings is carried out. This new thoroughfare was planned from the 1960s. A plan from 1968 showed a total demolition of old Chişinău, except for a few churches⁹. A quite new urban structure in the old town, following similar principles as suburbs like Botanica, Buiucani and Rîşcani. Similar proposals were presented in a competition in the 1980s, with minor changes: A few buildings adjacent to the Pushkin Museum (Casa Muzeu Puşkin) and Casa Mihalache Caţica and some older buildings were to be preserved. One proposal also shows a very small preservation area along Strada Cahul¹⁰. These urban renewal plans, also including the new boulevard,

⁵ Cfr the websites <http://jewishvirtuallibrary.org> and <http://oldchisinau.com>.

⁶ GOLDSCHMIDT, TEPER, FINCKEL 2007 and The American Jewish Joint Distribution Committee 2004.

⁷ This vanished old urban environment is well described by SAINCIUC 2000 and 2011.

⁸ ŞLAPAC 2008, 216; material at the Şciusev museum, Chişinău. Archive material, studied by Anatolie Gordeev and Bo Larsson 2011.

⁹ ŞLAPAC 2008, 226.

¹⁰ ZAPOROŽAN, RUSANOV 1988. Material from GORDEEV 2011.

On this tourist map from 1976 there is no old, pre-1812 town in Chişinău

would otherwise totally destroy the remaining parts of the old pre-Russian urban pattern.

Thus, urban planning of this part of Chişinău could during the whole Soviet era be interpreted as aiming to erase the pre-Soviet, Moldovan heritage and make this part of the city “Soviet-Russian”. This is also reflected at a tourist map from the 1970s: The old town is reduced to a narrow strip between present Strada Columna and Rîul Bâc, and none of the old streets are shown. According to this map the old town simply did not exist, and tourists should not try to find it. I was myself in Chişinău in 1977 together with a group of urban planning students from Copenhagen, and when we visited the old town, guided by a map from the 1930s, the Militia took us to inquiry and confiscated the films that they could find.

The present planning situation in central Chişinău

In Chişinău a very important and extensive inventory has been made, presented at the website www.monument.sit.md and in the book *Centrul istoric a Chişinăului la începutul secolului al XXI-lea*. This work to a great extent corresponds to *Lunds stadsbild* from 1968 in Lund. The inventory in Lund was deepened in the 1980 and once more in 2010. Today the number of buildings regarded as valuable to the urban image and heritage has increased three times compared with 1968. Also general street images are protected. In fact, very few buildings in the old town of Lund are possible to demolish today. Preservation prescriptions are included in the urban planning regulations and controlled by the state admin-

It is hard to believe that this is in fact the oldest part of Chişinău

istration at county level. This gives preservation strong legal support. If similar preservation planning were to be accomplished in Chişinău, it would not only include the buildings already described in the mentioned inventory, but also urban image qualities as such and several more simple buildings, representing old local and regional traditions and vanished population groups. Such simple buildings are also important to the urban image. The examples from Lund also show that buildings regarded as mere slum can also be transformed into attractive homes. In fact there is the coincidence that many of the small houses in Chişinău old town very much resemble corresponding houses in Lund.

Preservation of cultural and urban heritage has in recent decades generally been given larger attention in Europe. The *SAVE*-analyses in Denmark represent a well-elaborated practice in this field. (*SAVE: Survey of Architectural Values in the Environment*)¹¹. These inventories include historical, architectural and different aspects of cultural heritage, urban layout and spaces, topographic characteristics and other identity-shaping aspects. Such analyses have been accomplished in more than 80 municipalities in cooperation between national and local authorities and local stakeholders and inhabitants. In our recent research project, *Multi-Ethnic Built Heritage in West Ukraine and Moldova – a Challenge for Urban Planning and Development* (published 2008-2009)¹², my colleague Göran Skoog and I have tried to make simplified (due to limited resources) analyses of Chişinău and 12 other cities

¹¹ TØNNESEN 1995.

¹² LARSSON, SKOOG 2008-2009.

in Moldova and west Ukraine. In Chişinău we pay special attention to the pre-1812 town, because this is most threatened by demolitions, but the crucial values of the 19th century and early 20th century urban environment in the grid-net town must also be illuminated.

A parallel trend in contemporary European urban planning is – like in Lund - to limit car traffic in cities and especially in the central areas by promoting public transportation, biking and walking and to concentrate urban development to areas easily accessible without car. This means decreasing rather than increasing spaces for cars in the city centre, replacing lanes for cars by lanes for buses, trams or bikes and to use former parking areas for new construction or parks. In Copenhagen, new bus and bike lanes combined with a decreasing number of parking lots with higher fees, have limited car traffic in the central city and made earlier plans for new roads out of date. In the city of Lund, buses have a higher share of person transportation than cars. Bikes represent one third of the total person transportation. Bikes are above all a practical means of transport, used by people of all ages and social backgrounds, and not, like in several other countries, primarily a sport equipment. In this perspective, and in the generally perspective of sustainable urban development, the planned new boulevard through the old town of Chişinău is very much out of date. Chişinău needs ideas of an improved transportation system, based on rapid, comfortable public transport and biking instead of car traffic. This will also provide better conditions for preservation strategies in central Chişinău. In times of limited financial resources it is particularly important to use these in the most possible sustainable way.

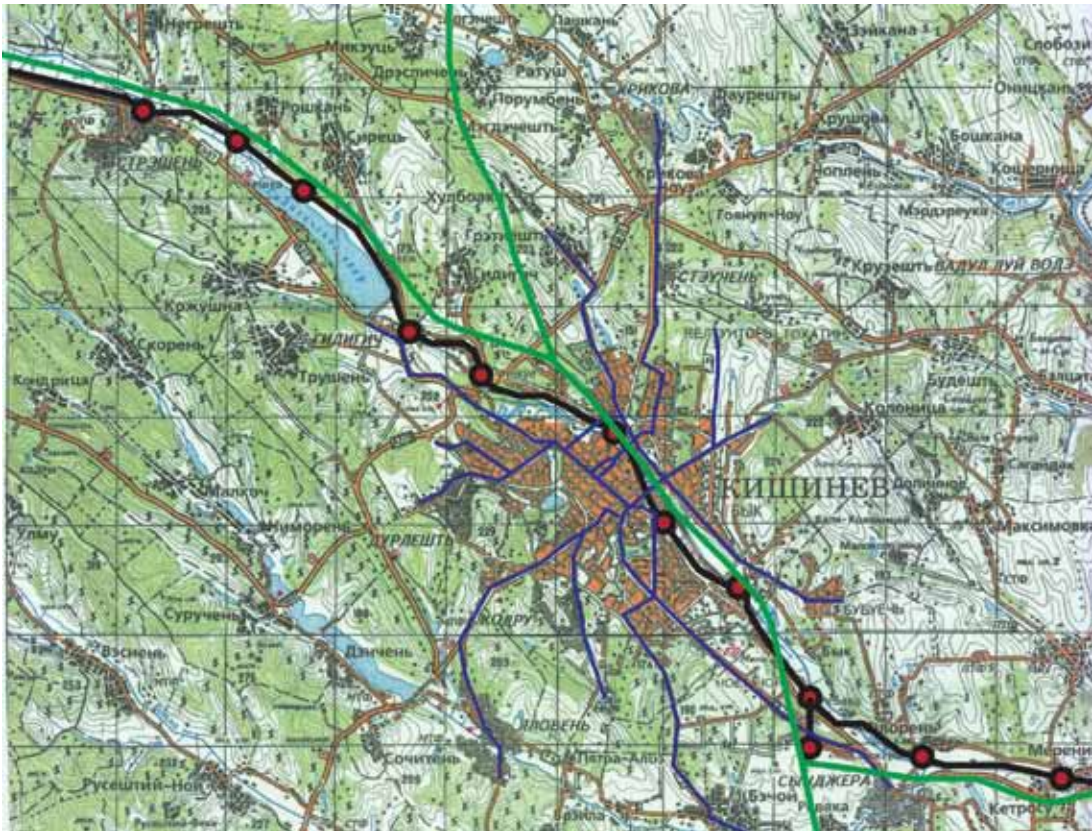
In Chişinău, an increasing attention has in recent years been given to cultural heritage and preservation heritage. Simultaneously, many valuable buildings have been demolished or radically changed to allow increased exploitation. In spite of legal protection of old built heritage, several demolitions have been done to give place for larger buildings. Financial interests have been stronger than cultural policies. Fines for breakings the protection laws have been rather low. This development has resulted in an increasing conscience and support for preservation of cultural heritage among professionals as well as laymen, within the public authorities as well as parts of business life and within non-government organi-

sations (NGOs). An important result of this new movement is the international conference *Chişinău identities (Identitățile Chişinăului)* in September 2011, arranged in cooperation with NGOs and the municipal department of culture, with support also from the national ministry of culture. This is a very important step forwards. Very important is that the young generation shows a growing interest for preservation. They also have a growing pride and self-consciousness concerning national and local cultural heritage. I met a young Jewish woman who wanted to preserve the remaining part of the old town, where the childhood home of her grandfather still existed. She did not agree with older Jewish personalities who wanted to replace urban areas, reminding them of poverty and persecutions, by a modern urban development. This difference of opinions, recognizable from Lund in 1968, is understandable but also a challenge. The experience from Lund and many other European cities is that successful preservation and improvement projects can open the eyes of people who of different reasons have been blind to values of old, but deteriorated urban environments, give them new understanding and the enjoyment of finding hidden qualities.

Preserving cultural built heritage, not only the main architectural monuments but also urban environments more simple and anonymous old buildings, enforces the general urban image. Cultural heritage and a strong local identity are crucial factors for attracting visitors, tourists, settlers and investments and generally in the competition between cities. Preservation policy and human urban scale are no obstacles to prosperous development, profitable investments or modernization. A special challenge is to spread this understanding to the investors and main decision-makers. Maintaining and repairing old, rather small, buildings can give positive financial results, and will not prevent development of new modern architecture at other sites. Chişinău has large, rather central situated, little used or neglected areas, of a very high potential for future development and urban improvement.

Future perspectives

Development of future Chişinău could be an interaction between offensive new ideas and protection and improvement of existing values and heritage. Former, run-down industrial sites and brownfield areas along the river Bâc and the

Chişinău area.

Black: commuter train with stations.

Blue: tramway lines.

Green: High-speed trains.

Chişinău has a potential for tramways, commuter trains and future high-speed rail

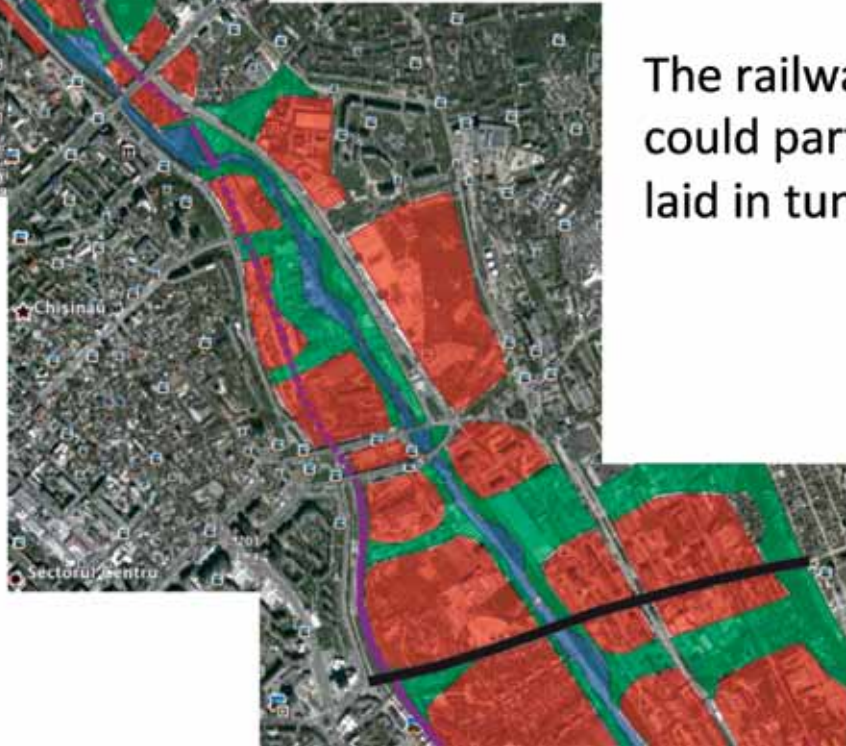
Possible future development with tramways

railway provide a very interesting potential for urban development. A combination of modern, higher and lower buildings, green spaces, water surfaces along the river and close connections to the adjacent city districts could make this easily accessible district very attractive. The existing thoroughfare Strada Albişoara could be transferred to a beautiful city boulevard or “Croisette” along the river. An international workshop on development along the Bâc river was arranged some years ago by the Politécnico di Milano in collaboration with Universitat Autònoma de Barcelona and Skidmore, Owings and Merrill, USA. A development of this area could replace redevelopment of the old town or development of new peripheral suburbs. The existing railway could be extended with new tracks, allowing efficient commuter trains, also to the Chişinău-Sângera airport in the south. New stations with adjacent urban development could be opened. A possible future perspective is also to include Moldova and Chişinău in a pan-European high-speed rail network, with the potential of replacing several short-haul flights and providing a more sustainable transportation system. Although difficult to achieve in periods of financial crisis, corridors for such development should be reserved in the general survey plans.

The existing boulevards of central and suburban

Industrial areas along the Bâc river could be changed to attractive urban areas and parks.

The railway could partly be laid in tunnel.

Through roads could be transformed to urban boulevards.

The zone along Rîu Bâc has a very important potential for urban development. This is a rough outline, not a concrete proposal, but it gives hints for future possibilities

Chişinău give excellent condition for tramways. Unfortunately the old tram system in Chişinău was closed in the 1960s and replaced by trolleybuses. A main structure of modern tramlines – considerably more comfortable than buses – could be combined with a supplementary trolleybus system and commuter trains. A coherent network of biking lanes could cover the whole city and larger pedestrian areas could be arranged in commercial and cultural centres.

Back to the historic parts of Chişinău: In his book *Colina Antenelor de Bruijaj*¹³, Lică Sainciuc gives an excellent example, how the old urban district between the Pushkin Museum and Strada Columna, including reconstruction of the demolished St. Ilie church. Existing old building are proposed to be preserved and renovated and supplied by new buildings on empty lots, in size and character adapted to the old buildings. This is similar to what was done in the old part of Lund in recent decades. New buildings could be adapted to old ones, shaping a harmonious urban entity, integrating the old buildings in an

improved, attractive urban environment. In our last research project, I have made quick illustrations, how different parts of old Chişinău could be improved according to these principles. Another interesting idea is the *Urban pores*¹⁴ project, developed by the former city architect Anatolie Gordeev. The idea of this project is to open small passages and shortcuts for pedestrians through the urban blocks. In the old town, e.g. at Strada Alexandru Vlahuţă, such passages can be found. A special quality in the old town is the small triangular or polygonal spaces that have come up at intersections in the irregular street pattern. Such spaces could be found outside the Pushkin museum and the Mihalache Caţica building, at the intersections Strada Sfântul Andrei – Strada Ion Donecev, Strada A. Hâjdau – Strada George Coşbuc, Strada Bălţi – Strada Octavian Goga and Strada Alexandru cel Bun – Strada Cojocarilor. It is of great importance to reserve and improve such places and to complete empty adjacent ground with new buildings adapted to the character of the old buildings.

¹³ SAINCIUC 2000, 98.

¹⁴ GORDEEV 2010.

Simple buildings like this are important memories of earlier times

Former Jewish merchants' houses at Strada Octavian Goga, very important to preserve

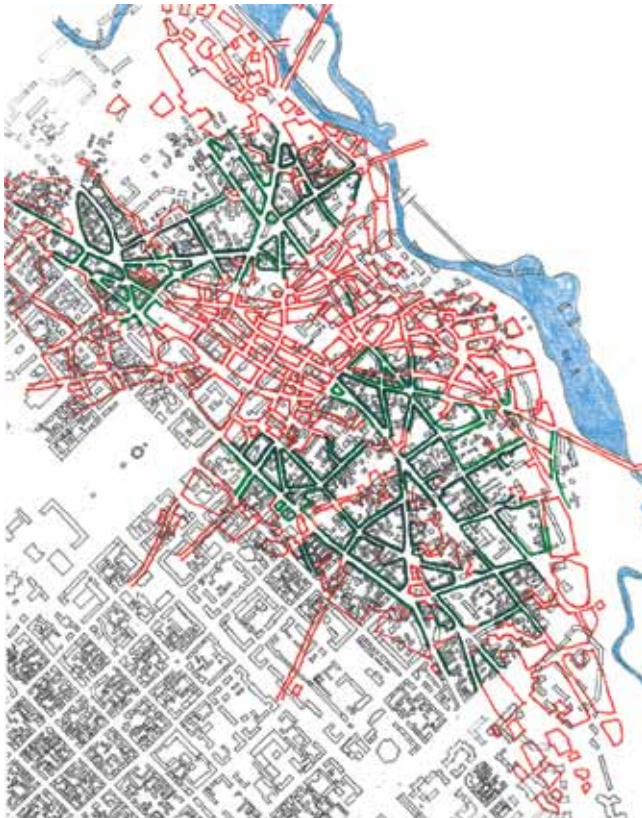
One of the precious small urban spaces at street intersections. Strada Octavian Goga

Backyard buildings of high preservation value

My proposals for preservation areas in the northern and southern parts of the old, pre-1812 town. Within these areas, traditional old buildings should be preserved. New buildings should pay regard to old buildings in common urban compositions

Street pattern in 1812 and today. The red streets have vanished, to a great extent after 1944. The green streets have remained, somewhat regulated

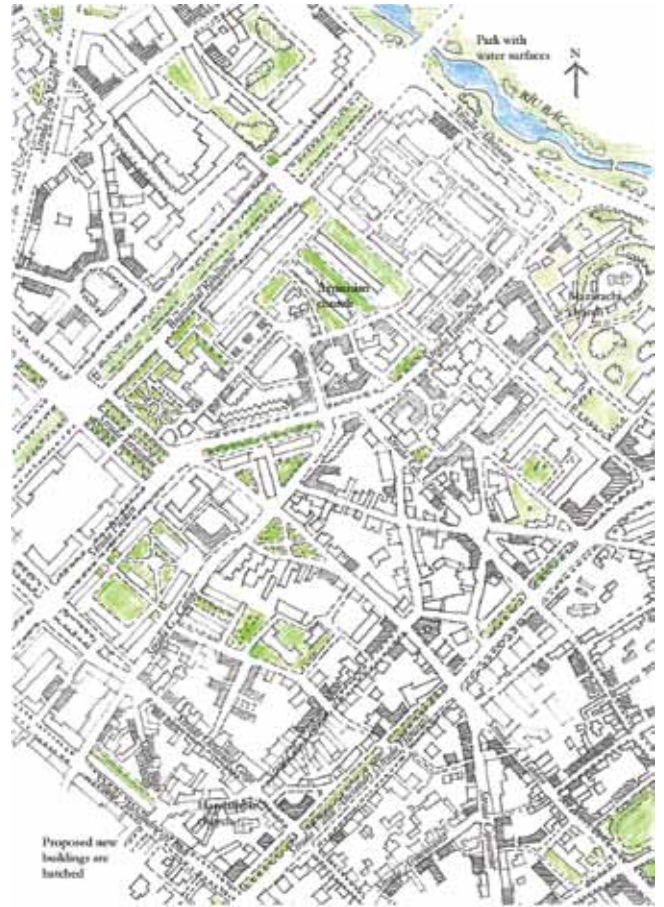
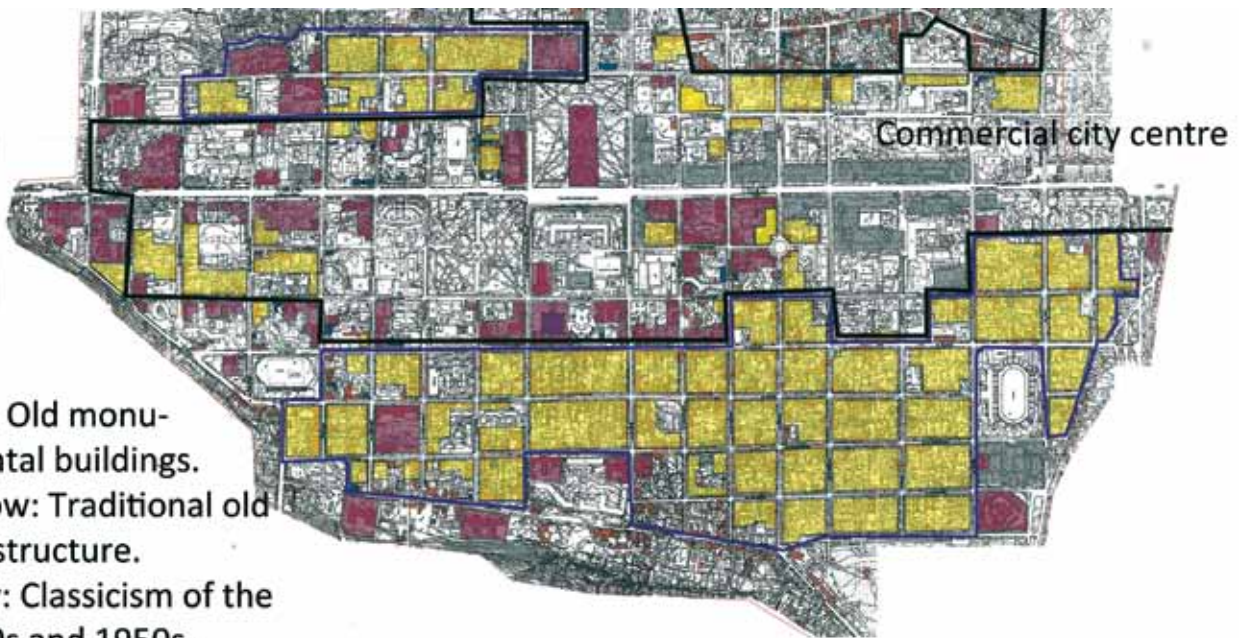

Illustration example of a possible upgrading of the central part of the old town. New buildings are hatched

Red: Old monumental buildings.
Yellow: Traditional old city structure.
Grey: Classicism of the 1940s and 1950s.

My proposal for preservation areas in the grid-net town. Also in the commercial city centre, most old buildings have a significant preservation value

Two main preservation areas or protection zones could be defined: A northern area, approximately delimited by Strada Alexandru cel Bun, Strada Anton Pann, Strada Andrei Botezatu, Buna Vestire church, Colina Puşkin and Bucuria chocolat industry and Strada Columna. A southern area, delimited by Strada George Coşbuc, Strada Columna, Strada Ismail, Strada Grigore Ureche and Strada Grădinilor. Within these areas strong preservation rules should be defined as well as regulations for adapting new buildings to the urban image. Since the grid-net city is also under heavy pressure for increased exploitation the most preserved areas should be also be defined as protection zones. Most urban blocks between Strada Bucureşti and Strada Alexei Mateevici as well as some blocks at Strada Columna and Strada 31. August 1989 should be regarded as preservation zones. Many old corner buildings have a very strong impact on the urban image.

The blocks more close to Bulevardul Ştefan cel Mare şi Sfânt have a more metropolitan, city centre character. This zone has a large number of monumental buildings of high architectural and cultural

significance, but also some potential for new development. There is a need for a central urban square, but the Gradina Publică and the green spaces outside the main cathedral, the national theatre and the opera are already very important meeting spaces. People of all ages and social context are relaxing, strolling or traversing these areas, also politicians and leading personalities of culture. This is the cultural, commercial and cultural centre not only of Chişinău but also for the whole republic. This rather unique, miscellaneous city district has a central position to the identity of the city.

Between Strada Ismail and Piaţa Costache Negruzzi some old buildings have remained between the new high-rise buildings. The contrasts between old and new are very sharp, almost brutal. Maybe it will not be possible to preserve the remaining old buildings in this district, but there is a need to establish new façades along Strada Ismail, Strada Ciuflea and the south part of Bulevardul ştefan cel Mare şi Sfânt in order to obtain better-defined urban spaces and a more human scale. The Teodor Tiron cathedral could be included in a beautiful urban space.

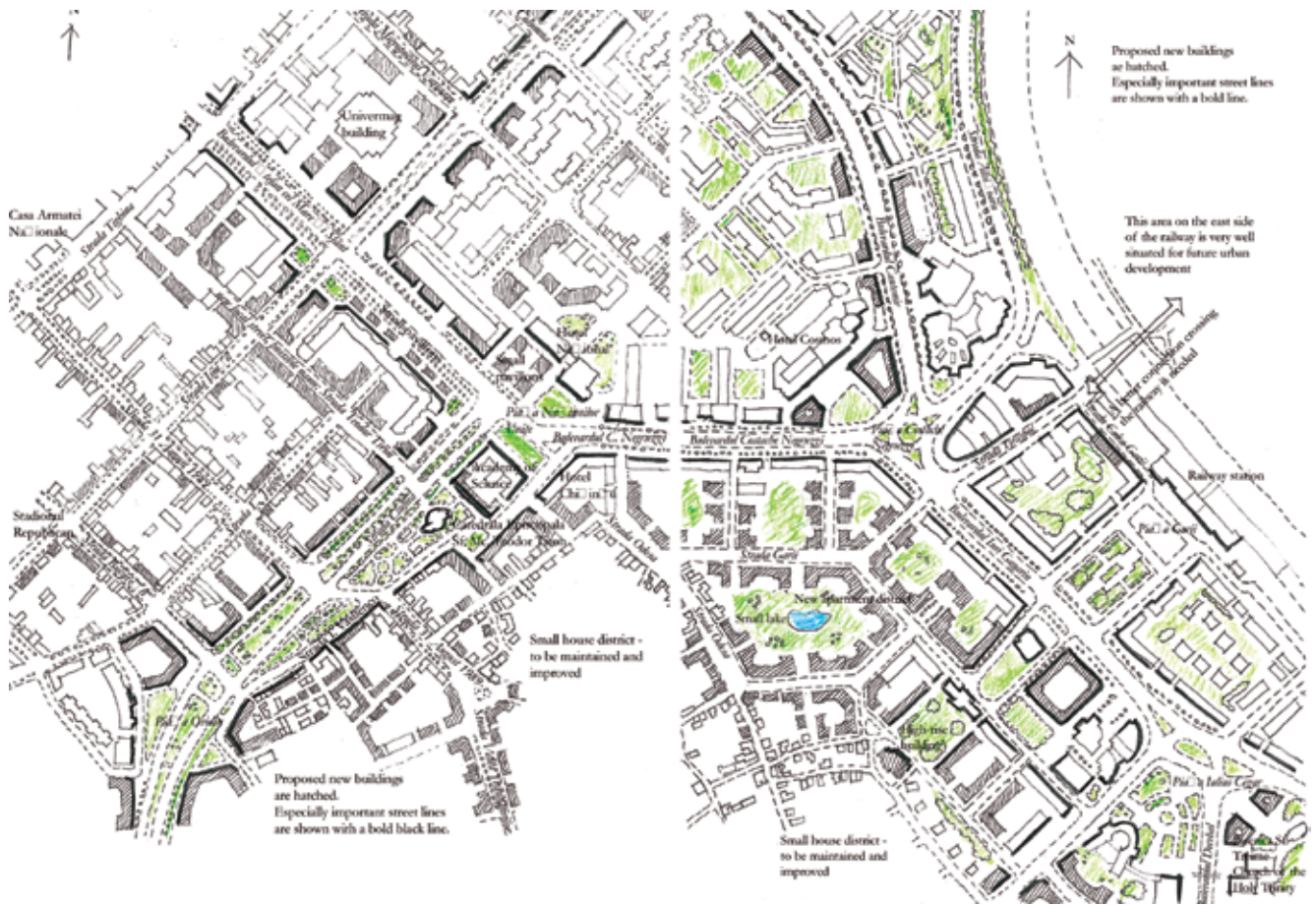

Illustration example of urban renewal possibilities in the south part of central Chişinău. There is a need for better defined and more human urban spaces. This means a potential for construction of new buildings

There is a considerable potential for developing in the area near the railway station, also connected with its eastern neighbour area.

Conclusions

Although not at the very top level in Europe, Chişinău has obvious architectural and cultural values. These values are crucial to the identity and attraction of the city and the country. Partly contemporary urban planning threatens these values planning, allowing a large number of demolitions. Since new architecture cannot generally be expected to be at the main top level of Europe, preservation of old buildings is very important to the competitiveness of the city. Continued demolitions and less respect to the historical and cultural heritages will generally make Chişinău less interesting in an international perspective. Movements for preservation of cultural heritage and old buildings are thus no obstacles to continued development but on the contrary: They are promoting future prosperity, growth and new development ideas. Establishing of preservation zones and withdrawal of the planned new boulevard through the old town are means for future expansion. I wish the Chişinău citizens good luck!

References

BLOMQUIST, Ragnar, 1968. *Lunds stadsbild* (Urban Image of Lund). Edited by Inventeringskommittén (the Inventory committee), Lund.

CIOCANU, Sergius 2006/2007. *Chişinău – a Historic City in the Process of Disappearing*. Heritage at Risk, ICOMOS report 2006/2007.

GANGAL, Boris, NESTEROV, Tamara, RÂBALCO, Eugenia et al. 2010. *Centrul istoric a Chişinăului la începutul secolului al XXI-lea. Repertoriul monumentelor de arhitectură*. Chişinău, Editura ARC.

GOLDSCHMIDT, Efim, TEPER, Igor, FINCKEL, Michael, 2007. *History in stones. Monuments of the Jewish material culture in Moldova (XVII-XXI centuries)*, Chişinău.

GORDEEV, Anatolie, work paper 2010. *Urban Hybridizariion*. Urban Pores/Porosity.

GORDEEV, Anatolie, work paper 2011. *Urban Planning Ideology and Discussions in Chişinău in Soviet and Post-Soviet Years*.

JOHANSSON, Bengt O. H., 1997. *Den stora stadssomvandlingen. Erfarenheter från ett kulturmord*. (The Great Urban Transformation. Experiences from a Cultural Murder.) Edited by Regeringskansliets arbetsgrupp för arkitektur och formgivning, Kulturdepartementet (Swedish Ministry of Culture), Stockholm.

LARSSON, Bo, SKOOG, Göran, 2008-2009. *Multi-ethnic Built Heritage in West Ukraine and Moldova – a Challenge for Urban Planning and Development*. Volume I (2008): The periphery in the Midst of Europe – saving the Built heritage. Volume V (2009): Moldova: Chişinău, Bălţi, Soroca, Căuşeni. Edited by the Department of Architecture and Built Environment, Lund University.

SAINCIUC, Lică, 2000. *Colina Antenelor de Bruiaj*, Editura Museum, Chişinău.

SAINCIUC, Lică, 2011. *Ioan Halippa: Chişinăul pe vremea lui Puşkin (1820-1823), cu 333 de intersecții de Lică Sainciuc*. Editura Cartier, Chişinău.

ŞLAPAC, Mariana 2008. *Arta Urbanismului în Republica Moldova*. Edited by Academia de Ştiinţe a Moldovei, Chişinău.

ŞTEFĂNIŢĂ, Ion et. alt. 2010. *Cartea Neagră a Patrimoniului Cultural al Municipiului Chişinău*. Edited by the Moldovan Ministry of Culture, Chişinău.

The American Jewish Joint Distribution Committee, 2004. Map of Jewish Kishinev.

TØNNESEN, Allan, 1995. *InterSAVE. Internationales System zur Erfassung architektonischer Werte*. (Title of German version; there are also versions in English and Danish language.) Danish Ministry of Environment, General Directory for Forest and Nature, Copenhagen.

ZAPOROŽAN, RUSANOV, 1988. *Narodne tradicii v arhitekture Moldavii*. (Народные традиции в архитектуре Молдавии), Izdatel'stvo "Cartea Moldovenească", Chişinău.

Cfr the websites <http://jewishvirtuallibrary.org> and <http://oldchisinau.com>.

“**Branding**”, sau “place management”, atunci când este utilizat alături de un loc geografic anume, pare a fi o invenție recentă a companiilor de marketing care ar servi în acest fel interesele de individualizare ale unor localități, regiuni sau chiar țări în din ce în ce mai complicata luptă de a atrage investitori, de a stabili sau chiar atrage populația activă în locul astfel individualizat.

Văzând cândva o imagine¹ ce circulă pe internet, ce înfățișa un grup de femei, mascate în cea mai fundamentalistă formă feminină de vestimentație musulmană, în timp ce făceau o fotografie de grup, am pus amuzamentul pe care-l poate stârni o astfel de imagine în relație cu tema dezbătută aici, ca fiind exemplul cel mai evident. Ce sens are, în fond, să-ți faci o fotografie-portret, mai ales un portret de grup, dacă pentru privitorul accidental din viitor nu va fi limpede pe cine ilustrează acel portret? Este deci evident că, în această lume afectată din ce în ce mai profund de fenomenul globalizării, “brandingul” a devenit acel instrument de a te detașa din imaginea de grup, de a face în așa fel încât oricine, oricând, să poată să recunoască locul și cultura atașată acestuia în mod rapid și fără greutate. De exemplu, o marcă distinctă a Bucureștiului ar putea să-i scutească de enervare pe spectatorii de la concertul vreunei mari formații de muzică rock ce de pe scenă aruncă un strigăt de salut: “Hellooo, Budapest!”. De cealaltă parte, aceasta i-ar ajuta și scuti și pe membrii acelei formații de penibilul de a etala faptul că nu știu nimic despre locul în care se află în acel moment.

În publicitate regulile sunt simple. Un slogan publicitar nu poate avea mai mult de 7 cuvinte dacă se dorește să fie percutant. Chiar și în arhitectură, un mare arhitect² a spus cândva: “Less is more!”. Așadar lucrurile esențializate și repetate obsesiv au șansa de a se constitui în timp în ceea ce denumim astăzi “brand”. Situația este cel mai bine ilustrată de clișeele cinematografului americane, căci acolo, fără greș, vom întâlni în filmele cu acțiune la Paris un cadru dintr-un apartament ce are vedere către Tour Eiffel, într-o acțiune la Roma, sigur, ne vom întâlni cu o vedere dintr-un balcon baroc cu vedere spre domul catedralei San Pietro așa după cum niciun

serial cu acțiune în New York nu rata în trecut o imagine panoramică a turnurilor gemene.

Dacă repetiția consecventă a unui clișeu vizual sau de altă natură (revenind la filme, din punct de vedere sonor, se poate spune că o acțiune la Paris, fără prezența unei piese muzicale la concertină sau acordeon, pare a fi ratată în aceleași producții americane) poate conduce la formarea reflexului de a recunoaște o cultură față de alta, atunci care pot fi acele elemente ce pot conduce la ideea de brand local?

Peisajul cultural

Așa cum este definit în chartele internaționale privind protecția patrimoniului, peisajul cultural este acel mediu natural în care se încadrează unele creații umane, aceste două elemente – naturalul și antropical – devenind astfel inseparabile și determinând ceea ce alții numesc “genius loci”. Multiple exemple pot fi utilizate pentru a arăta cât de puternic poate fi acest simbol al unui loc. Unele sunt poziții de maximă importanță în lista patrimoniului mondial UNESCO și protejate ca atare. Puțini oameni nu ar recunoaște asocierea dintre luciul de apă, zona colinară de coastă pe care se profilează un mare dom și o serie de minarete, elemente ce caracterizează Istanbulul. Mulți vor recunoaște coasta abruptă ce se prăbușește în mare covârșită de multitudinea de căsuțe paralelipipedice simple, dominate de alb și albastru, elemente de peisaj ce participă la orice afiș publicitar ce vrea să promoveze insula Santorini din Marea Egee. Unele siluete sunt atât de importante încât pot fi schematizate în câteva linii grafice fără teama că publicul ar putea să nu recunoască locul – laguna Veneției, Opera din Sidney, panorama de pe Rhin a orașului Köln sau, mai recent și pentru scurtă vreme, silueta dominatoare a plajelor deșertice din Dubai a hotelului Burj Al Arab.

Atât de semnificativ poate fi acest simbol local încât orașele Köln și Dresda din Germania au fost somate cu excluderea din lista patrimoniului mondial³ în cazul continuării unor investiții locale ce ar fi alterat siluetele orașelor respective. Dacă la Köln acest element a fost suficient de important încât să elimine intenția autorităților locale de a autoriza construirea câtorva turnuri, orașul Dresda

¹ Imagine preluată de la: <http://1389blog.com/pix/pointless2.jpg>

² Sintagma îi aparține lui Ludwig Mies van der Rohe, este citată în practic orice istorie a arhitecturii universale.

³ Detaliile pot fi urmărite pe pagina oficială a World Heritage Center: <http://whc.unesco.org>

a fost în final exclus din lista patrimoniului mondial ca urmare a menținerii deciziei de a construi un nou pod, considerat a fi un element important de alterare a peisajului cultural protejat.

Construcții

Există două categorii de construcții ce pot marca memoria colectivă suficient de mult încât oamenii să asocieze inseparabil orașul cu acele edificii. Prima categorie ar fi cea a construcțiilor unicate, emblematice. Acestea sunt folosite în mod repetat pentru a sintetiza vizual referirea la un loc. O pictură murală aflată în gara orașului Geneva artă rețeaua feroviară europeană ce era accesibilă de acolo în anii 1930 prin marcarea nodurilor importante cu reprezentarea schematizată a câte unui edificiu major de acolo. Oricine putea astfel să asocieze Escorialul cu orașul Madrid, Turnul Belem cu Lisabona sau Palatul Parlamentului cu faimosul său Big Ben cu orașul Londra. Unele construcții de acest tip sunt chiar mai cunoscute decât locurile în care au fost edificate. Fără îndoială, turnul înclinat din Pisa este cu mult mai cunoscut decât orașul însuși. Cu certitudine, există mai mulți oameni care ar recunoaște imaginea și ar localiza corect Opera din Sidney, dar nu ar putea spune nimic altceva despre marele oraș australian.

O a doua categorie ar fi construcțiile cu o tipicitate atât de pronunțată încât, deși anonime, luate ca entitate individuală, în ansamblurile pe care le formează și prin gradul lor de repetitivitate în locurile de origine, devin adevărate embleme pentru acele orașe. Din această grupă aș evidenția clădirile realizate în urma transformărilor urbanistice impuse la Paris de baronul Haussmann la mijlocul secolului al XIX-lea sau casele de negustori din secolele XVII sau XVIII care, înșirate pe canalele din Amsterdamul istoric, îl definesc. În același mod am putea să ne întrebăm dacă San Gimignano din Italia poate fi înțeles altfel decât făcând relația cu turnurile-locuință prezente în acea zonă?

Spații publice și dotări

O serie de spații publice sunt atât de individualizate încât păstrarea acestora devine o necesitate a autorităților având în vedere că reprezintă identitatea locală. Nu la Piața Roșie din Moscova, nu la Piața Mare din Bruxelles sau la canalele Veneției ori ale Amsterdamului aș vrea să mă refer cu prioritate. Acestea sunt în mod evident legate de istoria acelor națiuni și fac parte din patrimoniul lor. Pe lângă aceste spații se face de multe ori abstracție de unele componente mai mobile ale acestora.

Câți dintre oamenii cu o anumită cultură vizuală nu ar recunoaște Amsterdamul doar privind balustrada unui pod peste un canal de care s-ar afla sprijinită o bicicletă? Ar exista oameni care să nu poată spune că un autobuz supraetajat roșu, o cabină telefonică cu un anumit design și vopsită în roșu, precum și un taxi negru de o anumită formă, nu sunt imagini pe care ne-am aștepta să le vedem în Londra? Dar taxiurile galbene care inundă o stradă-canyon cu 8 benzi pe sens? Ar putea fi acestea în alt loc decât în New York? Aceleași întrebări le-am putea pune și în legătură cu niște vaporăse turistice sau despre niște tramvaie deschise pe niște străzi extrem de abrupte. Evident că locul lor este, fie Paris, fie San Francisco.

Nevoia de a identifica un anume loc prin astfel de detalii merge atât de departe încât unele scamatorii de marketing, precum cele folosite de Cazinoul "The Venetian" din Las Vegas, SUA, sunt puse în practică pentru a oferi turiștilor surogatul unei excursii într-un anume loc. În cazul respectiv "se merge" la Veneția prin plimbări, cu replici ale gondolelor originale, pe canale butaforice aflate în fapt în interiorul unui spațiu comercial.

Așadar, aceste elemente de dotare a spațiului public ajung în unele locuri să servească drept carte de vizită sau element publicitar prin simpla lor utilizare consecventă, pe o suficient de lungă perioadă de timp astfel încât să rămână întipărite în memoria colectivă și să devină acele clișee pe care le-am menționat mai sus.

Evenimente periodice reprezentative

Pe lângă elementele fizice cum sunt cele deja enunțate, un rol foarte important în promovarea unor locuri, fie ele turistice sau nu, îl joacă acele evenimente care, după o îndelungă continuitate în timp, ajung să se fixeze ca repere culturale esențiale la nivel național sau internațional. Aceste evenimente periodice sunt de mai multe feluri și se leagă de tradiții religioase, de sărbători locale, de festivaluri sau evenimente de mare anvergură sportivă ce se petrec prin rotație, în diferite părți ale lumii.

Probabil că, multă vreme de acum înainte, orașe precum Montreal, Albertville sau Guadalajara vor fi asociate găzduirii olimpiadelor de vară sau de iarnă ori cu jocurile din cadrul campionatului mondial de fotbal. Bineînțeles că orașul Sibiu se va bucura o lungă perioadă de faima câpătată la nivel european de titlul de Capitală Culturală din anul 2007. În același mod asociem întotdeauna festivalurile de film sau teatru cu orașele gazdă – Cannes, Karlovy Vary, Veneția. De pe urma unui astfel de festival, un oraș cu puter-

nică rădăcină istorică s-a reinventat spectaculos, la propriu, în ultimii ani. Este vorba despre Avignon și celebrul său festival internațional de teatru care, inclusiv economic prin efectele directe sau indirecte, deja domină viața regiunii.

Sărbătorile sau evenimentele locale tradiționale pot fi foarte utile în promovarea locului în care se desfășoară, beneficiile turistice fiind în acest sens cele mai evidente. Celebre sunt atât carnavalurile din Rio de Janeiro sau Venezia cât și Il Paglio de la Siena sau orașul Pamplona cu festivalul său San Fermin și nebuasca urmărire cu tauri de pe străzile orașului.

Un rol deosebit îl joacă religia în viața unor regiuni sau orașe. Dincolo de faima Romei, a Meccăi sau a Ierusalimului ca locuri sacre, există multe alte destinații pentru mii de oameni religioși care practică pelerinajul la o scară mai redusă. Viața localității Santiago de Compostella, alături de întreaga regiune, este inseparabilă de pelerinajul dedicat sfântului Iacob. Alte localități sunt celebre grație acestui aspect religios cum ar fi Lourdes în Franța sau Fátima în Portugalia localități ce, de altfel, sunt și înfrățite. O întregă viață economică și culturală legată de aceste aspecte religioase au condus în timp la configurarea caracterului acestor localități astfel că, în timpurile moderne, este greu de separat urbanitatea fizică a acestora de urbanitatea lor socială.

Cultura locală (în sensul mai larg, dincolo de evenimentele deja trecute în revistă)

Deși nu sunt multe zonele geografice care să se poată bucura de tradițiile puternice legate de evenimentele invocate mai sus, există cu prisosință alte aspecte culturale care marchează distinct destinul acestora. În același mod, și aspectele culturale locale capătă mai multe categorisiri posibile. Astfel, nu sunt de neglijat individualizările în baza comportamentelor sociale specifice unui anumit loc, vestimentația caracteristică, obiceiurile culinare. Tot culturii locale se pot atașa unele evenimente istorice relevante pentru umanitate cum ar fi: bătălii, nașteri ale unor personalități, accidente sau alte evenimente celebre similare.

Comportamentele sociale sunt cele care dau turiștilor o senzație particulară atunci când ajung în locuri aparținând unor altor culturi decât ale lor. Probabil că o vizită la Istanbul ar fi incompletă fără o negociere acerbă cu negustorii din bazar, trecerea prin Amsterdam, fără a remarca ferestrele caselor fără perdele sau vitrinele cu lumini roșii din timpul serii n-ar avea farmec. Probabil că n-ar fi nicio surpriză dacă în același Amsterdam te-ai trezi în mijlocul

vreunei festivități a comunităților de homosexuali, având în vedere notorietatea acestui aspect social. În Japonia ar fi, probabil, frustrantă ratarea unei ceremonii a ceaiului. Exemplele ar putea continua cu prisosință.

Vestimentația face și ea parte din arsenalul de individualizare al unor comunități, în forme mai mult sau mai puțin evidente. Gărzile regale sau polițiștii din Londra, costumația bărbaților scoțieni ce e nelipsită la evenimentele sociale deosebite din Edinburgh, gărzile parlamentului sau animatorii/animatoarele grupurilor de turiști din Atena cu specificul lor, saboții din lemn de la Amsterdam, toate aceste forme vestimentare ca expresii ale culturii locului sunt menținute și exploatate ca imagine în mod corespunzător, în beneficiul întăririi conștiinței apartenenței la acele locuri geografice. Unele locuri sunt foarte atașate modelelor vestimentare nu neapărat pentru un beneficiu de imagine, ci chiar mai curând ca element de definire netă a unei comunități mai restrânse și închise, având însă același rezultat de imagine. Exemplele cele mai elocvente ar putea fi comunitățile Amish din Pennsylvania sau evreii denumiți ortodocși sau ultraortodocși ce sunt nelipsiți de la Zidul Plângerii din Ierusalim, oameni care, prin maniera lor de a se îmbrăca, semnaleză restului lumii apartenența la un grup social foarte compact și care este întotdeauna asociat locului în care se regăsește acest grup.

Din punct de vedere culinar, este din ce în ce mai frecvent posibil să facem conexiuni mentale cu anumite locuri interesante ale lumii. România este în mod deosebit cunoscută pentru răspândirea consumului de mămăligă și de sarmale sau mititei. Unele părți ale României sunt foarte legate de specificul culinar. O ciorbă de pește va fi întotdeauna asociat Deltei Dunării iar în ultima vreme, parcurgerea traseului Văii Oltului dintre Muntenia și Transilvania a făcut cunoscut un loc de popas pe acest drum în mod special datorită micilor ce pot fi mâncați acolo. Multe astfel de legături există în lume, cu notorietate mai mare sau mai mică, în funcție de interesul arătat promovării. O mică localitate din Normandia este Pont L'Évêque unde, dincolo de patrimoniul construit remarcabil, este cultivat un element de marcă specială – brânza ce poartă numele acestei localități. La fel se întâmplă și cu băuturile ce se împletesc atât de bine cu locurile de baștină – Cognac sau Champagne. Cine merge la Bruxelles, va fi, cu certitudine, nehotărât dacă să cumpere un cadou pentru cei de acasă sub formă de ciocolată sau de bere, produse atât de specifice locului. Gastronomია este deja un câmp de luptă

pentru menținerea dreptului la marcă, la autenticitate și la relația cu locurile de origine.

Din ultima gamă culturală pe care doream s-o evidențiez fac parte evenimentele istorice. Dunkerque, Hastings, Ypres, Waterloo – mici localități cu mari încărcături din acest punct de vedere. Numele unei localități obscure anterior anului 1986 este similar astăzi cu catastrofa din cauza unui accident nuclear – Cernobîl, la fel cum Hiroshima sau Nagasaki, nu sunt cunoscute pentru importantul lor rol în istoria medievală a Japoniei, ci pentru că sunt primele ținte din istorie ale unor bombardamente nucleare. Este cert că majoritatea europenilor vorbesc despre Maastricht și Shengen ca despre niște tratate internaționale deși aceste nume sunt folosite doar ca urmare a locului unde au fost semnate acestea, la fel cum în trecut Potsdam sau Varșovia erau sinonime cu evoluția politică a istoriei recente.

În aceeași măsură, localitățile țin să evidențieze, mai ales, când sunt de talie mai mică, marile personalități istorice care au văzut lumina zilei acolo. Cu certitudine, o mare parte din turiștii ce ajung la Sighișoara sunt atrași de faptul că este presupusul loc de naștere al lui Vlad Țepeș sau – pentru turiști – Dracula. Puțini știu însă că este și locul copilăriei lui Hermann Oberth, un pionier al ingineriei rachetelor, personaj fără de care ar fi fost mult mai greu ca omul să păsească pe Lună. În alte situații, un personaj istoric provenind dintr-o localitate anume devine el însuși o emblemă așa cum se poate spune astăzi că faima orașului Salzburg depinde substanțial de memoria lui Mozart. Ce exemplu mai bun în acest sens ar putea exista după ce am invoca orașele Bethlehem sau Nazaret?

Conexiunile economice sau instituționale

Ultimele, dar nu și cele din urmă, sunt elementele ce țin de economie sau instituții care au trecut de-a lungul timpului de la recunoașterea națională (mătasea antică provenea din China mai curând decât dintr-o regiune anume) la marcarea precisă a unei regiuni și, din ce în ce mai frecvent, a unui oraș. Nu se mai poate spune astăzi Stuttgart sau München, fără să avem în minte siglele firmelor Mercedes-Benz sau BMW. Torino și FIAT sunt de nedespărțit așa după cum Harley-Davidson este aproape totul pentru imaginea orașului american Milwaukee. Rotterdam este una cu portul său, iar Strasbourg deja înseamnă mai curând instituțiile europene localizate acolo. Oxford în Marea Britanie și universitatea sa nu pot fi despărțite la fel cum Leuven, în Belgia, este orașul universității catolice de acolo.

Pentru ce și mai ales pentru cine ar fi făcute astfel de catalogări? Sunt ele mai importante pentru investitori? Contează mai mult pentru turiști sau pentru cetățenii legați de locul respectiv? Poate patrimoniul cultural să tragă beneficii din acest tip de campanii sau, dimpotrivă, poate avea de suferit? Acestea sunt întrebările, cred eu, cele mai importante ce trebuie puse atunci când ar fi demarată o operațiune de “branding”.

Investitorii par a fi atrași de acele locuri care au o anumită notorietate și continuitate din mai multe motive conexe. Acestea ar fi că, asociat acestui statut de notorietate, există premisa unei anume coeziuni sociale benefice pentru forța de muncă ce ar fi implicată. Faima locului poate servi ca suport mediatic și propagandistic cu diminuarea costurilor pentru publicitatea proprie prin transferul unei anumite doze din acea notorietate a locului. Alte asemenea beneficii pot fi identificate astfel că notorietatea sau “brandul” locului poate servi în lupta globală de a atrage investiții și locuri de muncă.

Turiștii sunt importanți pentru sectorul economic, iar ei sunt atrași să viziteze un loc anume în funcție de notorietatea aspectelor respective. S-ar putea crede că elementele de branding sunt anume croite pentru a momi acești oameni dispuși să-și cheltuiască resursele de timp și bani pentru a vizita un loc sau altul. Însă, în aceeași măsură, trebuie ținut cont de locuitorii indigeni, căci ei sunt cu mult mai importanți în menținerea unui anumit patrimoniu cultural și al unui anume nivel de calitate al vieții. Ei nu trebuie să fie stimulați în imaginație, precum o face campania publicitară de natură turistică, ei au nevoie de a descoperi “brandul” locului într-o formulă simplă și naturală, au nevoie de a putea să-l evoce oricând și cu convingere, căci acesta este, în fond, liantul social care îi face să dorească să trăiască în continuare în acele locuri. Aceasta este până la urmă originea “mândriei locale”, baza legăturilor intime ce-i ține la un loc, poate, la fel de mult ca limba sau dialectul, forma de religie ori legăturile de familie stabilite în ani și secole.

Patrimoniul devine în acest mod și materie primă, și unealtă în același timp. De aceea, punctele de reper cultural, îndeajuns cultivate, pot deveni o resursă durabilă, dar și indispensabilă în același timp, dacă sunt bine gestionate de societate. Ajungând la acest punct, este important de remarcat că majoritatea locurilor date ca exemple de succes mondial în ce privește promovarea unui “brand” se bazează pe mult mai mult decât pe o singură categorie cultu-

rală dintre cele pe care le-am evocat aici. Cu alte cuvinte, Turnurile Gemene distruse la New York în 2001 erau imaginea sintetizată internațional a unui oraș de care ne amintim printr-o altă bogată colecție de simboluri – Empire State Building, Statuia Libertății, Wall Street, Rockefeller Center, Times Square, Manhattan, Central Park și multe altele. Ce relevanță ar fi putut avea oare, la începuturile lor, festivalurile internaționale de film sau teatru de la Venezia, Avignon sau Karlovy Vary fără mediul construit și, natural, alături de istoria locului în care au fost inițiate? Succesul lor și notorietatea dobândită în timp depindea fundamental de acestea în aceeași măsură în care acțiunile culturale respective erau menite să revigoreze și să pună în valoare elementele culturale preexistente. În fond, dacă există un flux abundent de turiști veniți a vizita Sighișoara, este pentru că locul este spectaculos ca istorie construită și mai puțin pentru că acolo s-a născut Dracula, deși acest aspect ajută foarte mult.

În acest context, patrimoniul ar avea de câștigat căci el, devenind o resursă prețioasă dincolo de menirea sa culturală, ar trebui să sensibilizeze autoritatea locală pentru a face tot posibilul pentru a-l prezerva. Dacă modesta localitate Scornicești din regiunea istorică a Olteniei ar avea un complex de factori asociați, precum peisaj deosebit, fond construit remarcabil sau alte asemenea elemente, atunci ar putea beneficia din plin de notorietatea de a fi locul de naștere al dictatorului Nicolae Ceaușescu. Pentru asta ar trebui însă o migăloasă și îndelungată operațiune de “branding”, suficient de consecventă pentru a genera într-un viitor oarecare acel clișeu, acel automatism care să facă instantanee asocierile mentale de care discutăm, căci altfel, simplul fapt de a fi locul de naștere al unui notoriu dictator, nu poate să rămână decât un fapt divers.

Rezultate ale campaniilor de branding

Consecințele unei politici coerente de branding pot fi benefice, dar pot avea și forme negative. Cazul orașului Sibiu poate fi evocat, căci eticheta de “capitală culturală europeană” din anul 2007 i-a servit foarte bine și în cursul anilor ce au urmat. O anumită tendință s-a menținut astfel că animația turistică e încă bună, mențiunea în ghidurile turistice e măgulitoare și, lucrul cel mai important, locuitorii săi au rămas cu unele reflexe bune în raport cu orașul lor: spațiul public este apreciat și utilizat intens, evenimentele culturale în acest spațiu sunt destul de numeroase, domeniul serviciilor este încă atractiv, dacă ne referim la alimentația publică și comerțul din centrul

istoric. Poate este relevant de spus că, la întocmirea unei strategii pentru revitalizarea Sibiului istoric din anul 2000, unele voci susțineau că este imperativă apariția acolo a unui hotel de mare capacitate și de 5 stele. O bună interogare în direcția brandingului ar fi arătat poate o direcție diferită, anume a caracterului istoric medieval al orașului ce ar fi fost mai adecvat pentru o dezvoltare mai consistentă a unui sistem de pensiuni menite să atragă turiști tineri, grupuri sau familii care să mențină o atmosferă vivace a bătrânului oraș. Buna cunoaștere a specificului poate scuti unele greșeli privind dezvoltarea urbanistică excesivă în unele situații. Dovada este faptul că, după mai mult de 10 ani, se observă că succesul cultural și economic nu este neapărat condiționat de o astfel de exagerare. Rămâne de văzut dacă o astfel de strategie a excesului ar putea avea succes durabil în cazul unor altor locuri în lume, așa cum ar putea fi nominalizat Dubaiul, oraș ce vrea să substituie imaginea de centru al petrolului cu un centru de altă natură, în pregătirea momentului în care petrolul va fi epuizat. Până la urmă, același exces care a fost cheia succesului în Las Vegas ar putea să fie drumul spre eșec în alt context cultural și economic.

Cazul orașului Brugge din Belgia ne arată însă că notorietatea și succesul turistic de la un anumit moment vine cu un cost⁴. Dacă la sfârșitul anilor 1960 Brugge a intrat într-un proces de regândire urbanistică, având ca scop revitalizarea centrului istoric, în anii din urmă se încearcă măsuri de contracarare a succesului prea mare obținut pe segmentul turistic. Astfel, începutul anilor 1970 făceau din centrul istoric Brugge un loc ce își pierdea locuitorii astfel că un număr semnificativ de clădiri istorice se aflau în abandon și stare proastă, străzile erau sub controlul autoturismelor, apele canalelor erau poluate și neutilizate. O strategie coerentă⁵ pusă atunci la punct a vizat redirectionarea traficului astfel încât pietonul să fie favorizat, a urmărit restaurarea unor clădiri istorice din centrul medieval și favori-

⁴ Unii dintre teoreticienii care au condus reabilitarea orașului Brugge au fost arhitecții-urbaniști Jan Tanghe și Werner Desimpelaere, asociați la firma de proiectare Groep Planning din Brugge. Detaliile pe care le-am aflat în timpul cursurilor pe care aceștia le țineau la Raymond Lemaire Center for Conservation of Historic Towns and Buildings de la Katholieke Universiteit Leuven sunt rezumate într-un articol-interviu disponibil (septembrie 2011) în pagina de internet: http://www.bbc.co.uk/romanian/news/story/2008/03/080325_arena_patrimoniu_bruges.shtml

⁵ Strategia a fost publicată în limba flamandă de consultanții orașului Brugge, firma de proiectare de arhitectură și urbanism Groep Planning. În: BRUGGE STRUCTUURPLAN VOOR DE BINNENSTAD, stad Brugge, 1976

zarea micului comerț tradițional, asanarea canalelor și utilizarea lor pentru agrement, a urmărit măsuri menite să readucă oamenii înapoi în centrul părăsit. Toate au fost acțiuni de redefinire a locului, de “branding” într-o anumită măsură. Aceste acțiuni au dat în curând roade și obiectivele turistice ce puteau fi acum vizitate în promenade plăcute, cu acces la multe magazine de suveniruri, terase, baruri și restaurante, toate acestea au condus la faima turistică și interesul deosebit pentru exploatarea acestei laturi a orașului Brugge. În fond, Brugge, dincolo de șansa de a fi fost într-o “adormire economică” de secole, care a exclus nevoia de demolări și reconstrucții, menținând astfel fondul construit medieval și baroc, nu e cu nimic mai special decât Ghent, Leuven, Antwerpen, Amsterdam sau alte orașe din zona flamandă (belgiană sau olandeză). Brandul turistic al orașului Brugge, consolidat în 10-15 ani, a ajuns astăzi la efecte adverse scopurilor principale ale operațiunilor urbanistice din urmă cu 4 decenii. Acestea erau: îmbunătățirea vieții propriilor locuitori, crearea unui mediu de viață mai plăcut, mai sănătos și suportabil economic, repopularea centrului istoric ce era în tendințe de abandon. Excesul turismului din ultimii ani face ca azi, presiunea imobiliară să fie atât de mare încât oamenii locului sunt din nou îndepărtați de centrul istoric, de data aceasta nu din cauza lipsei de condiții tehnice sau sociale, ci, dimpotrivă, din cauza unui interes prea mare care face ca totul să devină mult prea scump, totul să fie orientat către industria turistică, anume către toți amatorii de a prinde o zi de imagine a orașului Brugge venind din alte orașe, majoritatea din alte țări. Case care în 1970 puteau fi cumpărate aproape pe nimic, valorează astăzi milioane de euro. Exemplul nu este singular, căci o analiză a Veneziei din lagună va pune în evidență faptul că proprietățile și costurile vieții sunt atât de mari încât italienii indigeni care locuiesc efectiv acolo sunt puțini, majoritatea făcând zilnic naveta spre locurile lor de muncă venind acolo din localitățile limitrofe din regiunea Veneto.

Așadar, ce beneficii poate urmări Chișinăul și ce ar trebui să urmărească înainte de a lansa o campanie de branding?

Chișinăul nu se află în postura Orheiului Vechi de a avea o relație cu totul deosebită cu peisajul. Mai mult, legătura anterioară a orașului istoric cu râul Bâc a fost cu totul anihilată de strada Albișoara. Apoi, construcțiile reprezentative sunt deja “selectate” prin clișeele curențe de prezentare a Chișinăului și sunt constituite de ansamblul Arcului de Triumf și

Catedrala Mitropolitană. Pare că tipicitatea construcțiilor de locuințe colective staliniste este cu totul ignorată în prezent, deși aceasta este în mod evident o marcă a orașului. Care ar putea fi elementele de spațiu public, de dotări sau de evenimente specifice numai acestui loc ce ar trebui promovate? Există acestea? Cultura locală este bogată, așa cum e firesc să fie în orice oraș de amploarea și importanța Chișinăului. Dar există oare ceva particular din reflexele comportamentale, din vestimentația sau obiceiurile alimentare ce ar putea fi adjudecat ca fiind unice și specifice acestui loc? Sunt oare învârtitele și plăcințele locale suficient de specifice încât să fie obligatoriu incluse în meniurile restaurantelor sau hotelurilor ce contribuie la conturarea memoriei turistului despre locul vizitat? Este vinul suficient de prezent? Există vreo legendă suficient de puternică asociată Chișinăului, vreun personaj atât de interesant încât printr-o asiduă campanie de promovare să devină o etichetă credibilă a orașului?

Acestea sunt întrebări ce trebuie urmărite cu atenție de factorii de decizie din oraș, căci aceștia ar trebui să sintetizeze și să promoveze ani, poate decenii, aspectele relevante ce ar putea să facă din Chișinău un oraș de neconfundat, fie și doar din punct de vedere mediatic. Fără o analiză obiectivă a categoriilor pe care le-am expus este greu de crezut că se poate obține un rezultat satisfăcător printr-o obiectivitate ce nu poate fi compusă decât din nenumărate subiectivități observate în timp. Fiecare dintre aceste categorii ar trebui observate și sondate sociologic o lungă perioadă de timp. Răspunsurile nu pot veni exclusiv de la locuitorii săi, așa cum nu pot veni numai dinspre vizitatorii străini ocazionali. Totuși, impresiile acestora din urmă sunt relevante astfel că, numai părerile localnicilor despre orașul lor care s-ar intersecta și ar fi confirmate de către opiniile străinilor, au cu adevărat perspectiva de a se regăsi în viitor printre acele clișee care, repetate neobosit, vor defini “brandul” orașului.

Dar, pentru a fi cu adevărat util, procesul de branding al Chișinăului trebuie să plece în mod prioritar de la obiective care să fie provenite dinspre și orientate către necesitățile de coeziune socială ale cetățenilor săi.

SUMMARY

The paper aims for deciphering the mechanisms of producing an iconic image of a certain space of cultural significance and the reasons to begin a quest for such an identity. It looks for some marks that concur to the definition of the local specificity, namely: cultural landscape, relevant buildings or type of buildings, public spaces and their accessories, local culture (social behaviors, dressing behaviors, cuisine), historic connections (battles, famous personalities born or related to the spot), economic or political importance of the settlement (famous enterprises located within, relevant institutions based there) or very specific cultural activities linked to these places such as festivals, religious events. Examples are given, mostly from cases that those characteristics are worldwide renowned clichés. Following the brief description of the roles that each of these aspects are playing in defining a place, some essential questions are asked: why a branding campaign should ever be started and who should be the main beneficiaries of such a campaign? It is a statement about the importance of the interests of local citizens that should prevail in front of the interests of a presumed mass of future tourists. Therefore, a good branding campaign should not necessarily aim for the attraction of tourists but to enhance

local social cohesion and to attract and stabilize interest for permanent investments in local economy and in stimulating the interest of preserving cultural heritage. Therefore, built cultural heritage being both a primary resource and a tool, it might become one of the bases for sustainable development. Two examples are given by describing the cultural evolution of Brugge and Sibiu, two historic towns stressing the role of heritage in local sustainable development. The article does not have a firm conclusion but ends by raising some questions about the capability of Chişinău of recognizing the right elements from each of the cultural categories identified, in the pursue of a proper brand. Instead of a conclusion, it is affirmed that a proper branding effort for Chişinău should consider a long period of inquiries, directed both towards its citizens and to the regular or random visitors, as the citizens' own perception about their town would not be validated as a "brand" unless they would be confirmed by the external views or perceptions. More, in order to become a brand, these elements of perception should be sustained by a long and consistent advertising campaign and political behavior of local administration in order for them to become clichés, making them as easily attachable to the name Chişinău.

Primăria municipiului Chişinău (după *Retro Chişinău*)

DILEMA CHIȘINĂULUI – „CEL MAI FRUMOS ORAȘ DE PE PLANETĂ” SAU „ORAȘ PE CALE DE DISPARIȚIE”

Sergiu MUSTEAȚĂ

„Chișinău – orașul meu”, „Te iubesc, orașul meu!” sau „Chișinău – cel mai frumos oraș de pe planetă” (Foto 1-6) sunt lozinci afișate pe panourile de reclamă de pe majoritatea străzilor principale din municipiu. Lucru care, la prima vedere, bucură și îi îndeamnă pe cetățenii orașului să se gândească la locul unde s-au născut și au primit o educație, unde lucrează și chiar unde le sunt înmormântate rudele. Dar de la declarații și până la conștientizarea a ceea ce reprezintă „orașul meu” și ceea ce facem noi realmente pentru păstrarea spațiului istoric, e o cale lungă de parcurs. Fiecare localitate contemporană este așezată pe un patrimoniu cultural construit de mai multe generații. Anume aceste file de istorie și cultură marchează originalitatea și identitatea fiecărui loc.

Foto 1. Panou publicitar „Bine ați venit!”

Valorificarea și ocrotirea moștenirii culturale sunt obligații morale ale cetățenilor. Viteza cu care se distrug aceste bunuri culturale în orașul cu cea mai lungă tradiție urbană din Republica Moldova a făcut să intre în circulație, scrisă și orală, lozincă „Chișinău – oraș pe cale de dispariție” (Foto 8)¹; amintim în acest sens publicarea, în anul 2007, de către ICOMOS, a articolului semnat de arh. S. Ciocanu care semnala procesul distrugerii centrului istoric

„Chișinău – un oraș istoric în proces de dispariție”². Pericolul cel mai grav pentru orașul Chișinău este riscul de a-și pierde identitatea, ca să nu mai amintesc aici de clasamentul australian în care Chișinăul a ajuns în lista celor mai urâte orașe din lume³.

Patrimoniul cultural al urbei

Chișinăul are o istorie seculară și un patrimoniu cultural important, care este încă insuficient cercetat și valorificat (Foto 7)⁴. Localitatea Chișinău este

² Sergius Ciocanu, *Chisinau – A Historic City in the Process of Disappearing*. In: Heritage at Risk. ICOMOS World Report 2006/2007 on monuments and sites in danger”, Munchen, 2007, p. 115-116, http://www.international.icomos.org/risk/world_report/2006-2007/pdf/H@R_2006-2007_32_National_Report_Moldova.pdf (ultima accesare 01.03.2012). Pentru varianta română: în l. română In: <http://www.habitatmoldova.org/monitor/48652292441ae/ro/CHISINAU%20articol%20rom.doc> (ultima accesare 3.03.2012).

³ Chișinăul și Australianii. In: *Timpul*, 13 martie 2012. <http://www.timpul.md/articol/chisinaul-si-australienii-32202.html> (ultima accesare 16.03.2012).

⁴ Vezi despre istoria Chișinăului: *Gorod Kishinev v 1843 g.* In: Zapiski Bessarabskogo Statisticheskogo Komiteta. Kishinev, Tom III, 1868, p. 45-101; *O vodoprovode v Kishineve*, Odessa, 1890; I. Halippa, *Kishinev vremen zbizni v nem Aleksandra Sergeevicha Pushkina 1820-1823 gg.*, Kishinev, 1899; I. Halippa, *Materialy dlja istorii Kishinjova v XVI-XVIII vv.* In: Trudy Bessarabskoj Gubernskoj Uchjonoj Arhivnoj Komissii. Kishinev, T. I, 1900, p. 171-260; I. Halippa, *Dokumenty XVII - XVIII vv. kasajusiesja votchiny sela Bujukani, nyne predmestija goroda Kishineva.* In: Trudy Bessarabskoj Gubernskoj Uchjonoj Arhivnoj Komissii. Kishinev, T. II, 1902, p. 288-292; Jubilejnyj sbornik g. Kishinjova, 1812-1912. C. I, Kishinev, 1912; P. Cazacu, Chișinăul. In: *Viața Românească*, Iași, № 8, 1921, p. 264-275; Ștefan Ciobanu, *Chișinăul*, Chișinău, Editura Comisiunii Monumentelor Istorice, 1925; Gh. Bezviconi, *Semimileniul Chișinăului*. In: *Din trecutul nostru*. Chișinău, № 31- 34, 1936; C. Rugescu, *Chișinăul*. In: *Viața Basarabiei*, An. IX, nr. 9-10, Chișinău, 1940, p. 633-634; C. Rugescu, *Am revăzut Chișinăul*. In: *Viața Basarabiei*, An. XI, nr. 2-3, Chișinău, 1942, p. 156-159; V. Jukov, *Dinamika rosta i sostav gorodskogo naselenija Kishineva 1812-1861 gg.* In: Trudy Centralinogo gosudarstvennogo arhiva MSSR. Kishinev, 1962, T. 1, p. 172-197; *Istoriya Kishineva. 1466-1966*. Kishinev, 1966; G. Remenko, *Chișinău la Albișoara*. In: Chișinăul de sară, 7 august 1972; *Kishinev. Enciklopedia*, Kishinev, 1984; *Chișinăul în 1941*. Ediție îngrijită de Dinu Poștarencu, Chișinău, 1996; Iurie Colesnic, (ed.), *Chișinău. Enciclopedie*, Chișinău, Editura Museum, 1997; A. Eșanu, V. Eșanu, *Chișinău, file de istorie. Cercetări, documente, materiale*. Chișinău, 1998; M. F. Hamm, *Kishinev: the Character and Development of a Tsarist Frontier Town*, In *Nationalities Papers*, Vol. 26, No.

¹ Lozincă „Chișinău – oraș pe cale de dispariție” a fost lansată în timpul protestului din 27 iunie 2011 împotriva demolării monumentelor istorice de importanță națională organizat de grupul de inițiativă „Poștașii Chișinăului” împreună cu „Orașul meu drag”. Chișinău: DEMISIA lui Modârcă! Primăria: Întrebările către CSJ – Unimedia, <http://unimedia.md/?mod=news&cid=35735> (ultima accesare 20.02.2012).

atestat într-un document din 17 iulie 1436, dezvoltându-se în secolele XVII-XVIII și mai cu seamă în secolele XIX-XX conform unor planuri urbanistice⁵. Cel mai vechi plan general al orașului a fost cel elaborat de Fedorov în 1834; urmat de planul general de reconstrucție conceput de A. Șciusev în 1944. Ambele proiecte au contribuit la extinderea Chișinăului așa cum este în prezent. Dar trebuie să menționăm că, pentru partea veche a orașului, aceste planuri au pricinuit distrugerii irecuperabile. În secolul al XIX-lea, orașul nou, numit și Orașul de Sus, s-a dezvoltat după o structură ortogonală tipică orașelor țariste, stabilită în planul din 1834, în contrast cu Orașul Vechi, medieval, cu străzi întortocheate și s-a soldat cu trasarea străzilor din partea de sus a orașului peste tramele stradale din partea medievală, care, precum am zis, nu erau rectangulare ca cele nou-construite. Apoi, planul din 1944 a prevăzut, din păcate, continuarea extinderii structurii ortogonale a Orașului de Sus peste partea medievală. Mai mult chiar. Așa cum menționează într-un interviu arhitectul S. Șoihet, ideile lui Șciusev de a dezvolta sub formă radială Chișinăul au însemnat trasarea bulevardului Tineretului (în perioada post-sovietică – bulevardul Renașterii, în prezent – bulevardul Grigore Vieru) peste o parte semnificativă din orașul medieval. Același A. Șciusev, autor principal al planului din 1944, a prevăzut dezvoltarea orașului dincolo de râul Bâc și partea veche a orașului, prin noile cartiere Botanica, Buiucani, Râșcani, totuși cu efecte negative vizibile. Arhitectul S. Șoihet afirmă, pe bună dreptate, că imaginea orașului a avut de suferit – construcțiile noi au fost tipizate și uniformizate la maximum. În anul 1993, prin aprobarea de

către Parlament a Registrului monumentelor ocrotite de stat, Chișinăului i-a fost reconfirmat statutul de monument de arhitectură și istorie, pe care l-a obținut încă în perioada sovietică.

Foto 2. Panou publicitar „Chișinău – orașul meu”

În ultimele două decenii partea medievală a Chișinăului, păstrată câteva secole, cu patrimoniul ei istoric, arheologic și arhitectural, a suferit mult, fiind cu dificultate recognoscibilă ca „veche”. Unele clădiri din secolele XVIII-XIX și începutul secolului al XX-lea au fost reconstruite fără a se ține cont de originalitatea lor arhitecturală și statutul lor de monument istoric, iar altele au fost total distruse⁶.

Urmărind aceste etape ale dezvoltării spațiului urban, trebuie să menționăm că Legea privind ocrotirea monumentelor, adoptată în 1993, nu a fost implementată *de facto*, regimul de protecție pentru zona „Nucleul Istoric al Chișinăului” (monument de importanță națională, inclus în Registru cu nr. 308) nefiind asigurat. Lipsa unor mecanisme eficiente de control privind îndeplinirea normelor de protejare a patrimoniului cultural a condus la demolări și mutilări ale obiectelor patrimoniale urbane. Drept argument pot servi datele pe care le vom prezenta mai jos. În plus, Republica Moldova a ratificat în 2001 două convenții ale Consiliului European – Convenția europeană privind protejarea patrimoniului arheologic și Convenția privind protejarea patrimoniului arhitectural al Europei, care, deși sunt în vigoare pentru Republica Moldova din toamna anului 2002, până în prezent nu au fost transpuse în acte normative naționale și locale.

Inspecția din 2010-2011 a zonei „Nucleul Istoric” efectuată de Agenția pentru Inspectare și Restaurare a Monumentelor (AIRM) a constatat că, din cele 977

1, 1998, p. 19-37; D. Poștarencu, *Străzile Chișinăului. Denumiri vechi și actuale*, Chișinău, 1998; Lică Sainciuc, *Colina antenelor de bruiaj*. Chișinău, 2000; I. Stici, *Piața Centrală. 175 ani*, Chișinău, 2000; Ion Dron, *Chișinău. Schițe etno-toponimice*, Chișinău, 2001; A. Eșanu, V. Eșanu, *Chișinău, vatră de cultură și civilizație românească*. In *Destin românesc*, 3 (15), 2005; L. Sava, *Aspecte ale mediului urban al Chișinăului la începutul secolului al XX-lea (1900-1918)*. In: Tyragetia. Chișinău. S.N. Vol. I (XVI), nr. 2, 2007, p. 267-274; L. Sava, *Viața cotidiană în orașul Chișinău la începutul secolului al XX-lea (1900-1918)*, Monografia ANTIM VIII, Chișinău, Editura Pontos, 2010.

⁵ V. Ozmidov, *ПЛАНЪ ГОРОДУ Кишиневу: снятъ и сочинень 1817 года*; V. Lupășcu, *Aspecte urbanistico-arhitecturale ale dezvoltării orașului Chișinău (sec. XVII-XIX)*. In: *Analele Brăilei*. S.N., nr. 1, Brăila, 1994; *Stadtplan von Kischinew*, Chișinău, 1941. In <http://oldchisinau.com/streets/Kishinev-german-1941.html> (accesat 24. 09. 2011); T. Nesterov, *Structura urbană a Chișinăului până la 1812 și relicele sale arhitecturale*. In *Arta, Arte vizuale, Arte plastice, Arhitectura*. Chișinău, 2005, p. 41-50.

⁶ www.monument.sit.md (ultima accesare 10.03.2012).

Foto 3. Panou publicitar „Chișinău – orașul meu”

de obiecte arhitecturale de importanță locală și națională incluse în Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat (Registrul a fost aprobat prin Hotărârea Parlamentului nr. 1531-XII din 22 iunie 1993, publicat în MO, nr. 15-17 din 2 februarie 2010), 82 de clădiri au fost demolate, 170 de edificii au suferit intervenții care au deteriorat originalitatea lor, 17 construcții istorice sunt într-o stare de degradare avansată și procesul degradării și demolării este în ascensiune⁷. Spre exemplu, în 2005, Conacul Theodosiu, o clădire istorică din secolul al XIX-lea, situată în centrul istoric al Chișinăului (pe bulevardul Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 160, construit în 1836) și inclusă în Registrul monumentelor protejate de stat, a fost distrusă cu participarea directă a administrației Ministerului Culturii. Deși societatea civilă, mass-media și partidele politice de opoziție din Parlament au încercat să oprească această distrugere, autoritățile statului nu au luat în considerație demersul acestora. În pofida legii care dispune că monumentele pot fi incluse și scoase din Registrul doar de către Parlament, prin Hotărârea Guvernului nr. 865 din 17 august 2005, Conacul Teodosiu a fost exclus din Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat, iar ulterior a fost demolat. Publicistul V. Ernu își expune opinia privind distrugerea edificiilor vechi și spune că am distrus mai mult pe timp de pace decât pe timp de război: „... în timp de pace, în plină dezvoltare democratică, în timp ce construim glorios

⁷ I. Ștefăniță (coord.), *Cartea neagră a patrimoniului cultural al municipiului Chișinău*, Chișinău, 2010; *Raport privind situația patrimoniului arhitectural construit și protejat din mun. Chișinău pentru anul 2010-2011*, Agenția de Inspectare și Restaurare a Monumentelor, <http://airmc.wordpress.com/2011/11/15/raport-privind-situatia-patrimoniului-arhitectural-construit-si-protejat-din-mun-chisinau-pentru-anul-2010-2011/> (ultima accesare 20.02.2012).

capitalismul moldovenesc, patrimoniul național arhitectural al capitalei, al Republicii Moldova, dispare”⁸. În același context s-a pronunțat și V. Voznoi, care a punctat foarte bine rolul și rostul trecutului istoric pentru fiecare cetățean: „... ne trebuie sau nu acest „centru istoric”? Pentru ce atâtea complicații cu păstrarea, restaurarea? La ce ne servesc străduțele pitorești de odinioară sau clădirile frumos ornamente, rămase dintr-un timp departe de noi? Răspunsul e simplu: lipsește-l pe om de trecut, de personalități, evenimente și vestigii istorice și omul o să-și piardă pământul de sub picioare... Cei care distrug centrul istoric al Chișinăului ne distrug, în egală măsură, pe noi chișinăuienii”⁹.

Foto 4. Panou publicitar „Chișinău – orașul meu drag!”

Administrația primăriei și comunitatea locală, de asemenea, nu au întreprins acțiuni în măsură de a implementa legislația domestică și convențiile europene la nivel local. Decizia Consiliului municipal Chișinău nr. 6/28 din 19 mai 2009 prin care s-a abrogat Registrul monumentelor de importanță națională și municipală, aprobat prin Decizia nr. 2/6 din 19 ianuarie 1995, cu scopul elaborării unui nou registru a fost una ilegală¹⁰, deoarece, în baza *Legii privind ocrotirea monumentelor nr. 1530 din 22.06.1993* (art. 10, alin. 3), Primăria municipiului

⁸ Vasile Ernu, *Dispariția Chișinăului: au mai rămas zece ani*. In: Timpul, 18.11.2011, <http://www.timpul.md/articol/disparitia-chisinaului-vechi-au-mai-ramas-zece-ani-28813.html> (ultima accesare 20.02.2012).

⁹ Vitalie Voznoi, *Centrul istoric al Chișinăului, sub lama buldozerelor*. In: Ziarul de Gardă, nr. 320, 7 aprilie 2011, <http://www.zdg.md/social/centrul-istoric-al-chisinaului-sub-lama-buldozerelor> (ultima accesare 27.02.2012).

¹⁰ Angelian Olaru, *Arhitectul-șef al capitalei este acuzat de distrugerea Chișinăului vechi*. In: Timpul, 28 decembrie 2009, <http://www.timpul.md/articol/arhitectul-sef-al-capitalei-este-acuzat-de-distrugerea-chisinaului-vechi-5619.html> (ultima accesare 20.02.2012).

Foto 5. Panou publicitar „Te iubesc, orașul meu!”

Foto 6. Panou publicitar „Chișinău – cel mai frumos oraș de pe planetă”

Chișinău adoptase deja *Registrul monumentelor*. Legea privind ocrotirea monumentelor prevede că „organele de stat pentru ocrotirea monumentelor decid atribuirea sau pierderea calității de monument” (art. 18, al. 1), dar ea nu prevede abrogarea unui registru deja existent, ci **actualizarea lui pe bază de liste adiționale la un interval de trei ani** (art. 18, al. 2). Dacă citim **articolul 14** al legii sus-menționate: „Deținătorii cu orice titlu juridic ce posedă, folosesc sau păstrează monumente cu valoare istorică, artistică sau științifică **luate la evidență sau înscrise în registrul monumentelor sunt obligați să respecte prevederile prezentei legi**, condiție ce se include în actele de proprietate, de cumpărare-vânzare sau de închiriere”¹¹. Aducem aceste exemplificări pentru a sublinia că elaborarea *Regulamentului privind protejarea monumentelor de importanță municipală* este mai mult decât binevenită! Astfel, va fi pus în aplicare articolul 30 din

¹¹ Vezi mai multe detalii privind legislația Republicii Moldova în domeniul protecției patrimoniului arhitectural: S. Musteață, *Patrimoniul arhitectural al Republicii Moldova, între lege și fărădelege*. In: I. Ștefăniță (coord.), *Cartea neagră a patrimoniului cultural al municipiului Chișinău*, Chișinău, 2010, pp. 6-24; S. Musteață, *Patrimoniul cultural al Republicii Moldova – probleme de legislație și management*. In: Ion Ștefăniță (coord.), *Patrimoniul cultural al Republicii Moldova de la realitate la necesitate*, Chișinău, 2011, pp. 16-37.

Legea privind ocrotirea monumentelor nr. 1530-XII, care prevede că organele de stat pentru ocrotirea monumentelor sunt obligate să cerceteze sistematic starea în care se află monumentele în scopul de a elabora programe științific întemeiate pentru lucrările de conservare și restaurare și de a garanta la timp asigurarea materială și documentară a lucrărilor. La insistența societății civile (anexa 1)¹², Consiliul municipal Chișinău, în ședința din 11 decembrie 2009, a fost nevoit să-și modifice decizia din luna mai privind abrogarea Registrului monumentelor. În cele din urmă, s-a creat „o comisie de lucru, care urma să evalueze în termen de un an situația actuală și să înainteze spre aprobare Consiliului municipal Chișinău Registrul monumentelor imobile de importanță municipală și Regulamentul privind protejarea monumentelor imobile de importanță municipală, precum și propuneri corespunzătoare Ministerului Culturii, în scopul reactualizării Registrului monumentelor de importanță națională”¹³.

Dar în perioada cât a existat în capitală un vid normativ privind protejarea monumentelor de arhitectură, la Chișinău au fost distruse mai multe edificii, fiind grav afectat Nucleul Istoric al Chișinăului. Construcția noului sediu al companiei „Moldova-Gaz” în preajma Bisericii Măzărache, deci în zona istorică, încălcând reglementările zonei de protecție a acestui monument și distrugând situri arheologice din perioada medievală, este un exemplu elocvent când interesele economice s-au impus în fața celor naționale, culturale și, ca rezultat, au fost distruse construcții istorice ce marcau vechimea orașului. Intervenția arheologilor și societății civile nu i-a împiedicat pe constructori să demoleze un sector istoric cu construcții subterane impresionante, iar procuratura și poliția nu au dat curs solicitărilor de deschidere a unei anchete penale, răspunsul lor fiind: „lipsa componentei de infracțiune”. Poate părea ironic, dar mă întreb, cât de mare trebuie să fie cartierul istoric distrus, ca organele de anchetă să poată constata prezența „componentei de infracțiune”? Șirul demolării vestigiilor istorice și a edificiilor cu statut de monument poate fi continuat. Menționăm doar demolările recente: str. Bănulescu Bodoni nr. 51, str. V. Pârcălab nr. 71, str. Sarmisegetusa nr. 48, str. Alecsandri 32, str. București 71, str. Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni 4 sau intervențiile de pe

¹² Vezi adresarea unui grup de instituții academice, muzeale și non-guvernamentale către primarul general din 21.05.2009.

¹³ Raport cu privire la activitatea Direcției generale arhitectură, urbanism și relații funciare pentru anul 2009.

Foto 7. Panou publicitar „Chișinău din secol în secol”

str. Colina Pușkin nr. 3¹⁴.

În februarie 2011, primarul general al Chișinăului a dispus: „Se suspendă provizoriu, până la elaborarea noului Registru al monumentelor imobile de importanță municipală, elaborarea documentației de urbanism (certIFICATE de urbanism pentru proiectare, autorizații de desființare, autorizații de construire) privind reconstrucția, supraetajarea, extinderea, replanificarea, modificarea fațadelor, desființarea monumentelor imobile înregistrate în Registrul monumentelor de importanță națională și municipală, aprobat prin decizia Primăriei municipiului Chișinău nr. 2/6 din 19.01.1995, cu excepția intervențiilor în scopul conservării sau restaurării acestor edificii”¹⁵. În aceeași dispoziție se punea în sarcina Direcției generale arhitectură, urbanism și relații funciare să prezinte spre aprobare Consiliului municipal, până în octombrie 2011, noul registru al monumentelor imobile de importanță municipală elaborat de IMP „Chișinău-Proiect”. Preturile din Chișinău și Direcția generală economie, reforme și relații patrimoniale erau obligate să-i anunțe pe proprietarii monumentelor imobile despre statutul acestora, conform Registrului și despre obligațiile care le revin în procesul exploatării acestor imobile, iar poliției municipale i se cerea să intervină prompt, în caz de acțiuni ilegale asupra monumentelor, aplicând sancțiuni în conformitate cu legislația în vigoare.

Direcția generală locativ-comunală și amenajare a primit dispoziția să confecționeze și să monteze, începând cu 15.02.2011, pe fațadele principalelor monumente, plăci care să indice apartenența fiecă-

¹⁴ Vezi Lista monumentelor demolate: <http://airmc.wordpress.com/demolari/> (ultima accesare 20.02.2012).

¹⁵ Punctul 1 al Dispoziției primarului general Dorin Chirtoacă nr. 74-d din 21 februarie 2011 „Cu privire la unele măsuri suplimentare în vederea protejării monumentelor imobile în orașul Chișinău”.

Foto 8. Protest în fața Primăriei Chișinău împotriva demolărilor, 27 iunie 2011

ruia dintre ele, conform înscrierii în *Registrul monumentelor ocrotite de stat* și, ulterior, după aprobarea *Registrului monumentelor imobile de importanță locală*, a plăcilor respective pe imobilele corespunzătoare, iar Direcția generală finanțe urma să asigure sursa de finanțare a lucrărilor de confecționare și montare a plăcilor menționate. La prima vedere dispoziția respectivă pare a fi una eficace, care pune bazele unei atitudini responsabile a funcționarului public față de obiectivele de patrimoniu cultural: s-a dispus suspendarea construcțiilor care afectează clădirile istorice, s-a inițiat actualizarea *Registrului monumentelor de importanță națională*, s-a cerut poliției să-și îndeplinească obligațiile de asigurare a ordinii, s-a dispus informarea proprietarilor de bunuri culturale și montarea plăcilor informative etc. Foarte repede însă ne-am convins că aceste decizii au fost, în mare măsură, formale, fiindcă pe parcursul anului 2011 au avut loc mai multe cazuri de încălcare a acestui moratoriu, chiar de către edilii capitalei.

Cât privește instalarea plăcilor informative, primăria s-a limitat la 24 de plăcuțe pe monumentele incluse în *Registrul monumentelor de importanță națională*, aflate pe bulevardul Ștefan cel Mare și străzile Bănulescu-Bodoni și Pușkin, iar pe monumentele de importanță locală plăcuțele vor fi instalate doar după ce va fi adoptat noul registru, deoarece, potrivit viceprimarului N. Grozavu, „o parte din monumentele locale nu reprezintă nici un interes și, totodată, sunt clădiri care merită să fie introduse ca monument de arhitectură”. Credem că responsabilii din cadrul Direcției generale locativ-comunale și amenajare au comis o greșală în elaborarea și amplasarea acestor plăci din câteva considerente: în primul rând, prețul unui astfel de minipanou este nejustificat (o plăcuță de acest tip a costat 2200 lei) (Foto 9)¹⁶, în al doilea rând, pe clădirile istorice trebuia instalat simbolul patrimoniului arhitectural (o astfel de plăcuță ar fi costat de 20 de ori mai puțin), experiență răspândită în toată lumea (Foto 10a și 10b). După cum putem observa, graba și neconsultarea specialiștilor au condus la irosirea banilor publici și la nesoluționarea problemei în cauză.

La începutul anului 2012, IMP „Chișinău-Proiect” a prezentat proiectul „Elaborarea Registrului monumentelor imobile de importanță locală din municipiul Chișinău”, a propus excluderea din Registru a 271 de

Foto 9. Placă informativă amplasată pe clădire istorică din Chișinău

Foto 10. Modele de simbol al patrimoniului (A. Germania și B. România)

¹⁶ A început instalarea plăcuțelor de identitate pe monumentele de arhitectură din Capitală, <http://unimedia.md/?mod=news&cid=29693> (ultima accesare 20.02.2012).

edificii cu statut de monument¹⁷. Aceste propuneri au trezit nemulțumiri în rândul societății¹⁸. Suntem de părerea că astfel de sugestii merită o discuție mai largă și fiecare propunere trebuie argumentată și discutată separat cu specialiștii pentru a evita riscul unor viitoare demolări doar din cauza lipsei statutului de monument înscris în Registrul, care acordă dreptul la ocrotire, inclusiv pentru a evita distrugerea

Foto 11. Monumentului lui V.I Lenin

nucleului istoric al Chișinăului prin excluderea din Registrul din motivul întreținerii neconforme sau distrugerii totale sau parțiale a edificiilor cu statut de monument – aceasta în locul readucerii lor la condiția datorită căreia le-a fost conferit statutul de monument. Totodată, este important de urmărit cât de bine au ținut cont autorii proiectului de caietul de sarcini elaborat de arhitectul A. Crăciunescu și de alte publicații recente care vizează direct Chișinăului istoric¹⁹. Consiliul municipal, ca și Guvernul Republicii Moldova, ar trebui să acorde o atenție mai mare convențiilor europene pe care s-au angajat să le implementeze.

¹⁷ <http://airmc.wordpress.com/noutati/> (ultima accesare 20.02.2012).

¹⁸ Ion Surdu, *Încă un proiect controversat - Planul Urbanistic Zonal Centru (PUZ)*. In: Timpul Local, 2 februarie 2012, <http://www.timpul.md/articol/inca-un-proiect-controversat---planul-urbanistic-zonal-centru-%28puz%29-30984.html> (ultima accesare 20.02.2012).

¹⁹ Adrian Crăciunescu, *Caiet de sarcini pentru refacerea Registrului Monumentelor din Chișinău și a regulamentului de protejare a monumentelor din Chișinău – UNDP Moldova*, 2010; S. Ciocanu, *Revitalizarea centrului istoric al Chișinăului. Ghid practic privind intervențiile la edificiile istorice*, Chișinău, Asociația „Plai Resurse”, 2008; B. Gangal, T. Nesterov, E. Răbalco, P. Starostenco, R. Garconiță, T. Gangal, A. Nazarov, *Centrul istoric al Chișinăului la începutul secolului al XXI-lea. Repertoriul monumentelor de arhitectură*, Chișinău, Editura ARC, 2010; Ion Ștefăniță (coordonator), *Cartea neagră a patrimoniului cultural al municipiului Chișinău*, Chișinău, 2010.

Monumentele regimului totalitar: ce facem cu ele?

Monumentele reflectă ideologia unui regim politic și, de fapt, sunt instrumente ale ideologiei acestuia. Cel mai elocvent exemplu în acest sens poate fi Imperiul Roman, dacă pornim de la Antichitate, unde odată cu schimbarea împăraților sau dinastiilor, erau schimbate și monumentele predecesorilor sau înlocuite cu altele noi. În perioadele de criză economică s-a ajuns să se înlocuiască doar capul statuilor, corpul și calul, pe care deseori erau plasați, rămânând a fi cele anterioare. Situația din Evul Mediu și Epoca Modernă nu a făcut o excepție de la tradiția antică. Regimurile totalitare din secolul al XX-lea s-au înscris perfect în această tradiție, iar monumentele au contribuit direct la construirea și menținerea acestora. Până la urmă fiecare regim politic are un sfârșit. Condamnarea trecutului totalitar al Republicii Moldova trezește nemulțumirea unei anumite categorii de oameni, în special, a celor care s-au format și au fost puternic dogmatizate în perioada regimului comunist, iar pentru partidele care se declară succesoare și adepte ale ideilor comuniste înseamnă lipsirea lor de suportul simbolic al ideologiei lor (Foto 11)²⁰. În 2004, președintele V. Voronin, prin decret prezidențial, a constituit Comisia pentru problemele ocrotirii monumentelor de istorie și cultură. Acest decret este un document relevant, având ca scop intensificarea „activităților de protejare a monumentelor istorice și de cultură”. De fapt, a împuternicit Comisia, în cooperare cu administrația publică locală, să elaboreze un plan de acțiuni privind înregistrarea și documentarea monumentelor istorice și culturale, siturilor memoriale și cimitirelor militare (1941-1945) și crearea unei baze de date electronice cu aceste monumente. Până în prezent nu dispunem de rezultate evidente ale activității acestei comisii²¹. În schimb, la 18 iunie 2008, Artur Cozma, ministrul Culturii, venea în Parlament cu propunerea de a include în Registrul monumentelor ocrotite de stat cinci monumente de for public ale regimului comunist: al lui Grigore Kotovski, al lui Serghei Lazo, „Luptătorilor pentru puterea sovietică”, „Eroilor comsomoliști” și „Eliberatorilor de sub ocupația fascistă” (Foto 12-13)²². Peisajul istoric

²⁰ „Lenin – o dilemă mirositoare”. In: Jurnal.md, 23 aprilie 2010, <http://www.jurnal.md/ro/news/lenin-o-dilema-mirositoare-185149/> (ultima accesare 12.11.2010).

²¹ Decretul privind constituirea Comisiei pentru problemele ocrotirii monumentelor de istorie și cultură, 8.09.2004.

²² V. Basiul, *Moaștele bolșevismului*. In: Timpul, 20 august 2007.

și cultural este în continuă transformare și intenția actualii guvernări de a face anumite modificări este justificată, deoarece societatea democratică nu are nimic comun cu simbolurile unui regim totalitar, cum a fost cel sovietic. Fiecare monument este însă și o parte a artei epocii în care s-a edificat, de aceea ele nu trebuie distruse, ci strămutate din locurile publice în spații muzeale special amenajate pentru a arăta urmașilor elementele epocii totalitare²³.

Procesul rapid de urbanizare și modernizare a orașului nu trebuie să prejudicieze moștenirea lui culturală, deoarece „orașul de mâine trebuie să-și afirme bogăția sa istorică”²⁴. Iată de ce este necesar ca autoritățile publice să coopereze cu diferiți specialiști pentru a realiza proiecte calitative în domeniul topografiei urbane, amenajării teritoriului etc. Totodată, instituțiile statale au obligația să asigure pluridisciplinaritatea programelor de formare politică, protejare și amenajare a peisajului, destinat profesioniștilor din sectorul public și privat, precum și oricărei persoane interesate²⁵. Procesul de urbanizare trebuie să ia în considerație monumentele istorice (trame stradale cu fondul construit, cartiere, grădini istorice, scuaruri, monumente istorice păstrate *in situ* etc.), care, luate împreună, formează „orașul vechi”, „orașul istoric” sau „nucleul istoric al Chișinăului”. Constatăm însă că la elaborarea Planului urbanistic general (PUG), aprobat de Consiliul municipal Chișinău (CMC) în 2007, nu s-a ținut cont de „Conceptul privind revitalizarea integrată a centrului istoric al Chișinăului”²⁶. Turismul cultural trebuie integrat în strategiile de dezvoltare economică a statului²⁷, iar itinerarele culturale pot forma un cadru excepțional, bazat pe legături istorice, pe spiritul toleranței, respectului și aprecierii diversității culturale²⁸. Inițiativa recentă a Ministerului Culturii de a adopta o hotărâre de guvern privind unele măsuri prioritare de salvagardare a patrimoniului cultural protejat de stat din municipi-

²³ Octavian Eșanu, *Iconoclash in Chisinau: Wings versus Torches, or the Rock-Paper-Scissors Dialectics*, 2010, <http://contemporary.org/text/view/16> (ultima accesare 11.02.2012).

²⁴ Codul european de bună practică „Arheologia și proiectul urban”, aprobat de Comitetul Consiliului European pentru patrimoniul cultural, la a 15-a adunare plenară din 8-10 martie, 2000.

²⁵ Articolul 6, Convenția europeană a peisajului, Florența, 2000.

²⁶ Concept privind revitalizarea integrată a centrului istoric al orașului Chișinău (document în lucru), Asociația „Plai resurse”.

²⁷ Carta turismului cultural, adoptată de ICOMOS în noiembrie 1976.

²⁸ Carta privind itinerarele culturale, ratificată de către Adunarea a 16-a a ICOMOS, Quebec (Canada), octombrie 4, 2008.

Foto 12. Monumentului lui S. Lazo

Foto 13. Monumentului lui Gr. Kotovski

piul Chișinău este o altă încercare de a redresa situația din domeniul ocrotirii patrimoniului cultural al capitalei, inclusiv și în chestiunea hotarelor centrului istoric. Rămâne să vedem cu ce se va solda și acest demers (Anexa 2).

Comentariul lui Silviu Tabac la articolul lui Ion Surdu din ziarul „Timpul” (2 februarie 2012) cred că reflectă starea de spirit a chișinăuienilor și arată de ce are nevoie astăzi orașul: „Atacurile asupra clădirilor, străzilor și monumentelor istorice sunt o parte a atacului general asupra identității noastre personale, comunitare și naționale. Radierea amintirilor din copilărie duce la ștergerea unor elemente de verticalitate umană. Cine are nevoie de mancurtizarea noastră? Nu noi. Nu numai că nu avem nevoie de prostescul bulevard Cantemir, ci avem nevoie de refacerea unor stradele istorice dispărute, curbe și mici, pietruite și necirculabile cu autoturismul, ca să se vadă că acest oraș a avut o viață și mai înainte vreme. Jos „evromonturile” din sufletul Chișinăului!”²⁹.

Concluzii

Fiecare așezare umană este reprezentată atât de moștenirea ei culturală, cât și de cetățenii care o locuiesc în prezent, care trebuie să fie conștienți de faptul că sunt succesorii generațiilor anterioare. Totodată, fiecare locuitor are datoria cetățenească să cunoască, ocrotească și să transmită aceste valori culturale generațiilor următoare. Chișinăul alături de alte localități ale Republicii Moldova, deține un bogat și variat patrimoniu cultural, rezultat al activității umane de-a lungul mai multor secole. O întrebare care ne preocupă tot mai mult în ultimul timp – ce fac cetățenii acestei urbe pentru a proteja patrimoniul ei cultural? Dreptul cetățenilor într-o societate democratică este să participe activ la guvernarea ei. Locuitorii Chișinăului trebuie să-și asume acest drept și, totodată, responsabilitatea și să fie mult mai activi în procesele decizionale. Pasivitatea, indiferența și iresponsabilitatea celor care ne guvernează și care-și aduc direct contribuția la deteriorarea și chiar distrugerea moștenirii culturale a Chișinăului trebuie să fie în atenția cetățenilor care au dreptul să monitorizeze atent politicile promovate și să intervină atunci când ele contravin interesului public sau depășesc cadrul legal. Cetățeanul are drepturi largi, pe care nu le folosește sau nu știe să le folosească, iar funcționarul public deseori face abuz de atribuțiile sale. Din acest motiv, într-o societate cu adevărat democratică, reușita unei

²⁹ <http://www.timpul.md/articol/inca-un-proiect-contraversat--planul-urbanistic-zonal-centru-%28puz%29-30984.html> (ultima accesare 20.02.2012).

guvernării este parteneriatul ei larg cu cetățenii.

Este salutar activismul civic al grupurilor de inițiativă „Poștașii Chișinăului”, „Orașul meu drag” și al „Consiliului Național pentru Participare”, care contribuie direct la sensibilizarea opiniei publice despre starea patrimoniului cultural al orașului și la combaterea acțiunilor de deteriorare și demolare a moștenirii istorice. Dar aceste inițiative sunt prea puține pentru a împiedica distrugerile, se cere o reacție în masă a locuitorilor acestui oraș, deoarece „o mulțime tăcută și docilă, o societate civilă mută este un adversar perfect pentru micile grupuri de noi barbari foarte dinamici, fără scrupule și care știu că fiecare „cocioabă” și metru pătrat din parc pot aduce profituri imediate uriașe. Chiar dacă pierderile pe termen mediu și lung pentru Chișinău și locuitorii lui sunt și mai mari”³⁰. Mesajul primarului general „Și eu protestez” în cazul demolării Poștei vechi de pe str. Pârcălab 71/ str. Varlaam 77 este unul care demonstrează incapacitatea instituției primăriei de a combate și stopa proiectele de demolare din municipiu (Foto 14). Cetățenii așteaptă de la persoanele cu funcții de răspundere acțiuni care să le satisfacă așteptările, în caz contrar, care e rostul aflării lor la putere? În acest sens, putem aduce ca exemplu opoziția lui Sergey Sobjanin, primarul Moscovei, la demolarea în luna mai 2011 a unei construcții istorice de pe Bolșaja Jakimovka, care a oprit construcțiile în zona istorică a capitalei ruse, iar de la 1 iunie 2011, a deschis și o linie fierbinte unde cetățenii să poată anunța orice tentativă de distrugere a patrimoniului cultural al Moscovei³¹. Totodată, merită să fie preluată și experiența organizației „Salvați Bucureștiul”, care a fost fondată de Nicușor Dan ca reacție la dezvoltarea haotică, dispariția spațiilor verzi și agresiunea asupra patrimoniului cultural al orașului. Acest ONG este pe larg cunoscut în România pentru efortul pe care-l depune la mediatizarea cazurilor de abuz în domeniul urbanistic și pentru proiectele de a schimba legislația din domeniul urbanismului. „Salvați Bucureștiul” a câștigat 18 procese și mai are la activ încă 30 de acțiuni în justiție care au ca scop păstrarea identității orașului, iar în anul 2009, împreună cu alte ONG-uri, au reușit să modifice legea urbanismului³².

³⁰ Vasile Ernu, *Dispariția Chișinăului vechi: au mai rămas zece ani (II)*. In: Timpul, 3 decembrie 2011, <http://www.timpul.md/articol/disparitia-chisinaului-vechi-au-mai-ramas-zece-ani-%28ii%29-29165.html> (ultima accesare 20.02.2012).

³¹ МОСКВА, Мэр Москвы назвал «безобразным» факт сноса Доходного дома архитектора Кольбе на Большой Якиманке. 15 мая 2011, ИТАР-ТАСС.

³² *Grija față de oraș. Nicușor Dan salvează Bucureștiul. Despre*

Foto 14. Inscripția „Și eu protestez!” de pe autoturismul primarului din Chișinău, 26.06.2011

Lipsa în Republica Moldova a unei tradiții în domeniul protejării patrimoniului cultural face ca mecanismele de ocrotire să funcționeze greoi sau să nu funcționeze deloc, deseori încălcându-se ordinea de consultare a populației și luare a deciziilor, ceea ce duce în final la deteriorarea sau distrugerea unor obiective de patrimoniu cultural. Interesele private, de grup, de partid și sistemul corupt, în cele mai dese cazuri, influențează procesul de luare a deciziilor în detrimentul patrimoniului istoric.

Pentru a realiza gândul și speranța lui Iurie Colesnic care susține că „Chișinăul mai poate fi salvat, dar pentru aceasta este nevoie să fim temerari ca și Carol Schmidt, să iubim frumosul clădirilor ca și Alexandru Bernardazzi și să visăm nostalgic ca și Alexei Șciusev...”³³, credem că primăria, de comun acord cu Consiliul municipal, este principalul factor responsabil care poate soluționa șirul de probleme din domeniul ocrotirii patrimoniului cultural acumulat de-a lungul deceniilor. Primul pas care ar putea iniția acest proces, ar fi crearea în cadrul Primăriei a **Serviciului de Protecție a Patrimoniului Cultural** – o structură principală, abilitată să administreze bunurile culturale al capitalei, fără acordul căreia să nu poată fi efectuată nici o măsură susceptibilă să afecteze această moștenire istorică. Totodată, pentru o mai bună cunoaștere a trecutului istoric al Chișinăului, ar fi binevenită o pagină web interactivă după modelul: weimarpedia.de

Mulțumiri

Aduc sincere mulțumiri colegilor care m-au ajutat, prin anumite sugestii, observații sau informații la redactarea acestui studiu – A. Crăciunescu, A. Corduneanu, C. Rezneac, S. Ciocanu și I. Ștefăniță.

cum se păstrează identitatea unui oraș. In: TAROM Skylady, ianuarie-februarie 2012, p. 58-59.

³³ Iurie Colesnic, *Orașul din inima noastră.* In: Ion Ștefăniță (coordonatorul volumului), *Retro Chișinău*, Chișinău, 2011, p. 4.

Domnului Dorin Chirtoacă,
Primar General al mun. Chișinău

Domnule Primar General,

În Ordinea de zi a ședinței Consiliului Municipal Chișinău din 14 mai 2009 (www.chisinau.md/Sedinte) a fost inclusă sub nr. 31 problema elaborării *Registrului monumentelor de importanță municipală* și a *Regulamentului privind protejarea monumentelor de importanță municipală*.

Registrul monumentelor adoptat de Primăria Chișinău în 1995 este un document juridic foarte important, apariția căruia rezultă din stipulările *Legii privind ocrotirea monumentelor nr.1530 din 22.06.1993* (art.11 (3)). Considerăm inadmisibilă **anularea/abrogarea actualului Registru** înaintea elaborării și adoptării imediate a unui Registru nou, astfel, în mod artificial, creându-se un vid periculos în cadrul legal existent al protecției monumentelor culturale ale capitalei, vid de care nu vor pregeta să se folosească cei pentru care interesele economice personale prevalează față de interesele culturale ale țării.

Atragem atenția asupra practicii defectuoase existente în Republica Moldova de a elabora documente și a adopta decizii referitoare la protecția monumentelor istorice, fără a atrage în acest proces profesioniști din domeniul de referință. Faptul a adus deja prejudicii irecuperabile patrimoniului construit al țării, inclusiv al Chișinăului. Menționăm aici doar cazul noului Plan urbanistic general al mun. Chișinău, care constituie unul dintre cele mai concludente exemple în sensul ignorării/desconsiderării practicilor europene și internaționale în domeniul protecției monumentelor.

Pentru aducerea domeniului protecției patrimoniului cultural imobil al capitalei în albia actelor legislative și normative europene este necesară abandonarea urgentă a practicilor de rezolvare a acestor probleme în cercuri restrânse de persoane. Problemele respective pot să-și găsească o rezolvare echitabilă doar prin adoptarea unei politici durabile și transparente privind protecția patrimoniului cultural, prin atragerea masivă în discuții și în procesul decizional a societății civile și experților în domeniu, inclusiv a celor străini (pentru a stăvili interpretările speculative ale convențiilor și documentelor Consiliului Europei în domeniul protecției monumentelor de arhitectură, dar și pentru a pune în prim-plan aprecierea profesionistă a valorii patrimoniului arhitectural al capitalei, precum și căile de dezvoltare a cadrului legal local în domeniu).

Domnule Primar General, ne exprimăm protestul în legătură cu cele enunțate mai sus, dar și încrederea că Dumneavoastră Veți adopta o decizie adecvată spiritului responsabilității față de trecutul nostru istoric, contracarând abrogarea Registrului municipal al monumentelor.

Totodată ne exprimăm disponibilitatea spre colaborare în examinarea și rezolvarea problemelor enunțate.

Cu deosebită considerațiune,

- ICOMOS-Moldova, *dr. arb. S. Ciocanu, președinte*
- Academia de Științe a Moldovei, *dr. hab. M. Șlapac, vicepreședinte*
- Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, *dr. hab. E. Sava, director general*
- Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, *M. Ursu, director general*
- Muzeul Național de Artă, *T. Zbârnea, director general*
- Asociația Arhitecților din Republica Moldova, *arb. M. Șeremet, președinte*
- Asociația Istoricilor din Republica Moldova, *dr. S. Musteață, președinte*

21.05.2009

Guvernul Republicii Moldova**HOTĂRÎRE Nr. ____**

din _____ 2012

Chișinău

privind unele măsuri prioritare de salvagardare
a patrimoniului cultural protejat de stat din municipiul Chișinău

În scopul asigurării implementării prevederilor Legii nr.1531-XII din 22.06.1993 privind ocrotirea monumentelor, Convenției Consiliului Europei pentru protecția patrimoniului arhitectural al Europei (1985), ratificată de Republica Moldova prin Legea nr.533 din 11.10.2001,

luând în considerare faptul că Planul Urbanistic General al Municipiului Chișinău (PUG Chișinău) aprobat în 2007, nu conține referiri la monumentele de istorie și cultură, iar prevederile acestuia privind zona Nucleului Istorice al capitalei contravin atât statutului lui de monument protejat de stat de categorie națională (nr.308, *Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat*, compartimentul Municipiul Chișinău (Hotărârea Parlamentului 1531-XII din 22 iunie 1993)), cât și prevederilor documentelor internaționale în domeniul protejării patrimoniului cultural ratificate de țara noastră,

constatând că pe parcursul anilor au luat amploare practicile ilegale și vicioase de intervenție în zona Nucleului Istorice al Chișinăului, care conduc la degradarea, mutilarea și distrugerea patrimoniului cultural, arhitectural și arheologic, protejat de stat,

Guvernul HOTĂRĂȘTE:

1. Se instituie moratoriu la modificarea tramei stradale istorice, la demolarea fondului istoric de clădiri, la schimbarea configurației și destinației urbanistice a parcurilor, scuarilor și cimitirelor din cadrul Nucleului Istorice al Chișinăului, monument protejat de stat de categorie națională, precum și din cadrul zonei lui de protecție, până la corectarea și completarea PUG Chișinău, în corespundere cu legislația în vigoare privind protejarea patrimoniului cultural și cerințele documentelor în domeniu ale UNESCO și Consiliului Europei ratificate de Republica Moldova.

2. Se instituie moratoriu la proiectarea și construirea de obiective noi, care neglijează prin volumetrie, stil, scară și materialele utilizate structura și imaginea urbanistică istoric constituită a Nucleului Istorice al Municipiului Chișinău și a zonei lui de protecție, până la corectarea și completarea PUG Chișinău în corespundere cu cerințele expuse la pct.1.

3. Ministerul Dezvoltării Regionale și Construcțiilor:

1) va asigura expertiza proiectelor pentru obiectivele amplasate în cadrul Nucleului Istorice al Chișinăului și pentru imobilele cu statut de monument protejat din afara lui prin intermediul Serviciului de stat de verificare și expertizare a proiectelor și construcțiilor și verificatorilor individuali, doar în cazul prezentării pentru fiecare proiect în parte a avizului pozitiv al Consiliului Național al Monumentelor Istorice al Ministerului Culturii (inclusiv pentru faza schiță de proiect);

2) va coordona, în regim de urgență, în conformitate cu prevederile Legii privind principiile urbanismului și amenajării teritoriului, cu administrația publică municipală Chișinău, corectarea PUG Chișinău, în scopul aducerii prevederilor acestuia privind Nucleul Istorice al capitalei în conformitate cu statutul lui de zonă construită protejată de stat de categorie națională, în corespundere cu legislația în vigoare privind protejarea patrimoniului cultural și cerințele documentelor în domeniu ale UNESCO și Consiliului Europei, cu implicarea obligatorie a specialiștilor din domeniu ai Ministerului Culturii și Academiei de Științe a Moldovei.

3) va elabora în termen de 2 luni, de comun acord cu Ministerul Culturii, Regulamentul de organizare și condițiile de desfășurare a concursului de concepții arhitectural-urbanistice de corectare a PUG Chișinău în scopul enunțat la punctul 3, alin.2 al prezentei hotărâri.

4. Agenția Achiziții Publice va coordona și monitoriza desfășurarea procedurii de atribuire a contractului de achiziții publice pentru corectarea PUG Chișinău în baza rezultatului concursului de proiecte.

5. Se recomandă administrației publice municipale Chișinău, în scopul creării unor condiții adecvate protejării patrimoniului cultural construit al orașului:

1) să creeze o subdiviziune administrativ-teritorială, care va cuprinde integral Nucleul Istoric al Chișinăului și zona lui de protecție;

2) să constituie o subdiviziune structurală municipală pentru monumente și situri, abilitată cu atribuții de elaborare și implementare a politicilor de monitorizare, protejare și promovare economică și turistică a patrimoniului cultural istoric și arheologic din Municipiul Chișinău;

3) să obțină pentru varianta redactată și completată a PUG Chișinău avizul Ministerului Culturii.

6. Inspekția de Stat în construcții de comun acord cu Agenția de inspecție și restaurare a monumentelor:

1) va verifica lucrările de construcție aflate în desfășurare în cadrul Nucleului Istoric al Chișinăului, în vederea corespunderii lor legislației în vigoare în domeniul protejării monumentelor, inițiind după caz acțiunile corespunzătoare;

2) va verifica lucrările de terasament, de excavare și de instalare a rețelelor tehnice edilitare subterane (apeduct, canalizație, electricitate, gaz etc.) din cadrul Nucleului Istoric al Chișinăului, în vederea corespunderii lor prevederilor legislației în domeniul protejării patrimoniului arheologic, inițiind după caz acțiunile corespunzătoare;

3) va asigura verificarea legalității eliberării Certificatelor de Urbanism și Autorizațiilor de Construire din ultimii 8 ani pentru toate obiectivele amplasate în cadrul Nucleului Istoric și în zona lui de protecție, precum și pentru imobilele cu statut de monument protejat din afara lui, la capitolul prezența avizului pozitiv al Consiliului Național al Monumentelor Istorice al Ministerului Culturii, prezentând Guvernului în termen de 2 luni un raport privind situația actuală în problema respectivă.

7. Ministerul Culturii:

1) va crea condiții optime pentru activitatea Consiliului Național al Monumentelor Istorice și va publica toate avizele Consiliului pe pagina web a ministerului;

2) va pregăti în termen de 4 luni planul de consolidare legislativă, instituțională și de personal a sistemului național de protejare a patrimoniului cultural.

8. Academia de Științe a Moldovei va elabora în termen de 2 luni, în coordonare cu Ministerul Culturii, un program de măsuri privind salvagardarea patrimoniului arheologic al municipiului Chișinău, inclusiv a zonei Nucleului Istoric al capitalei.

9. Ministerul Afacerilor Interne:

1) va constata, examina și soluționa cauzele contravenționale privind încălcarea regulilor de protejare și de folosire a obiectivelor cu statut de monument de istorie și cultură;

2) va efectua urmărirea penală pentru infracțiunile privind distrugerea sau deteriorarea obiectivelor cu statut de monument de istorie și cultură;

3) va înfăptui măsurile operative de investigație corespunzătoare, în vederea salvagărdării patrimoniului cultural protejat.

Prim-Ministru

VLADIMIR FILAT

NOTĂ INFORMATIVĂ

la proiectul hotărârii de Guvern privind unele măsuri prioritare de salvagardare a patrimoniului cultural protejat de stat din municipiul Chișinău

Proiectul de hotărâre de Guvern a fost elaborat drept răspuns la situația deosebit de gravă în care se află patrimoniul cultural al municipiului Chișinău, pe parcursul anilor luând amploare practicile ilegale de intervenție în zona Nucleului Istoric al Chișinăului (reprezentat prin trama stradală cu fondul construit, prin scuarurile și monumentele păstrate *in situ*), monument de categorie națională (HP nr. 1531-XII din 22.06.1993; HG nr. 978 din 02.09.2004), care conduc la degradarea, mutilarea și chiar distrugerea patrimoniului arhitectural și arheologic protejat de stat din capitala țării.

O reflectare fidelă a tendințelor de ignorare a legislației în vigoare în domeniul protejării patrimoniului cultural îl reprezintă actualul Plan Urbanistic General al Municipiului Chișinău (PUG Chișinău), care:

- nu conține referiri la monumentele de istorie și cultură protejate de stat;
- prevederile referitoare la zona Nucleului Istoric al capitalei contravin în totalitate statutului ei de monument de categorie națională protejat de stat, respectiv legislației în vigoare în domeniul protejării patrimoniului cultural național;
- contravine flagrant prevederilor documentelor Consiliului Europei și UNESCO ratificate de țara noastră, cum ar fi, spre exemplu, prevederile art. 10 al Convenției Consiliului Europei privind protecția patrimoniului arhitectural european (ratif. în 2001), care stipulează că fiecare Stat Parte „*se angajează... să includă protecția patrimoniului arhitectural printre obiectivele esențiale ale urbanismului și amenajării teritoriului și să asigure luarea în considerare a acestui imperativ în toate etapele de elaborare a planurilor de amenajare a teritoriului*”;
- a fost aprobat de către Consiliul municipal Chișinău cu ignorarea avizelor negative ale Ministerului Culturii și Academiei de Științe a Moldovei, unicele organisme de stat și științifice ale RM în drept să avizeze intervenții la obiectivele cu statut de monument protejat de istorie și cultură;
- a fost elaborat fără implicarea specialiștilor în domeniul protejării patrimoniului cultural construit și arheologic.

În acest context, pentru contracararea amplelor fenomene negative în domeniul protejării patrimoniului cultural al capitalei, se prezintă stringent necesară:

- corectarea PUG Chișinău în conformitate cu prevederile legislației în vigoare și obligațiilor internaționale asumate de țara noastră odată cu aderarea la Consiliul Europei și UNESCO și ratificarea a mai multe documente în domeniul protejării patrimoniului cultural a acestor importante organisme internaționale. În scopul asigurării calității lucrărilor de corectare respectivă a PUG, avându-se în vedere statutul de monument protejat de stat și importanța deosebită a Nucleului Istoric al capitalei pentru istoria și cultura Republicii Moldova, este necesară corectarea PUG în bază de concurs de concepții arhitectural-urbanistice, conform prevederilor art. 5, p. 3, alin. b) al Legii nr. 1350 din 02.11.2000 cu privire la activitatea arhitecturală. Conform acestor prevederi, concursurile arhitecturale și urbanistice se desfășoară în mod obligatoriu în cazul intervențiilor la monumentelor de arhitectură, istorie și cultură de importanță națională, indiferent de forma de proprietate a acestora. Agenția Achiziții Publice urmează a organiza, în baza rezultatului concursului, achiziții dintr-o singură sursă (art. 53, pct. 3);
- stoparea intervențiilor neautorizate de autoritățile publice centrale responsabile de domeniul ocrotirii patrimoniului cultural la obiectivele cu statut de monument protejat de stat;
- încadrarea Nucleului Istoric al capitalei, după exemplul orașelor istorice protejate europene (de ex.: Vilnius, Riga, Sibiu, Tallinn, Praga etc.), în limitele unei singure preturi (fapt care va permite o administrare unică a zonei, care astăzi este divizată) și formarea aici a unei subdiviziuni structurale municipale pentru monumente și situri, abilitată cu atribuții de elaborare și implementare a politicilor de monitorizare, protejare și promovare economică și turistică a patrimoniului cultural istoric și arheologic din Municipiul Chișinău;

- verificarea tuturor lucrărilor de construcție în curs de desfășurare în cadrul Nucleului Istoric al Chișinăului, precum și la imobilele cu statut de monument din afara lui, în vederea asigurării corespunderii lor legislației în vigoare în domeniul protejării monumentelor. Totodată, este oportună verificarea legalității eliberării certificatelor de urbanism și autorizațiilor de construire din ultimii 8 ani (drept punct de referință fiind luată HG nr. 978 din 02.09.2004, prin care s-a reconfirmat statutul de monument de categorie națională a centrului istoric) pentru toate obiectivele amplasate în cadrul Nucleului Istoric și pentru imobilele cu statut de monument protejat din afara lui, la capitoul prezența avizului pozitiv al Ministerului Culturii;

- asigurarea ca lucrările de terasament sau de excavare din Nucleul Istoric al orașului să se execute în baza coordonării cu Ministerul Culturii, doar sub supravegherea unui arheolog atestat. Faptul este necesar pentru a se evita distrugerea necontrolată a straturilor arheologice medievale și antice de aici, unicele în stare să pună la dispoziția societății date prețioase privind istoria apariției și dezvoltării Chișinăului. Chișinăul, deocamdată, este unica capitală europeană care nu a efectuat săpături arheologice în vatra istorică și permite distrugerea necontrolată, fără vreo cercetare, a tuturor urmelor istoriei sale urbane. În acest sens, se prezintă deosebit de importantă elaborarea unui program de salvagardare a patrimoniului arheologic al Chișinăului;

- investigarea de către organele de drept a tuturor cazurilor de deteriorare, distrugere parțială sau integrală, precum și de mutilare a obiectelor cu statut de monument protejat din Republica Moldova, și inițierea, după caz, a unor dosare penale sau administrative.

În același timp, pentru formarea sistemului național de protejare a patrimoniului cultural, se prezintă deosebit de importantă crearea agendei de consolidare legislativă, instituțională și de personal a sistemului național de protejare a patrimoniului cultural, pentru ralierea țării noastre la standardele internaționale și europene în domeniu și pentru crearea condițiilor necesare pentru salvarea și protejarea practică a monumentelor de istorie și cultură a țării.

Viceministru
Gheorghe POSTICĂ

CHIȘINĂU, ASPECTE IDENTITARE ȘI PERSPECTIVE DE DEZVOLTARE

Alexandru CORDUNEANU

Municipiul Chișinău este capitala unui mic stat sud-est european, vecin Uniunii Europene din 2007, care, ca multe alte localități din Europa de est, este în căutarea unui model de dezvoltare. Acest deziderat trebuie formulat într-un concept strategic ce ar cuprinde aspectele spațiale și aspațiale ale dezvoltării. Punerea lui în practică va reclama un management pro-activ al identității urbane, atât din partea politicianilor, a managerilor de oraș, cât și din partea urbanștilor.

E necesar să punem în evidență câteva particularități de comuniune și permanență ale Chișinăului istoric. În acest context, procesele de planificare a dezvoltării vor trebui să se ghideze de esențele materiale și imateriale ale identității urbane pentru a construi localității o imagine aparte, validă în competiția regională și globală a orașelor, în interesul de viață al chișinăuienilor.

Centrul istoric al Chișinăului este lin terasat dinspre Malina Mică și șoseaua Hânceștilor spre Valea Bâcului¹. Tipologia acestei zone urbane, definită din punct de vedere istoric către începutul secolului XX, corespunde principiului punct – contrapunct și este reflectată în topos: pe de o parte, „orașul de jos”, bazarul vechi, soborul vechi, arcul Bâcului, de cealaltă parte, „orașul de sus”, bazarul nou, soborul nou și coarda întinsă a bulevardului central.

Aspectele identitare ale Chișinăului istoric, în cele trei perspective de bază - spațială, istorică și culturală – sunt puse în evidență de geografiile locului care poartă amprenta etapei inițiale de dezvoltare a localității.

Astfel, geografia fizică a colinelor, văilor, a cheilor Bâcului și a izvoarelor de cândva a dat formă peisajului imaginarului colectiv². Hărțile vremii, care

reflectă modul specific al urbogenezei³, au influențat și hărțile mentale ale populației.

Geografia simbolică a orașului vechi – istorică și culturală deopotrivă – pe liniile drumurilor, străzilor, a construcțiilor, lăcașelor de cult, a împletit și despletit în structura sa limba, tradițiile și cutumele moldovenilor (românilor) cu cele ale rușilor, evreilor, rutenilor, armenilor, polonezilor, bulgarilor, grecilor.

În sfârșit, psihogeografia, expresie a relației afective cu spațiul tuturor celor care și-au altoit sentimentul de apartenență la topos prezenței individuale, conferă și astăzi rațiune și emoție zonei Chișinăului istoric.

Aceste geografii conturează topografic, social și politic, mintal și psihologic zona Chișinăului vechi în devenirea lui istorică. Dimensiunile lor reflectă și sunt reflectate, cum nu se poate mai bine, în ceea ce numim spiritul locului (*genius loki*). Această identitate complexă, conservatoristă și variabilă în același timp, este expresia sentimentului distinctiv de „acasă” pentru „ai săi” și a forței de atracție pentru străini⁴.

Ar fi necesar ca orice decizie de dezvoltare (*city strategy*, *strategic plan*, *master plan*) a acestei urbe să reconsidere geografic toposul și să țină cont de unitatea ființei colective în structura ei ontologică. În acest sens, operând cu identitățile urbane, practica managerială și urbanistică ar trebui să se ghideze inclusiv de filozofia Declarației de la Quebec, redactată de ICOMOS în 2008, care definește spiritul locului (*genius loki*) ca „*ansamblul elementelor materiale (situri, peisaje, construcții, drumuri, obiecte) și imateriale (memorie, povestiri orale, documente scrise, ritualuri, festivaluri, meserii, cunoștințe tradiționale, valori, texturi, culori, parfumuri), adică elementele fizice și spirituale care conferă locului sens, valoare, emoție și mister*”.⁵

¹ Iată cum descrie publicistul și omul de stat rus Andrei Iacovlevici Storojenco, la anul 1829, orașul văzut din viile de pe colina șoselei Hâncești: „Privirea mea alunecă pe dealurile acoperite cu vii și pomi fructiferi... Chișinăul era ca pe palmă. De departe părea un oraș mare și frumos; se vedeau bisericile albe și casele mari; soarele ardea pe cupolele și crucile templelor; clădirile păreau că sunt în mijlocul grădinilor și totul la un loc forma o panoramă splendidă”. (În *“Два месяца в дороге по Бессарабии, Молдавия, Валахия в 1829 году”*, traducerea de pe <http://www.basarabiaveche.com/monografia-chisinaului-1925/situatia-geografica/>)

² Mai ales artiștii plastici care au pictat Chișinăul au reușit să reflecteze părfumul și culoarea, în nuanțe de verde și ocră, a orașului din fața soarelui-răsare.

³ <http://oldchisinau.com/streets/oldmaps.html>

⁴ Astăzi spiritul locului exprimă relații dificile cu cei de aici, ființe mutilate biografic, cultural și etnic: pe jumătate rurali, pe jumătate urbani, pe jumătate români, pe jumătate moldoveni, pe jumătate sefarzi, pe jumătate așkenazimi, pe jumătate ucraineni, bulgari, găgăuzi... , pe jumătate ruși.

⁵ Declarația de la Quebec despre ocrotirea spiritului locului, A 16 asamblée generală ICOMOS, 29 septembrie – 4 octombrie 2008, Quebec, Canada <http://www.international.icomos.org>

Până în prezent Chișinăul a avut parte de trei decizii cardinale de planificare a dezvoltării. La 1834 a fost aprobat, prin semnătura monarhului rus Nicolai I, primul plan general care a determinat principiile de dezvoltare urbană pentru o sută de ani înainte⁶. Prin acel proiect au fost stabilite noi elementele urbane formative de bază: centrul nou al orașului, piața principală, grădina publică (a catedralei orășenești), trama stradală rectangulară pentru orașul nou, ”orașul de sus”. După cel de-al Doilea Război Mondial, când 78 la sută din fondul construit al orașului era distrus sau deteriorat, a fost elaborat planul general de reconstrucție și dezvoltare, cunoscut ca ”planul academicianului Șciusev”⁷: Chișinăul a fost extins cu trei sectoare noi, Râșcani, Botanica, Buiucani, iar orașul vechi, ”medieval”, a fost ”fracturat” de un bulevard nou, actualmente bul. Grigore Vieru. Ultima din deciziile fundamentale de dezvoltare a fost Hotărârea Sovietului de Miniștri al URSS ”Cu privire la măsurile de dezvoltare a Chișinăului”⁸, aprobată în 1970, când a fost alocată suma de un miliard de ruble sovietice, atât pentru construcția edificiilor administrative și culturale în centrul istoric și dezvoltarea sectoarelor Râșcani, Botanica, Buiucani, cât și pentru extinderea orașului cu încă un sector, Ciocana.⁹

Conjunctura politică a jucat de fiecare dată un rol important în formularea planurilor de dezvoltare. Toate hotărârile anterioare de planificare a dezvoltării au fost condiționate de Moscova, atunci când

org/quebec2008/quebec_declaration/pdf/GA16_Quebec_Declaration_Final_FR.pdf

⁶ ”Preainalt încuviințatul Plan al orașului regional Chișinău”, executat în Comisiunea Regională a Zidirilor și Drumurilor de către desenatorul Volkov și colaționat cu originalul de șeful biroului de Desen – inginer-colonel-locotenentul Savlovski și ajutorul de arhitect Grigoraș. Copia planului are o remarcă: ”Pe original cu mâna însăși a Maiestății Sale stă scris: Așa să fie. Nikolai I-ul. Alexandria, lângă Peterhoff. 9 August al anului 1834”.

⁷ Schița acestui grandios proiect de reconstrucție postbelică a Chișinăului, pe care Șciusev îl vedea realizat ca „Palmyra sudului”, actualmente poate fi văzută, pictată în acuarelă de autor, în Casa-muzeu „Arhitect Alexei Șciusev” din Chișinău (str. Șciusev, nr.77)

⁸ Постановление Совмина СССР «О мерах по дальнейшему развитию города Кишинёва», 1971 год

⁹ Între anii 1986-1989 a mai fost pregătit și aprobat un Plan de dezvoltare socio-economică și urbanistică a Chișinăului, însă de prevederile acestuia s-a ținut cont doar aleatoriu. Transformările survenite după declararea independenței statale a Republicii Moldova și disoluția URSS, dispariția reglementărilor și resurselor economiei centralizate, pe care se baza punerea în aplicare a PUG 1989, au făcut imposibilă aplicarea acelei viziuni de dezvoltare a Chișinăului. Iar în anii care au urmat orașul a suferit schimbări vizibile, spontane, degradante și contradictorii sub aspect urbanistic.

Chișinăul era, fie centru regional în cadrul Imperiului Rus, fie capitală a republicii unionale în cadrul URSS, ele fiind determinate, în principal, de interesele metropolei în această zonă geografică și geopolitică.

După declararea independenței Republicii Moldova este pentru prima dată când orașul își poate formula obiectivul evoluției pornind de la resorturile interne, integrând teoria și practica europeană în definirea politicilor de dezvoltare.¹⁰

Sunt trei factori importanți care determină formula conceptului integrat de dezvoltare a Chișinăului.

Primo. În condițiile globalizării și extinderii Uniunii Europene spre est, povocările majore pentru Chișinău sunt legate de transformarea lui dintr-un oraș periferic, situat la frontiera spațiilor euro-atlantic și euro-asiatic, într-un centru regional de convergență economică și spirituală, atât pentru Europa balcanică, cât și pentru zona de nord-vest a Mării Negre. În competiția regională și europeană anume această poziție, geografică și geopolitică a orașului a devenit una crucială. Chișinăul trebuie să facă uz de statutul său de capitală, de oportunitățile pe care le oferă acest statut pe plan național și internațional, să pună în valoare resursele, potențialul existent și mecanismele relațiilor bilaterale la nivel regional pentru a deveni mai atractiv. Tema zilei este re-crearea și exploatarea unor avantaje competitive sustenabile, adică, rebranding-ul orașului de pe Bâcu.

Secundo. La nivelul Republicii Moldova Chișinăul a concentrat un potențial economic, financiar și instituțional substanțial. Capitala produce circa 60 la sută din PIB și 65 la sută din producția industrială a țării, atrage peste 80 la sută din totalul de investiții și colectează circa 60 la sută din totalul de impozite. Acești indicatori sunt în continuă creștere. Astfel, problema evoluției socio-economice a Chișinăului nu este doar una internă a orașului. Trecerea la o stare calitativ nouă a Republicii Moldova, avansarea ei economică și socială este în dependență directă de modelul de dezvoltare a Chișinăului.

Terț. Schimbările care s-au produs în ultimii 20 de ani nu țin doar de economic, politic sau geopo-

¹⁰ European Urban Charter (1992), Charter of European Cities and Towns towards Sustainability (the Aalborg Charter, May 1994) and the Aalborg Commitments (2004), Leipzig Charter on Sustainable European Cities (May 2007), Territorial Agenda of the European Union (May 2007), European Urban Charter II –Manifesto for a new urbanism (debated and approved by the Chamber of Local Authorities on 28 May 2008 and adopted by the Congress on 29 May 2008).

plitic. Spiritul locului a căpătat noi valențe. Sunt în devenire aspecte ale identității urbane care se adaugă substraturilor dominante în secolele XIX și XX. Ele vor influența categoric vechea paradigmă, configurând traiectoria de dezvoltare a Chișinăului pentru următoarele decenii.

Deoarece geografia rămâne a fi cea mai importantă resursă de creștere și evoluție a localității, pentru Chișinăul secolului XXI axul de dezvoltare a urbei ar putea fi zona intravilană a râului Bâc. Elaborarea unei viziuni de evoluție a regiunii, care să transforme unul din teritoriile urbane care astăzi este cel mai critic, poluat și rău menținut, într-un mobil al dezvoltării, constituie provocarea pe care comunitatea va trebui să și-o asume colectiv. Mai ales că o soluție profesionistă în acest sens a și fost elaborată de rețeaua internațională de design și inginerie urbană, patronată de Facultatea de Urbanism și Arhitectură a Politehnicii din Milano. Conceptul de dezvoltare a zonei, lucrat în cadrul unui workshop internațional la Milano, merită toată atenția specialiștilor și locuitorilor Chișinăului, dar, mai ales, a administrației locale a capitalei și a guvernării centrale¹¹.

Drept concluzii pentru cele invocate ar fi următoarele:

1. Identitățile urbane ale Chișinăului se întrevăd la confluența geografiilor fizice, simbolice și a psiho-geografiei toposului care a dat naștere localității.

2. Declarația de la Quebec despre ocrotirea spiritului locului trebuie aprobată de comunitatea Chișinăului ca o cartă a secolului XXI. Managerii orașului și urbanistii vor trebui să opereze cu identitățile urbane în contextul regenerării și dezvoltării localității.

3. Pentru a deveni un oraș plin de viață, sigur, durabil, sănătos și atractiv, Chișinăul acestui secol va trebui să combine în mod fericit strategia de dezvoltare urbană cu conceptul de conservare și restaurare a cartierelor orașului vechi.

4. Un factor motivant pentru reabilitarea și dezvoltarea ulterioară a Chișinăului ar fi aprobarea unei viziuni de amenajare a ariilor de-a lungul malului stâng al Bâcului prin edificarea unei zone metropolitane moderne și polivalente, cu funcții sociale, administrative și de afaceri – Chișinău City.

Foto: Adrian Musteață

¹¹ http://www.som.com/content.cfm/chisinau_workshop

PROBLEME ALE PROTECȚIEI ȘI PUNERII ÎN VALOARE A PATRIMONIULUI ARHITECTURAL ÎN MUNICIPIUL CHIȘINĂU

Sergius CIOCANU

“Patrimoniului arhitectural” este “o expresie de neînlocuit a bogăției și diversității patrimoniului cultural al Europei, o mărturie inestimabilă a trecutului și un bun comun pentru toți europenii”

(Convenția pentru protecția patrimoniului arhitectural al Europei (Convenția de la Granada) – 1985. Preambul)

Prima mențiune documentară a localității rurale Chișinău din valea râulețului Bâc datează din secolul al XV-lea. În secolul al XVII-lea importanța Chișinăului crește vertiginos, el capătând statutul de târg. Printre factorii care au favorizat dezvoltarea localității pot fi menționate: creșterea importanței căilor comerciale care traversau moșia respectivă, precum și intrarea Chișinăului în atenția deosebită a domniei.

Către finele secolului al XVIII-lea – începutul celui de-al XIX-lea secol orașul devine cel mai mare centru urban din partea de est a Țării Moldovei. Aici activau șapte biserici, centre ale unor parohii distincte. Piața din centrul orașului era flancată de case și prăvălii de piatră. Documentele atestă existența la Chișinău a unei școli domnești.

După anexarea de către Imperiul Rus în anul 1812 Chișinăului îi este atribuită funcția de centru administrativ și politic al regiunii pruto-nistrene. Orașul se extinde spre sud. Părții neregulate, medievale a localității i-a fost adăugat un mare sector regulat, cu străzile dispuse după sistemul hipodamic. Între aceste hotare Chișinăul va rămâne practic până în anii '50 ai secolului al XX-lea.

După anexarea Basarabiei de către URSS orașul cunoaște o perioadă de creștere teritorială considerabilă. Anume atunci s-a luat decizia cu consecințe nefaste asupra integrității patrimoniului construit al urbei, și anume, ca centrul Chișinăului socialist să suprapună centrul orașului din secolul al XIX-lea. Planul general al orașului elaborat în acele timpuri a promovat construirea a câteva bulevarde și străzi largi direct prin țesutul orașului istoric. Astfel, au fost distruse întregi cartiere și sute de edificii istorice. Printre obiectivele de interes urbanistic și arhitectural deosebit sacrificate în numele construirii „viitorului luminos” se remarcă: Piața veche, în jurul căreia în decursul secolelor XVII-XVIII s-a format târgul Chișinău, biserica Sfinții Arhangheli (construită la 1806 pe locul bisericii domnești din secolul al XVII-lea), biserica Sfântul Ilie (1808), biserica Lipovenilor etc.

Către finele anilor 80 ai secolului al XX-lea

orașul deja pierduse circa o treime din fondul istoric construit. Totuși, centrul lui istoric continua să prezinte pe fundalul arhitecturii basarabene un fenomen urbanistic și arhitectural aparte, fiind un interesant și relativ bine păstrat exemplu de centru urban provincial din secolele XVIII-XIX. Rețeaua de străzi și edificiile ridicate aici, de la cele mai modeste, până la cele mai elaborate din punct de vedere al volumetriei și plasticii decorative, reprezentau o mărturie valoroasă a culturii secolelor trecute. Anume aceste raționamente au stat la baza deciziei autorităților de atunci de la Moscova de a-i conferi Chișinăului statut de oraș istoric, decizie aprobată ulterior și de autoritățile chișinăuane. Anarhia care a cuprins în ultimii ani de existență Uniunea Sovietică a zădărnicit, însă, formarea structurilor de protecție a patrimoniului cultural construit al orașului, structuri inerente statutului respectiv.

Analiza situației existente în Republica Moldova permite constatarea că după 1993 încoace (1993 fiind anul adoptării actualei Legi a ocrotirii monumentelor) aici s-a format o „tradiție” care nu ne face multă onoare – tradiția sub diferite pretexte de a contesta și de a ignora legislația națională în domeniul protejării patrimoniului cultural.

Un punct de convergență al acestor tendințe nesănătoase îl constituie Chișinăul, orașul care deține cea mai bogată „colecție” de edificii cu statut de monument și care deține deocamdată unica zonă protejată de patrimoniu construit din țară – Centrul Istoric, înscris în Registrul monumentelor RM ocrotite de stat (monument de importanță națională).

După declararea în 1991 a independenței Republicii Moldova, starea lucrurilor în domeniul protecției și restaurării monumentelor de arhitectură nu s-a schimbat. Statutul de oraș istoric al Chișinăului a fost reconfirmat în anul 1993, când prin decizia nr.1531-XII din 22 iunie 1993 a Parlamentului Republicii Moldova nucleul istoric al urbei, împreună cu un număr important de edificii istorice separate situate aici, a fost declarat monument de istorie și arhitectură de importanță națională, fiind inclus în Registrul Monumentelor Ocrotite de Stat. În 1995 Consiliul municipal Chișinău adoptă Registrul municipal al monumentelor (acțiune operată întru realizarea cerințelor art.11 al Legii ocrotirii monumentelor). Acțiunile respective au avut loc mai mult din inerție decât din conștientizarea necesității protec-

ției lui, deoarece nici un fel de măsuri îndreptate spre stoparea sau temperarea procesului de distrugere a centrului istoric al orașului nu au fost întreprinse. Structuri municipale de protecție, restaurare și punere în valoare a patrimoniului arhitectural al capitalei Republicii Moldova așa și nu au fost create. În acest sens apare explicabilă lipsa din Registrul municipal de monumente (care a inclus aproape toate monumentele cuprinse în Registrul național) a monumentului Centrul istoric al Chișinăului.

Centrul istoric al Chișinăului continuă și actualmente să fie privit drept un spațiu care necesită reconstrucție totală, edificiile istorice de aici fiind tratate drept o piedică jenantă în calea progresului, progresul fiind confundat cu distrugerea fondului istoric de clădiri și înlocuirea acestuia cu edificii noi, considerate a fi unicele „conforme stilului modern de viață”. Mulți proprietari din centrul orașului, în așteptarea demolării iminente sau reconstruirii din temelie, urmăresc doar posibilitățile de a vinde edificiile istorice și terenurile de pământ ce le aparțin, evitând să mai investească în reparații. Lipsa fișelor de inventariere, a „pașapoartelor” monumentelor înscrise în listele de protecție oficiale, documente fără de care orice protecție este inefficientă și comportă un statut declarativ, le permite proprietarilor și administratorilor să decidă care sunt elementele sau caracteristicile construcțiilor istorice ce „merită” sau „nu merită” să fie păstrate, iar adesea – dacă însăși edificiile respective „merită” să fie păstrate, totul fiind racordat la posibilitățile financiare și ambițiile constructive antrenate. Astfel, în fiecare an ajung să fie demolate sau iremediabil compromise din punct de vedere al autenticității și integrității zeci de edificii istorice, inclusiv cele înscrise în listele oficiale de monumente de istorie și arhitectură protejate de stat.

Printre metodele mai răspândite care contribuie la deteriorarea continuă, zi de zi a clădirilor istorice din oraș se situează:

a) demontarea acoperișurilor, planșelor și pereților despărțitori ai clădirilor, urmată de abandonarea lor până în momentul când procesul de distrugere naturală a acestora atinge cota maximă;

b) demolarea clădirii și construirea în loc a uneia noi, de regulă, fără vreo legătură cu mediul istorico-cultural constituit al orașului;

c) demolarea clădirii protejate, păstrându-se doar peretele ei dinspre stradă, și integrarea acestui perete într-o construcție nouă;

d) distrugerea elementelor de plastică decorativă exterioară/ interioară a edificiilor, înlocuirea

elementelor originare de tâmplărie (uși, ferestre etc.) cu altele de factură nouă străine spiritului istoric al edificiului;

e) excluderea materialelor și tehnicilor tradiționale de construcție din repertoriul materialelor și tehnicilor de construcție utilizate în cadrul lucrărilor de reparație etc.

În această ordine de idei, se prezintă explicabilă lipsa în Chișinău a exemplurilor de edificii istorice la care s-a intervenit prin utilizarea tehnicilor de *restaurare*, dar și lipsa exemplurilor de întreținere a acestora (și a Centrului istoric al urbei în general), corespunzător statutului lor declarat de monument.

O problemă deloc neglijabilă este și lipsa investigațiilor arheologice a locului viitoarelor șantiere. Cât de bizar ar suna, Chișinăul este unica capitală europeană vatra istorică a căreia până acum nu a beneficiat de nici o cercetare din punct de vedere arheologic. Aceasta, în condițiile unei penurii acute de documente și date istorice privitor la istoria de până la 1812 a orașului. Precum se știe, chiar și în orașele care au păstrat corpusuri impunătoare de documente, mai bine de jumătate din informația referitoare la dezvoltarea lor istorică este oferită de cercetarea arheologică. Astfel, sunt cu bună știință sortite pieirii sub lama buldozerelor și căușul excavațiilor măturii inestimabile ale trecutului nostru, unicele în stare să verse lumină asupra problemelor controversate ale apariției și dezvoltării istorice a Chișinăului.

În anul 2007 a fost adoptat noul *Plan Urbanistic General* al Chișinăului, care reprezintă, la capitolul Centrul istoric al orașului, un fel de încununare a viziunilor cu impact distructiv asupra patrimoniului arhitectural de aici, soluțiile urbanistice promovate fiind, de fapt, o sfidare a prevederilor legislației naționale și internaționale în domeniul protejării monumentelor. Astfel, el prevede construirea direct prin țesutul centrului istoric a unei străzi noi de circa 70 metri lățime (bulevardul Cantemir) cu o zonă de demolare de circa 50 metri pe ambele lui laturi, lărgirea considerabilă a mai multor străzi, precum și plasarea în Centrul istoric a mai multor zone destinate construirii blocurilor de înălțime mare, toate acestea implicând modificarea/distrugerea vechii trame stradale și demolarea unei părți importante a fondului de clădiri istorice. Proiecte de alternativă nu au fost comandate sau discutate. În această ordine de idei, este deosebit de semnificativ că nici un specialist în domeniul protecției și punerii în valoare a patrimoniului cultural construit nu a fost implicat la elaborarea acestui Plan Urbanistic General.

Prevederile Planului Urbanistic referitoare la centrul istoric al Chișinăului sunt în contradicție flagrantă cu legislația națională și europeană, cu standardele UNESCO și ale Consiliului Europei în domeniul protejării monumentelor, Republica Moldova fiind membru al acestor prestigioase instituții internaționale. Avizul ICOMOS Moldova (secția din RM a organismului UNESCO în domeniul protejării monumentelor) și a Academiei de Științe în problema Planului Urbanistic General al mun. Chișinău, nu a fost luat în seamă și continuă a fi ignorat.

În acest sens, Chișinăul, localitatea care concentrează cel mai mare număr de edificii istorice din spațiul pruto-nistean, reflectă criza identitară cu care se confruntă societatea noastră, dar și starea generală deplorabilă în care se află domeniul protecției patrimoniului cultural construit în Republica Moldova.

Cauzele situației respective rezidă, în primul rând, în lipsa unei politici adecvate la nivel de stat în domeniul păstrării și valorificării moștenirii arhitecturale a țării, în lipsa racordării legislației și practicilor respective la nivel național și local cu legislația și practicile internaționale în domeniu.

Republica Moldova a ratificat o serie de acte internaționale importante, cu statut de obligatorii spre implementare, cum ar fi: în 2001 – *Convenția Consiliului Europei pentru protecția patrimoniului arhitectural* și *Convenția Consiliului Europei pentru protecția patrimoniului arheologic*, iar în 2002 – *Convenția UNESCO pentru protejarea patrimoniului cultural și natural mondial*. Totuși, prevederile acestor și altor documente UNESCO și ale Consiliului Europei, elaborate în baza bogatei și variatei experiențe internaționale în domeniul protecției patrimoniului construit, deocamdată continuă a fi ignorate.

Printre măsurile de început, strict necesare pentru respectarea statutului de monument protejat de valoare națională a Centrului Istoric al Chișinăului, se situează:

- renunțarea la practica de construire în perimetrul Centrului istoric al capitalei și în zona lui de protecție, a unor edificii noi care afectează, destructurează și distrug (prin modul de amplasare în teren, volumetrie, înălțime, culoare, stil etc.) mediul istorico-cultural constituit aici;
- sistarea implementării prevederilor noului *Plan Urbanistic General al Chișinăului* referitoare la Centrul Istoric al capitalei și aducerea acestor prevederi în conformitate cu cerințele și practicile Consiliului Europei și UNESCO în domeniul protejării monumentelor;

- includerea Centrului Istoric al Chișinăului și a zonei lui de protecție în documentația de urbanism și cadastrală a capitalei;
- încadrarea Centrului Istoric și a zonei lui de protecție în limitele unei singure preturi;
- elaborarea și adoptarea Statutului și Regulamentului specializat al Centrului Istoric;
- instituirea unui Serviciu municipal al monumentelor (pentru supravegherea respectării și implementării tuturor normelor specifice de protejare a Centrului Istoric, dar și a altor monumente ale capitalei).

Problemele existente în Republica Moldova rezidă în neînțelegerea valorii patrimoniului nostru construit, parte constituantă a patrimoniului cultural și arhitectural european, a importanței lui pentru economia, cultura și memoria istorică a țării, împreună cu neînțelegerea metodelor care fac posibilă punerea în valoare a acestui patrimoniu.

Doar **plasarea protecției patrimoniului arhitectural printre problemele culturale prioritare** din Republica Moldova și aplicarea cu bună credință a legislației în domeniu în corespundere cu documentele respective adoptate de UNESCO și Consiliul Europei va crea condițiile necesare pentru conservarea și perpetuarea lui întru beneficiul generațiilor viitoare.

Acum, când se lucrează ca ideea aderării la valorile europene să câștige tot mai mult teren în țara noastră, invităm factorii de decizie ai localităților noastre să studieze cerințele legislației naționale în domeniul protejării patrimoniului cultural (construit și arheologic), dar și obligațiile internaționale asumate în acest sens de către Republica Moldova și să procedeze la implementarea lor în practică. Dacă suntem sinceri în alegerea făcută în favoarea vectorului european de dezvoltare, atunci apare contraproductivă și totalmente lipsită de sens neglijarea și tergiversarea implementării la noi a legislației și practicilor europene din domeniu.

Este necesară adoptarea urgentă a măsurilor de salvare a moștenirii culturale a Chișinăului, moștenire care constituie unul dintre factorii identitari de bază ai capitalei, respectiv, al țării noastre. Altfel, într-o perioadă relativ scurtă de timp, monumentul protejat de categorie națională – *Centrul Istoric al Chișinăului* – sub privirile nepăsătoare ale unora dintre noi sau satisfăcute ale altora – va fi iremediabil distrus.

Bibliografie selectivă

1. *Legea privind ocrotirea monumentelor*, nr. 1530-XII din 22.06.1993

2. *Constituția Republicii Moldova*, adoptată 29 iulie 1994, Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.1, 12.08.1994

3. Hotărârea Guvernului privind adoptarea *Regulamentului privind zonele protejate naturale și construite*, nr.1009 din 05.10.2000, Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.127-129/1114, 12.10.2000

4. *Legea protejării patrimoniului arheologic*, nr.218 din 17.09.2010, Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.235-240, 2010

5. *Legea monumentelor de for public*, nr.192 din 30.09.2011, Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.197-202, 18.11.2011

6. *Lege privind ratificarea unor convenții ale Consiliului Europei în domeniul culturii*, nr.533 din 11.10.2001, Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.136, 15.11.2001

7. *Lege privind aderarea RM la Convenția UNESCO privind protejarea patrimoniului mondial natural și cultural*, nr.1113 din 06.06.2002, Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.096, 05.07.2002

8. *Lege privind ratificarea Convenției-cadru a Consiliului Europei privind valoarea patrimoniului cultural pentru societate*, nr.198 din 14.10.2008, Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.186, 14.10.2008

Foto: Adrian Musteață

CENTRUL ISTORIC AL CHIȘINĂULUI ÎNTRE PROTECȚIE ȘI DEMOLARE

Ion ȘTEFĂNIȚĂ

Agenția de Inspectare și Restaurare a Monumentelor (în continuare AIRM) este o instituție publică specializată în domeniul protecției monumentelor, subordonată Ministerului Culturii al Republicii Moldova, constituită în baza Hotărârii Guvernului nr.1114 din 25.09.2006, publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.153 art.1191 și își exercită activitatea în conformitate cu Regulamentul de organizare și funcționarea AIRM, aprobat prin Hotărârea Colegiului Ministerului Culturii și Turismului nr. 04 din 14 februarie 2009.

Funcțiile de bază ale AIRM este monitorizarea procesului de aplicare a legislației naționale în vigoare a convențiilor și recomandărilor UNESCO și ale Consiliului Europei la care Republica Moldova este parte, privind protecția, conservarea și punerea în valoare a monumentelor istorice, controlul activităților legate de salvagardarea și valorificarea patrimoniului cultural imobil, stabilirea direcțiilor prioritare de activitate în domeniile respective.

În același timp, AIRM efectuează inspectarea monumentelor înscrise în Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat, aprobat prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr.1531-XII din 22 iunie 1993). În acest context, pe parcursul anilor 2010-2011, specialiștii din cadrul AIRM au inspectat Nucleul istoric al Chișinăului cu amplasamentul cuprins între străzile Alexei Mateevici-Mihai Viteazul-Ivan Zaikin-Albișoara-Ismail-Ștefan cel Mare-Ciuflea, reprezentat prin trama stradală cu fondul construit, scuarle și monumentele *in situ*. În rezultat, a fost făcută o inventariere a celor 977 de obiective din Centrul Istoric al Chișinăului, format din 187 de Cartiere. În urma inspectării celor 977 de edificii de arhitectură de importanță locală și națională, cu statut individual de protecție și înscrise în Registrul monumentelor ocrotite de stat, s-a constatat un proces de degradare continuă a patrimoniului imobil din Centrul istoric al municipiului Chișinău. Astfel, 81 dintre obiectivele de patrimoniu au fost demolate (dintre care 44 au fost demolate în perioada 1993-2006, și 37 de edificii arhitecturale au fost demolate recent, în perioada 2006-2011, printre ultimele cazuri constatate, sunt cele din strada Pârcălab 71, București 81, Sarmizecetuza 48/12, aceste imobile având statut de monumente de arhitectură și istorie de categorie națională.

De asemenea, putem constata ca 170 dintre edificiile arhitecturale de patrimoniu au suferit intervenții structurale ilicite, care au prejudiciat autenticitatea și integritatea monumentelor și a zonelor de protecție a acestora. Totodată, din cauza indiferenței și inacțiunii factorului uman, mai multe edificii se găsesc în proces de ruinare continuă. Astfel, cifra totală a edificiilor care au avut de suferit din cauza nerespectării legislației în vigoare privind protecția monumentelor este de 270 de obiective cu statut de monument de importanță națională și locală.

După finisarea acestei inventarieri, AIRM a informat și a atenționat opinia publică, că în cazul în care se va merge pe același ritm de distrugere, există riscul ca în următorii 10 ani, Monumentul înscris sub Nr. 308 din Registrul Monumentelor – Nucleul istoric al mun. Chișinău, va înceta practic să mai existe. Edificiile de importanță arhitecturală și istorică, perzându-și autenticitatea și integritatea, își pierd astfel calitatea de monument.

Totodată, AIRM a atenționat în acest sens structurile specializate ale Primăriei mun. Chișinău (Direcția generală, arhitectură, urbanism și relații funciare; Direcția autorizări și disciplină în construcții), Inspecția de Stat în Construcții, care eliberează certificate de urbanism, autorizații de desființare și de construcție, solicitând monitorizarea exigentă a proceselor de desfășurare a lucrărilor de reparații, construcții, readaptări sau restaurări ale monumentelor protejate, și conlucrarea mai eficientă cu autoritățile și structurile centrale specializate – Ministerul Culturii, Consiliul Național al Monumentelor Istorice, Agenția de Inspectare și Restaurare a Monumentelor, la toate etapele de elaborare și coordonare a proiectelor de reconstrucții sau restaurări ale acestora. În acest context, AIRM considerând că este strict necesar, ca opinia publică să cunoască aceste încălcări flagrante ale legislației în vigoare privind ocrotirea monumentelor, a publicat la finele anului 2010 o carte cu titlul *Cartea neagră a patrimoniului cultural al municipiului Chișinău*, publicația a prezentat cu lux de amănunte cine și cum se face responsabil de acest proces continuu de degradare a patrimoniului cultural.

Agenția de Inspectare și Restaurare a Monumentelor insistă continuu să pună în fața factorilor de decizie, a instituțiilor de profil din domeniu, cazurile

de demolare, intervenții degradante ilicite la obiectele de patrimoniu și monumentele ce se ruinează de la o zi la alta. După 2 ani de activitate constatăm cu regret că indiferența față de acest domeniu continuă să persiste, iar pentru toate sesizările adresate organelor procuraturii se dă cu unul și același răspuns, ordonanță de neîncepere a urmăririi penale. Prin urmare, menționăm că în Republica Moldova încă nu există un precedent, când cel care a demolat un imobil cu statut protejat, să fie pedepsit pentru această infracțiune, deci constatăm că legea nu este aplicată în practică, iar monumentele din Republica Moldova rămân a fi protejate doar pe hârtie nu și în realitate.

ANEXĂ

Notă informativă pentru Ședința de Guvern din data de 06 iulie 2011 privind obiectivele de arhitectură și arheologice

Stimate Domnule Prim-ministru, stimați miniștri, stimată audiență,

Obiectivele de arhitectură și arheologice înscrise în Registrul monumentelor RM, aprobat de Parlamentul țării în anul 1993, în conformitate cu stipulările legislației în vigoare, se află sub protecția oficială a statului, constituind unul dintre factorii identitari de bază ai țării noastre.

Deși țara noastră dispune de acte normative în domeniul protejării monumentelor, deși ne-am asumat responsabilități în fața partenerilor noștri europeni la capitolul protejarea moștenirii culturale prin ratificarea mai multor documente importante ale Consiliului European și ale UNESCO, acestea în cea mai mare parte sunt totalmente ignorate.

Cu toate acestea, de mai mulți ani asistăm la abateri și încălcări flagrante ale prevederilor legale în domeniu, care duc la degradarea, desfigurarea sau demolarea monumentelor de istorie și cultură protejate de stat.

Constatăm, că țara noastră este unică în felul său în Europa (și în CSI), prin faptul că nu cunoaște nici un precedent juridic de tragere la răspundere a vreunei persoane fizice sau juridice responsabile de demolarea sau prejudicierea obiectivelor protejate de stat.

În urma inspectării celor 977 de obiective cu statut de monument protejat de categorie națională

și locală din Chișinău înscrise în Registrul monumentelor RM, s-a constatat că peste 25 % dintre ele sunt sau deja demolate, sau se află în proces activ de distrugere.

La concret, în Chișinău sunt demolate 81 de obiective cu statut de monument (dintre care 44 au fost demolate în perioada 1993-2006, iar 37 de obiective au fost demolate recent, în perioada 2006-2011).

160 de edificii cu statut de monument protejat din Chișinău au suferit intervenții ilicite, care au prejudiciat grav autenticitatea și integritatea monumentelor și a zonelor lor de protecție. Totodată, din indiferența și inacțiunea factorului uman, 17 edificii se găsesc în proces de ruinare.

Astfel, cifra totală a edificiilor care au avut de suferit din cauza nerespectării legislației în vigoare privind protecția monumentelor este de 254 de obiective cu statut de monument protejat de categorie națională și locală.

Pe parcursul a 18 luni de activitate Agenția a înaintat 21 de sesizări către organele de drept și de profil, dintre care la o mare parte dintre ele fie nu avem nici un răspuns, sau răspunsul anunță neînceperea urmăririi penale.

Printre cazurile de ultimă oră se situează:

1. **Imobil protejat de stat pe str. Vlaicu Pârcălab 71** (sec.XIX). În legătură cu începutul procesului de demolare a imobilului, Agenția de Inspectare a Monumentelor a sesizat la 15 martie 2011: Inspekția de Stat în Construcții și Procuratura. Inspekția a răspuns că a stopat lucrările de demolare, dar care în realitate au continuat, iar Procuratura a răspuns prin neînceperea urmăririi penale, argumentând lipsa componentei de infracțiune. La data de 22 iunie 2011 demolarea imobilului cu statut de monument protejat de stat de categorie națională a devenit un fapt împlinit.

2. Intervenție de degradare a **Centrului istoric protejat de stat al Chișinăului și distrugerea imobilului protejat de stat pe str. Colina Pușkin, 3** (și începutul construcției aici a unui Complex de blocuri locative cu până la 15 etaje). Prin aceasta a fost demolat un imobil cu statut individual de monument protejat de stat de categorie națională (Colina Pușkin, 3), este supus riscului de ruinare imobilul cu statut de monument protejat de stat din str. A. Pann nr.19 (Muzeul A.Pușkin și zona lui de protecție), asupra cărui fapt au protestat inclusiv și reprezentanțe diplomatice străine acreditate în R.M.

Totodată, a fost degradată o parte a monumentului protejat de stat de categorie națională – Centrul istoric al Chișinăului. Pe acest caz Ministerul Culturii a sesizat Procuratura pe data de 15 aprilie 2011, deocamdată fără a primi vreun răspuns.

3. Intervenție degradantă în zona de protecție a **monumentului protejat de stat – Capela voluntarilor basarabeni și bulgari** (sec.XIX), str. Dimo, 6. Pe acest caz au fost exprimate proteste oficiale ale reprezentanțelor diplomatice străine. Fără a avea nici un act permisiv (nici pentru proiectare, nici pentru construire), parohul de aici a îngădit un teren de pământ și a început lucrări de construire a unei biserici noi, afectând grav spațiul verde protejat, dar și zona de protecție a monumentului. Cazul este documentat de Primărie și de Inspekția de Stat în Construcții. Totuși, groapa de fundare a noii biserici este deja săpată, fiind realizate și o parte din fundații.

4. Intervenție degradantă la **una dintre clădirile complexului protejat de stat a fostei școli de pomicultură și viticultură din Chișinău** (sec. XIX) din str. Sarmisegetuza 48. În februarie 2011 Primăria eliberează un certificat de urbanism prin care se permite proiectarea din contul demolării imobilului protejat de categorie națională o clădire nouă cu multe etaje. În luna mai este stopat începutul demolării acestui imobil. Recent, prin judecată, Primăria Chișinău a fost obligată să elibereze firmei proprietare a monumentului o autorizație de demolare a imobilului protejat de stat, deși unica instituție competentă în emiterea unor decizii de distrugere a imobilelor cu acest statut este Parlamentul RM, care a instituit regimul lor de protecție.

Astfel, ne ciocnim cu o situație paradoxală – Parlamentul RM instituie prin hotărâre legală regimul de protecție națională asupra obiectivelor din Registrul național al monumentelor, fapt reconfirmat pentru mun. Chișinău printr-o hotărâre specială de Guvern în anul 2004, iar monumentele, fără ca acestor obiective să li se retragă statutul de monument protejat, se distrug sau degradează prin documente emise de autoritățile publice, prin acțiuni voluntare ale persoanelor fizice sau juridice, inclusiv, precum vedem, și cu concursul autorităților judecătorești.

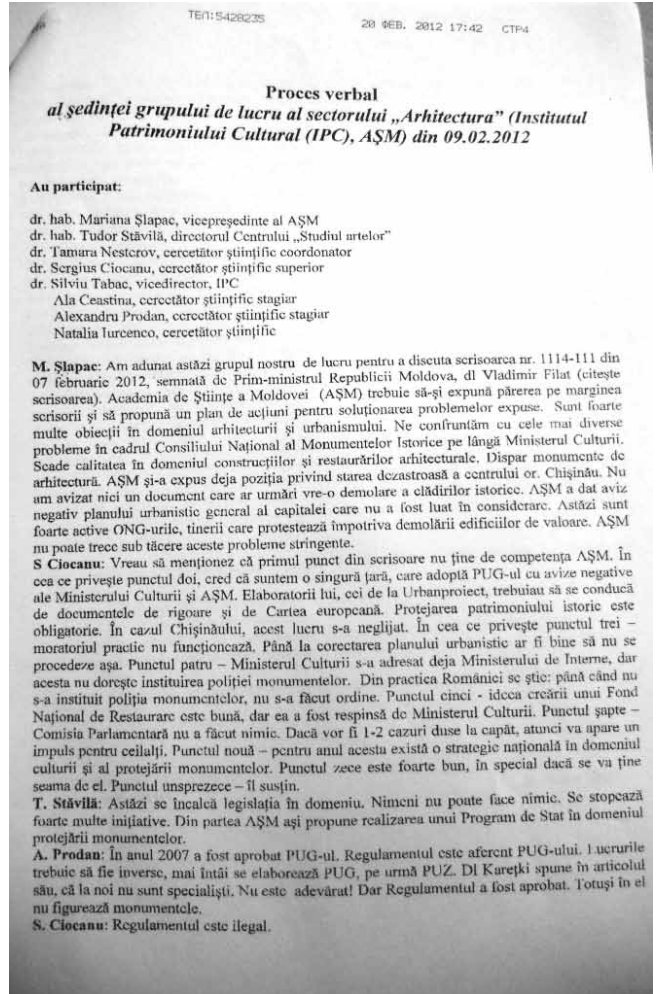
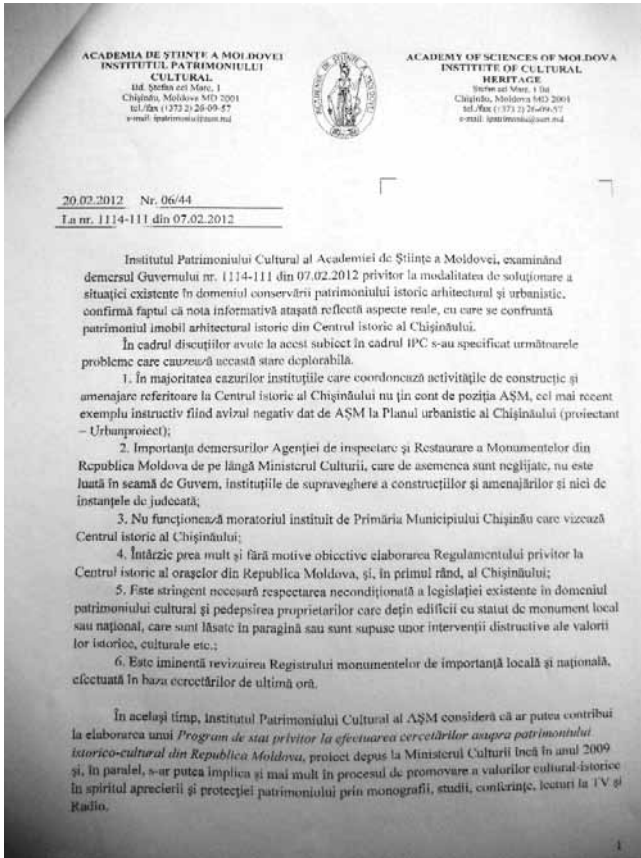
Cu referire la inventarierea efectuată de către specialiștii din cadrul Agenției IRM în perioada anului 2010 a monumentelor de importanță națională din cele 28 raioane și 2 municipii inspectate, s-au inspectat 800 de monumente, prin care s-a constatat o situație catastrofală a edificiilor cu statut protejat de stat.

18 biserici de lemn, care în 1993 figurau în Registrul Național al Monumentelor, au fost demolate. Aproximativ 1\3 din cele 332 de biserici inspectate incluse în Registrul Național al Monumentelor, au fost mutilate prin intervenții degradante, de cele mai multe ori fără a avea nici o permisiune în acest sens de la autoritățile investite de legislație cu responsabilități de autorizare a intervențiilor de acest gen. În majoritatea mănăstirilor istorice protejate de stat au fost operate intervenții degradante care au prejudiciat grav valoarea lor de monument.

Din cele 49 deosebit de valoroase conace boierești cu statut de monument protejat de categorie națională – 80 la sută se află în stare de ruină.

Această notă informativă a fost elaborată de Domnul Ion Ștefăniță, Director General al Agenției de Inspectare și Restaurare a Monumentelor

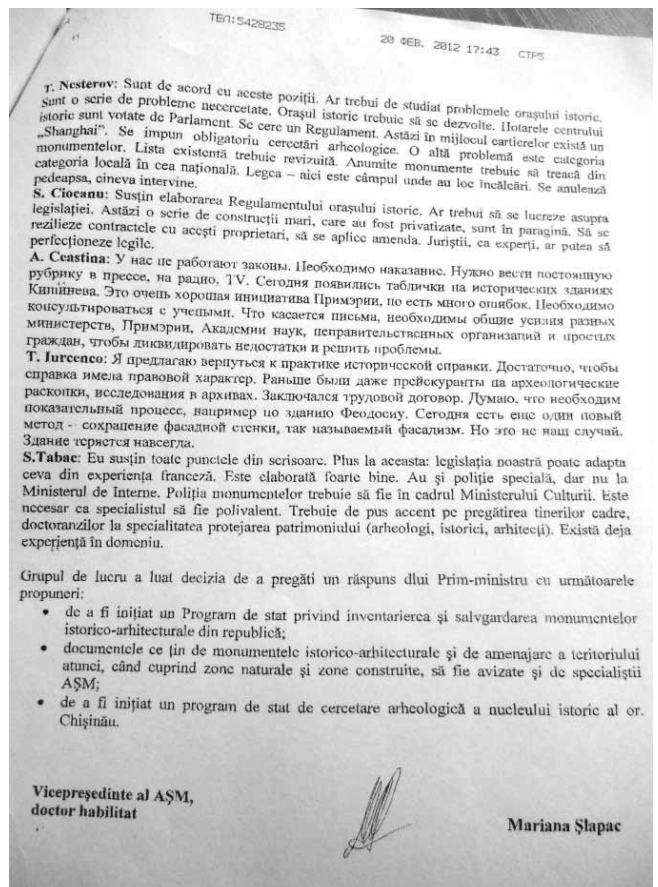

TE1:5428235 20 FEB. 2012 17:42 CTF3

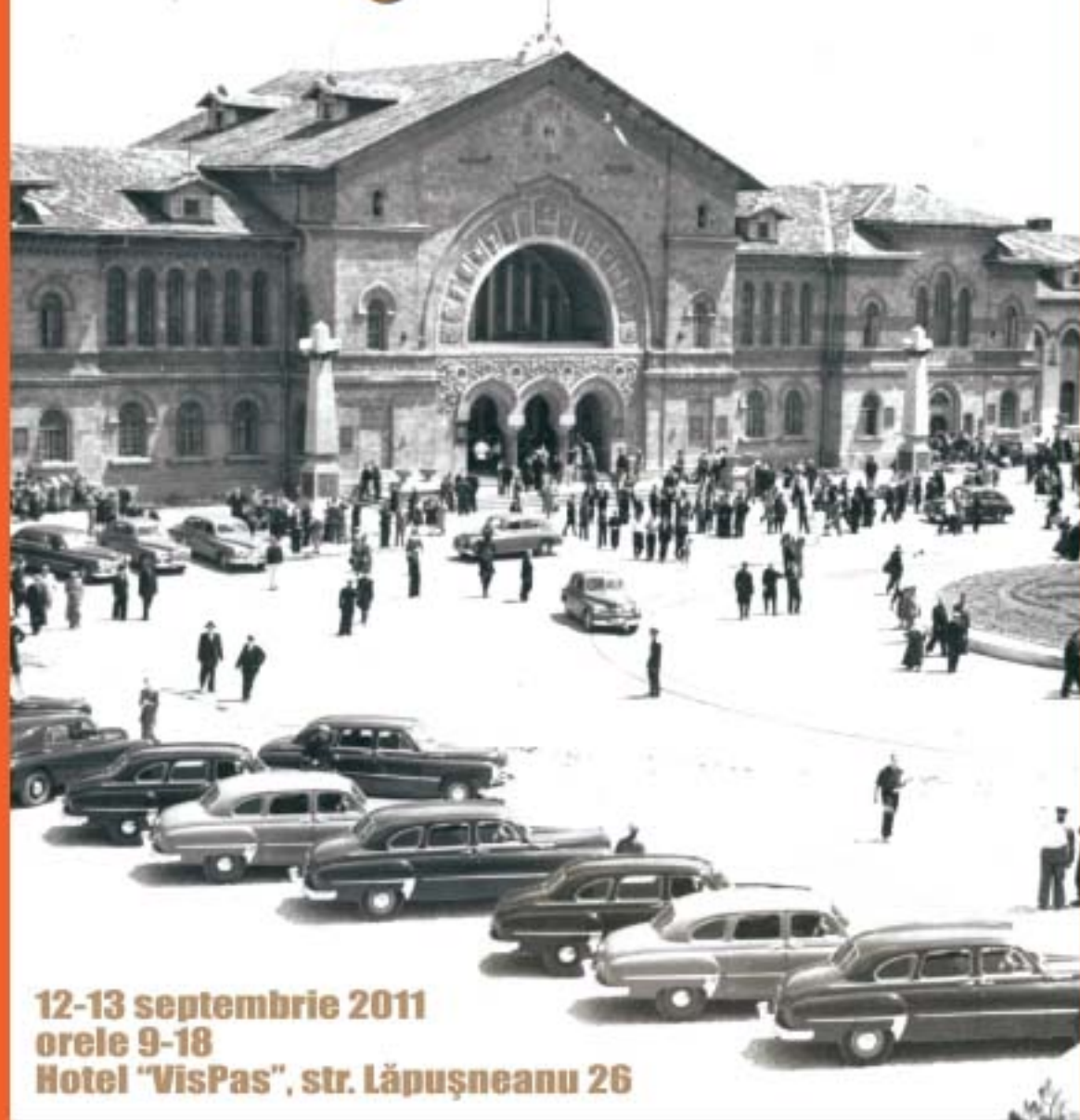
Astfel, Institutul Patrimoniului Cultural propune următoarele activități în vederea realizării acestui proiect:

Obiective	Acțiuni	Subacțiuni	Termeni de realizare	Indicatori de monitorizare
1. Asigurarea accesului larg al cetățenilor la viața culturală și la patrimoniul cultural național	1.1. Elaborarea unui Program de stat privind „Baza de date a patrimoniului istorico-cultural din Republica Moldova”.	Cercetări în arhive, deplasări în teren, alcătuirea Fișelor pentru fiecare monument în parte. Alcătuirea bazei generale privitoare la patrimoniul imobil și la situația existentă la zi	2012-2015	
2. Promovarea culturii ca factor primordial al păstrării și dezvoltării identității naționale	2.1. Idetarea unor cercetări de sinteză „Arhitectura și artele plastice din Republica Moldova” (în 3 vol.) 2.2. Elaborarea și prezentarea spre examinare Guvernului și Parlamentului a suportului conceptual și a modalităților de ierarhizare și constituire a patrimoniului în Registrul monumentelor ocrotite de stat	Cercetări de sinteză elaborate în cadrul Centrului de Studii al Artelor al IPC	Trimestrul IV 2013	
3. Păstrarea și dezvoltarea patrimoniului cultural național, promovarea valorilor ca parte integrantă a spațiului cultural european și internațional	3.1. Elaborarea Programului de stat „Patrimoniul cultural național” care ar prevedea măsuri de ordin juridic, economic, financiar, tehnic etc. întru salvagardarea monumentelor istorico-culturale din Republica Moldova, cu includerea lor ulterioară în circuitul turistic	Studierea situației existente privind la specificul juridic al patrimoniului cultural și coordonarea activităților cu Ministerul Culturii	Trimestrul IV 2012	

Dr. hab. Aurelian DĂNILĂ
Directorul Institutului Patrimoniului Cultural

Identitățile Conferință internațională
Chișinăului

12-13 septembrie 2011
orele 9-18
Hotel "VisPas", str. Lăpușneanu 26

Asociația Națională a Tinerilor Istorici
Grupul Civic pentru Patrimoniul Cultural
in parteneriat cu
Direcția Culturală a mun. Chișinău